

წარმართულ სამყაროში შეიძლება
ყოფილიყო ქველი იმპერატორი - მარკუს
აფრელიუსი, მაგრამ ჩვენს ქრისტიანულ სა-
მყაროში თვით გარდასულ საუკუნეთა მბრძა-
ნებლები - ფრანგი ლუდოვიკოები თუ ნა-
პოლეონები, ჩვენი ეკატერინე II-ები და
ნიკოლოზ I-ები, გერმანელი თუ ინგლისელი
ფრიდრიხები, პენინები და ელიზაბეტები,
მუსოტბეთა მთელი მცდელობის მიუხედავად,
ზიზლის მეტს ვერაფერს გვინერგავენ ჩვენს
დროში.

ლევ ტოლსტოი

MARCI AURELII

AD SE IPSUM

In linguam Ibericam
e Graeco convertit,
praefatione et commentariis
instruxit

BAĆANA BREGVADZE

გამომცემლობა
CARPE DIEM

მარკუს ავრელიუსი

— სე სე სე

ძველი ბერძნულიდან თარგმნა,
წინასიტყვაობა და შენიშვნები
დაურთო

ბაჩანა ბრეგვაძე

გამომცემლობა
CARPE DIEM

„ყოქრები“ დიდი რომელი მოაზროვნის, იმპერატორ მარკუს ავრელიუსის (121-180) თხზულებაა. ძველი რომაული მწერლობის ეს შედევრი ადამიანის წინაშე სუამს რა ერთსა და ორ მარადიულ კითხვას...

„...გულისხმავა, როდენ მსწრაფლწარმავალი და მსწრაფლდაეწევებაღა ყოველი, მარადისობის რა უსასრულო უფსკრული ძვეს როგორც შენს წინ, ისე შენს უკან, როდენ ფუჭია სახელის ძიება და როდენ უმტკიცნო და ცნობასუსტნი არიან შენი მეზობლები; რა ვიწროა წრე, რომელიც გარეშემოსწერს და ზღვარს უსაზღვრებს შენს სახელსა და დიდებას, რადგან ვერ მთელი მიწა რა არის, ყველგან ციციქნა შავი წერტილი და შენი საცხოვრისი რა უნდა იყოს?“

„... წუთიერია ყველაფერი ამ ხანუთროში. არავინ არ კარგავს არც წარსულს და არც მომავალს, რადგან ვის ძალუძს წავევართვას ის, რაც არ ვაგვაჩნია?“

„... დროა შეიცნო, რომ შენი ხიცოცხლე წამია მხოლოდ, და თუ ამ წამით არ ისარგებლებ, ის გაქრება, ისევე როგორც გაქრები შენ, და აღარასოდეს შემოიქცევა უკან.“

„... ყველაფერი აკეთე, ყველაფერზე იფიქრე და იმსჯელე ისე, თითქოს ყოველ წამს მოელოდე, რომ ყვე წამიც წარბეღება და დასრულდება შენი საცოცხლე.“

გამომცემელი ალ. აღადაშვილი

© თარგმანი — ბაჩანა ბრეგვაძე

© გამომცემლობა karpe diem, 2008

ISBN 978-9941-0-0726-2

ს ა მ დ რ ი მ ე ლ ო ს
პ ა რ ო ნ ა მ ე ნ ტ ი ს
ქ რ ი მ ე ნ შ ლ ი

მარკუს ავრელიუსი

იყო დრო, როდესაც ანტონინუსთა დინასტიის¹ საუკუნოვანი მმართველობის ეპოქას (96-192 წწ) ისტორიკოსები იხსენიებდნენ როგორც რომის ისტორიის „ოქროს ხანას“. XX საუკუნის კრიტიკულ-სკეპტიკურმა სულმა მართებულად უარყო ეს ტყრმინი და უფრო პროზაული, მაგრამ, ამასთან, სინამდვილის უფრო ზუსტად ამსახველი ფორმულით — „იმპერიის დროებითი სტაბილიზაციის პერიოდით“ შეცვალა იგი. და მართლაც, ერთის მხრივ, იულიუს-კლავდიუსთა და ფლავიუსთა ეპოქის სოციალურ-პოლიტიკურ კატაკლიზმებსა და, მეორეს მხრივ, მესამე საუკუნის ტოტალურ კრიზისს შორის მეორე ასწლეულის პირველი ნახევარი რომის იმპერიისათვის იყო მხოლოდ სულის მოთქმისა და ძალ-ღონის მოკრების ხანძოკლე პერიოდი. საგარეო პოლიტიკის სფეროში ეს პერიოდი აღინიშნა იმპერიის² სასაზღვრო ხაზების განმტკიცებით, ახალი ტერიტორიების შემომტკიცებითა და გავლენის სფეროთა გაფარ-

455
191

1 თითონ ტრმინი „ანტონინუსთა დინასტია“ საქმოდ პირობითა: ასე იწოდებან I-II საუკ. იმპერატორები — ნერვა (96-98), ტრაიანე (98-117), მარკუსე (117-138), ანტონინუს პიუსი (138-161), მარკუს ავრელიუსი (161-180) და კომოდუსი (180-192). ორი უკანასკნელის გამოკლებით (კომოდუსი მარკუს ავრელიუსის ძე იყო), ისინი ბუნებრივი მემკვიდრეობით კი არ სუკლეიდნენ ერთმეორეს, არამედ ყოველ მათგანს, როგორც შვილობილს, წინამორბედი ასახელებდა ტახტის მემკვიდრედ და სიცოცხლეშივე ნიშნავდა თანამმართველად.

2 ეს იყო უზარმაზარი, კვმპარტიტად მსოფლიო იმპერია, გადაჭიმული ბრიტანეთიდან ჩრდილო აფრიკამდე და ლუზიტანიიდან (დღევანდელი პორტუგალია) ტიჯაროსისა და ეფრატის შესართავამდე.

თოებით, საშინაო პოლიტიკის დარგში კი — მრავალრიცხოვანი ეკონომიური, იურიდიული და მორალური რეფორმებით, რომლებიც საყოველთაო კორუპციით, ამორალიზმითა და ნიჰილიზმით დასწეულებული იმპერიის გაჯანსაღებას ისახავდნენ მიზნად. ანტონინუსთა დინასტიის დიდი იმპერატორების — ტრაიანეს, ჰადრიანეს, ანტონინუს პიუსისა და მარკუს ავრელიუსის სასახლოდ უნდა ითქვას, რომ მათ ნაწილობრივ შესძლეს კიდევ ამ მიზნის მიღწევა. მაგრამ ყველა მათეული ღონისძიება მაინც პალიატივი იყო და არა პანაცეა. აღარაფერს შეეძლო რომის ძველი ძლიერების აღდგენა. მარკუს ავრელიუსის ტახტზე ასვლით მთავრდება ე.წ. „რომაული მშვიდობიანობის“ (Pax romana) პერიოდი და იწყება ძვლებელბათა ახალი ციკლი იმპერიის ცხოვრებაში. წყალდიდობანი, მიწისძვრები და შიმშილობანი, ბარბაროსთა შემოსევები და შინააშლილობანი, — აი, რითი აღინიშნა მარკუს ავრელიუსის პრინციპატობის დასაწყისი. ანტონიუს პიუსი უფრო სვებედნიერი იყო: ამ ღვთისმოსავ იმპერატორზე ამბობდნენ, რომ „მას მთელი თავისი მმართველობის მანძილზე არ დაუღვრია არცერთი წვეთი სისხლი — არც რომაელისა და არც ბარბაროსის“¹. მარკუს ავრელიუსმა — ამ „ფილოსოფოსმა მსოფლიო იმპერიის ტახტზე“, როგორც მართებულად უწოდებს მას ზოგიერთ ისტორიკოსი, — თავისი პრინციპატობის ცხრამეტი წლიდან თხუთმეტი იმპერიის

გარეშე თუ შინაურ მტრებთან გამუდმებულ ბრძოლებში გაატარა. ფილოსოფოსმა ჯავშანი ჩაიცვა და ჯარისკაცად იქცა. წინააღმდეგობა, ერთის მხრივ, ფილოსოფიურ-ჰუმანისტურ მრწამსსა და, მეორეს მხრივ, ჰეგემონის მოვალეობას შორის განსაკუთრებული ტრაგიზმით მოსავს ანტონინუსის აღზრდილის სახეს. მარკუს ავრელიუსმა გადაშალა უკანასკნელი ფურცელი რომის დიდების მატინეში და მანვე დახურა იგი. იმპერიის მარკუს ავრელიუსის შემდგომდროინდელი ისტორია სულთამობრძავის აგონიას უფრო ჰგავს. ტყუილად როდი უწოდა რენანმა თავის ფუნდამენტურ გამოკვლევას „მარკუს ავრელიუსი და ანტიკური სამყაროს დასასრული“.

მარკუს ავრელიუსი¹ დაიბადა 121 წლის 26 აპრილს ესპანური წარმომავლობის დიდგვაროვან რომაელთა ოჯახში. მისი ორივე პაპა — ანიუს ვერუსი (მამის მხრივ) და კალვიზიუს ტულუსი (დედის მხრივ) დიდი გავლენით სარგებლობდნენ იმპერატორების — ტრაიანესა და ჰადრიანეს სასახლის კარზე. 6 წლისა ის უკვე მხედარია, 8 წლისა კი სალიელ ქურუშთა² კოლეგიის წევრი. 9

1 სიყმაღის უამს მომავალი იმპერატორი ატარებდა თავისი დიდი პაპის — კატილიუს სვერუსის სახელს. მამის — პრეტორ ანიუს ვერუსის სიკვდილის შემდეგ (130 წ.) იწოდებოდა მარკუს ანიუს ვერუსად; 138 წ. ის იშვილა ანტონინუს პიუსმა და მისი სახელი გახდა მარკუს ელიუს ავრელიუს ვერუსი; ტახტზე ასვლის დღიდან იწოდებოდა როგორც მარკუს ავრელიუს ანტონინუს ავეუსტუსი.

2 სალიები (Salii) — პალატინის ბორცვზე მდებარე მარსის ტაძრის (ე.წ. Mars Gradivus) 12 ქურუმისაგან შემდგარი კოლეგია, რომელიც ყოველწლიურად მარტის თვის პირველ დღეებში, მარსიანულ

წლისას მამა გარდაეცვალა და მისი აღზრდა თავს იღვეს პაპამ – ანიუს ვერუსმა და ღვთის პაპამ – კატილიუს სვეერუსმა, რომელთაც, ისევე როგორც ღვთ-მამას და საყვარელ მოძღვართ, თავისი სიცოცხლის მიმწუხრზე ესოდენ გულმხურვალე მადლიერების გრძნობით იგონებდა იმპერატორი. მარკუს ავრელიუსის აღმზრდელთა შორის იყვნენ იმპერიის უთვალსაჩინოესი ფილოსოფოსნი, სწავლულნი და ხელოვანნი: პეროდე ატიკუსი, დიოგნეტე, იუნიუს რუსტიკუსი, კლავდიუს მაქსიმუსი, კორნელიუს ფრონტონი, კლავდიუს სვეერუსი, სექსტუს ზერონეელი, აპოლონიოს ხალკისელი, ალექსანდრე პლატონიკოსი და სხვ. მომავალმა იმპერატორმა საფუძვლიანად შეისწავლა ბერძნული და რომაული მწერლობა, მჭევრმეტყველება, ფილოსოფია და იურიდიული მეცნიერებანი.

სწორედ იმ ხანად მიიპყრო მან იმპერატორ ჰადრიანეს ყურადღება, რომელმაც ხუმრობით Verissimus¹ უწოდა ამ ზნეუაჭიზ, ზომაზე მეტად ღინჯესა და ნაადრევად დაბრძენებულ ბიჭუნას².

საზემო მსვლელობებს აწყობდა რომში... ამრთად, კაცს, რომელსაც მოეღოს არსებით სძულდა ობი, ბედის ორონამ მარხის მუდმივი სამსახური არგუნა წილად: ბავშვობაში ის თავისი წყარალა ხმით საკრდლურ პიძნებს უგაღობდა ობანობის მრისხანე ღმერს, ხოლო მოწიფულბაში მახეილას ემსახურებოდა მას

1 Dion Cassius, XIX, 21; ზმის აზრი ვასავები გახდება ზენათვის, თუ გაეხსენებო, რომ მარკუს ავრელიუსის სიყრმისდროინდელი სახელი – Verus – „მართალს“ ნიშნავს ლათინურად, ხოლო Verissimus – „უმაართეს“.

2 „სიყრმითვანე სერიოზული იყო“ (Capit., Vit. Marc., II); ... იმედნად, რომ თვით სიყრმეშიაც კი ვერც სისარული და ვერც მწუხ არება ვერ უცვლიდა სახეს“ (Eutop., VIII, II).

სულ მალე ცხადი გახდა, რომ იმპერატორის სიმპათია შემთხვევითი არ ყოფილა, და რომ სალიელ ქერუმთა ნორჩი პრეზული¹ უმაღლესი ხედრისათვის იყო ხმობილი. თხუთმეტი წლის მარკუს ავრელიუსი ჰადრიანეს ბრძანებით დაწინდულ იქნა ტახტის მემკვიდრის – ცეიონიუს კომოდუსის ასულზე. კომოდუსის მოულოდნელი სიკვდილის შემდეგ (138 წ. 1 იანვარი) ჰადრიანემ იმავე წლის 25 თებერვალს განსვენებული ცეზარის² ნაცვლად იშვილა ანტონინუს პიუსი, იმ პირობით, რომ ეს უკანასკნელი, თავის მხრივ, იშვილებდა მარკუს ავრელიუსსა და კომოდუსის ვაჟს – ლუციუს ვერუსს. ექვსი თვის შემდეგ (138 წლის 10 ივლისს) ჰადრიანე გარდაიცვალა და, ამრთად, იმპერატორი გახდა მარკუს ავრელიუსის მამობილი ტიტუს ელიუს ანტონინუს პიუსი. ანტონინუსის იმპერატორობის წლები უბედნიერესი ხანაა მარკუს ავრელიუსის ცხოვრებაში. იმპერიის ყველა საზღვარზე სრული მშვიდობა სუფევდა და მართლად გამრივე იმპერატორი, რომლის მმართველობის უზენაესი პრინციპები იყო *aequitas, felicitas, fides* (თანასწორობა, ბედნიერება, სარწმუნოება), სენატთან ერთად, მტკიცე ხელით განაგებდა თავის უზარმაზარ საბრძანებელს. მარკუს ავრელიუსის წერილები თავისი უსაყვარლესი მასწავლებლის

1 praesul – ლათ. „წინამძროკვი“. საზემო მსვლელობების დროს სალიება სამხედრო ცეცებს ასრულებდნენ. ამიტომაც ეწოდებოდათ მათ „პრეიკვინი“ (Sallii წარმოსდგება ზნიდან salio – „ცხტი“ აკრიკვი).
2 ტახტის მემკვიდრის ტიტული.

-- კორნელიუს ფრონტონისადმი, რომლებშიც გრძობების რამდენადმე მოჭარბებული აფექტაცია ვერ ჩრდილაეს დიდ უბრალოებას, გულწრფელობას და სტილის სისადავეს, ჩვენს თვალწინ აცოცხლებენ მისი სიჭაბუკისდროინდელი ცხოვრების უტყუარ სურათებს. თავისუფალი დროის უმეტეს ნაწილს ცეზარი ანტონინუს პიუსის მამულებსა და საგარეო ვილებში -- მოძიხბლავ ლორიუმსა თუ ლანუვიუმში, ტიბურსა თუ ტუსკულუმში ატარებს. უფლისწულს სძულს ყოველგვარი ფუფუნება და რუღუნებით ზრდის თავის სულში ყველა იმ სიქველეს -- ზომიერებას, შრომის-მოყვარეობას, აუმღვრეველობას და სიმტკიცეს, რომლებიც ასერიგად გამოადგა შემდეგ ბევრს მუშაობს: ვარჯიშობს, ნადირობს, კითხულობს, წერს: „...გუშინ, ნავახშმევს, წიგნებს ჩაუფუჯექი და ვკითხულობდი საღამოს ცხრა საათიდან დღის ორ საათამდე. ორიდან სამამდე სანდლების ამარა ესეირნობდი ჩემი ოთახის წინ. მერე ფეხთ ჩავიცვი, საგუმბ¹ მოვისხი, -- რადგან ნაბრძანები მაქვს ასე ვეახლო იმპერატორს, -- და გავწიე, რათა მივსალმებოდი ჩემს მბრძანებელს. სანადიროდ წასვლა გადავწყვიტეთ და წავედით კიდევ. ხელი მოგვემართა: დავხოცეთ ტახები... და ბოლოს, სასახლეში დავბრუნდით. ყველამ თავთავის საქმეს

¹ საგუმი -- მოკლე საომარი მოსასხამი. ლათინური გამოთქმა *sumere sagum* (საგუმის მოსხამი) „საომრად შხადებას“ ნიშნავს. მარკუს აერელიუსისაგან საგუმით ხლებას რომ მოითხოვდა, იმპერატორი ალბათ, მუდმივ შხაფილენას ავალკვდა ტახტის შემკვიდრეს (მტრ. ფიქრები, VII, 61).

მიაშურა, მე -- ჩემს წიგნებს... ორ საათს ვიწევი და ვკითხულობდი კატონის სიტყვებს. კითხვის შემდეგ ვწერდი. ძლივს დავვლახნე ორიოდე სტრიქონი, რომელიც იმის ღირსია, რომ ცეცხლს მისცენ ან წყალს გაატანონ... ცოტა არ იყოს, მაციებს: „არ ვიცი, იმიტომ, რომ სანდლების ამარა ესეირნობდი თუ იმიტომ, რომ ვერაფერი დავწერე“...

ხელის მოცარვას წარმატების სიხარული მოსდევს და უფლისწული შედარებით კმაყოფილია:

„...დღეს შვიდი საათიდან ვმუშაობ ჩემს ოთახში და დავასრულე ათიოდე სახე, რომელთაგან გიგზაენი მეცხრეს, რადგან, თუმცა ბევრი ვწვალე, თავი ვერ გავართვი მას... აი, სიუჟეტიც: კუნძულ ენარიის შუაგულში არის ტბა, ხოლო ამ ტბაში არის მეორე კუნძული, აგრეთვე დასახლებული. როგორ დავასრულოთ ეს სახე? მშვიდობით, ჩემო მეგობარო, ჩემი მბრძანებელი მოკითხვას გითვლის“.

რამდენი უბრალოებაა ამ სტრიქონებში, რამდენი უმუშალობა და „მღებიორის უბრალო ცხოვრებით“ ტკობობის რამდენი სიხარული:

„... ერთად ვისადილეო, და, როგორ გგონია, რით დავკმაყოფილდი? ერთი ნატეხი პურით, მაშინ როდესაც სხვები ხარბად ნთქავდნენ ხამანწყას, სოკოებს და შემწვარ სარდინებს. მერე ყურძნის საკრეფად ჩავედით ვენახში. ბევრი ვიყიფინეთ, ბევრი ოფლი ვღვარეთ და ორიოდე

კუფხალიდა დაუტოვებ ბაღებს სამცხრევედ.
ექვს საათზე დაებრუნდით შინ... ერთხანს ვი-
მუშავე, მაგრამ უნაყოფოდ... ვახშმის შემდეგ
სიამოვნებით ვუგდებდით ყურს მდაბიორთა მხ-
იარულ ყაყანს“...

ერთის მხრივ, ყოველგვარი რელიგიური
მისტიციზმის, ხოლო, მეორეს მხრივ, საბუნების-
მეტყველო მეცნიერებათა მიმართ ერთგვარი
გულგრილობის მიუხედავად, ჩვენ გვანცვიფრებს
ამ მშვიდი და ნათელი სულის მრავალმხრივობა,
ინტერესების სიფართოვე და ინტენსიური შინა-
განი ცხოვრება. პომეროსი და ჰესიოდე. პინდარე
და თეოგნიდე, პლატონი და არისტოტელე, ემ-
პედოკლე და ჰერაკლიტე, ესქილე და სოფოკლე,
აგათონი და ვერიპიდე, არისტოფანე და პლაგტი,
ვერგილიუსი და ჰორაციუსი, სენეკა და ეპიქტეტე,
— აი, მისი უსაყვარლესი ავტორები. მაგრამ
ცეზარის ცნობისწადილი უსაზღვროა: მას სურს
ყველაფერი გაიგოს, ყველაფერი შეიძეცნოს: „გა-
მოძიებ ზავნე შენი, კატონის, ციკერონის, სალუს-
ტიუსის, გრაკხუსისა და კიდევ ერთი რომელიმე
პოეტის ნაწარმოებნი, რომელთაც თვითონ მიიჩნევ
უმჯობესად; რადგან მე დალილი ვარ და დას-
ვენება მჭირდება, სწორედ ამგვარი სახის დას-
ვენება; ეგების კითხვამ დამავიწყოს დადლილობა,
ან იქნებ სულაც დამაძლეინოს იგი“...

თუმცა უფლისწულისთვის არც ჭაბუკური
სილაღე და სიხალისეა უცხო:

„... ყურძნის კრეფას რომ მოვრჩით, მამაჩემი

სასახლეში დაბრუნდა, მე კი, ჩემი ჩვეულები-
სამებრ, ცხენზე შეეჯექი და გავისეირნე. თან
ერთი მხედარი მახლდა. დიდხანს ვიარეთ. ანაზ-
დად გზაზე ცხვრის ფარა გამოჩნდა. ადგილი
უკაცრიელი იყო: ოთხი ძაღლი და ორი მწყემსა,
მეტი არავინ. ჩვენს დანახვაზე ერთმა მეცხვარემ
მეორეს უთხრა: თვალი ფრთხილად გეჭიროს, ეს
კაუბატონები შარაგზის ყაჩაღებს ჰგვანანო. სიტყ-
ვის დასრულება ვერც კი მოასწრო, რომ ცხენს
ღეზი ვკარი და ფარის შუაგულში შევიჭერი.
საწყალი ცხვრები აქეთ-იქით მიმოიფანტნენ ბლა-
ვილით. ერთმა მეცხვარემ კომბალი გვესროლა,
რომელიც ჩემს მხლებლებს მოხვდა. მაშინ კი
ვიკადრეთ ცხენების დაოთხება. ამრიგად, იმ კაი
კაცმა, რომელსაც ფარის დაკარგვისა ეშინოდა,
კომბალი დაკარგა მხოლოდ. ზღაპარიანო, ალბათ,
იტყვი შენ; მაგრამ გარწმუნებ, რომ ყველაფერი
ეს სრული სიმართლეა“...

145 წელს მარკუს ავრელიუსი ცოლად ირ-
თავს ანტონინუს პიუსის ასულს ანია გალერია
ფაუსტინას, და აი, ახალი შტრიხი წერილებში:
ჩვენ ვეცნობით მარკუს ავრელიუსს — მოსიყვარ-
ულე მეუღლეს და მზრუნველ მამას. როგორ
განიცდის ის თავისი პატარების ავადმყოფობას
და როგორ ხარობს მათი კარგად ყოფნით: „...
მადლობა ღმერთს, მუცლის ტკივილი აღარ
აწუხებს და ციებამაც გაუარა; მაგრამ ჯერ
კიდევ ძალზე გამხდარია და ისევ ახველებს. შენ,
ალბათ, მიხვდი: მე ვლაპარაკობ ჩვენს ძვირფას

პატარა ფაუსტინაზე (იგულისხმება მარკუს ავრელიუსის ასული დომიცია ფაუსტინა, — ბ. ბ.), რომელმაც ასე შეგვაშფოთა“... „ჩვენთან ჯერ კიდევ გაზაფხულის სიცხეები დგას, მაგრამ რაკი ჩვენი პატარები კარგად არიან, ასე გვეონია გაზაფხულის სიგრილით და სიხალისით ვტკბებით“...¹

მაგრამ შეცდომა იქნებოდა გვეფიქრა, თითქოს მარკუს ავრელიუსის ცხოვრებაში ეს იყო მხოლოდ თვითგანსწავლის, „კურთხეული მოცალეობისა“ და ოჯახური იდილით ტკობის ნეტარი წლები. ცეზარმა სიჭაბუკეშივე იტვირთა სახელმწიფო მოღვაწის მძიმე ტვირთი. 138-39 წ. ის კვესტორია, 140 წ. — კონსული, უფრო გვიან კი ანტონინუს პიუსის ფაქტიური თანამოსაყდრე. ისტორიაში იშვიათად მოიხსენიება ორი უავგუსტოესის მეგობრობისა და მამაშვილური სიყვარულის უფრო ნათელი მაგალითი. მაგრამ მარკუს ავრელიუსისათვის ანტონინუსი მარტო მამა და მეგობარი კი არ ყოფილა, არამედ უძვირფასესი მასწავლებელიც, რომელმაც ნებისმიერ სხვა მოძღვარზე უფრო დიდი ზემოქმედება მოახდინა მისი, როგორც პიროვნებისა და პოლიტიკური მოღვაწის ფორმირებასა და ჩამოყალიბებაზე. „მარკუს ავრელიუსი იმის

წყალობით გახდა მარკუს ავრელიუსი, რომ მის წინაშე იდგა ცხოვრებისეული სრულქმნილების ისეთი შესანიშნავი ნიმუში, როგორც იყო ანტონინუსი, რომელიც მან ჯეროვნად შეიცნო, შეიყვარა და დააფასა“². „მამობილის წყალობით ვეზიარე თვინიერებას. ის მასწავლიდა, არასოდეს მეღალატნა ხანგრძლივი ბჭობის შედეგად მიღებული გადაწყვეტილებისათვის, არად ჩამეგდო ფუჭი დიდება, მყვარებოდა შრომა და ყურადღებით მოკვიდებოდი ყველაფერს, რასაც ოდნავი სარგებლობის მოტანა მაინც შეეძლო ერისათვის; მასწავლიდა, როგორ მიმეგო თვითუელისთვის მისი კუთვნილი, როგორ გამერჩია, სად მღმობელი ვყოფილიყავ, სად — უღმობელი, როგორ მომეკვთა მამათმავლობის ბილწება და როგორ დავდებოდი მტლად ქვეყნის ინტერესებს... მას სურდა აღმოეფხვრა შემკვიდრის სულიდან ყოველგვარი მზვაობა და სანაცვლოდ უბრალოება და თავმდაბლობა ჩაენერგა მისთვის. ის მასწავლიდა, შეიძლება სასახლის კარზე ცხოვრობდეს კაცი, მაგრამ არ საჭიროებდესო სხეულის მცველო, არც მდიდრულ სამოსს თუ მამხალეებს, ჭანდაკეტებს და სხვათ მისთანათ, რადგან სასახლის მკვიდრსაც ხელეწიფების თურმე მდამბორივით უბრალოდ იცხოვროს, მაგრამ ისე კი, რომ ამ უბრალოებას არ უმსხვერპლოს ჰვეგემონის მოვალეობანი, რომელთაც ხალხი და სახელმ-

¹ წერილების ლათინური დედანი ჩუბთის მიუწვდომელი აღმარდა. ვსარგებლობ მათი კასანისეული ფრანგული თარგმნით; იხ წიგნში: Pensees de Marc-Aurèle... suivie des Lettres a Fronton. Paris, p. 353-413.

² ე. რენანი, დასახ. ნაშრ., გვ. 12.

წიფო აკისრებს მას“ (1, 16, 17).

161 წ. მარტის დამდეგს ანტონინუსი ავად გახდა... სიკვდილის მოახლოება რომ იგრძნო, მან ბრძანა მარკუს ავრელიუსის აპარტამენტში გადაეტანათ გამარჯვების ქაღალმურთის – ვიქტორია-ნიკეს ოქროს ქანდაკება, რომელიც, ტრადიციის მიხედვით, ყოველთვის ამკობდა რომაელ იმპერატორთა საწოლ ოთახს. 7 მარტს ანტონინუსი პიუსი გარდაიცვალა და ორმოცი წლის მარკუს ავრელიუს ანტონინუსი, სენატის კურთხევით, რომის იმპერატორი გახდა. მაგრამ ამ გარემოებას რაიმე არსებითი ცვლილება ან გარდატეხა არ შეუტანია მის სულიერ ცხოვრებაში. მარკუს ავრელიუსი აქაც თავისი თავის ერთგული დარჩა. ის ყოველთვის ფუჭი ილუზიებითა თუ მზკაობის ღიბრით დაუბინდავი თვალთ ჭვრეტდა ამქვეყნიური დიდების ჭეშმარიტ არსს: „... გულისხმავა, რაოდენ მსწრაფლწარმავალი და მსწრაფლდავიწყებადი ყოველი, მარადისობის რა უსასრულო უფსკრული ძეგს როგორც შენს წინ, ისე შენს უკან, რაოდენ ფუჭია სახელის ძიება და რაოდენ უმტკიცოანი და ცნობასუსტნი არიან შენი მეხოტბენი; რა ვიწროა წრე, რომელიც გარემომოსწერს და ზღვარს უსაზღვრებს შენს სახელსა და დიდებას, რადგან ჯერ მთელი მიწა რა არის, ეგ ერთი ციციქნა შავი წერტილი, და შენი საცხოვრისი რა უნდა იყოს? (IV, 3); „ნურასოდეს დაივიწყებ, რომ რაც იყო, იგივე არის, და რაც არის, იგივე იქნება მარად. მიიქცე

155
19
X

მთელი დრამებისა თუ ცალკეული სცენების ჭვრეტად, რომელთაც პირადი ცდითა თუ შემატიანეთა გადმოცემით იცნობ; წარმოიდგინე, მაგალითად, ჰადრიანეს, ანტონინუსის, ფილიპეს, ალექსანდრესა თუ კრეზუსის სასახლის კარნი: სპექტაკლი ყველგან ერთი და იგივეა, იცვლებიან მხოლოდ მსახიობები“ (X, 27).

ამიტომ იყო, რომ, I საუკუნის იმპერატორებისაგან განსხვავებით, მარკუს ავრელიუსი უზენაეს ძალაუფლებას უყურებდა არა როგორც მესიანისტურ დანიშნულებას (მღრ. I, 7) ან თვითმყრობელურ ფუნქციას თუ თვითგანდიდების საშუალებას, არამედ როგორც მძიმე მოვალეობას და ტვირთს („შენ შენი ვალი გაქვს მოსახდელი, როგორც ჯარისკაცს გალავნის გარემოცვისა და იერიშისას“, VII, 7; „რა გაკავშირებს სხვებთან? რატომაა, რომ თქვენ ერთმანეთისთვის ხართ შექმნილნი? თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ შენ მათი წინამძღოლობა გაკისრია, როგორც ბოტს – ფარისა, ან კუროს – ჯოგის“, XI, 18; მღრ. შენიშვნები, XI, 31); ამიტომ იყო, რომ მარკუს ავრელიუსი ცდილობდა შეენარჩუნებინა რესპუბლიკური წყობილების დემოკრატიულ ინსტიტუტთა ნაშთები; ამ მხრივ, ის აგრძელებდა ნერვას, ტრაიანეს, ჰადრიანესა და ანტონინუს

I მარკუს ავრელიუსს სულდა ეს სიხილიანი, პატივმოყვარე ავტორიტორები: „ნუ მოსდევ ცეზართა ყვალს (იგულისხმობიან ნერვამაჟლი იმპერატორები. - ბ.ბ.), ნუ იმსჯელები მათი სულით“... VI, 30; იხ. აგრეთვე III, 16.

ს ა მ ა რ თ ი ვ ე ლ ო ს
პ ა რ ლ ა მ ე ნ ტ ი ს

პიუსის პოლიტიკურ ხაზს. იმპერატორმა თავისი ძველი მნიშვნელობა დაუბრუნა რომაულ სენატს. დედაქალაქში ყოფნისას ის უკლებლივ ესწრებოდა სენატის ყველა სხდომას და ფეხმოუცვლელად იჯდა თავის ადგილზე, სანამ კონსული ტრადიციულ ფორმულას არ წარმოსთქვამდა: „Nihil amplius vos moramur, patres conscripti“¹; ამიტომ იყო, რომ მარკუს ავრელიუსმა არ ისურვა ერთმმართველობა და, ანტონინუს პიუსის უკანასკნელი სურვილის, ისევე როგორც სენატის გადაწყვეტილების მიუხედავად, რომელმაც მხოლოდ მას მიანიჭა უმაღლესი ძალაუფლება, ტახტზე ასვლისთანავე თანამოსაყდრედ დაისვა ანტონინუსის მეორე შვილობილი – და, მასსადამე, თავისი ძმაც (Adoptivbruder) – ლუციუს ვერუსი. ამრიგად, რომის ისტორიაში იმპერიის ტახტზე პირველად აღმოჩნდა ორი იმპერატორი. თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ ლუციუს ვერუსის ძალაუფლება, არსებითად, ნომინალური იყო. მას უფრო დროსტარება იზიდავდა, ვიდრე იმპერიის მართვა. ამბობდნენ, რომ მისი წყალობით, რომი ხელახლა გახდა ნერონის ზოგიერთი სიშლევისა და დამთხვეულობის მოწმე: გამუდმებული ლოთობა და სიძვა, დებოშები რომის ქუჩებში, თავაწყვეტილი ორგეები ღამეულ ტავერნებში, რაც ზოგჯერ დღეში ექვს მილიონ სესტერციამდე ჯდებოდა და ა.შ. საბუნძიეროდ,

¹ მტკს აღარ დაგაყოვნებთ, უფალო სენატორობო! (ამ სიტყვებით მთავრდებოდა სენატის ყველა სხდომა).

ვერუსისთვის უცხო იყო ნერონის გულმხვცობა და სისასტიკე. გარდა ამისა, ის უსაზღვროდ დიდ პატივს სცემდა მარკუს ავრელიუსს (მდრ. I, 17), და თუ ქმედით დახმარებას და თანამშრომლობას არ უწვევდა თავის უავგუსტოეს კოლეგას, სამაგიეროდ, არც სერიოზული დაბრკოლება შეუქმნია მისთვის ოდესმე.

მარკუს ავრელიუსის პრინციპატობის დასაწყისშივე იმპერიის ცხოვრებაში საშიშმა სიმპტომებმა იჩინეს თავი. ცხადი გახდა, რომ ანტონინუსის მტკიცე პოლიტიკისა და მოქნილი დიპლომატიის წყალობით იმპერიის საზღვრებზე თუ საზღვრებს შიგნით მიღწეული მდგომარეობის ნორმალიზაცია და შედარებითი სიმშვიდე სრულიადაც არ იყო სტაბილური, და რომ იგი დროებით მიძინებული ვულკანის სიმშვიდეს ჰგავდა. ახლა ეს ვულკანი თანდათან იღვძებდა, სტიქიურ უბედურებებს (გამანადგურებელი წყალდიდობანი იტალიაში, მიწისძვრები მცირე აზიაში და ქალაქ ციცოკუსის დაქცევა) ზედ დაერთო არეულობანი დასავლეთ პროვინციებში: მავრების შეჭრა იბერიაში (ესპანეთი) და აჯანყება ლუზიტანიაში, ხატების (χάταις) თარეში რომანულ გერმანიასა და რეციაში, პიქტებისა – ბრიტანეთში, სეკვანების მღვლვარება გალიაში. ბრიტანეთში ამბოხებულმა ლეგიონებმა იმპერატორად გამოაცხადეს თავიანთი მრავალნაცადი სარდალი სტაციუს პრისკუსი. მაგრამ რეალური საფრთხე რომს მაინც აღმოსავლეთიდან დაემუქრა: პართიის

მეფე ვოლოგეზუს III დიდძალი ლაშქრით შეიჭრა სომხეთში, გააძევა ანტიონინუს პიუსის მიერ დასმული მეფე — რომაელთა მეგობარი და მოკავშირე, ხოლო მის ნაცვლად თავისი კანდიდატი აიყვანა სომხეთის ტახტზე. მდგომარეობის გამოსასწორებლად სომხეთისაკენ ერთი ლეგიონით გაეშურა კაპადოკიის მმართველი მ. სედაციუს სევერიანუსი, მაგრამ დამარცხდა და მოკლულ იქნა ელეგეიასთან. ამ მარცხმა ისეთი შეშფოთება გამოიწვია მეზობელ პროვინციებში, რომ სირიის ლეგატი უბრძოლველად გაიქცა და, ამრიგად, გზა გაუხსნა გალადებულ პართელებს.

ამ რთულ სიტუაციაში მარკუს ავრელიუსი ისე მოიქცა, როგორც შემვენოდა ანტიონინუსის მემკვიდრეს. იმპერატორმა დაუყოვნებლივ მიმართა მტკიცე და ენერგიულ ზომებს: ბრიტანეთიდან გამოიწვია სტაციუს პრისკუსი და კაპადოკიის მმართველად წარგზავნა იგი; რომში დიდი პატივით მიიღეს პართელთა მიერ ოტებული სომხეთის მეფე და სენატორის ლატიკლავიუმი¹ უბოძეს მას; ეს დახმარების აღთქმას ნიშნავდა. და მართლაც, დანუბიუსის (დუნაი) და რენუსის (რაინი) ლეგიონებიდან სასწრაფოდ გამოყვეს მრავალრიცხოვან ბრძოლებში გამობრძმედილ ვეტერანთა (vexillarii) დამკვრელი რაზმები (vexillationes), რომელთა სარდლობა გამოცდილ სტრატეგებს — ავიდიუს კასიუსსა და პუბლიუს მარციუს ვერ-

¹ ფართო წითელი ლენტო სენატორის ტუნიკაზე.

უსს მიანდეს, და აღმოსავლეთით გადაისროლეს ისინი. რომაელთა მთავარსარდლად დანიშნულ იქნა ლუციუს ვერუსი, რომელიც მარკუს ავრელიუსის ბრძანებით ანტიოქიაში შეჩერდა, რათა აღმოსავლეთ პროვინციების აწეწილ-დაწეწილ საქმეები მოეგვარებინა და მაშველი ძალები შეეგროვებინა არმიისათვის... სამასობაში სტაციუს პრისკუსმა დაამარცხა პართელები, ძლევით შევიდა სომხეთში და სამეფო ტახტი კვლავ რომაელთა ვასალს დაუბრუნა, ხოლო სომხეთის ციხეებში რომაელთა გარნიზონები ჩააყენა. კიდევ უფრო მნიშვნელოვანი წარმატებები იქნა მოპოვებული სირიაში, სადაც ავიდიუს კასიუსმა და პუბლიუს ვერუსმა ჯერ ეფურატს გადაღმა გადარეკეს პართელები, ხოლო შემდეგ ფეხდაფეხ მიჰყვნენ უკუქცეულთ, აიღეს ედესა და ნასიბინი, აგრეთვე პართიის ორივე სატახტო ქალაქი — სელევკია და კტესიფონი. მაგრამ ჯერ კიდევ ტრაიანუს დროს ჩასახული მწვავე აღმოსავლური კონფლიქტის საბოლოო გადაჭრა მაინც ვერ მოხერხდა: რომაელებს წინ აღუდგა არა მარტო პართელთა სამხედრო ძლიერება, არამედ ქვეყნის ბუნებრივი პირობებიც: უზარმაზარი უდაბნოები, უწყლობა და გვალება, რასაც ამჯერად შავი ჭირის ეპიდემიაც დაერთო ზედ და რომაელები იძულებულნი გახდნენ უკუქცეულიყვნენ. თუმცა,

¹ Don Cassius. LXI.2 ამის ნაცვლად ლუციუს ვერუსმა სპირითი პეტრეები შეხოიკობა ვარუგო და მოელი საომარი კამპანიის მანძილზე გამუდმებულ ორთხებით იტყვედა თავს.

გამარჯვების შედეგი მაინც თვალსაჩინო იყო: სომხეთი კვლავ რომის მოკავშირედ დარჩა; მესოპოტამიის ჩრდ.-დას. ოლქი – ოსროენა ანექსირებული იქნა და კაპადოკიის ნაწილად გამოცხადდა: კარპა (Carhae) რომის კოლონია გახდა. ახალი ტერიტორიების საბოლოო შემოშტკიცება, მოსახლეობის დამოშინება და ადმინისტრაციული აპარატის ორგანიზება მტკიცე და ძლიერ ხელს მოითხოვდა. ამიტომ მარკუს ავრელიუსმა სირიის პროკონსულად (მმართველად) დანიშნა ავიდიუს კასიუსი, რომელსაც ექსტრაორდინარული უფლებები მიანიჭა.

პართიის ომი ოთხ წელიწადს გაგრძელდა და 166 წ. დამთავრდა, მარკუს ავრელიუსსა და ლუციუს ვერუსს ტრიუმფი მოუწყვეს რომში. ორივე იმპერატორმა მიიღო ტიტულები: Parthicus Maximus, Medicus Maximus, Armeniacus Maximus¹.

ომის დროს მარკუს ავრელიუსი დედაქალაქში დარჩა, რათა საერთო ხელმძღვანელობა გაეწია ბრძოლების მსვლელობისა და ქვეყნის საგარეო პოლიტიკისა თუ საშინაო ცხოვრებისათვის. სწორედ ამ პერიოდს მიეკუთვნება მისი ადმინისტრაციული, სამეურნეო, ტუტელარული (სამეურვეო) და იურიდიული რეფორმების მეტი ნაწილი.

მარკუს ავრელიუსის ადმინისტრაციული

რეფორმები შედარებით უმნიშვნელოა. უფრო მნიშვნელოვანია ადმინისტრაციული აპარატის შერჩევის პრინციპი. იმპერატორი ანტიპათიურად იყო განწყობილი რომაელი არისტოკრატის მიმართ (მდრ. I, 11). მის თვალში ერთი რამ ფასობდა მხოლოდ: პიროვნების ინდივიდუალური ღირსება, მისი განსწავლულობა, პატიოსნება და შინაგანი კეთილშობილება. ამიტომაც იყო, რომ მის დროს იმპერიის უმაღლეს მაგისტრატურებში გვართოვნულ არისტოკრატას თანდათანობით ინტელექტუალური არისტოკრატია ცვლიდა. რენანი, რა თქმა უნდა, აჭარბებს, როცა ამ სოციალური ფენის ერთგვარ აღზევებას „ფილოსოფოსთა მეფობად“ (Le règne des philosophes) სახავს¹, მაგრამ ისიც ფაქტია, რომ კონსულის წოდება, რომელიც უწინ მხოლოდ რომაელ დიდგვაროვანთ ენიჭებოდათ, ახლა ფილოსოფოსებისა და რიტორების ჩვეულებრივ ტიტულად იქცა. უპირველეს ყოვლისა, ეს ითქმის მარკუს ავრელიუსის მასწავლებლების – ჰეროდე ატიკუსის, კლავდიუს მაქსიმუსის, იუნიუს რუსტიკუსის, კლავდიუს სევერუსისა და სხვათა მიმართ: ყველა ისინი თავის დროზე კონსულები თუ პროკონსულები იყვნენ².

1 „კლავდიუსის იდეალი განხორციელდა: სამყაროს ფილოსოფოსები მართავენ. ყველაფერი, რაც მშვენიერი ფრაზის სახით ცოცხლობდა სენეკას დიდ სულში, სინამდვილედ იქცა“... დასახ. ნაშრ., გვ. 32.

2 თუმცა ფილოსოფოსთა მიმართ ამ პრივილეგიული პოლიტიკის განხორციელებას თავისი შენე შედეგებიც მოჰყვა რომს იმპერიის ყოველი მხრიდან მოაწოდებნ მოფილოსოფოსო მარჯვატანები.

1 თუმცა ვერუსის სიკვდილის შემდეგ მარკუს ავრელიუსმა უარი თქვა მათზე.

მარკუს ავრელიუსმა წარმატებით გადაჭრა სასურსათო პრობლემა, რამაც, ფაქტიურად, შეუძლებელი გახდა შიმშილობა იტალიაში. იმპერატორმა ბევრი რამ გააკეთა სახელმწიფო მეურვეობის - ე.წ. აღიმენტარულ ინსტიტუტთა¹ შემდგომი განვითარებისათვის. ამ მეურვეობისათვის ტრადიციულ პროკურატორთა სპეციალური თანამდებობანი დააწესა. მარკუს ავრელიუსმა დიდი ყურადღება მიაქცია პროკურატორთა შერჩევის საკითხს, მნიშვნელოვნად გააფართოვა მათი უფლებანი და პირველხარისხოვან მოხელეთა რანგში აიყვანა ისინი. ძველი საზოგადოებისათვის უცხო იყო სიბრალული სუსტ არსებათა მიმართ. მარკუს ავრელიუსმა სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის საქმედ აქცია ხანაგების მშენებლობა მოხუცებისა და უპატრონო ბავშვებისათვის, მიუსაფართა, საპყართა და დაერდომილთათვის. იმპერატორმა შეძლებისდაგვარად შეზღუდა

ბევრმა მათგანმა მოახერხა თბილ ადგილზე მოკალათება, ამან საყოფელთაო ზიზღისა და დაცინვის საგნად აქცია ისინი; „დასცინოდნენ მათ დაუვარცხნელ თმებს, გაბუღებულ წვერებსა და ჭუჭყლან ფრჩხილებს; „გრძელი წვერი მას 10 000 სესტერციას აძლევს; კი მაგრამ, რადა დააშავეს თხემმა? მაშინ ზომ მათაც უნდა უზადონ ზელფასიო“ - ზუმრბდენ მათი მისამართით (Luc. Eunuch, 8, 9; Cynicus)“¹ - ე. რენანი, დასახ. ნაშრ., გვ. 34-35.

1 „აღიმენტაციის არხი შემდეგში მდგომარეობდა: სახელმწიფოს მიერ გამოყოფილი გარკვეული ფულადი ფონდიდან წერილსა თუ საშუალო მიწათმფლობელებს უმნიშვნელო პროცენტებით (ჩვეულებრივ, წელიწადში 5%) ეძლეოდათ მათთვის საჭირო სესხი; მიღებული პროცენტები ხმარდებოდა მცირეწლოვანი ობლებისა და უპოვართა ბავშვების აღზრდას. სრულწლოვანებამდე ბიჭები ყოველთვიურად ლეზულობდნენ 16 სესტერციას, ხოლო გოგონები - 12-ს“ (H.A. Машкин, Ист. древн. Рима, 1950, стр. 483

მამის ტირანული უფლებანი¹ და, ამრიგად, დაცვა თითქმის სრულიად უმწეო და უუფლებო დედისა და შეილებების ადამიანური ღირსება, რომაული ადამის მიერ მათი ფეხქვეშ გათელილი ინტერესები.

„მაგრამ ანტონინუსისა და მარკუს ავრელიუსის მმართველობა განსაკუთრებით კეთილისმყოფელი აღმოჩნდა მონებისათვის. მონობის ზოგიერთი არაადამიანური სისასტიკე აღკვეთილ იქნა..., მონის მოკვლა დანაშაულად ცხადდება. დანაშაულადვე ეთვლება პატრონს მონების წაბეზა და დასახინჩრება... მონა პირველად იღებს სასამართლოს წინაშე წარდგომის უფლებას და პიროვნება, სახელმწიფოს წვერი ხდება. ის თავისი საკუთრებისა და ოჯახის პატრონია. ქმრის, ცოლისა და მათი ბავშვების ცალ-ცალკე გაყიდვა იკრძალება. ზოგიერთი კერძო შემთხვევის გარდა, პატრონს უფლება არა აქვს გლადიატორად გაყიდოს მონა, ხოლო მონა ქალი, რომელსაც იმ პირობით ჰყიდიან, რომ მან ne prosituatur², დაზღვეულია ლუპანარში³ მოხვედრისაგან. ძალაში შედის favor libertatis⁴; საჭოჭმანო შემთხვევაში დასაშვებია კანონის ინტერპრეტაცია განთავისუფლების სასარგებლოდ. სასამართლოს

1 იხ. М. Сергеевко, Жизнь древнего Рима, М. - Л., 1964, стр. 161-162.

2 არ იმრუშოს (ლათ.).

3 საროსკიპო (ლათ.).

4 განთავისუფლების წყალობა (ლათ.).

ჰუმანურობა არბილებს კანონის სიმკაცრეს¹...

გადაჭარბებული არ იქნება, თუ ვიტყვით, რომ რომაული კანონმდებლობის ამგვარ კორექტირებაში მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა სტოიკოსთა მოძღვრებამ მონობის, როგორც ბუნებრივი სამართლის შებღალვის შესახებ. არ შეიძლება ამ მომენტის იგნორირება. ის, რაც ღღეს საცხებით ბუნებრივ და მარტივ ჭეშმარიტებად გვეჩვენება, ოდესღაც მთელი რევოლუცია იყო აზროვნების ისტორიაში. სტოიციზმმა პირველად შეხედა მონას, როგორ სრულფასოვან ადამიანურ არსებას: „ის, ვისაც შენ მონას უწოდებ, – ამბობს სტოიკი ფილოსოფოსი, – შენივე მშობელი თესლისაგან (ex iisdem seminibus) იღებს დასაბამს. ის შენთან ერთად ცხოვრობს ერთი და იგივე ცის ქვეშ და ერთი და იგივე ჰაერით სუნთქავს... და შენ ისევე შეგიძლია თავისუფალ კაცად თვლიდე მას, როგორც მას შეუძლია მონად გთვლიდეს შენ“... „ჩვენ მათ მონებს ვეძახით, მაგრამ ისინიც კაცნი არიან; ჩვენ მათ მონებად ვოვლით, მაგრამ ისინი ჩვენც ცხოვრების თანამოზიარენი (contubernales) არიან; ხოლო თუ დაუფიქრდები იმას, რომ ყველას თანაბრად გვათამაშებს ბედისწერა, შენ ნახავ, რომ ისინი ჩვენი მონობისმიერი თანამომენი (conservi) არიან“².

მარკუს აგრელიუსისა და, საერთოდ, მისი წინამორბედების იურიდიულმა რეფორმებმა, რომ-

ლებმაც საგრძნობლად შეარბილეს ძველი კანონმდებლობის სისასტიკე და ტლანქი პრიმიტივიზმი, მნიშვნელოვანი ეტაპი შექმნეს რომაული სამართლის ევოლუციაში და განვითარების ახალ – ფილოსოფიურ სტადიაში შეიყვანეს იგი.

„ასე იქმნებოდა რომაული სამართალი – ეს ჭეშმარიტი სასწაული, ჭეშმარიტი გამოცხადება, რომლის შექმნის პატივსაც უმეცრება იუსტინიანეს კომპილატორებს მიაწერს, თუმცა, სინამდვილეში, ეს II საუკუნის დიდი იმპერატორების საქმე იყო, რომლებმაც უებრო კომენტატორები და გამგრძელებლები ჰპოვეს III საუკუნის შესანიშნავ იურისკონსულტთა სახით. ისტორია რომაულ სამართალს უმზადებდა ტრიუმფს, მართალია, ნაკლებ გახმაურებულს, მაგრამ არანაკლებ ხანგრძლივსა და მნიშვნელოვანს, ვიდრე ქრისტიანობის ტრიუმფი იყო. ერთხანს ბარბაროსების მიერ ფეხქვეშ გათელილი, ის კვლავ აღდგება საშუალო საუკუნეების დამღვევს და თავდაპირველად აღორძინებადი სამყაროს, ხოლო შემდეგ – რამდენადმე მოდიფიცირებული რედაქციებით – თანამედროვე ევროპელი ხალხების კანონად იქცევა. ამრიგად, დიდი სტოიციკური სკოლა, რომელმაც II საუკუნეში სცადა გარდაეჭმნა სამყარო, დროებითი ხელმისმლოცარვის შემდეგ სწორედ რომაული სამართლის წყალობით ძიპოვებს სრულ გამარჯვებს“³.

1 ე. რენანი, დასახ. ნაშრომ., გვ. 24-25.

2 ეს ექსკურსტები სენეკას ეპიქონის: Epist. 47.

3 ე. რენანი, დასახ. ნაშრომ., გვ. 28.

ცალკე აღნიშვნის ღირსია მარკუს ავრელიუსის პროვინციალური პოლიტიკა. მეტროპოლიის შემდეგ პროვინციები იყო მისი ზრუნვის უპირველესი საგანი. ყველა თავის ქვეშევრდომში იმპერატორი, უპირველეს ყოვლისა, ადამიანს ხედავდა და მხოლოდ შემდეგ - რომაელს თუ ბერძენს, გერმანულს თუ გალს, ბრიტანელს თუ იბერიელს, ეგვიპტელს თუ ნუმიდიელს, სირიელს თუ კილიკიელს და ა.შ. „ის დაეხმარა ხანძრებით გადაბუგულსა და მიწისძვრებით დაქცეულ სმირნას, ეფესს, ნიკომედიას, კართაგენს კვლავ აღმდგარიყვნენ ფერფლიდან თუ ნანგრევებიდან და გაათავისუფლა მთელი პროვინციები, ქალაქები და კერძო პირნი იმ დავალიანებისაგან, რაც მათ მთელი ორმოცდაექვსი წლის მანძილზე უნდა ეხადათ სახელმწიფო ხაზინისათვის“...¹ სხვა სოციალურ-ეკონომიურ ფაქტორებთან ერთად ამგვარ პოლიტიკას მნიშვნელოვანწილად განაპირობებდა კოსმოპოლიტიზმის² სტოიციკისტური პრინციპიც, რომელმაც წაშალა სოციალური თუ ნაციონალური განსხვავების საზღვრები და „პოლიტიკური ზოგადკაცობრიულად აქცია“³. პლატონი და არისტოტელე, რომლებმაც საკუთარი მეტაფიზიკის

საწყისებზე დააფუძნეს თავიანთი იდეალური პოლისები, არსებითად, ვერ გასცდნენ ბერძნულ პარტიკულარიზმს და ნაციონალიზმის ჩარჩოებში ჩაკეტეს ისინი. სტოიციზმმა დასძლია ეს კარნაქტილობა¹ და ანტიკური აზროვნების ისტორიაში პირველად იქადაგა უნივერსალური „უფლის ქალაქის“ (Civitas Dei) იდეა, რომელიც შემდეგ ქრისტიანობამ აიტაცა და განავითარა. „ყველაფერი, რასაც შენ ჭვრეტ და რაც გარემოცავს ყოველივე ღვთაებრივს თუ ადამიანურს, - სწერდა სენეკა ლუცილიუსს, - ყველაფერი ეს ერთია და განუყოფელი, ხოლო ჩვენ ამ დიადი სხეულის ასოები ვართ. ერთი და იგივე მასალისგან რომ შეგვქმნა, ბუნებამ ნათესაუებად გვაქცია ჩვენ. მან ჩავგინერგა ურთიერთსიყვარულის გრძნობა და მანვე გვიბოძა თანაცხოვრებისა და თანაარსებობის ნიჭიც“². „ჩემი სამშობლო სამყაროა“, - წერს იგი სხვაგან³, ხოლო მარკუს ავრელიუსი ამბობს: „მე ჩემი სამშობლო მაქვს და ჩემი ქალაქი: როგორც ანტონინუსს - რომი, როგორც კაცს - სამყარო. და არ არსებობს ჩემთვის, ორი ქალაქის მოქალაქისთვის, სხვა სიკეთე, გარდა იმისა, რასაც სარგებლობა მოაქვს ორივე ამ ქალაქისათვის“ (VI, 44)⁴.

1 V Duruy, Histoire des Romains, Paris, 1883, Vp. 190.

2 სიტყვა „კოსმოპოლიტიზმი“ პირველად ჯერ კიდევ კინიკოსთა სკოლის დამაარსებელმა დოკტერ სინოპელმა (413-323 ძვ. წ.) იხმარა. მაგრამ თავისი ნამდვილი მნიშვნელობა ამ სიტყვამ მხოლოდ სტოიკელთა ფილოსოფიაში შეიძინა (Ed. Zeller Philosophie der Griech., T III, S. 298).

3 ცალკური იქვე გვ. 724.

1 არ შეიძლება ამ მომენტის ახსნა პარტოლენ რომის ექვანსისთ (როგორც ამას ცდილობს ზოგაერთი ასტორიკოსი): არისტოტელე უფრო დიდი ექვანსისის მოწმე იყო.

2 Epist. 95.

3 e vita beata, 20.

4 ბუნების გადმოცემით, ამ სიტყვებს თურმე დიდი მღელვარებათ

მარკუს ავრელიუსის ყოველგვარ რევორმ-ისტულ თუ პოლიტიკურ მოღვაწეობას კაცთა მიმართ სიყვარული და პატივისცემა ედო საფუძველად. „ის ყოველთვის უყურებდა ადამიანს, როგორც მორალურ არსებას და არა როგორც მანქანას ან საშუალებას“ (რენანი). აქ ჩვენ ერთხელ კიდევ უნდა მივუბრუნდეთ სტოიციზმს, კერძოდ, მის სოციალურ მორალს: ადამიანი არა მარტო მთელი სამყაროა, მიკროკოსმოსია, არა მარტო თავისთავადი, თავისებური და განუმეორებელი ინდივიდუუმია, არამედ, არისტოტელეს სიტყვებით რომ ვთქვათ — „სოციალური ცხოველიც“ (ζῷον πολιτικόν), რომელიც თავისსავე მსგავს არსებათა წრეში და მათთან მუდმივი ურთიერთობისა და თანამშრომლობის საფუძველზე ახორციელებს საკუთარი არსებობის უმაღლესსა და უინტიმურეს მიზნებს. აქედან — მისი მოვალეობანი მოყვასთა მიმართ. „ჩვენ, — ამბობს მარკუს ავრელიუსი, — თანამშრომლობისა და თანამოღვაწეობისთვის ვართ შექმნილნი, როგორც ხელები, ფეხები, ქუთუთონი, ზედა და ქვედა ყბები. ამიტომ ურთიერთ წინააღმდეგობა ბუნების წინააღმდეგ აღძვრასა ნიშნავს, მაგრამ ეინც გმობს და გაურბის მოყვასს, წინააღმდეგობიც იგია მისი“ (II, 1.) ხოლო სენეკამ ერთი საუკუნით ადრე თქვა: „კაცი წმიდათა-წმიდაა კაცისთვის (homo sacres homini, Epist. 95); შტრ. ძველი კანიბალური

იმეორებდა ხანში შესული ლევ ტოლსტოი (Н. А. Бунина, Собр. соч., т. 9, М., 1967, стр. 7).

ფორმულა: homo homini lupus). დეას, მარკუს ავრელიუსის მოღვაწეობას კაცთა მიმართ პატივისცემა ედო საფუძველად. მაგრამ ის არახდროს იტყუებდა თავს ფუჭი იმედებითა და ილუზიებით. იმპერატორი კარგად იცნობდა „კაცური ბუნების სისუსტეს და არასრულქმნილებას, ადამიანთა მიერ მორალური თუ ინტელექტუალური ჭკმ-მარიტებების შეთვისების მთელ უკიდურეს სიზანტეს და ისტორიულ ყოფიერებაში მოქმედ წინააღმდეგობის მთელ უზარმაზარ ძალას. არ შეიძლება ძალადობით განაახლო სამყარო და დაამყარო სრულქმნილი წესრიგი¹, რადგან არცერთ მბრძანებელს არა აქვს კაცთა აზრებსა და გრძნობებზე მბრძანებლობის უფლება“². ამიტომ მარკუს ავრელიუსისათვის უცხო იყო ყოველგვარი უტოპიზმი თუ აბსოლუტიზმი, ამიტომ ანიჭებდა იგი ესოდენ დიდ მნიშვნელობას თუნდაც მინიმალურ პროგრესს: „ყოველად მიზეზი (ή τῶν ἄλλων ἀίτια; causa iniverslis) შმაგ ნაკადსა ჰგავს, რომელიც იტაკებს და თან მიაქანებს ყოველს. რაოდენ უბადრუენი არიან ეს პოლიტიკოსნი, რომელთაც ფილოსოფოსებად მოაქვთ თავი. ცინგლიანები!.. რას მიელტვი, კაცო? ჰქმენ ის, რასაც დღეს მოითხოვს შენგან ბუნება. თუ შევიძლია, მისდევ მიზანს და ნუ იყურები

1 როგორც ამას სწავის შგ. იმპერატორი ვაუს კლიფულა კაპუს დრამაში „კალიგულა“.

2 С. Котляревский, Марк Аврелий (Вступит. очерк). В книге: Марк Аврелий. Наедине с собой, перек. С. Роговина, М. 1914, стр. XX.

აქეთ-იქით, აბა, ვინ მიმზერსო მე. ნუ გაქვს პლატონის რესპუბლიკის ამ ქვეყნად დაარსების იმედი. კმაყოფილი იყავ იმითაც, თუ საქმე ერთი ნაბიჯით მაინც მიიწევს წინ, და ნუ მიიჩნევ ამ წინსვლას უმნიშვნელოდ და უფასურად. ვინ შესცვლის კაცთა აზროვნების წესს? არადა, რას უნდა მოკელოდეთ ამგვარი ცვლილების გარეშე კირთების ქვეშ მგმინავი მონობისა და მლიქვნელური მორჩილების გარდა?“... (IX, 29).

მაგრამ სოციალური თუ ზნეობრივი პროგრესის გზაზე სახელმწიფოს წინსვლის აუცილებელი პირობა იყო მშვიდობიანობა, ხოლო რომს სწორედ მშვიდობა აკლდა. პართიის ომი არც კი დამთავრებულიყო, რომ იმპერიას ახალი საფრთხე დაემუქრა ჩრდილოეთიდან: დაიწყო ბარბაროსთა დიდი ტრანსმიგრაცია. ბალტიისპირეთიდან სამხრეთისაკენ დაიძრნენ გოთების მრავალრიცხოვანი მეომარი ურდოები, რომლებმაც წინ წაირეკეს დანარჩენი გერმანული, სარმატული თუ სლავური მოდგმის ტომები. სასიცოცხლო სივრცეებს მოწყვეტილმა სვევებმა და ჰერმუნდურებმა, ვიქტოვალებმა და როქსოლანებმა, ბასტარნებმა და კოსტობოკებმა, ალანებმა და იაზიგებმა სამხედრო გაერთიანებები შექმნეს და იმპერიის დუნაისპირა საზღვრებს მოაწყდნენ, მაგრამ განსაკუთრებით საშიში იყო ორი უძლიერესი გერმანული ტომის – კვადებისა და მარკომანების სამხედრო კავშირი... იულიუს კეისარი გაღიაში ებრძოდა გერმანელებს... დრონი

იგვალნენ. ახლა გერმანელები თვითონ მოდიოდნენ რომში საომრად... გერმანელები!.. დამოკლეს მახვილი იმპერიის თავზე!.. მას შემდეგ, რაც ტაციტუსმა მათი ზნე-ჩვეულებანი აღწერა დიდ დროს არ გაუვლია, მაგრამ ამ მეომარი ტომების ცხოვრებაში მნიშვნელოვანი ცვლილებები მოხდა. გერმანელებმა წარმატებით შეითვისეს რომაელთა სამწყობრო ხელოვნება, მათი სტრატეგია და ტაქტიკა და მრისხანე სამხედრო ძალად იქცნენ. სამხედრო ძლიერების ზრდასთან ერთად იზრდებოდა მათი ექსპანსიური მისწრაფებებიც; „მათი თვალები ველური სიხარბით ინთებოდნენ იმ უზარმაზარი სიმდიდრის ჭვრეტისას, რაც რომის მწარმოებელურმა გენიამ დააგროვა საზღვარს გადაღმა, ხოლო მათ გულებში თანდათანობით ღვივდებოდა სიძულვილი და შური. დუნაისა თუ რაინის პირას წამოჭიმული მშვენიერი ვილები, რომლებსაც ისინი თავიანთი ველური ნაპირიდან უთვალთვალებდნენ, მათ თავიანთი უბადრუკი ქონმახების შეურაცხყოფად ეჩვენებოდათ, ნატიფი ხელოვნებანი – თავიანთი სიტლანქის გმობად, რომაელთა დახვეწილი ზნეობა და თავაზიანობა – ზნედაცემულობად. მაგრამ მათ განსაკუთრებით ატყვევებდათ ოქროს ციმციმი, და როცა მას იტაცებდნენ ხოლმე, ეგონათ, თითქოს იტალიის კაშკაშა მზის ერთი სხივი მაინც შეჰქონდათ თავიანთი ცივი და პირქუში ცის ქვეშ. მათ ნაციონალურ ეპოსში – „ნიბელუნგებში“ – გმირების დაუოკებელი სწრფვის საგანი მშვენიერი ქალი კი

არ არის — ზევსისა და ლედას ასული, — როგორც ტროას გარშემოწყობილ ელინთათვის, ან წმინდა საფლავი, როგორც იერუსალიმში მიძავალი ფრანგი ჯვაროსნებისთვის, არამედ — ოქრო! განძი! თავის მწირ მიწებზე თუ ველურ ტყეებში ეს სენსუალური, ხარბი და დატაკი რასა უკვე ჩურჩულებდა Mignon-ის¹ ვნებიან სტრიქონებს, მიძღვნილთ იმ მარადიული ქვეყნისადმი, რომლის ბაღებშიც ხეები ოქროსფერ ნაყოფთა სიმძიმისგან იხნიქებიან და რომელიც თვრამეტი საუკუნის მანძილზე აღიზიანებდა მის წადილსა და გულისაქმას... ბოლოს და ბოლოს, მათ შემლეს ამ კოლოსის დამხობა და შუა საუკუნეების სისხლისა და ცრემლების ზღვაში ჩაახრჩვეს სამყარო².

მაგრამ თუ კოლოსი უფრო ადრე არ დაეცა, თუ ადრეული შუა საუკუნეების ბნელეთი უფრო გვიან ჩამოწვა ევროპის თავზე, — ეს იმიტომ, რომ უკვე მიხრწნილმა იმპერიამ მარკუს ავრელიუსის წინამძღოლობით შესძლო მოეკრიბა საკმაო სულიერი ძალა და მხნეობა, რათა წინ აღდგომოდა გერმანელ ნომადებს.

რომი მოუძმადებელი შეხვდა განსაცდელს. აღმოსავლეთიდან დაბრუნებულმა ლეგიონებმა თან ჩამოიტანეს შავი ჭირი, რომლის ეპიდემია არნახული სისწრაფით გავრცელდა მოსახლეო-

¹ იგულისხმება გოთებს ცნობილი ლექსი: Kennst du das Land, wo die Zitronen blühen (ოქროსი ხეები, სადაც ჰეკვიან ლიმონები?).

² V. Duruy, დასახ. ნაშრ., გვ. 191-192.

ბაში და ათიათასობით იტალიელის სიცოცხლე იმსხვერპლა. მიაზმამ მნიშვნელოვნად შეათხელა არმიის რიგებიც და შეასუსტა მისი ბრძოლისუნარიანობა. სასოწარკვეთილ ხალხში გაძლიერდა რელიგიური ფანატიზმი, დაიწყო ქრისტიანებისა და სხვა აღმოსავლური კულტების მსახურთა დევნა. იტალიის ყველა კუთხეში გაისმოდა ფანატიკოსთა ბრბოების ყიფინა: „ქრისტიანები — ლომებს!“ რომში პაფლაგონიელი ქადაგი ალექსანდრე აბონოტიკიხელი ვითომცდა თავისი სასწაულთმოქმედი გველის — გლიკონის პირით წინასწარმეტყველებდა ქვეყნის აღსასრულს... პუნიკური ომების შემდეგ რომი პირველად აღმოჩნდა უცხოელთაგან წაღეკვის საფრთხის წინაშე.¹ ბარბაროსებმა გაარღვიეს რომაელთა თავდაცვის ხაზი, შემუსრეს მათი საფორტიფიკაციო ნაგებობანი (limes) და რეციაში, ნორიკუმში. პანონიასა და მეზიაში შეიჭრნენ. კოსტობოკებმა, რომლებმაც საბერძნეთისაკენ აიღეს გეზი, ფოკიდას მიაღწიეს.² მარკომანებმა და კვადებმა აღაქები გადმოლაზხეს, ალფა შემოარტყეს აკვილიას და თითქმის მთლიანად დაანგრიეს ოპიტერგიუმი (დღევანდელი ოდერცო). ინვაზორებმა გაუღიტიეს რომაელთა გარნიზონი და მოკლეს მათი სარდალი ფურიუს ვიქტორინუსი. მდგომარეობა კრიტიკული გახდა...

ზემოთ უკვე ითქვა, რომ მარკუს ავრელიუსს

¹ Capit., Vit. Marc Ant., XII, XVII, XXI, Dion Cass., LXXI, 3
² Pausan., X, 34.

მთელის არსებით სძულდა ომი. ალექსანდრე მაკედონელისა და იულიუს კეისრისათვის ომი თითქოს თვითდადგინების ერთადერთი საშუალება იყო.¹ მარკუს ავრელიუსი ომს უყურებდა, როგორც სიკეთისა და სამართლიანობის უნივერსალურ პრინციპთა რღვევას, როგორც ბოროტი საწყისის დისპარმონიულ გამოვლენას სამყაროს მთლიან ჰარმონიაში. მაგრამ ამასთან, ის ორ კერპს სცემდა თავიანთს: მოვალეობას და რომს. მისი რომი კი უფსკრულის პირას იდგა, და, მაშასადამე, მას უნდა ეხსნა იგი. მაგრამ ხაზინა თითქმის ცარიელი იყო, არმია – დეზორგანიზებული. „Historia augusta“-ს ცნობით, შეძრწუნებული და სასოწარკვეთილი მოსახლეობისათვის ახალი მძიმე ბეგარა რომ აეცილებინა თავიდან, მარკუს ავრელიუსმა უკიდურეს ზომებს მიმართა: საჯარო ვაჭრობით გასაყიდად გამოიტანა საიმპერატორო სასახლეთა ძვირფასეულობანი. იყიდებოდა ყველაფერი: იმპერატორთა ოქრომკედით ნაქარგი ტუნიკები და ტოგები. მათ მიერ მრავალრიცხოვან ბრძოლებში სვიანად ზმარებული საომარი საჭურველი, იმპერატრიცების მოწისფერი სტოლენი, ფასდაუდებელი სამკაულები, პატიოსანი თვლები, ხელოვნების შედეგები, ისტორიული სუვენირები. ფული

ახალი ლეგიონებისა და მასველი კოჰორტების (cohortes auxiliares) შექმნას ზმარდებოდა. შეაიარაღეს ყველა, ვისაც კი იარაღის ტარება შეეძლო: მონები, გლადიატორები,¹ ჯიოგმიტები (პოლიციენი), კატორღელები და, რაკი თავისუფალმა რომაელმა მოქალაქეებმა, ფაქტიურად, უარი თქვეს ბრძოლაზე, გერმანელებთან საომრად დაიქირავეს გერმანელივე ბარბაროსები.

ორივე იმპერატორი თავად ჩაუდგა სათავეში არმიას. 167 წელს მათ ზანმოკლე, მაგრამ გააფთრებული და სისხლისმღვრელი ბრძოლების შემდეგ დაამარცხეს იტალიაში შემოჭრილი ბარბაროსები და ალპებს გადაღმა გადარეკეს ისინი. მაგრამ ფრონტის ხაზი უზარმაზარ ტერიტორიაზე – თითქმის მთელი დუნაის გასწვრივ იყო გადაჭიმული, რაც რომაელთაგან ძალთა დიდ დაქსაქსვას მოითხოვდა და ამიტომ გადამწყვეტი ბრძოლის გამართვა არ მოხერხდა. საომარი მოქმედების შემდგომმა მსვლელობამ დაარწმუნა მარკუს ავრელიუსი, რომ საბოლოო წარმატებისათვის აუცილებელი იყო ახალი ლეგიონების დაკომპლექტება. ამიტომ ის იძულებული გახდა დათანხმებოდა ლუციუს ვერუსის დაჟინებულ თხოვნას – ზავი შეეკრათო ბარბაროსებთან – და 169 წელს იმპერატორები რომისაკენ გამოემართ-

1 „ეს მისტიური ნატურა (ალექსანდრე მაკედონელი, – ბ.ბ.) თავისი თავით ემყოფილი იყო მხოლოდ მაშინ, როცა ახორციელებდა თავის ოცნებებს და ახორციელებდა მსოფლიო მასშტაბით“ (A. Bonifaz, Греческая цивилизация, т. 3, М., 1962, стр 209).

1 ამან საყოველთაო აღშფოთება გამოიწვია იმპერატორის წინააღმდეგ. „მას სურს ჩვენი გლადიატორები წაეპაროს და ფილოსოფოსსა დაგვაწყებინოს!“, – დრტუნავდა რომა (Capit., ibid., XXI).

ნენ. მაგრამ ვხაში ღუციუს ვერუსის ეპილეპსიის მწვავე შეტევა დაემართა და სამი დღის შემდეგ მარკუს ავრელიუსის გვირგვინოსანი კოლეგა გარდაიცვალა.

ომმა ახალი ძალით იფეთქა 169 წლის შემოდგომაზე. აქედან მოყოლებული, მარკუს ავრელიუსის თითქმის მთელმა სიცოცხლემ ღუნაისპირეთში – დლეკანდელი უნგრეთისა თუ ავსტრიის ტერიტორიებზე, კარუნტუმში, სირმიუმსა თუ ვინდობონაში განვლო. სუსტი ჯანმრთელობის მიუხედავად, იმპერატორი სტოიკური სიმტკიცით იტანდა ლაშქრობის უძძიმეს პირობებს და თავისი არმიის რიგით ლეგიონერებთან – ქასტატუსებთან, პრინცეპსებთან და ტრიარიუსებთან (*hastati, principes, triarii*) ერთად იზიარებდა ჯარისკაცის ყოველდღიური ხიფათითა და განსაცდლით სავსე ცხოვრების მთელ ჭირ-ვარამს და სიძნელეს. ამიტომ არმიას უყვარდა ის და უყოყმანოდ ემორჩილებოდა მის ნება-სურვილს. კვალებსა და მარკომარებთან ომის დროს მარკუს ავრელიუსმა დაამტკიცა, რომ ის არა მარტო შესანიშნავი ორგანიზატორი იყო, არამედ დიდი მხედართმთავარიც. იმპერატორს საქმე ჰქონდა ძლიერ, ვერაგსა და დაუნდობელ მტერთან, რომელიც თავს არიდებდა გადამწყვეტ შეხვედრას და ცდილობდა მოულოდნელი თავდასხმებით მოექანცა და სისხლისაგან დაეწრიტა რომაელთა არმია. გერმანელების ამგვარ საომარ მოქმედებას მარკუს ავრელიუსმა ერთადერთი

სწორი ტაქტიკური გეგმა დაუპირისპირა: ელვისებურ დარტყმებს, რომლებიც ბარბაროსთა მცირერიცხოვანი დაჯგუფებების ერთბაშად განადგურების გარდა სხვას არაფერს მოუტანდა რომაელებს, მან ერთიანი, გაშლილი ფრონტით შეტევა არჩია. იმპერატორი მიზნად ისახავდა კარპატებსა და ბოქეიის მთებს გადაღმა გადაერეკა გერმანელები და, ამრიგად, ამ მძლავრი ბუნებრივი ზღუდეებით გაქმავრებინა იმპერიის ჩრდილო საზღვარი. ასე დაიწყო ხანგრძლივი და გაჭიანურებული, მაგრამ, ამასთან, ყოველგვარი შემთხვევითობისაგან დაზღვეული ღუნაის კამპანია.

მარკუს ავრელიუსი პირადად ხელმძღვანელობდა საომარ ოპერაციებს. მთელი დღის ნაომარს, ნატანჯს, დაქანცულს და მშვიერ-მწყურვალს, მას მხოლოდ საღამოობით შეეძლო განმარტოებულიყო თავის კარავში, რათა, შეძლებისდაგვარად, დაევიწყებინა ბრძოლების გულშემზარავი ეპიზოდები, ხმლების ჩახაჩუხი და ფარების ჟღარილი, მეომართა ყიჟინი, დაჭრილთა გმინვა, გვამებით მოფენილი ბრძოლის ველი, სისხლის სუნი და ფერი... შორს იყო რომი. შორს იყვნენ მასწავლებლები და მეგობრები: არცერთმა მათგანმა არ ისურვა თან წაჰყოლოდა იმპერატორს, და ის თავისი „ნახევრად ველური ურდოებით“ (*hordes a demi sauvages* – ასე უწოდებს რენანი რომაელთა ძალზე ბარბარიზებულ არმიას) მარტოდმარტო

ებრძოდა ბარბაროსებს. ჩრდილოური ზამთრის გულისგამაწვრილებლად გრძელსა და ნაღვლიან ღამეებში თავის საზამთრო ბანაკში (*castra hiberna*) ჩაკეტილი ეს მარტოსული სენეკას მოძღვრის – სექსტიუსის მსგავსად თვითეული განვლილი დღის ანგარიშს აბარებდა საკუთარ სინიღისს, ფიქრობდა ხალხთა ურთიერთ-ბრძოლისა და ხოცვა-ყლეტის უაზრობასა და ამოებაზე, სიკვდილ-სიცოცხლის მარადიულ პრობლემაზე, კაცის ადგილზე სამყაროში, მის ბედსა თუ დანიშნულებაზე და, კოშმარული ხილვებისგან თანდათანობით განთავისუფლებული, ოდნავ მბჟუტავი სანთლის შუქზე წერდა თავისი სულიერი ცხოვრების ინტიმურ დღიურს – „წარმართული სამყაროს ამ სახარებას“ (*L'Évangile du monde païen*, V. Duruy). ასე იქმნებოდა „ფიქრები“ (ბერძნ. τὰ εἰς ἑαυτὸν, ლათ. *Ad se ipsum*, სიტყვა-სიტყვით, – „საკუთარი თავისადმი“) – ეს ჭეშმარიტი უნიკუმი არა მარტო რომაული, არამედ ბერძნული მწერლობის ისტორიაშიც, რადგან „ფიქრები“ ბერძნულადაა დაწერილი, მიუხედავად იმისა, რომ მარკუს ავრელიუსისთვის – „დაბადებით რომაელისთვის ბერძნული თითქოს უცხო ენა უნდა ყოფილიყო. მაგრამ სინამდვილეში საქმე სრულიადაც არ არის ასე. თუ ფრონტონთან მიმოწერისას იმპერატორი ლათინურს იყენებს, სამაგიეროდ, ის ბერძნულად წერს ყოველთვის, როცა თავის თავს ელაპარაკება და როცა მარტო

რჩება საკუთარი სინიღისის წინაშე... მაგრამ აქ ჩვენ არაფერი არ გვაკონებს სიტყვებით თამაშს და აზრის ხელოვნურ ტრანსპოზიციას.¹ მარკუს ავრელიუსი – რომაელი საზოგადოებაში და თავის პოსტზე, – ნამდვილი ბერძენია, როგორც მორალისტი და მოაზროვნე. სწორედ ამ ენით ამცნეს მომავალ იმპერატორს მისმა მოძღვრებმა წარუვალი სიკეთე და ზნეობრივი ქცევის წესები, მთელი სიბრძნე და მთელი სიქველე; სწორედ ამ ენაზე ელაპარაკება მას თავისი სინიღისი და ისიც, ინსტინქტურად, ამავე ენაზე ეპასუხება მას“².

ჩვენ ვიცნობთ რომაული მწერლობის მეორე შედეგს, დაწერილს აბსოლუტურად მსგავს ვითარებაში – ბრძოლების ქარცეცხლსა და ორომტრიალში: იულიუს კეისრის „*Commentarii de Bello Gallico*“-ს („გალიის ომის ქრონიკები“), რომლითაც ასერივად აღფრთოვანებულნი იყვნენ ტაციტუსი, მონტენი, ნაპოლეონი, მომზენი და სხვ. მაგრამ ესაა და ეს; ამით ამოიწურება მთელი „მსგავსება“ ამ ორ უკვდავ ძეგლს შორის. „გალიის ომის ქრონიკები“, რომელიც მომზენის თქმით, ისეთივე განსაკუთრებული მოვლენაა

1 „ფიქრების“ ენა იკვლევს რუდოლფ შტირას შრომა „*De Imperatoris Marci Antonini Librorum εἰς ἑαυτὸν sermone quaestiones philosophicae et grammaticae*“, Greifswald, 1919. მეცნიერის დასკვნით, მარკუს ავრელიუსისთვის უცხოა ატიციზტების პედანტიზმი, და მაინც, თავისი დროის კვალობაზე, მის ბერძნული უზადოდ უნდა ჩაითვალოს.

2 *Histoire de la littérature grecque*. Par et M. Croiset, W Paris, 1901, p. 697.

ლიტერატურაში, როგორც მისი ავტორი – ისტორიაში, შინაარსეულად თითქმის არაფრით განსხვავდება ჩვეულებრივ საისტორიო თხზულებათაგან: ბრძოლების პერიპეტეები, პოლიტიკური ავანტურები, დიპლომატიური ინტრიგები, გეოგრაფიული თუ ეთნოგრაფიული აღწერილობანი, – ასეთია „ქრონიკების“ თემატური რკალი. მისთვის უცხოა ყოველგვარი სენტიმენტალური პათოსი, ყოველგვარი სუბიექტივიზმი. კეისარი დიდი გულმოდგინებით ჩქმალავეს საკუთარ პიროვნებას და როლს, ჩრდილში აყენებს თავისი დამპყრობლური პოლიტიკის უმნიშვნელოვანეს მიღწევებსაც, მაგრამ ეს მოჩვენებითი თავმდაბლობა და მიუკერძოებლობა, ისევე როგორც „ქრონიკების“ ყოველგვარი ეფექტურობისაგან თავისუფალი სტილისტური ბრწყინვალეობა და სინატიფე, თხრობის ეპიური სიდარბაისლე, ლაკონიზმი და აუძღვრეველობა მხოლოდ ნაწილობრივ მალავენ მომავალი დიქტატორის ზუსტად გამიზნულ პოლიტიკურ ზრახვებს: პოპულარობის მოხვეჭა, აი, ამ წიგნის, ისევე როგორც კეისრის ყველა პოლიტიკური აქციის უშუალო მიზანი ამიტომ იყო, რომ კეისარმა თითქმის დაწერილსთანავე (51 წ. ძვ.წ.ა.) გამოაქვეყნა იგი.

„ფიქრების“ სახით ჩვენ სულ სხვა რიგის ფენომენტან გვაქვს საქმე. მარკუს ავრელიუსის პროზა, როგორც მართებულად შენიშნავს ერთგან აკ. გაწერელია, უპირველეს ყოვლისა, საკუთარ მე-ზეა პროექცირებული და მხოლოდ

შემდეგ – გარე სამყაროზე.¹ აქ აბსოლუტურად დამლეულია ნივთიერი საგნებისა თუ სინამდვილის მოვლენების დამთრგუნველი ძალმოსილება, აქ ყოველგვარი მატერიალური დეტერმინიზმისგან თავისუფალი სული თავისი ჭეშმარიტი სიცოცხლით ცოცხლობს: „თვითონ საგნები ოდნავადაც არ ეხებიან სულს. სული მათთვის სავსებით მიუწვდომელია და მიუდგომელი. მათ არ ძალუძთ მისი შეცვლა, არც მისი აღძვრა, რადგან სული თვითონვეა თავისი თავის მცველიც და მძვრელიც. ამიტომ ბჭობის რა სახესაც მიიჩნევს ის თავის ღირსად, ისეთი იქნებიან მისთვის გარემომცველი საგნებიც“ (V, 19). მარკუს ავრელიუსის სულიერი ცხოვრება, მისი მრწამსი, აზრი და ფიქრი ყოველთვის ადამიანის სულისა და კოსმოსთან თუ კოსმიურ პროვიდენციასთან მისი მიმართების ირგვლივა კონცენტრირებული: „დროა შეიცნო, ბოლოს და ბოლოს, რომელი სამყაროს ნაწილი ხარ შენ და სამყაროს რომელი გამრიგის ემანაცია“ (II, 4); „მიუბრუნდი შენი არსების, საერთო ბუნებისა და შენი მოყვასის წარმმართველ საწყისთ. შენი არსებისას, რათა სამართლიანობა შთაუწერგო მას; საერთო ბუნებისას, რათა გაიხსენო, ვისი ნაწილი ხარ შენ; შენი მოყვასისას, რათა შეიცნო, რა ამოძრავებს მას – უმეცრება თუ ცოდნა, და გულისხმაყო, რომ ის შენი თვისტომია და ნათესავი“ (IX, 22).

¹ აკ. გაწერელია. ბარათაშვილი (ვარიაციები პოეტის თემებზე), ლიტერატურული საქართველო, 1968. 12 იანვარი.

ირველივ მძვინვარებდა ომის გრივალი: მის თვალწინ თამაშდებოდა იმ გრანდიოზული ისტორიული დრამის პირველი აქტი, რომელსაც რენანი „რასათა დიდ ცვლას (une grande substitution des reces“) უწოდებს. სისხლისღვრისა და სისასტიკის ამ სრულ ქაოსში (bellum omnium contra omnes) ის ცდილობდა შეენარჩუნებინა სიმშვიდე და აუძღვრევლობა, რათა მის სულში საბოლოოდ არ ჩამქრალიყო სამყაროული ჰარმონიის, კაცთმოყვარეობის, სიკეთისა და სიმართლის დიად პრინციპთა რწმენა:

„იყავი, როგორც კლდოვანი კონცხი, რომელსაც ღრიალით აწყდებიან ტალღები, ის კი მშვიდად დგას და მის გარშემო თანდათან ცხრება ბობოქარი წყლის მძვინვარება“ (IV, 49).

მან შესძლო ეს, და შესძლო უფრო უკეთ, ვიდრე ქრისტიანმა ანაქორეტებმა. „როცა ეგზალტირებული ქრისტიანები, ბოლოს და ბოლოს, მივლენ იმ დასკვნამდე, რომ უფლის სუფევის დამკვიდრება ამ ქვეყნად შესაძლებელია მხოლოდ უდაბნოში გაქცევის გზით, ამონიუსი, ნილი, პახომი და სხვები ყოველივე მიწიერისაგან განდგომას გამოაცხადებენ ცხოვრების უმაღლეს კანონად; მაგრამ თებაიდის¹ ეს მოძღვარნი თავიანთ განდგომილებაში ვერ მიაღწევენ იმ სიმაღლეს და სრულქმნილებას, რასაც მიაღწია მათმა

გვირგვინოსანმა თანამოძმემ“¹. „ფიქრებს“ რომ ანონიმური ძეგლის სახით მოელწიათ დღემდე, ჩვენთვის, ალბათ, სამუდამოდ დაფარული დარჩებოდა, თუ როგორი ვნებები ბობოქრობდნენ მისი ავტორის ირველივ და რა ისტორიული კატაკლიზმები არყვედნენ მის სულს:

„შენ გკლავენ, ასო-ასო გგლეჯენ და გაგინებენ, მაგრამ განა ეს ხელს უშლის სულს შეინარჩუნოს სიწმინდე, სიბრძნე, ზომიერება და სამართლიანობა? ეს იმას ჰგავს, კამკამა წყაროს თავს წაადგეს ვინმე გულარძნილი და გინებით მოინდომოს მისი სიწმინდის წაბილწვა: წყარო მაინც არ მოიშლის წყარობას, ანკარა და ამოდ სასმელი. თუმცა გინებით კი არა, მწვირითაც რომ ამოავსოს იგი, წყარო უმაღლვე წარიტაცებს, წარეცხს უწმინდურს და ხელახლა დაიწმინდება. როდისღა მოისმენ შენს სულში ამ მარადმდინი წყაროს ჩუხჩუხს და არა შმორიანი ჭაობის სუნთქვას? როცა მაღიმაღ შეაფარებ თავს შენსავე სულს, ვნებათაგან, თავისუფალს, კეთილმოსურნეს, მარტივს და მართალს“. (VIII, 51).

იმპერატორმა შესძლო ეპოვნა სიმართლისა და გულწრფელობის აბსოლუტურად ადექვატური ენა თავისი „მარტივი და მართალი სულის“ ნებისმიერი მოძრაობის, მისი მიზნებისა და მისწრაფებების გადმოსაცემად. „მას არასოდეს უფიქრია თავისი სტრიქონებით გავლენა მოეხდინა სხვებზე

¹ ზემო ეგვიპტის ძველი ბერძნული სახელწოდება. თებაიდის განთქმულ უდაბნოებს ქრისტიანობის პირველი საუკუნეებიდანვე თავს აფარებდა ათასობით ანაქორეტი.

¹ ე. რენანი, დასახ. ნაშრ., გვ. 465.

ან გამოესწორებინა ისინი! აქედან – ის უღრმესი გულწრფელობა, რაც ინტუიტურად აღიქმება „ფიქრების“ ყველა მკითხველის მიერ და რაც ასერიგად აკლია არაერთ ავტობიოგრაფიას თუ აღსარებას; აქედან – ფორმის უბრალოება და თავისუფლება; მარკუს ავრელიუსს არასოდეს უძებნია ფორმა, ისევე როგორც არ ეძებენ მას წიგნის კიდეზე მიწერილი შენიშვნებისთვის... „ფიქრებისათვის“ უცხოა რიტორიკული ფიგურები და საშკაულები. მაგრამ სიტყვა ზუსტად და ნათლად გადმოგვცემს არა მარტო აზრს, არამედ ამ აზრის მიღმურ სულიერ ფონსაც.“²

მარკუს ავრელიუსის თეზაიდა მისივე სული იყო. მის წიგნს წითელი ხაზივით გასდევს სინამდვილის ტრაგიზმზე ამაღლებული, თავის თავში განმარტოებული და ბედისწერასთან მოსაუბრე თუ საკუთარი სრულქმნილების, სიკეთისა და ღმერთის მიმართ მიმსწრაფი სულის თვითშეგონება თუ აღსარება, ხშირად მხოლოდ ოდნავ მოდიფიცირებული შინაგანი განსჯის სახით გადმოცემული:

„კაცნი განმარტოებას ეძებენ და სოფლის მყუდროებისკენ, ზღვათა ნაპირებისა და მთებისაკენ ემურებიან შენც ამას ნატრობ და მიელტვი ყველაზე მეტად. მაგრამ ეს მხოლოდ უმეცრების

1 მარკუს ავრელიუსის სიცოცხლეში „ფიქრები“ არა თუ არ წაუკითხავს, თქვლიდაც არ უნახავს ვინმეს. ის მხოლოდ მისი ავტორის სიკვდილის შემდეგ იპოვეს პატარა ზარდახმაში.

2 ს. კოტლიარეისკო. დასაბ. ნაშრ. გვ. XXXVI.

და უმწიბრობის ნიშანია, მეტი არაფრის, რადგან შენ შეგიძლია ყოველ წამს განმარტოვდე შენსავე თავში. ხოლო ყველაზე მყუდრო და უშფოთველი სადგური, სადაც კაცს შეუძლია განმარტოვდეს, – სულია მისი... მაშ, მაღი-მაღლ მიაშურე მაგ მყუდრო სადგურს და, ამოიგად, განაახლე შენივე თავი“... (IV, 3).

„როცა გარემოებათა დამორგუნველი ძალი გაშფოთებს, მეყესკულად შეეფარე შენსავე თავს, და, თუ აუცილებლობა არ გაიძულებს, ნუ დაარღვევ შენი სულიერი ცხოვრების მშვიდსა და თანაბარ რიტმს, რადგან, რაც უფრო ხშირად მუბრუნდება პარპონიას, მით უფრო მკვიდრ წილს დაიღებ მასში“ (VI, 11).

„განმარტოვდი შენსავე თავში: შენი წარმართველი საწყისი თავისი ბუნებით თვითკმარია და საკუთარი მართლმოქმედებითა და მისგან გამომდინარე აუმღვრეველობით კმაყოფილი“ (VII, 28).

მაგრამ მსგავსი აზრები მათი ავტორისთვის არასოდეს ქცეულან პასიურობის, უმოქმედობისა და ინერტულობის წყაროდ. არაფერი ისე უცხო არ არის მარკუს ავრელიუსისათვის, როგორც ნირვანა თუ კვიეტიზმი:

„პატივმოყვარე თავის სიკეთეს სხვათა მოქმედებაში ხედავს, განცხრობის ტრფიალი – თავის შეკრძნებებში, ბრძენი – საკუთარ მოღვაწეობაში“ (VI, 51).

ხოლო მოქმედება მისთვის ბრძოლას ნიშნავდა

და ისიც იბრძოდა როგორც შემვენოდა „მამრს, რომაელს, მოქალაქეს, მოკვდავს“, იბრძოდა რომის გადასარჩენად, მისი დიდებისა და უკმადავებისთვის. მარკუს ავრელიუსის ტაქტიკური გეგმა, ბოლოს და ბოლოს, სრული თუ არა, ყოველ შემთხვევაში, მნიშვნელოვანი წარმატებით დაგვირგვინდა: 171 წელს ის მთელი თავისი არმიითურთ გადავიდა დუნაის მარცხენა სანაპიროზე და, ამრიგად, მტრის ტერიტორიაზე გადაიტანა საომარი მოქმედების არენა. შევიწროებულმა მარკომანებმა ზავი ითხოვეს 172 წელს; 174 წ. მათ მაგალითს მიჰბაძეს კვადებმა, ხოლო 175 წ. – იაზიგებმაც. იმპერატორმა მიიღო ტიტული Germanicus Maximus. რომში, გერმანელებზე გამარჯვების აღსანიშნავად, აღიმართა მარკუს ავრელიუსის ცხენოსანი ქანდაკება¹... მაგრამ იცოდა თუ არა იმპერატორმა ვისთან ჰქონდა საქმე? გრძნობდა თუ არა იგი, რომ ისტორიის ასპარეზზე გამოდიოდა სრულიად ახალი ძალა, რომელიც შესძლებდა მას, რაც თავის დროზე ვერ შესძლო დიდმა კანიბალმა: ძალა, რომელიც

¹ ეს ქანდაკება – ამ ეპოქის ერთადერთი ძველი ძეგლი რომში, რომელიც უნებლად გადაურჩა ბარბაროსთა მსახურად ხელს, თავდაპირველად კაპიტოლიუმის ფორუმზე იდგა, Forum Romanum-ის პირდაპირ. უფრო გვიან მის ადგილას პირველი ქრისტიანი იმპერატორის – კონსტანტინე დიდის ძველი დადგეს. XII ს. მას ხელახლა ეხვედით რომში, ლატერანის მოედანზე. 1538 წ. პაპმა პავლე III. მიქელანჯელოს რჩევით, თავის დღევანდელ ადგილზე – კაპიტოლიუმის მოედანზე გადაიტანა იგი. მიქელანჯელოსე ეკუთვნის ძეგლის კონსერვაციაც.

შემუსრავდა რომაელთა სამხედრო ძლიერებას და ზუსტად 300 წლის შემდეგ (476 წ.) სამუდამოდ დაამხოდა რომის იმპერიას? ძნელი წარმოსადგენია. და მაინც, ჩვენ გვანცვიფრებს მარკუს ავრელიუსის შორსმჭვრეტელობა: იმპერატორს სურდა შეექმნა დაკიის მოსაზღვრე ორი ახალი პროვინცია – მარკომანია (ბოჰემია) და სარმატია (გალისია), გერმანელი კოლონისტებით დაესახლებინა ისინი და, ამრიგად, ამ მძლავრი პლაცდარმით გადაელობა გზა გერმანელთა მომავალი აგრესიისთვის.¹ ეს იყო დიდი პოლიტიკოსის ჭეშმარიტად ბრძნული პროექტი, რომელსაც, რენანის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „ეინ იცის, იქნებ კიდევაც ეხსნა იმპერიის მომავალი“. მაგრამ ამ პროექტს განხორციელება არ ეწერა. მოხდა სრულიად მოულოდნელი და გაუთვალისწინებელი რამ: სირიის პროკონსულმა, პართიის ომის გმირმა ავიდიუს კასიუსმა იმპერატორად გამოაცხადა თავი. კასიუსს მიემხრო ეგვიპტე და აღმოსავლეთ პროვინციების მეტი ნაწილი. მარკუს ავრელიუსი იძულებული გახდა სასწრაფოდ მიეღო ბარბაროსთა მიერ შეთავაზებული ზავი² და ფორსირებული მარშით (maxima itinera) ევლო აღმოსავლეთისაკენ.

¹ Dion Cassius, LXXI, 17

² საზოგადოების თანახმად, გერმანელებს დუნაის მარცხენა ნაპირიდან 10 კმ-ით უნდა დაეხიათ უკან, მიუღოთ რომის პროტექტორატი და თავიანთ ციხე-სიმაგრეებში რომაელთა ვარნიზონები წაეჩხვინათ. კვადებმა კასიუსს უფლებს 50 000 ტყვე. იაზიგებმა – 100 000..

ავიდიუს კასიუსი ჯერ კიდევ ჭაბუკი იყო, როცა ანტონინუს პიუსის წინააღმდეგ მიმართულ შეთქმულებაში მონაწილეობდა. უფრო გვიან ლუციუს ვერუსი ეჭვის თვალით უყურებდა მის მოქმედებას აღმოსავლეთში: „უფროსილდი მას, — სწერდა ვერუსი მარკუს ავრელიუსს, — მას არაფრად ვეპიტნავებით ჩვენ... ის ცდილობს საჯაროდ გაგვამასხროს თავისი ჯარისკაცების თვალში და შენ სიბრძნისმეტყველ დედაბერს (philosopham aniculam) გიწოდებს, ხოლო მე — გარყვნილ შეგირდს, რომელიც სკოლაში სიარულის ნაცვლად საროსკიპოებში დაძვრება“... მარკუს ავრელიუსმა ასე უპასუხა: „შენი წერილი არ შეჰფერის არც შენს ღირსებას და არც ჩვენს მეუფებას. უკეთუ ღმერთები ხელმწიფობას აღუთქვამენ კასიუსს, ჩვენ უძღუნნი ვართ თავიდან მოეცილოთ იგი. ხომ გახსოვს ჩვენი პაპის (ე.ი. ჰადრიანეს, — ბ.ბ.) სიტყვები: „არავის მოუკლავს თავისი მემკვიდრე“... რაც შეეხება შენს რჩევას — მოვაკვლევინო კასიუსი და ამრიგად, უზრუნველვყო ჩემი შვილების მომავალი, — მე ვამჯობინებ უმაღლესი ისინი დაიდუბონ, თუკი სახელმწიფოს კეთილდღეობა მოითხოვს, რომ ავიდიუს კასიუსი უფრო ღიბხანს ცოცხლობდეს და დღევრძელობდეს, ვიდრე მარკუს ავრელიუსის ძენი“...¹

საუბედუროდ, ლუციუს ვერუსის ეჭვი

1 *Vulcatius Gallicanus Vita Avidii Cassii.*

გამართლდა. ვიდრე მარკუს ავრელიუსი დუნაის საზღვარზე ებრძოდა გერმანელებს, ეს მამაცი, ცბიერი და პატივმოყვარე მხედართმთავარი ფრთხილად, მაგრამ დაჟინებით და თანმიმდევრულად ავრცილებდა თავის გავლენას აღმოსავლეთში, ახშობდა აჯანყებებს¹, გარა იკრებდა მარკუს ავრელიუსის პოლიტიკით უკმაყოფილო ელემენტებს და ფარულად ამზადებდა შეთქმულებას იმპერატორის წინააღმდეგ. 175 წელს, როდესაც ოპოზიციური ძალების კონსოლიდაცია დამთავრებულად ჩათვალა, სირიის პროკონსულმა ხმა გაავრცელა — მარკუს ავრელიუსი გერმანელებთან ერთ-ერთი შეტაკების დროს დაიღუპათ და თავი იმპერატორად გამოაცხადა. სენატორებმა ერთსულოვნად დაჰკმეს ავიდიუს კასიუსის ღალატი და რომაელი ხალხის მტრად გამოაცხადეს იგი. მაგრამ მათი მხნეობა ამით ამოიწურა და ისინი უკვე გულისფანტკალით მოელოდნენ სირიის ლეგიონების გამოჩენას რომში, როცა შეიტყვეს, რომ, იმპერიის საკეთილდღეოდ, საშოქალაქო ომის (*bellum civicum*) საფრთხე თავიდან აცილებულ იქნა: ავიდიუს კასიუსი მისმავე ცენტურიონებმა მოკლეს² და მისი თავი მარკუს ავრელიუსს მიართვეს, ხოლო ამ ამბით შემძრწუნებული მეამბოხენი სასწრაფოდ

¹ ასე მაგ. 172 წ. მან ჩაახშო „ბუკოლოების“ — „მეჯოვეების“ აჯანყება ეგვიპტეში.

² იმპერატორად თავის გამოცხადებულან სამი თვისა და ექვსი დღის შემდეგ.

დაიშალნენ და გაქცევით უშველეს თავს. როდესაც კასიუსის სიკვდილი აუწყეს, იმპერატორმა გულწრფელი სინანული გამოსთქვა იმის გამო, რომ სახელმწიფომ დაჰკარგა დიდი მხედართმთავარი, ხოლო პირადად მან – გულმონყალების გამოჩენის შესაძლებლობა¹. მარკუს ავრელიუსის მრჩევლები, მეგობრები, სენატორები ერთხმად მოითხოვდნენ, რომ იმპერატორი სასტიკად გასწორებოდა ავიდიუს კასიუსის მომხრეებს და მისი ოჯახის წევრებს. მარკუს ავრელიუსი იმით დაკმაყოფილდა, რომ მამისეული მეძკვიდრეობის ნახევარი ჩამოართვა კასიუსის შვილებს და რამდენიმე თვით აკრძალა სახალხო სანახაობათა გამართვა ამბოხებული პროვინციების ზოგიერთ ქალაქში.

თავისი იმპერატორობის მანძილზე მან პირველად ამოისუნთქა ერთგვარი შიშით, პირველად მისცა თავის თავს მცირე ხნით შესვენების უფლება. ეწვია აღმოსავლეთს – ანტიოქიას და ალექსანდრიას, სადაც მარტოდმარტო, თანმხლებთა და სხეულის მცველთა გარეშე, ფილოსოფოსის უბრალო მოსასხამით დაეხეტებოდა ამ დიდი ისტორიული ქალაქების ხალხმრავალ ქუჩებში; ინახულა ათენი, სადაც გაუთავიცებით დაეძებდა თავის სათაყვანებელი სოკრატესა და პლატონის ნაკვალევს და სადაც მან ფილოსოფიის ახალი კათედრები დააარსა, რომლებსაც არამარტო

სტოიციზმის, არამედ მისგან ძირეულად განსხვავებული ფილოსოფიური სისტემების, მათ შორის, სტოიციზმის აშკარა მოწინააღმდეგის – ეპიკურიზმის პოპულარიზაცია უნდა გაეწიათ და დიდძალი თანხა შესწირა მათ. აქვე ეზიარა იგი ელევსინის როგორც მცირე, ისე დიდ მისტერიებსაც და მოკლე ხანში განვლო ინიციაციის (ზიარების) სამივე საფეხური: $\mu\sigma\eta\sigma\iota\varsigma$, $\tau\epsilon\lambda\epsilon\tau\eta$, $\acute{\epsilon}\pi\iota\sigma\tau\epsilon\iota\alpha$ მარკუს ავრელიუსამდე ეს მაღალი პატივი ორადორ იმპერატორს – ავგუსტუსსა და ჰადრიანეს ხვდომია წილად, ხოლო მის შემდეგ – მხოლოდ ერთს: დიდი ქრისტიანი თეოლოგების – ბასილი კესარიელისა და გრიგოლ ნაზიანზელის წარმართ თანამედროვეს, მრავალტანჯულ ფილოსოფოსს იულიანე აპოსტატას („განდგომილს“¹).

რომისაკენ გამობრუნებულს გზაში მეუღლე გარდაეცვალა, კაპადოკიაში, მისი გარდაცვალების ადგილას, მარკუს ავრელიუსმა ფაუსტინას სახელობის ტაძარი ააგო, ხოლო რომში, ვენერას ტაძარში, სპეციალური საკურთხეველი აღმართა, სადაც რომაელი ქალწულნი თავიანთი ქორწილის დღეს მსხვერპლს სწირავდნენ დედოფლის ხსოვნას. „მე ყოველდღე ვლოცულობ ფაუსტინასთვის და უკვდავ ღმერთებს ვაკვირებ მას“, – სწერდა იმპერატორი ფრონტონს. კაპიტოლიუმის მუზეუმში დაცულ ერთ-ერთ ბარიელეფზე გამოსახულია

1 *Milcatius Gallicanus, ibid VIII*

1 Н. И. Новосадский. Египетские Мисры. С. II. 1887. стр. 85

დედოფალი, რომელსაც ცად მიაქროლებს მისი მფარველი გენია, ხოლო იქვე მჯდარი იმპერატორი სიყვარულით და სასოებით საესე მზერას აყოლებს „თავისი ძვირფასი ფაუსტინას“ აპოთეოზს... მაგრამ ქორწინების პირველი წლების შემდეგ, როცა მარკუს ავრელიუსი ჭეშმარიტად ბედნიერი იყო, მას აღარასოდეს ღირსებია ოჯახური სითბო და მყუდროება. „მისი მომხიბლავი სენტენციები, მისი მკაცრი სიტყვლე, მისი მუდმივი მელანქოლია და ზიზღი სასახლის კარის მიმართ, ალბათ, ძალზე მოსაწყენი ეჩვენებოდა ახალგაზრდა, თავნება ქალს, რომელიც დაუოკებელი ტემპერამენტითა და განსაცვიფრებელი სილამაზით გამოირჩეოდა. უკანასკნელი დროის სკრუპულოზურმა კვლევამ-ძიებამ ცხადჰყო იმ ცილისმწამებლურ ბრალდებათა უმრავლესობის უსაფუძვლობა, რომელთაც მარკუს ავრელიუსის მუუღლეს უყენებდნენ. მაგრამ საკმაოდ მძიმეა ბრალდებათა ის ნაწილიც, რაც კვლავ ძალაში რჩება: ფაუსტინას არ უყვარდა ქმრის მეგობრები; მან ვერ შესძლო შესულიყო მარკუს ავრელიუსის ცხოვრებაში; მისი ინტერესები თანდათან აშორებდნენ მას მეუღლისგან. კეთილი იმპერატორი ხედავდა ამას და იტანჯებოდა, მაგრამ სდუმდა. ამაოდ ცდილობდნენ მოტყუებულ ქმრად გამოცვანათ იგი, ამაოდ გაჰყვიროდნენ კომედიანტები ფაუსტინას საყვარლების სახელებს, — იმპერატორს არაფრის გაგონება არ სურდა... თვით ცოლის სიკვდილის შემდეგაც კი ვერავინ შესძლო

მისი გამოცვანა ამ წმინდა თვითმოტყუებიდან... ბოლოს და ბოლოს, ის მთლიანად ჩაეფლო თავისსავე მიერ შექმნილ ილუზიებში და ყველაფერი დაივიწყა, მაგრამ რა ბრძოლის გადატანა მოუხდა მას, რათა ამ აუშლვერელობისთვის მიეღწია! წლების მანძილზე მას ღრღნიდა და აწამებდა უთქმელი სევდა. თავგანწირული ძალისხმევა, რაც მისი ფილოსოფიის არსს შეადგენს და დაუოკებელი სწრაფვა თვითგანდგომისაკენ, რასაც იგი ზოგჯერ სოფიზმებამდე მიჰყავს, თავიანთი საბურელის ქვეშ უზარმაზარ ჭრილობას მალავენ. ამ უკიდურესობამდე მისასვლელად მას უარი უნდა ეთქვა ბედნიერებაზე! ვერავინ ვერასოდეს ვერ გაიგებს, რას განიცდიდა ეს საბრალო, შეურაცხყოფილი გული, რამდენი იდუმალი ტკივილი იმალებოდა ამ ფერმკრთალ, ყოველთვის მშვიდსა და თითქმის მომლიმარე შუბლს მიღმა. თუმცა ბედნიერებასთან გამომშვიდობება სიბრძნის დასაწინია და ბედნიერებისავე მოპოვების ყველაზე სანდო საშუალება. არაფერია უფრო ტკბილი, ვიდრე სიხარულის დაბრუნება მასზე უარის თქმის შემდეგ. არაფერია უფრო ცოცხალი, უფრო ღრმა და გულისშემძვრელი, ვიდრე განხიბლულის ხელახლა მოხიბვლა და მოჯადოება (L' enchantement du desenchanté)“...¹

1 ე. რენანი, დასხ. ნაშრ., გვ. 470-471 (თუმცა, ობიექტურობა მოითხოვს ითქვას, რომ რენანის ციტატაში გამოთქმულ აზრს, რომელიც „Historia Augustae“-ს ცნობებს უყარება, გალიკანუსის, კაპიტოლიანუსისა და სხვათა ბიოგრაფიულ წყაროებზე დაყრდნობით, მთლიანად უარყოფს ზოგიერთი ისტორიკოსი; იხ. V. Duiuy, დასხ. ნაშრ., გვ. 211-214).

იმპერატორს ტრიუმფი მოუწყვეს რომში. 177 წ. მან თანამოსაყდრედ დაისვა თავისი ძე – ლუციუს ელიუს ავრელიუს კომოდუსი¹. იმავე წელს მოჭრილი მდღეები მარადიულ მშვიდობას აღუთქვამდნენ რომაელ ხალხს. მაგრამ თქმულა – კაცი ბჭობს, ღმერთი იცინისო. ერთ წელსაც არ გაველო, რომ გერმანელებმა დაარღვიეს საზავო ხელშეკრულება, ხელახლა გადმოლახეს იმპერიის ჩრდილო საზღვარი და 178 წლის 5 აგვისტოს მარკუს ავრელიუსი იძულებული შეიქნა კვლავ ღუნაისპირეთისკენ აედო გეზი. მან უკანასკნელად დატოვა მარადიული ქალაქი, რათა აღარასოდეს დაბრუნებულიყო იქ.

მძიმე და უსიზარულო ცხოვრებამ ნაადრევად მოტეხა და დააბერა იმპერატორი. დიდხანია მის ორგანიზმს ნელ-ნელა ფიტავდა კუჭის წყლული, სიცოცხლის ბოლო წლებში, ხშირად მთელი დღეებისა და კვირების მანძილზეც კი, რამდენიმე მწიკვი თრიაქი იყო მთელი მისი საზრდოცა და ერთადერთი წამალიც². ჭამდა იშვიათად და ძალზე ცოტას... მარკუს ავრელიუსის სიცოცხლე

¹ ტახტის მემკვიდრედ კომოდუსის გამოცხადებას ძველი თუ ახალი დროის ბევრი ისტორიკოსი არა მარტო შეცდომად, დანაშაულოდაც კი უთვლის მარკუს ავრელიუსს, რომელმაც ამ აქტით დაარღვია ანტონინუსთა დინასტიის დროს მიღებული მემკვიდრეობითობის ტრადიციული წესი. მაგრამ ისინი ივიწყებენ, ჯერ ერთი, იმას, რომ არც ნერვას, არც ტრაიანუსს, არც ადრიანუსს თუ ანტონინუსს პიუსს ვაჟიშვილი არ ჰყოლიათ და, მეორეც, იმას, რომ მარკუს ავრელიუსის გარდაცვალებისას კომოდუსი მხოლოდ 18 წლის ჭაბუკი იყო და იმპერატორს, რასაკვირველია, არ შეეძლო სკოდნოდა, თუ რა ურჩხულს გადააბარა იმპერიის ბედი.

² Dion Cassius, LXXI, 6; Galenus, De ther., 2.

თანდათანობით იქცევა მისი საბოლოო მიზნის – სიკვდილის ცდად და სამზადისად, თავის უკვდავ დაალოგში პლატონი ამბობს: „ჭეშმარიტი ფილოსოფოსნი სიკვდილისთვის ზრუნავენო მხოლოდ“ („ფედონი“, XII). ამერიდან სიკვდილს ეკუთვნის ყველა მისი სწრაფვაც, ფიქრიც, ზრახვაც, გულისთქმაც:

„სიკვდილი ბოლოს უღებს ყოველგვარ აღქმას, ყოველგვარ ვნებას, რომელიც თავის სათამაშოდ გვაქცევს, აზრის ცთომას და მსახურებას სხეულის მიმართ“ (VI, 28).

„ძალე შენ დაივიწყებ ყველას და ყველანი, თავის მხრივ, დაგივიწყებენ შენ“ (VII, 21).

„ზიზღით ნუკი ემსჭვალვი სიკვდილს, არამედ უღრტეინველად მიიღე იგი, როგორც ერთი იმ მოვლენათაგანი, რომელიც სასურველად უჩანს ბუნებას, რადგან სულისა და სხეულის გაყრა არაფრით არ განსხვავდება სიცოცხლის სხვადასხვა პერიოდთან დაკავშირებული ისეთი ბუნებრივი მოვლენებისგან, როგორცაა სიყრმე და სიბერე, ზრდა და სიმწიფე, კბილებისა თუ წვერის ამოსვლა, ჭაღარის შერთვა, განაყოფიერება, ორსულობა, მშობიარობა და ასე შემდეგ... და როგორც ელი, როდის გამოვა შენი პირმშო მუელლის საშოდან, ისევე უნდა ელოდე, როდის დააღწევს თავს შენი სული ხორციელი გარსის ტყვეობას“ (IX, 3).

„ძალე ყველაფერი, რასაც შენ ჭვრეტ, მიწად იქცევა, და ასევე ძალე მიწად იქცევიან ამ მი-

წადქვევის მჭურეტნი. ის, ვინც მიხრწნილებაძღვე იცოცხლა, რას წაიღებს ამ ქვეყნიდან იმაზე მეტს, ვინც ჯერ კიდევ ყრმა მიიბარა მიწამ?“ (IX, 33).

„გამოწვლილვით განიხილე ყველა შენი ცალკეული მოქმედება და ასე ჰკითხე შენსაკე თავს: ნუთუ სიკვდილი საშიშია მხოლოდ იმიტომ, რომ გვიხსნის და გვათავისუფლებს მათგან?“ (X, 29).

და, აი, ეს მიხრწნილი, კარს მომდგარი სიკვდილის სუნთქვით დამზრალი ბერიაკი ხელახლა უნდა აღდგომოდა წინ ბარბაროსთა ურიცხვ ურდოებს. ჩვენი ცნობები დუნაის მკორე კამპანიის შესახებ ძალზე მწირია. ეიცით მხოლოდ ის, რომ ომი თავდაპირველად გარდამავალი უპირატესობით მიმდინარეობდა. მაგრამ შემდეგ რომაელებმა ზედიზედ რამდენიმე ბრწყინვალე გამარჯვება მოიპოვეს. კიდევ ორიოდე თვეც და II საუკუნის ეს ყველაზე მნიშვნელოვანი საომარი კამპანია, ალბათ, რომაელთა სრული წარმატებით დამთავრდებოდა. მაგრამ არმიაში ხელახლა იფეთქა შავი ჭირის ეპიდემიამ, რომელმაც უფრო მეტი ჯარისკაცის სიცოცხლე იმსხვერპლა, ვიდრე თვით ომმა. 180 წლის 10 მარტს იმპერატორი ავად გახდა. მან თვითონ დაუსვა თავის თავს სასიკვდილო დიაგნოზი; სასწრაფოდ იხმო კომოდუსი, უბრძანა ეზრუნა არმიისათვის და საბოლოო გამარჯვებაძღვე მიეყვანა ომი, მერე მეგობრებს და უკვდავ ღმერთებს

შეჰკედრა იგი და თავის კარავში განმარტოვდა. შვიდ დღეს იწვა გულხელდაკრეფილი, ახლოს არ იკარებდა სასმელ-საჭმელს და უდრტვინველად უცდიდა სიკვდილს. სნეულის ცნობიერებაში სიკვდილი უკვე თავისუფლების სიმბოლოდ იქცა. „ფიქრების“ დასკვნითი სტრიქონები ჩვენ გვესმის როგორც სულთათანა, რომელიც თავისი ტრაგიკული პათოსით, ისევე როგორც თავისი ნათელი და ამალღებული განწყობილებით, ასერიგად ენათესავებს ბოსიუეს სიტყვებს: „ო, სიკვდილო, შენ კი არ არღვევ ჩემს განზრახვებს, არამედ ასრულებ მათ. მაშ, მოვედ, სასურველო!.. nunc dimittis – აწ განმიტყვე“ („მეორეს ქადაგება განწმენდისათვის“). ძალე, ნახევრად ცნობამიხდილს, ბოღვა დააწყებინა. მისი ბიოგრაფის სიტყვით, იმპერატორის სული უკანასკნელად შეაძრწუნა კომმარულმა, ჭეშმარიტად წინასწარმეტყველურმა ხილვამ: სიცხითა და შიმშილით დაბინდული გონების თვალთ მან იხილა – ქვეყნიერების ოთხივე კიდიდან დაძრულიყვნენ ბარბაროსები და ცეცხლითა და მახვილით მოიწვედნენ რომშე. მაგრამ მას მოდუნებულ მარჯვენას უკვე აღარ შეეძლო აღემართა თავისი „მშვენიერი მახვილი“. 180 წლის 17 მარტს თავის დუნაისპირა რეზიდენციაში – ვინდობონაში (დღევანდელი ვენა) მარკუს ავრელიუსი გარდაიცვალა. ის მოკვდა როგორც ჯარისკაცი, – თავის პოსტზე. მარსის

თვეში ავიდა ტახტზე და მარსის თვეშივე დაასრულა თავისი მრავალტანჯული სიცოცხლე.

მარკუს ავრელიუსის გარდაცვალებით გამოწვეული გლოვა საყოველთაო და, რაც მთავარია, გულწრფელი იყო. ხალხს უყვარდა თავისი იმპერატორი. „ყველა, თავისი ასაკის მიხედვით. ძმას, მამას თუ შვილს ეძახდა მას“¹. მარკუს ავრელიუსის ზნეობრივმა სრულქმნილებამ, კეთილშობილებამ, სამართლიანობამ, სიმამაცემ და სიწმინდემ თავის ქვეშევრდომთა თვალში „იგი ერთგვარ წმინდანად აქცია... კოპულარობა, რომელიც ესოდენ ზმირად სრულიადაც არ შეესაბამება პიროვნების ნამდვილ ღირსებას, ყოველ შემთხვევაში, ამჯერად მაინც საესებით დამსახურებული იყო. ყველაზე უკეთესი იმპერატორი ყველაზე უკეთ დააფასა ხალხმა“². მარკუს ავრელიუსის ცხედარი რომში გადასვენეს და დიდი პატივით დაკრძალეს პადრიანეს მავზოლეუმში. მისი ბიოგრაფის სიტყვით, „ისე ღრმა იყო მოწიწება ამ დიდი მბრძანებლის მიმართ, რომ მისი დაკრძალვის დღეს, საყოველთაო მწუხარების მიუხედავად, არავის დაურთავს თავისთვის ნება, დაეტირებინა მისი ხეჯდრი; იმდენად დარწმუნებული იყო ყველა, რომ ის დაუბრუნდა იმერთების ხომლს, რომლებმაც მხოლოდ დროებით დაუთმეს იგი მიწას. დაკრძალვის საზეიმო რიტუალი არც კი დამთავრებულ იყო, რომ სენ-

1 Capitolinus, Vita Mare Aurel. Ant. XVIII.

2 ე. რენანი, დასახ. ნაშრ., გვ. 468.

ატმა და რომაელმა ხალხმა (senatus populusque Romanus) „კეთილმოწყალე ღმერთად“ (Deus propitius) გამოაცხადეს იგი, რაც არ ნახულა მანამდე და არ განმეორებულა შემდეგ. მის პატივსაცემად ააგეს ტაძარი და დააარსეს ქურუმთა კოლეგია, რომელთაც ანტონინუსთა სახელები მიიღეს. არა მარტო მას მიაგებდნენ ღვთაებრივ პატივს, არამედ მკრეხელად სთვლიდნენ ყველას, ვისაც მისი გამოსაულებია არ ედგა სახლში“¹. ეს არ ყოფილა ჩვეულებრივი, ფორმალური და ეფემერული აპოთეოზი. მარკუს ავრელიუსის ხატება იმპერიის საბოლოო დაცემამდე შედიოდა ფამილიარულ თუ სახელმწიფოებრივ პენატთა – ოჯახური კერიისა თუ სახელმწიფო კეთილდღეობის მფარველ ღვთაებათა რიცხვში, ხოლო მისი ხსოვნის წინაშე კრძალვით იხრიდნენ ქედს იმპერატორები – სეპტიმიუს სევერუსი, დიოკლეტიანე, კონსტანტინე დიდი, იულიანე აპოსტატა და სხვ.

მაგრამ მარკუს ავრელიუსის უკვდავება, უპირველეს ყოვლისა, მაინც „აფიქრებმა“ განაპირობა. ზემოთ ჩვენ უკვე ვილაპარაკეთ ამ წიგნზე, შევხებთ მისი შექმნის ისტორიას და მოკლედ მიმოვიხილეთ მისი სპეციფიკური მოტივები, მაგრამ თითქმის არაფერი გვითქვამს იმპერატორის მსოფლმხედველობისა და მსოფლშეგრძნების შესახებ. მარკუს ავრელიუსის, როგორც მორ-

1 Capit., ibid.

აღისტიანა და მოაზროვნის მსოფლმხედველობა, სამყაროს საიდუმლოებებსა თუ ადამიანის სულის უიდუმალეს ხვეულებში წვდომის მისეული მეთოდი პირწმინდად სტოიციკურია... მოკლე რეტროსპექტია:

სტოელთა სკოლა¹ ისტორიულად კნიკოსებს, ანუ სოკრატული დოქტრინის კინიკოსებისეულ ინტერპრეტაციას უკავშირდება, ისევე როგორც მისი თანამედროვე ეპიკურეიზმი² კირენელებისგან, ანუ იგივე სოკრატული დოქტრინის კირენელებისეული ინტერპრეტაციისაგან იღებს დასაბამს. ს.ნ. ტრუბეცკოის სიტყვით, სტოიციკტური ფილოსოფია მაშინ იწყებს აღმოცენებას, როცა პლატონისა და არისტოტელეს თეორიულ-ინტელექტუალური ძიებებითა და მათი დუალისტური ფილოსოფიის შინაგანი წინააღმდეგობებით

¹ თვით ტრამინი „სტოელნი“ წარმოსდგება ათენის „Σχολα Πλατωνίου“-დან, რაც „ჭრელ ბჭეს“ ნიშნავს (ანუ იწოდებოდა იმითომ, რომ დიდი ბერძენი ფერმწერის, პოლიგნოტეს მიერ იყო მოხატული): სტოელთა სკოლა თავდაპირველად მის მახლობლად მდებარეობდა.

² სტოელთა სკოლის დამაარსებელი ძეონ კტიონელი (340-265 ძვ.წ.ა.) და ეპიკურეიზმის მამამთავარი ეპიკურე (341-270), როგორც მათი დაბადების თარიღებიდან ჩანს, ტოლები იყვნენ. მათ თითქმის ერთდროულად (ეპიკურემ - 306 წ., ხოლო ძეონმა 301 წ.) დაარსეს თაყიანით ფილოსოფიური სკოლები ათენში... სტოიციზმის ისტორიული ევოლუცია 3 ძირითად ეტაპს მოიცავს: 1. ე.წ. „ძველი სტოა“ (III-II ს. ძვ.წ.ა.); უმთავრესი წარმომადგენლები - ძეონი, კლემანთე (331-231), ქრისიპე (277-204); მათმა ხაწერებმა ფრავ-მენტების სახით მოაღწიეს ჩვენამდე; 2. „საშუალო სტოა“ (II-I ს. ძვ.წ.ა.); უმთავრესი წარმომადგენლები - პანეციუსი (185-110 - პოსი - დონიუსი (135-50)); 3. „ახალი სტოა“ (I ს. ძვ.წ.ა. - III ს. ახ.წ.ა.); უმთავრესი წარმომადგენლები - სენეკა (4 წ. ძვ.წ.ა. - 65 ახ. წ.ა.), ეპიკტეტე (50-130), მარკუს ავრელიუსი.

დაღლილი ბერძნული აზრი ისწრაფვის მთლიანი, მონისტური მსოფლმხედველობისკენ, რომელსაც შეეძლება დაიკავოს უკვე დაშრეტილი სარწმუნოების ადგილი და მყარ დოგმატურ საფუძველზე დააფუძნოს რაციონალური ეთიკის სისტემა. ამიტომ იყო, რომ სტოელები ფილოსოფიას განსაზღვრავდნენ, როგორც „ზნეობრივი სრულქმნილების მიღწევისა და „სიქველეში გაწაფვის“ (ἀσκησις ἀρετῆς) გზას. სტოელთა ფილოსოფიური სისტემა სამი ძირითადი ნაწილისაგან შედგება: 1. ლოგიკა, ანუ შექცენების თეორია (შეესაბამება ეპიკურელთა კანონიკას);¹ 2. ფიზიკა - სტოას ნატურფილოსოფია და 3. ეთიკა;² მაგრამ ამ ნაწილებს შორის იმთავითვე დარღვეული იყო ის მჭიდრო, ორგანული კავშირი, რაც ასერიგად დამახასიათებელია პლატონისა და არისტოტელეს თავის თავში დასრულებული ფილოსოფიური სისტემებისთვის. ამრიგად, სტოიციკტური ფილოსოფიის სახით ჩვენ საქმე გვაქვს ბერძნული სისტემატიკური გენიის აშკარა კრიზისთან. ფილოსოფიური აზრი თანდათანობით სტოეებს მეტაფიზიკური სპეკულაციის სიმალღეებს და მორალის საკმაოდ საინტერესო, მაგრამ შედარებით ვიწრო და პრაქტიკულ საკითხთა რკალით იფარგლება. უპირველეს ყოვლისა, ეს ითქმის

¹ სტოელთა შექცენების თეორიის შესახებ ძალზე მოკლე იხ. შენიშვნები, VII, 39.

² სტოიციზმის სისტემატიზაციაში უდიდესი როლი შესრულეს ქრისიპეს მრავალრიცხოვანმა შრომებმა (გადმოცემით, მათი რიცხვი 700-ს აღემატებოდა, Diog. Laert. VII, 189).

რომაელი სტოიკოსების – სენეკას, მეზონიუს რუფუსის, ეპიქტეტეს, მარკუს ავრელიუსისა და სხვათა მიმართ, რომელთა ფილოსოფიაში პრაქტიკულ პრობლემათა დომინანტობა უკვე სრულიად თვალსაჩინოა. მათი მტკიცებით, ფილოსოფია დისპუტების წყარო კი არ უნდა იყოს, არამედ ცხოვრების მასწავლებელი (*non disputandi causa, sed ita vivendi*). ფილოსოფიას სულ უფრო და უფრო ხშირად ადარებენ ბაღს, სადაც ლოგიკა ღობეა, ფიზიკა – ხეხილი, ხოლო ეთიკა – ამ ხეხილის ნაყოფი. ამგვარი ტენდენცია მნიშვნელოვანწილად განპირობებული იყო, ვრთის მხრივ, ძველ რომაელთა ფსიქიკური წყობით, მათი აქტიური ტემპერამენტითა და პრაგმატისტული ბუნებით, რომელიც ყველაზე უმაღლესწორედ პრაქტიკულ ფილოსოფიაში პოულობდა თავის თავსა და თავისი მისწრაფებების ჭეშმარიტ გამოხატულებას, ხოლო, მეორეს მხრივ, ძველი ნაციონალური იდეალების მსხვერვეთა და საზოგადოების ზნეობრივი დეგრადირებით. მარკუს ავრელიუსის წიგნი იმ დიდი ისტორიული ეპოქის პირშეა, როცა ძველი ცივილიზაციის კატასტროფა უკვე გარდუვალი ხდება, როცა იმპერიის ფიზიკურ არსებობას ბარბაროსთაგან წალეკვის საფრთხე ემუქრება, მის სულიერ და ინტელექტუალურ ცხოვრებას კი – სწრაფად მზარდი ქრისტიანიზმი, როცა ძველი ღმერთები კვდებიან, ხოლო აღმოსავლეთით ახლად მოვლენილ ღმერთს ჯერ კიდევ არ დაუმკვიდრებია

მათი ადგილი. ამ ეპოქის სული და საერთო განწყობილება კარგად გამოხატა დ. მერეჟკოვსკიმ მარკუს ავრელიუსისადმი მიძღვნილ პატარა ესსეში. „არის შემოდგომის დღეები, – წერს რუსი მწერალი, – როცა ზაფხულის ჭექა-ქუხილმა უკვე გადიგრუნუნა, ხოლო თოვლჭყაპისა და ქარაშოტის დრო ჯერ კიდევ არ დამდგარა, როცა მოქუფრულ პაერში, მზის სუსტსა და ფერმიმკრთალ შუქზე საყოველთაო დაღლილობა, ნაზი სევდა და სიმშვიდე სუფევს, თითქოს ბუნება საბოლოოდ ურიგდებოდ სიკვდილს“¹.

ბუნებრივია, რომ ამ „შემოდგომის განწყობილებაში“, საყოველთაო დაღლილობამ და ნაღვლიანმა პერსპექტივამ თავისი დაღი დასვა მარკუს ავრელიუსის ენას, მისი აზროვნების მანერას და სტილს. ძველი სტოელების მკაცრ ღოგმატიზმს, მათ ქედმაღლურ ზიზღს ადამიანური ბუნების ნებისმიერი სისუსტით მიმართ, მარკუს ავრელიუსთან ყოველგვარი ღოგმატურობისგან თავისუფალი ექსპანსიური სინაზე და შემწყნარებლობა, მოყვასთა მიმართ სიყვარულისა და კაცთა საყოველთაო ურთიერთმომობის ნათელი იდეალები ენაცვლებიან. ეს სინაზე და სიყვარული მთლიანად თუ არა, მნიშვნელოვანწილად მაინც არბილებენ ძველი სტოიციკური პრინციპის – *sustine et abstine*²-ს (დაითმინე და ეკრძალე!) პრიმიტიულ სიტლანქეს და თითქოს ახალი, ათასწილ უფრო

1 Д. С. Мережковский. Вечные спутники. М., 1949, 36.

2 Les moralistes sous l'Empire romain, Paris, 1864, p. 213.

კუმანური ფორმულით ცვლიან მას: ama et idjuva! (გოყვარდეს და დაეხმარე!). მაგრამ ძველი სტოელებისაგან მარკუს ავერელიუსს მარტო დოგმების უგულვებელყოფა კი არ განასხვავებს, არამედ მისი სრული ასისტემატურობაც შესაძლოა, სწორედ ამ გარემოებამ ათქმევინა ფრანგ მეცნიერს კონსტან მართას (Martha): „მარკუს ავერელიუსის წიგნი სტოელი ფილოსოფოსის ქმნილება კი არ არის, არამედ, თუ შეიძლება ასე ითქვას, სტოიციკური გულმოწყალებისათ (de pieté stoique)¹. იმპერატორი, ისევე როგორც მისი დიდი მასწავლებელი, რომელი მონაუპიტეტე, პირწმინდად მორალისტი; მაგრამ მისი მორალური მოძღვრების არსის გასაცხადებლად აუცილებელია სტოელთა თეორიული ფილოსოფიის, კერძოდ, მათი ფიზიკის გათვალისწინება, რომელსაც ის ეყარება და რომელზედაც თავის ზნეობრივ დოქტრინას აშენებს.

სტოელთა ფიზიკა, არსებითად, მატერიალისტურია. ისინი არ სცნობენ არც პლატონის ჰიპერურანულ-იდეალურ სამყაროს და არც არისტოტელეს მეტაფიზიკურ დუალიზმს. შეიძლება ითქვას, რომ ამ მხრივ ისინი იონიურ ჰილოძოიზმს უბრუნდებიან. „ჯერ კიდევ არისტოტელესთან მატერია და ფორმა, როგორც ყოველივე რეალურად არსებულის შემადგენელი ნაწილები, აბსტრაქციის პროდუქტებად გვევლინებიან:

სინამდვილეში კი ისინი განუყოფელი არიან. მატერიის მიმართ ეს აზრი თანმიმდევრულად გასდევს მთელს მის სისტემას: არ არსებობს მატერია ფორმის გარეშე. სხვაგვარადა საქმე იქ, სადაც არისტოტელე ფორმას ეხება: ღვთაებრივი სული წმინდა ფორმაა, რომლისთვისაც უცხოა ყოველივე მატერიალური, - წმინდა აქტუალობა, პოტენციალურობის ყოველგვარი მინარევის გარეშე. იგია თვით უძრავი პირველი მძვრელი და, ამავე დროს, მთელი სამყაროული პროცესის მიზანი. ეს არისტოტელესთან დუალიზმის გადმონაშთია. ძენონმა უკუაგლო ეს გადმონაშთი და, ამრიგად, სრული თანმიმდევრულობა მიანიჭა მოძღვრებას მატერიისა და ფორმის, სხეულისა და სულის კორელატურობის შესახებ¹. სტოელთათვის არსებობს მხოლოდ ერთი, მატერიალურ-სულიერი სუბსტანცია, რომელსაც შეუძლია მოქმედებდეს ან თვით განიცდიდეს მოქმედებას, - მარად ცოცხალი რაციონალური სტიქიონი, ანაქსიმენეს ჰაერისა თუ ჰერაკლიტეს ცეცხლის მსგავსი. მართალია, ყოფიერების პრინციპებად ისინი მიიჩნევენ პასიურ, უფორმო მატერიას (τὸ παθητόν) და აქტიურ, მაყორმებელ ძალას (τὸ πρὸς ἴσιν), მაგრამ ეს დებულება დუალისტური აზრით არ უნდა იქნეს გაგებული: მასში მხოლოდ ერთი და იგივე სუბსტანციის ორი ატრიბუტი იგულისხმება. სუბსტანცია ერთია,

¹ Les moralistes sous l'Empire romain, Paris, 1864, p. 213

¹ Г. Ариим, История античной философии, С.-П., 1910, стр. 164-165.

ის ყოველთვის ფორმირებული, ან, უკეთ რომ ვთქვათ, თავისი თავის შინაგან მაფორმირებელია. აქტიური პრინციპი – (τὸ πρῶτον) სხვა არა არის რა, თუ არა კოსმიური მატერიისა და კოსმიური პასიურობის ინჰერენტული ფორმა და ენერგია. იგია ცეცხლოვანი სასიცოცხლო სული, სასიცოცხლო ძალა – პნემა (πνεῦμα) რომელიც თავისი თანმიმდევრული შემკვრივებისა (ჰაერი, წყალი, მიწა) და შეთხელების (ორთქლი, ჰაერი, ცეცხლი) აღმავალი თუ დაღმავალი გზით აყალიბებს და ასულიერებს სამყაროს. სუბსტანციის ერთიანობა განაპირობებს კოსმოსის ერთობას და მთლიანობას, სამყარო ერთი მთლიანი გიგანტური სხეულია, ცოცხალი ორგანიზმი, რომლის ფუნქციები სინამდვილის მოვლენებია, ხოლო ორგანოები – საგანთა და ცოცხალ არსთა სახეობანი. ამ ორგანული, უკვდავი მთელის (τὸ ἅγιον) ყველა ნაწილი გონივრული და ჰარმონიული კავშირით ერწყმის და ეთანხმება ერთიმეორეს, ყველაფერი ურთიერთგანპირობებულია და გაწონასწორებული:

„ყოველთვის უნდა იაზრებდე სამყაროს, – წერს მარკუს ავრელიუსი, – როგორც ერთ არსს- ერთარსებას და ერთი სულით მოსილს; ყოველთვის უნდა გახსოვდეს, როგორ დაიყვანება ყველაფერი მის ერთ შეგრძნებამდე, როგორ მოიქცევა ყოფად ყოველი მისი ერთ სწრაფვად ქცეული ნებით, როგორ იქცევა ყველაფერი ის, რაც არის, თანამიზეზად იმისა, რაც უნდა იქმნას

და, დასასრულ, როგორია კავშირი და თანაფარდობა საგანთა შორის“ (IV, 40).

„ერთი და იგივე ცხოველური სულია განწვალული უგონო არსთა შორის, ერთი და იგივე გონიერი სულია განწვალული გონიერ არსთა შორისაც, ისევე როგორც ერთია მიწა მიწიერთათვის, ერთია ნათელი, რომლითაც ვჭვრეტთ და ერთია ჰაერი, რომელსაც ვსუნთქავთ ჭვრეტის ნიჭსა და სუნთქვის უნარს ზიარებულნი“ (IX, 8).

ეს ერთიანი, არსთა უსასრულო სიმრავლეში განწვალული სამყაროს სული, რომელიც ისე განწონის ყველას და ყველაფერს, „როგორც სიმხურვალე – ცეცხლში გავარვარებული რკინის ნაჭერს“, ან „როგორც თაფლი – ფიჭას“ (ძენნი), სტოელთა მსოფლგაგებით, იგივეა, რაც ჰერაკლიტესეული ღოგოსი, სამყაროს შინაგანი სიმართლე, მისი გონება, ანუ ღმერთი. მაშასადამე, სტოელთა ღმერთი ტრანსცენდენტური კი არ არის სამყაროს მიმართ, არამედ – იმანენტური. ასე რომ, სტოიციზტური ფიზიკა, ამავე დროს, რელიგიაცაა და პანთეისტური თეოლოგიაც, რომელიც სინამდვილის ყველა ასპექტში ღვთაებრივი ძალმოსილების ცხოველმყოფელ გამოვლინებას ხედავს. ღმერთია ყველაფერში და ღმერთშია ყველაფერი, სამყაროს ფორმა და მატერია, ერთი და მრავალი, მთელი და ნაწილი, დასაწყისი, საშუალო და დასასრული:

„ყველაფერი ერთმანეთს ეწვნის, ყველაფერს

წიხდა კავშირი კერავს, და არა არის რა, შეიძლება ითქვას, რაიმე უცხო და უთვის-ტომო საგანთა და მოვლენათა ზომღში. რადგან ყველაფერს ერთი და იგივე წესრიგი აწესრიგებს და ყველაფერი ერთსა და იმავე სამყაროს ამკობს. და მართლაც, ერთია ყოვლისშიმცველი სამყარო, ერთია ყოვლისგანშწონი ღმერთი¹, ერთია არსი, ერთია კანონი, ერთია სული და გონება ყველა სულდგმულის და ერთია ჭეშმარიტება, რაკი ერთია ყველა ერთგვაროვანი და ერთსა და იმავე გონებასთან წილნაყარი არსის სრულყოფილება“ (VII,9).

ღმერთი სამყაროს სულია, ხოლო სამყარო ღმერთის სხეული, ან, უკეთ რომ ვთქვათ, ღმერთია კოსმოსის როგორც სულიერი, ისე ფიზიკური საწყისიც, მისი თესლი (οὐρανός), რომელშიც პოტენციალურად მოცემულია მთელი სამყარო და რომელიც თავისი უცვლელი ნებით წინასწარ განსაზღვრავს, წინასწარ განაპირობებს მთელი კოსმიური ევოლუციის პროცესს. აქედან – სტოელთა პროვიდენცია (πρόνοια) – სამყაროს უმაღლესი რაციონალური კანონი, რომელიც წარმართავს და მართავს ყველაფერს. მაგრამ

¹ მართალია, მარკუს ავრელიუსთან, ისევე როგორც, სკრიპოლ სტოელურებთან „ღმერთის“ პარალელურად ჩვენ ვხვდებით „ღმერთებსაც“, მაგრამ ეს პლურალიზტური ფორმა არ ეწინააღმდეგება სტიას მონოთეიზმს. „ღმერთები“ (ბერძნულ-რომაული კანთონის დეოთეანია) სტოელთა ერთარსება და ერთი ღმერთის სხვადასხვა პიპოსტასებად, მისი ბუნების სხვადასხვა ასპექტის პერსონიფიკირებულ სიმბოლოებად გვევლინებიან: ასე მაგ. ზეესი მისი ძალიზილება, აპოლონი – სიამაღლე, ავროდიტე – სიფარული, ათენა – სიბრძნე და ა.შ.

მთელი ეს კოსმიური ევოლუციის პროცესი სხვა არა არის რა, თუ არა მიზეზ-შედეგობრიობის უსასრულო ჯაჭვი, სადაც ერთი მოვლენა მეორეს განაპირობებს, მეორე – მესამეს და ა.შ.¹ ყოველი ქმნადობის ამ აუცილებელ, მწყობრსა და უწყვეტ მიზეზობრივ კავშირს სტოელნი უწოდებენ ბედისწერას (εἰμαρμένη). ამრიგად, ბედისწერა ღვთაებრივი პროვიდენციის გარეგნული გამოვლენაა მხოლოდ და მხოლოდ... მაგრამ თუ ყველაფერს ღვთაებრივი პროვიდენცია განაგებს და განაპირობებს, რითიღა აიხსნება ბოროტის არსებობა სამყაროში? სტოიციზტური თეოდიცეა მარტივად წყვეტს საკითხს: ის, რაც ჩვენ ბოროტებად გვეჩვენება კაცური ბუნების ვიწრო თვალსაზრისით, სამყაროს სიდიადისა და ღვთაებრივი ლოგოსისათვის სრულიადაც არ არის ბოროტება. სტოელები ამ შემთხვევაშიც ჰერაკლიტეს ემყარებიან: „ღმერთისთვის ყველაფერი კეთილია, მშვენიერი და სამართლიანი; კაცნი კი ერთს სამართლიანად მიიჩნევენ, მეორეს – არასამართლიანად“ (Diels, fragm. 102).

სამყარო ატომთა მექანიკური აგრევატი, ელემენტთა შემთხვევითი კონგლომერატი კი არაა, როგორც ეპიკურელთათვის, არამედ მწყობრი სისტემა, ჰარმონიული მთელი – კოსმოსი. ამ ვერცელსა და უსასრულო სამყაროში არის მეორე, უფრო პატარა და სასრული სამყარო – კაცო-

¹ Causa pendet ex causa; privata publica longus ordo rerum trahit. Seneca, De provid. 5

ბრიობა, რომელიც ცალკეულ ინდივიდუუმთაგან შედგება. ადამიანი – უმაღლესი არსება ყველა სხვა არსთა შორის, თავისი კონსტიტუციით, თავისი ფსიქო-ფიზიკური წყობით იმეორებს სამყაროს მოდელს. კაცის სული სხვა არა არის რა, თუ არა კოსმიური სულის ნაწილი, ღვთაებრივი გონების ემანაცია, კეთილი დემონი, ანუ ღმერთი, მისსავ სხეულში დამკვიდრებული¹, რომელიც წარმართავს მთელს მის არსებას და რომლის მეშვეობითაც ის უახლოვდება, ეშგავსება და ერწყმის კიდევ ღვთაებრივი ღოგოსის უკვდავსა და უზრუნველ ბუნებას: „თაყვანი ეცი უსრულქმნილესს მთელს სამყაროში, – ამბობს მარკუს ავრელიუსი, – ყოვლისმპყრობელს და ყოვლისგამრიგეს. თაყვანი ეცი უსრულქმნილესს თვითონ შენშიაც: ის ჰირველს ენათესავება, რადგან იგია მთელი შენი არსების მპყრობელიც და შენი გამრიგეც“ (V, 21).

ამიტომაც, რომ მარკუს ავრელიუსი, ისევე როგორც ყველა სხვა ბერძენი თუ რომაელი სტოიკოსი, უმაღლეს ზნეობრივ პრინციპად, ბედნიერებისაკენ სწრაფვის უმაღლეს მიზნად გონების, ანუ, რაც იგივეა, ბუნების თანახმად ცხოვრებას სახავს. ცხოვრობდე ბუნების თანახმად, ნიშნავს დაუნდობლად თრგუნავედ შენში ხორციელ ვნებებსა და მდაბალ ინსტინქტებს, დაუცხრომლად იღვწოდე კაცთა სასიკეთოდ,

¹ იხ. II, 13 მდრ. Seneca, Epist. 31; 644 Helv., 6.

გონების ხმას უთანხმებლედ ყველა შენს ქცევას და, ამრიგად ხელს უწყობდე შენი უმაღლესი – გონიერული ბუნების თვითდადგინებას და თვითმყოფობას:

„ყოველი არსის ბუნება თავისი თავით კმაყოფილია, როცა წრფელსა და ჭეშმარიტ გზას მიხედევს. გონიერი არსების ბუნება კი ჭეშმარიტების გზას ადგას მაშინ, როცა არ იზიარებს წარმოდგენათა მცდარობას და ბუნდოვანებას, როცა თავისი სწრაფვის საგნად მხოლოდ საზოგადო სიკეთეს სახავს, როცა მიელტვის ან გაურბის მხოლოდ იმას, რაც ჩვენზეა დამოკიდებული და როცა უდრტვინველად იღებს ყველაფერს, რასაც საერთო ბუნება არგუნებს წილად“ (VIII, 7).

ცხოვრობდე ბუნების თანახმად, ნიშნავს შეგნებულად, შენივე ნებით მორჩილებდღე ღვთიური განგების უცვლელსა და აბსოლუტურ ძალმოსილებას, უდრტვინველად იღებდღე როგორც სამყაროული ყოვლისქმნადობის ნებისმიერ შედეგს, ისე შენს წილხვდომილსა თუ თავსმოწევნადს და, ამრიგად, როგორც უფლის თავისუფალი თანამდგომი და თანამშრომელი, დაუცადებლად ამკვიდრებდღე სამყაროში გონიერების უზენაესი პრინციპის სუფევას:

„... იზრუნე საერთო ბუნების ყველა მიზნის ხორცშესხმისთვის, როგორც შენი საკუთარი ხორცის, საკუთარი სხეულის სიმართელისთვის ზრუნავ. ნებსით მიიღე ყველაფერი, რაც წილად გვხვდება, თუნდაც მიუღებლად მიგაჩნდეს იგი,

რადგან სწორედ მას მივყავართ მიზნისაკენ, რომელიც სხვა არა არის რა, თუ არა სამყაროს სიძრთელე, ზევსის ძლევაპოსილი სვლა და ზეიმი“... (V, 8).

მარკუს აერელიუსის მთელი სიცოცხლე, მისი პირადი ცხოვრება თავად იყო „ბუნების თანახმად ცხოვრების“ დიადი სტოიციკური პრინციპისადმი ერთგულების ნიმუში:

„მე ყოველთვის ბუნების გზას მივსდევ და ამ გზით ვივლი მანამ, სანამ არ დავეცემი და ჩემს სულს და სუნთქვას არ ჩავაბარებ მას, ვისითაც ვსუნთქავ და ვსულდგმულობ მარადღე; სანამ არ მივებარები მიწას, რომელმაც დასაბამი მისცა მამის თესლს, დედის სისხლსა და ძიძის რძეს; მიწას, რომელიც ამდენი წელია უშურველად მაჭმევს და მასმევს და რომელსაც ასე უმოწყალოდ ვქელავ და ვვლევ“ (V, 4).

ბუნების თანახმად ცხოვრება ადამიანის ინდივიდუალური ბუნების ყოველმხრივი განვითარებისა და სრულქმნილების მიღწევის ერთადერთი საწინდარია. სრულყოფილებას, რომელსაც თავისი ბუნებრივი მონაცემების, ბუნებრივი შესაძლებლობების ყოველმხრივი განვითარების გზით აღწევს კაცი, სტოელთა ენაზე სიქველე (*ἀρετή*; *virtus*) ჰქვია. ამრიგად, ბუნების თანახმად ცხოვრება იგივეა, რაც სიქველეში ცხოვრება. პლატონი სიქველეს უმაღლესი სიკეთის მიღწევის, მასთან თანაზიარების საშუალებად თვლიდა, სტოელთა სიქველე თვითმკმარია: სიქველის

ჯილდო, სიქველის მიზანი თვით სიქველეა (*virtutis praemium ipsa virtus*):

„თუ შენ ჰქმენ სიკეთე, ხოლო შენმა მოყვასმა მოისთვლა ნაყოფი მისი, რაღას დაეძებ, რეგვენთა მსგავსად, რაღაც მესამეს, რასაც კეთილმოქმედის სახელსა თუ სიკეთის ჯილდოს უხმობენ კაცნი“ (VII, 73).

მაგრამ, როგორც მოტანილი მაგალითიდან ჩანს, ჩვენ ტყუილუბრალოდ როდი ვაიგივებთ ერთიმეორესთან სიქველესა და სიკეთეს. თუ ძენონამდე სიკეთე უპირატესად ინტელექტის ობიექტთან, უზენაეს რეალობასთან იყო იდენტიფიცირებული, სტოიციკში მიუბრუნდა მორალურ სუბიექტს და ჭეშმარიტ სიკეთედ მისივე სიქველე გამოაცხადა... ზემოთ უკვე ითქვას, როგორ უყურებდნენ, ან რითი ხსნიდნენ სტოელები ფიზიკური ბოროტების არსებობას სამყაროში, სხვაგვარად აფასებენ ისინი მორალურ ბოროტებას, რომელსაც ბიწთან (*χαλις*; *vitium*) აიგივებენ. ზნეობრივი ბოროტება არ ეწინააღმდეგება უნივერსალური ევოლუციის საერთო მიზანდასახულობას და, ამდენად, არამართო გარდუვალია და აუცილებელი, არამედ საჭიროც, რადგან, ქრისტიანებს თქმისა არ იყოს. უმისოდ წარმოუდგენელი იქნებოდა ჭეშმარიტი სიკეთე:

„ჩვენ ყველანი ერთი საერთო მიზნის ზორც-შესხმას ვემსახურებით; ერთნი – ცოდნით და მიზნის შეცნობით, მეორენი – მის შეუცნობლად. აღბათ, ამიტომ ამბობს ჰერაკლიტე, რომ თვით

მძინარენიც მუშაკობენ და ხელს უწყობენ სამყაროულ ყოვლისქმნალობას. მაგრამ ყველა თავისებურად მუშაკობს, ყველას თავისი წვლილი შეაქვს ამ ქმნალობაში, ასე გასინჯე, მკრეხელსაც და მასაც, ვინც ცდილობს წინააღმდეგს ქმნაღს და არად აქციოს იგი. სამყაროს ასეთი კაცნიც სჭირდება. მაშასადამე, შენ თვითონ უნდა გადასწყვიტო, ვის მხარეს დადგე, ვის მიაკუთვნო თავი. სულერთია, ყოვლისგამრიგე მაინც ისე გამოგიყენებს, როგორც თვითონ მიიჩნევს უმჯობესად და თავის თანამოქმედად და თანამონაწილედ გაქცევს. მაგრამ, დაე, შენი მოწყალება ნუ ემგვანება კომედის იმ სუსტსა და სულელურ ლექსს, რომელსაც იხსენიებს ქრისტიანი“ (VI, 42).

მაშასადამე, კაცმა თვითონ, თავისივე თავისუფალი ნებით უნდა ირჩიოს, რა გზას დაადგეს: სიკეთისას თუ ბოროტებისას. მაგრამ აქ ისმის კითხვა: როგორ ეთანხმება ერთმანეთს, ერთის მხრივ, სტოიციკისტური ფატალიზმი – უნივერსალური აუცილებლობის ობიექტური კანონი და, მეორეს მხრივ, პიროვნების სუბიექტური ნების თავისუფლება? რადგან თუ ყველაფერი ღვთიური განგების – სამყაროს უცვლელი კანონის თანახმად ხდება, განგებისა, რომლის გარდავლენა, რუსთაველის სიტყვებით რომ ვთქვათ, არავის ძალუძს, და თუ კაცი – უნივერსალური მთელის ნაწილი, ყველა სხვა ნაწილის მსგავსად, ამავე აუცილებლობას ექვემდებარება, რჩება კია მას თავისუფალი არჩევანის შესაძლებლობა?

სტოეელთა მიხედვით, – რჩება: „ნებაყოფლობითი მორჩილება ბედისწყერის მიმართ“ („praebere se fato“) – პასუხობს სენეკა, თუმცა ამგვარი პასუხი თავისუფლების ჩრდილს უფრო უტოვებს კაცს, ვიდრე ნამდვილ თავისუფლებას (უფრო გვიან ნეტარი ავგუსტინე იტყვის „Servitus Dei est summa libertas“ – „უფლის მონობა – აი, უმაღლესი თავისუფლება“). სტოეელთა თვალსაზრისით, სანამ აუცილებლობა მიუწვდომელია ჩვენი გონებისათვის, ის ყოველთვის მაიძულებელი ფაქტორის როლში გვეკვლინება და მონურ მორჩილებას მოითხოვს ჩვენგან. მაგრამ საკმარისია კაცმა ბოლომდე შეიცნოს, ბოლომდე გაიცხადოს კოსმიური ბედისწყერის გარდუვალობა, რომ მისი ნება მთლიანად შეერწყას ყოვლისგამრიგე განგების ნებას და ის მონიდან ღმერთივით თავისუფალ არსებად იქცეს. მაღლად მხედისთვის თავისუფლება იგივეა, რაც აუცილებლობა. სწორედ ეს მაღალი მრწამსია სტოეელთა იდეალური ბრძენმოძღვრის შინაგანი სიმშვიდის, აუმაღერელობისა და სიხარულის წყარო, რადგან, მეტერლინკის თქმისა არ იყოს, „მთელი განსხვავება სიხარულსა და ტანჯვას შორის სხვა არა არის რა, თუ არა სხვაობა, ერთის მხრივ, ნათელ თანხმობასა და, მეორეს მხრივ, პირქუშ მორჩილებას შორის“ („სიბრძნე და ბედი“, II); ამავე მრწამსითაა შთაგონებული „ფიქრების“ შემდეგი სტრიქონები:

„სამყარო! ყველაფერი, რაც ჰარმონიულად გეთვისება შენ, არც ჩემთვისაა დისჰარმონიული;

ყველაფერი, რაც დროულია შენთვის, არც ჩემთვის დგება ძალზე ადრე, ან ძალზე გვიან. ბუნებაო! ყველაფერი, რაც შენს ალღოთა ცელაში მწიფს, ჩემდა სახმარად მწიფს; ყველაფერი შენს საშოში იღებს დასაბამს, შენში ჰკიეს, შენ გიბრუნდება, პიესის გმირი ამბობს: „ჰოი, კეკროპისის საყვარელო დედაქალაქო!“ ნუთუ შენ არ იტყვი: „ო, საყვარელო ქალაქო ზეუსის!“ (IV, 23).

მაგრამ თუ სამყარო ორგანული მთელი, ქარმონიული სისტემა კი არ არის, არამედ ატომთა მექანიკური კომბინაციების უბრალო ჯამი? და თუ ყველაფერს სტოელთა რაციონალისტური აუცილებლობა კი არ განაპირობებს, არამედ ეპიკურელთა შემთხვევითობის ბრმა კოსმიური ძალა? როგორც უკვე ითქვა, მარკუს ავრელიუსისათვის უცხოა ყოველგვარი დოგმატიზმი; ამიტომ, რომ მის წინაშე ხშირად დგება ასეთი ალტერნატივა:

„სამყარო ან მწყობრი სისტემაა, ან აღრეულობა და ქაოსი“... (IV, 27). „ან ყველაფერი ერთსა და იმავე სხეულში ხდება და, მაშასადამე, ნაწილი არ უნდა დრტვინავდეს იმის გამო, რაც ხდება მთელში, ანდა არსებობენ მხოლოდ ატომები და სხვა არაფერი, გარდა ქაოსისა და განქარებისა“... (IX, 39).

რა თქმა უნდა, ეს სრულიად არ ნიშნავს იმას, თითქოს მარკუს ავრელიუსისათვის სამყაროს ორივე მოდელი ერთმანეთის ტოლფასი, ერთმანეთის ექვივალენტური იყოს:

„ან შერევა, შეზავება და განქარება, ან ერთობა, წესრიგი და ბედისწერა. თუ დავუშვებთ პირველს, მაშინ რაღამ დამაბას და დამაკაოს ამ მწვირესა და ამ ქაოსში? რაღას უნდა შევადლო ჩემი სიცოცხლე, თუ არა ზრუნვას მოწვევადი „მიწად ქცევისათვის?“ ან რილასთვის უნდა ვიშფოთო? რადგან გარდუვალ განქარებას ვერ გავიმცვი, რაც უნდა ექნა ანდა ვეცადო. ხოლო თუ დავუშვებთ მეორეს, მაშინ, მტკიცედ მდგომი, თავყანს ვცემ და ვესაე შემოქმედს“ (VI, 10).

მაგრამ მაშინაც კი, როცა ვეთანხმებით ეპიკურელებს და მათთან ერთად ვალიარებთ, რომ ჩვენ ჩვენდა უნებურად ვართ ჩათრეულნი შემთხვევითობის ბრმა კოსმიური ძალის უაზრო და უსაზმნო თამაშში, — მორალური ჭეშმარიტება, სიკეთისა და სამართლიანობის დამკვიდრების დიდი კანონი კვლავინდებურად ინარჩუნებს თავის აზრს და ღირებულებას, რაგან ის ისევე დამოუკიდებელია სამყაროს ნებისმიერი ინტერპრეტაციისაგან, ისევე თვითმოყოფია და თავისთავადი, როგორც ჩვენი გონიერება — ამ ინტერპრეტაციის ავტორი:

„ან საბედისწერო აუცილებლობა და ურყევი წესრიგი, ან მრავალმოწყალე განგება, ანდა შემთხვევითობის სათარეშო, უაზრო და უსაზმნო ქაოსი. თუ საბედისწერო აუცილებლობა, — რა აზრი აქვს მასთან შენს ჭიდილს? თუ მრავალმოწყალე განგება, — მოიქეც ისე, რომ ღვთაებრივი შეწევნის ღირსი ჰყო თავი. ხოლო

თუ შემთხვევითობის თავაწყვეტილი თარეში, — კმაყოფილი იყავ იმითაც, რომ ამ ქაოსსა და საგანთა ამ უაზროდ მბრუნავ მორევში შენ ერთი მაინც ინარჩუნებ გარკვეულ აზრს და წარმმართველ საწყისს. მაგრამ თუ ეს ქაოტური მორევი მაინც ჩავითრევს, დაე, მან ჩაითრიოს შენი სხეული, სასიცოცხლო ძალა და მისთანანი, რადგან გონებას ის ვერ ჩაითრევს“ (XII, 14).

ადამიანის, როგორც „გონიერი და ამ ქვეყნად მოქალაქეობრივი ცხოვრებისთვის მოვლენილი არსის“ გონება კი ისეთივე იმპერატივია მისთვის, როგორც კოსმიური ლოგოსი თუ პროვიდენცია — მთელი სამყაროსთვის. გონება ათავისუფლებს მას ეგოიზმის ვიწრო არტახებისგან და საზოგადოების, მთელი კაცობრიობის მიმართ უანგარო სამსახურს უწესებს ცხოვრებისა და მოქმედების უმაღლეს კანონად: „... შენი სამეუფო და კანონმდებელი გონების რჩევით, მხოლოდ კაცთა სასიკეთოდ უნდა იღვეწოდე“ (IV, 12), ამ ნათელი ალტრუისტული მიზნით შთაგონებული კაცი თითქოს ასე ესიტყვება საკუთარ თავს: „მე ვაწყვეტ ჩემი პიროვნების ვიწრო არტახებს; მე აღვიქვამ უნივერსალურ ღმერთს, რომლის ერთი უმნიშვნელო ნაწილი ვარ მხოლოდდამხოლოდ, და ვიმოქმედებ ამ აღქმის თანახმად; მას მე კი არ ვუყვარვარ, არამედ მთელი; ამიტომ მეც ჩემი თავი კი არ მეყვარება, არამედ მთელი; მას ერთი კაცი კი არ შეუქმნია, არამედ ერთი და იგივე სოციალური ინსტინქტებით დაკავშირებულ და

ერთსა და იმავე გონებასთან წილნაყარ კაცთა ერთობლიობა; ამიტომ მეც ჩემს თავს კი არ ვემსახურები, არამედ საზოგადოებას; ვემსახურები არა პატივმოყვარეობის დაკმაყოფილებისა თუ სახელის მოხვეჭის მიზნით, არამედ იმით, რომ ჩვენ თანამშრომლობისთვის ვართ შექმნილნი, „როგორც ხელები, ფეხები, ქუთუთონი, ზედა და ქვედა ყბები“¹ ასეთი კაცი, მარკუს აგრელიუსის თქმით, „ვაზს მოგვაგონებს, რომელიც უშურველად გვთავაზობს სავეს მტევენებს და არაფერს მოთხოვს ნაცვლად, კმაყოფილი მართოდენ იმით, რომ ბოლომდე მოგვცა თავისი სიტკბო. ასე რბის ცხენი, ასე ეძებს კვალს მეძებარი, ასე აგროვებს ფუტკარი თავლს. ამიტომ კაციც, კეთილი საქმის მოქმედი კაციც, საქვეყნოდ კი არ გააყვირის — აი, რა ვქმენო, არამედ უხმაუროდ გადადის მეორე საქმეზე, მსვავსად ვაზისა, რომელიც ყოველი ახალი სთვლისთვის ხელახლა ამწიფებს მტევენებს“ (V,6).

თუმცა ამ ოპტიმისტურსა და სიცოცხლის დამამკვიდრებელ ტენდენციას არც თუ ისე იშვიათად ენაცვლება საყოველთაო სასოწარკვეთილებისა და პესიმიზმის ჭეშმარიტად ეკლესიასტური მოტივი. ჩვენ ზემოთ უკვე ვთქვით, რომ „ფიქრები“ რომაული კულტურისა და ცივილიზაციის საერთო დეკადანსის ეპოქის პირშოა, და რა გასაკვირია, თუ ამ ეპოქის

¹ H. Tanc, Nouveaux essais de critique et histoire, — Marc-Aurele, Paris, 1880, p. 257.

ადამიანი უფრო ხშირად საკუთარ სისუსტეზე ფიქრობს, ვიდრე თავის სიდიადეზე:

„გახსოვდეს ყოვლად არსი, რომლის ესოდენ უმნიშვნელო ნაწილი ხარ შენ; მარადისობა, რომლისგანაც მხოლოდ ერთი წამი გზვდა წილად, მოკლე და მსწრაფლწარმავალი წამი; ბედისწერა, რომელშიაც შენც წილი გიძევეს, მაგრამ რაოდენ უბადრუკი წილი!“ (V, 24).

„გახსოვდეს ისიც, რომ ყველა სულდგმული მხოლოდ აწმყოთი სულდგმულობს, ამ ერთი უბადრუკი წამით. დანარჩენი კი ან წარსულს ეკუთვნის უკვე, ან მომავლის ბურუსითაა მოცული. უბადრუკია თვითეულის სიცოცხლე, უბადრუკია მიწის კუთხე, სადაც ის ცხოვრობს, უბადრუკია თვით ყველაზე ხანგრძლივი სიკვდილშემდგომი დიდებაც კი, რადგან მისი ხანგრძლიეობა ადამიანთა რამდენიმე მსწრაფლწარმავალი თაობის სიცოცხლით ამოიწურება მხოლოდ, თაობისა, რომელსაც თავისი თავიც ვერ შეუცვნია, არამცთუ ასი ან ათასი წლის წინ მიცვლილი“ (III, 10).

„ახია, ევრობა — მხოლოდ ორი წერტილია სამყაროში; მთელი ოკეანე — წვეთია სამყაროში; ათონის მთა — ქვიშის მარცვალია სამყაროში. მთელი აწმყო — წამია მარადისობაში. ყველაფერი უბადრუკია, ცვლადი, ხრწნადი და მსწრაფლწარმავალი“ (VI, 36).

ყველაფერი უხანოა, უფასური და ეფემერული („... შე არ ვიცი, ამ წყვილადსა და ამ მწვირებში,

მატერიის, დროის, მოძრაობისა და თვით მოძრავ საგანთა ამ მუდმივ დინებაში, რა მიმაჩნდეს მუხლმოდრეკის ღირსად, რას ვცე თაყვანი“, V, 10), ყოველი გრძნობად-კონკრეტული მხოლოდ წამით ეთიშება არარსებობას, რათა ამ წამის წარხლმისთანავე ხელახლა დაინთქას არყოფნის წიაღში („... დროის რა უბადრუკი მონაკვეთი ძვეს მათ დასაბამს და დასასრულს შორის, რაოდენ უსასრულოა საუკუნეთა ის უფსკრული, რომელიც წინ უძღვის მათ დასაბამს და ისიც, რომელიც მოსდევს მათ დასასრულს“; — IX, 32); ჩვენ გარს გვარტყია უსასრულობა და მარადისობა. ჩვენ ვართ მარად უკვდავი მზის სხივნი და ზვარაკნი მარადიული ღამისა, რომელიც მალე შთანთქავს ამ სხივებს, მაგრამ როცა იმაზე ვფიქრობთ, რომ სწორედ ჩვენი, ისევე როგორც ყველა სხვა მოკვდავი ბუნების ცვალებადობა და წარმავლობა განაპირობებს სამყაროს უცვლელობას და უკვდავებას, — ჩვენი გარემომცველი უსასრულობა კი აღარ გვთრგუნავს, გვტანჯავს და გვსრესს, არამედ თავისი შეუმღვრეველი სიმშვიდისა და ძალმოსილების თანამოზიარებლად გვაქცევს და გვანუგეშებს:

„ყოვლისმპყრობელი ბუნება მალე სახეს უცვლის ყველაფერს, რასაც შენ ჭვრეტ; მისი არსისგან შექმნის სხვა საგნებს, მათგან კიდევ — სხვათ, და ასე შემდეგ, რათა მარადი სიჭაბუკე ახლდეს სამყაროს“ (VII, 25).

„მკვდარი მხოლოდ ამ ქვეყნიდან გადის, არა

სამყაროდან, ის იქ რჩება, რათა სახე იცვალოს და დაიშალოს შემადგენელ სტიქიონებად, რომელთაგანაც იოხზვი შენც და მთელი სამყაროც. სტიქიონებიც იცვლებიან, მაგრამ არ დრტყინვენ“ (VIII, 18).

მასასადამე, არა დრტყინვა, მრისხანება ანდა გოდება, არამედ ჩვენი მოვალეობის, ადგილის და როლის შეგნება, თანხმობა და მორჩილება ბედისწერის კოსმიური კანონის მიმართ:

„კაცი, რომელიც დრტყინავს ან უკმაყოფილებას გამოსთქვამს ქმნადის გამო, შენს წარმოდგენაში უნდა ჰგავდეს სამსხვერპლო ბურეაკს, რომელიც ხელიდან გასხლტომას ლამობს და გულისწამლებად ჭყვირის მსხვერპლშეწირვის წინ. იგივე ითქმის იმ კაცის მიმართ, რომელიც, სარეცელზე გაშოტილი, თავის სიმარტოვესა და სიჩუმეში გულამოხვინჩვით დასტირის ჩვენს უბედობას. იგიქრე იმისათვის, რომ მხოლოდ გონიერ არსს ხელეწიფება ნებაყოფლობით ჰმორჩილებდეს ქმნადს და მოწვევადს; ლიტონი მორჩილება კი თანაბრად გარდუვალია ყველა არსათვის“ (X, 28).

მაგრამ მორჩილებაც არის და მორჩილებაც. თავის ზემოთ უკვე ციტირებულ წიგნში მორის მეტერლინკი წერს: „მორჩილება მისაღები და მოსაწონია მხოლოდ სიცოცხლის ზოგად, გარდუვალ კანონთა მიმართ. იქ კი, სადაც შესაძლებელია ბრძოლა, – მორჩილება უმეტრების, უმწუბობისა და ცუდად შენიღბული მცონარების როლში

გვევლინება“ („სიბრძნე და ბედი“, LXV). ასეთია მარკუს ავრელიუსის მრწამსიც. სტოიციზმი, უპირველეს ყოვლისა, ბრძოლისა და მოქმედების ფილოსოფიაა. აქ მას ორგანულად ერწყმის ჩვენთვის ეგზომ ნაცნობი და მშობლიური მოტივი: „მაგრამ რადგანაც კაცნი გქვიან“...

„ზშირად უსამართლობას სჩადის არა მარტო მოქმედი, არამედ უქმად მყოფიც (IX, 5).

„სიცოცხლე მოკლეა, ამიტომ სიმართლისა და კეთილგონიერების სამსახურს უნდა მოვახმართთ აწმყო“ (IV, 26); „ფასეულია მხოლოდ ერთი რამ: გეშმარიტებისა და სამართლიანობის სამსახურს შეაღიო შენი სიცოცხლე და შემწყნარებელი იყო ცრუმეტყველთა და უსამართლობის მოქმედთა მიმართ“ (VI, 47).

„დაე ყოველი შენი სწრაფვა თუ მოქმედება საზოგადო სიკეთის დამკვიდრებას ისახავდეს მიზნად, რადგან ესაა ერთადერთი რამ, რაც შენს ბუნებას ესატყვისება“ (IX, 31); „...თუ ამას ვიქმ, ბედნიერი იქნება ჩემი ცხოვრების გზა, რადგან შეუძლებელია ბედნიერი არ იყოს მოქალაქე, რომელიც მთელი სიცოცხლე თანამოქალაქეთა სასიკეთოდ იღვწის და რომელიც სიხარულით იღებს ყველაფერს, რასაც მშობლიური ქალაქი არგუნებს წილად“ (X, 6).

და როცა ჩვენ ერთმანეთს ვუდარებთ მარკუს ავრელიუსის „შინაგან და გარეგან ბედს“ (მორის მეტერლინკის გამოთქმას) პარადოქსად აღარ გვეჩვენება ის ფაქტი, რომ ეს პრაგულტანჯული

კაცი ბედნიერი იყო; ბედნიერი იყო მაშინ, როცა ფიქრობდა, რომ მისი ჰუმანური კანონები ოდნავ მაინც უმსუბუქებდნენ მძიმე ზვედრს ჩაგრულთა და მიუსაფართ, როცა ტრიუმფით ბრუნდებოდა რომში და თავისი თანამოქალაქეების სიხარულით გაბრწყინებულ თვალებში კითხულობდა, რომ მისი სამშობლო კვლავ თავისუფალია, და მაშინაც, როცა ახალ ჭეშმარიტებას პოულობდა თავისი თავისა და მთელი კაცობრიობისათვის.

ბაჩანა ბრეკვაძე

მარკუს ავრელიუსის ქმნილება თარგმნილია დასავლეთისა თუ აღმოსავლეთის თითქმის ყველა კულტურული ხალხის ენაზე. ინგლისურ, ფრანგულ და გერმანულ ენებზე არსებობს „ფიქრების“ ათობით სხვადასხვა თარგმანი. ევროპაში ამ წიგნის პოპულარობაზე ნათლად შეტყვევლებს შემდეგი ფაქტი: მარტო ინგლისში, XVII ს-ში „ფიქრები“ 26-ჯერ გამოიცა, XVIII ს. – 58-ჯერ, XIX ს. – 81-ჯერ, ხოლო XX საუკუნის მარტო პირველ რვა წელიწადში (1908 წლამდე) – 30-ჯერ.

თარგმნისას ხელთ მქონდა „ფიქრების“ შემდეგი გამოცემები:

1. Marc-Aurèle, Pensées, texte établi et traduit par A. I. Trannoy, préface d'Aime Puech, Paris, 1925.

2. The Communings with Himself of Marcus

Aurelius Antoninus, a revised text and a translation into English by C.R. Heines, M. A. F. S. A., London, 1953 (IV გამოცემა). გარდა პარალელური ფრანგული და ინგლისური თარგმანებისა, რომლებიც თან ახლავს ორსავე ტექსტს, ეყრდნობი ს. როგოვინის რუსულ ა. პიერონისა და ა.პ. ლემერსიეს ფრანგულსა და ა. მაუერსბერგერის გერმანულ თარგმანებს.

ფიქციები

1. პაპის ჩემის - ვერუსის¹ წყალობით ვეზიარე ზნეთა სიწმინდეს, სიმშვიდეს და აუმღერეკლობას.

2. მამის² ღიძებისა და მისი კეთილი ხსოვნის წყალობით - სიბამაცეს და თავმოდრეკილობას.

3. დედის³ წყალობით - ღვთისმოსავობას, გულუხვობას და თავმოზღუდულობას არა მარტო ბოროტის ქმნის, არამედ ბოროტის ზრახვისგანაც; აგრეთვე უბრალოებას და სიძულვილს ყოველგვარი ფუფუნების მიმართ.

4. დედის პაპას⁴ ვუმაღლი იმას, რომ სახალხო სკოლებში კი არ ვფლანგავდი დროს⁵, არამედ შინ მწვრთიდნენ კეთილი მოძღვარნი და, ამრიგად, გულისხმაყავ, რომ მსგავსი სიკეთისათვის არაფერს უნდა ზოგავდეს კაცი.

5. გამზრდელს⁶ - იმას, რომ არც მწვანეთა მხარე მჭერია, არც ცისფრებისა⁷, არც თრაკიელი თუ გალიელი გლადიატორების⁸ ქომავი ვყოფილვარ ოდესმე; რომ ღვაწლისმძლე⁹ ვარ და მცირედის მკმარი; რომ სხვას არ ვაკეთებინებ იმას, რისიც თავად მმართებს კეთება, არც ერთდროულად ვეჭიდები მრავალ საქმეს და გულგრილი ვარ შესმენისადმი.

6. დიოგენეტემ¹² ჩამინერგა ზიზღი წვრილ-
მანებისადმი, აგრეთვე ურწმუნოება იმის მიმართ,
რასაც სასწაულთმეტყველნი თუ მსახვრალნი
ჩმახვენ სახვრის, ეშმათა განსზმისა და მსგავსთა
შესახებ. მასვე ვუმაღლი იმას, რომ არ ვასუქებდი
მწყურებს¹¹, სხვა ცუდმაშვრალთა მსგავსად; რომ
მოთმინებიდან არ გამოეყავარ პირუთენელ სიტყ-
ვას; რომ შევიყვარე ფილოსოფია და ვუსმრდი
ჯერეთ ბაკხიუსს¹², შემდეგ კი — ტანდასისს¹³ და
მარციანუსს¹⁴; რომ ადრე დავიწყე დიალოგების
თხზვა და ადრევე¹⁵ აღმეძრა სწრაფვა საველე
სარეცლის, ნადირის ტყავისა და ცხოვრების
ელინური წესის სხვა ატრიბუტთა მიმართ.

7. რუსტიკუსმა¹⁶ დამანახა, რაზომ მმართებდა
წრფელ-მეყო ჩემი ზნე და მეზრუნა მისი სიწმინ-
დისათვის. მისი მეოხებაა მიზეზი იმისა, რომ არ
გავიმსჭვალე სოფისტიკის სულით, არ ვთხზავდი
ლიტონ თყორიებს თუ შეგონებებს, არ ცვდილობ-
დი მეთამაშა საზოგადო მოღვაწისა და სახალხო
კეთილისმყოფლის როლი, არად ვაგებდდი რიტო-
რიკას, პოეტიკას¹⁷, მჭევრმეტყველებას და ტოგა-
მოსხმული¹⁸ არ ვსეირნობდი შინ; მისი მეოხებაა
მიზეზი იმისა, რომ დღეს ისეთსავე უბრალო
წვრილებს ვწერ, როგორც მან მისწერა ერთხელ
დედაჩემს სინუესიდან¹⁹; რომ მზადა ვარ მაშინვე
დავეზავო ჩემს შეურაცხმყოფელთ, როგორც
კი შერიგების სურვილს შევატყობ მათაც; რომ
ცვდილობ ღრმად ჩავსწვდე ყველაფერს, რასაც

კეთიხულობ, და არ ვკმაყოფილდები თვალის მარ-
ტოოდენ ზერელე გადავლებით, რომ ადვილად არ
ვერწმუნები ყბედთ, და, რომ, ბოლოს, გავეცანა
„მოგონებებს ეპიქტეტეზე“²⁰, რომელიც თავისი
ბიბლიოთეკიდან მათხოვა მან.

8. აპოლონიუსმა²¹ ჩამინერგა თავისუფლების
სიყვარული, მისი წყალობითაა, რომ არად ვაგდებ
რამლის ყრას, არაფერს ვუწევ ანგარიშს, გარდა
გონების ხმისა და არასოდეს არ ვღალატობ სა-
კუთარ თავს — არც ტკივილის შემოტყვის, არც
შვილის დაკარგვის, არც სასტიკი სწულებიასა.
ეს იყო კაცი, რომლის ბობოქარი ბუნებისათვის
უცხო არ გახლდათ უსათუთესი ღმობიერება; ეს
იყო კაცი, რომელსაც შეეძლო განსაცვიფრებელი
მოთმინებით განემართა შენთვის ყოველი, თუშცა,
საკუთარ სიქველეთა შორის, ვფიქრობ, ყველაზე
უძდაბლესად რაცხდა ცოდნის გადმოცემის თავის
ჭეშმარიტად უბადლო უნარს; და, ბოლოს, ეს
იყო კაცი, რომელმაც მასწავლა, როგორ მიმელო
მეგობრებისაგან ეგრეთწოდებული „სამსახური“
ისე, რომ არც მათ მუდმივ მოვალედ ქვეყულიყავი
და არც უმაღურივით ურცხვად გამეწბილებინა
ისინი.

9. სექსტუსს²² უნდა ვუმაღლოდე იმას,
რომ პირველმა მიჩვენა კეთილმოსურნეობის,
პატრიარქალური ოჯახის მამობისა და ჭეშმა-
რიტი სიღარბაისლის იდეალი; მიჩვენა, როგორ

მეცხოვრა ბუნებრივი ცხოვრებით²³, როგორ გაფურთხილებოდი მეგობართა გრძნობებს, როგორ ამეტანა ცნობასუსტნი და უგუნური, როგორ შევწყობოდი ყველას და ყველაფერს. მისი პირდაპირობა ყოველგვარ პირმოთნობაზე მეტად ხიბლავდა ადამიანებს, რომელნიც, ამასთან, უღრმესი კრძალვით ემსჭვავდნენ მას. ის მასწავლიდა, გულდასმით, მეთოდური თანმიმდევრობით შეკვლია და მწყობრ სისტემად ჩამომეყალიბებინა ცხოვრებისათვის აუცილებელი პრინციპები, მასწავლიდა, როგორ დამეოკებინა რისხვა, გინა რომელიც გნებავთ სხვა ვნება, როგორ დამეხსნა თავი ვნებათა ტყვეობისაგან, მაგრამ ისე კი, რომ არასდროს შემომლეოდა სიყვარული მოყვასთა მიმართ, როგორ დამენახა სხვათა სიკეთე და მექო ისინი, მაგრამ ზომიერად, და, ბოლოს, როგორ გამეჩინა ჭეშმარიტი სიბრძნე მოჩვენებითისაგან.

10. ალექსანდრე გრამატიკოსმა²⁴ მასწავლა, არასდროს დამეგზო, არც განმეჩიქებინა ის, ვისაც ჩემთან საუბარში ბარბარიზმი წასცდებოდა, ან სხვა უმართებულო თუ უგვანი სიტყვა, მსგავს შემთხვევებში მე, მისი მიბაძვით, კვდილობ ვიზმარო მართებული გამოთქმა პასუხის, თანამოწმობის, საკლევო საგნის (და არა სიტყვათხმარების) გამოწველილვით განხილვისა თუ არაპირდაპირი შეგონების რომელიც გნებავთ სხვა, ასევე მართებული ფორმის სახით.

11. ფრონტონმა²⁵ დამანახა, რაოდენი სიმდაბლის, მზაკვრობისა და პირმოთნების დასაბამია ტირანია და რაოდენ გულმხეციანი არიან ჩვენი პატრიციები.

12. ალექსანდრე პლატონიკოსს²⁶ უნდა ვუმაღლოდე იმას, რომ სხვებთან საუბრისას თუ მიწერ-მოწერისას. იშვიათად, მხოლოდ და მხოლოდ აუცილებლობის კარნახით თუ ვიმიზეზებ მოუცლელობას და, ამრიგად, „გადაუდებელ საქმეთა“ საბაბით არ ვდალატობ ჩემს მოვალეობას მოყვასთა მიმართ.

13. კატულუსს²⁷ – იმას, რომ უყურადღებოდ არ ვტოვებ მეგობრის დრტვინვას, თუნდაც უსაფუძვლოს, და ვკდილობ უწინდებურად კეთილი ურთიერთობა დავამყარო მასთან; რომ ისევე გულმხურვალე მადლიერებით ვემსჭვალვი ჩემს მოძღვართ, როგორც, გადმოცემით, დომიციუსი²⁸ და ათენოდოტე²⁹ ემსჭვავდნენ მათ, და რომ ჭეშმარიტი სიყვარულით მიყვარს შეილები.

14. ჩემმა ძმამ – სევერუსმა³⁰ ჩამინერგა ოჯახის, ჭეშმარიტებისა და სამართლიანობის სიყვარული. მისი შემწევობით გავიცანი თრაზეა³¹, პელვიდიუსი³², კატონი³³, დიონი³⁴, ბრუტუსი³⁵, და გულისხმაყვავ, როგორი უნდა ყოფილიყო საყოველთაო თანასწორობასა და თანასწორუფლებიანობაზე დაფუძნებული სახელმწიფო, რომელიც მოქალაქეთა თავისუფლებას მიიჩნევდა თავის

უმაღლეს მიზნად. მასვე უნდა ვუმაღლოდეთ იმას, რომ არასოდეს არ ვლაღობთ ფილოსოფიას; რომ ქველმოქმედი ვართ და საბოძვარულევი; რომ მიყვარს ჩემი მეგობრები და მწამს, ასევე ვუყვარვარ მათაც. როცა ვისმე ჰგმობდა, ის არ მაღავდა ამას, ასე რომ, მის მეგობრებს არ უხდებოდათ თავი ემტვრიათ იმაზე, ნეტა რა სურს, ან რა არ სურსო მას: ეს ისედაც ცხადი იყო ყველასთვის.

15. მაქსიმუსის³⁶ წყალობით ვეზიარე თავდაოკების, გონება-განუზნეულობისა და სნებათა თუჭირთა თმენის უნარს, აგრეთვე მისი თაფლმწოლევარე ზნის სიქველეთ და სადღეისო საქმის დღესვე კეთების ჩვევას. რაც უნდა ეთქვა, არავის ეპარებოდა ეჭვი იმაში, რომ ამბობდა იმას, რასაც ფიქრობდა, და რაც უნდა ექნა, ყველას სწამდა, რომ არა ბოროტის ზრახვით იქმოდა ამას. მისი წყალობითაა, რომ არაფერს ძალუძს ამამღვრიოს ან განმაცვიფროს³⁷; რომ ჩემთვის ისევე უცხოა სულსწრაფობაც და მცონარებაც, როგორც კრთომა, ქედმოდრეკილობა, მრისხანება თუ მეჭველობა, და, რომ, ბოლოს, სულგრძელი ვარ, შემწყნარებელი, ქველის საქმეთა მოქმედი და ყალბის მოძულე. ეს იყო კაცო, რომელსაც ერწია დღეს ყოფილიყო წრფელი, ვიდრე ხვალ ან ზეგ. ვერვინ იტყოდა მასზე, რა ქედმაღლურად დამყურებსო ზემოდან, მაგრამ ვერც ვერვინ დააყენებდა თავს მასზე მაღლა.

16. მამობილის³⁸ წყალობით ვეზიარე თვინიერებას. ის მასწავლიდა, არასდროს მეღალატნა ხანგრძლივი ბჭობის შედეგად მიღებული გადაწყვეტილებებისათვის, არად ჩამეგლო ფუჭი დიდება, მყვარებოდა შრომა და ყურადღებით მოეკიდებოდი ყველაფერს, რასაც ოდნავი სარგებლობის მოტანა მინც შეეძლო ვრისათვის; მასწავლიდა, როგორ მიმეგო თვითუელისთვის მისი კუთვნილი, როგორ გაშერჩია, სად მღმობელი ვყოფილიყავ, სად — უღმობელი, როგორ მომეკეთა მამათმავლობის ბილწება და როგორ დავგებოდი მტლად ქვეყნის ინტერესებს. ის არ მოითხოვდა მეგობრებისაგან დღემუდამ პურისმტეობა გაეწიათ მისთვის, ანდა მიწვივ თან ხლებოდნენ მას მგზავრობისას. ხოლო როდესაც რომელიმე მათგანი საკუთარ საქმეთა მოსაგვარებლად დაეთხოვებოდა ხოლმე, იმპერატორი მუდამ ძველებურის ალერსით ხვდებოდა უკან შემოქვეულს. სათათბიროებში ის მოითხოვდა გამოწვლილვით განუხილათ ყოველი საქმე და არ ჩქარობდა ნაუცბათევედ შეწმასნილი გადაწყვეტილებით დაესრულებინა მისი გარჩევა. ცდილობდა ბოლომდე შეენარჩუნებინა ერთხელ შეძენილი მეგობრები, გარნა თუ არასდროს პბეზრადებოდნენ ისინი, არც უსაზომო სიყვარულით ემსჭვავლვოდა მათ. თვითყმარი იყო ყველაფერში და სულნათელი³⁹. განსაცვიფრებელი შორსმჭვრეტელობით ჭვრეტდა მერმისს და ითვალისწინებდა მყოფადის ყველაზე უმნიშვნელო მოვლენებსაც კი, თუმცა არასდროს იკვებნიდა

ამით. სძაგდა მამებლობა⁴⁰ და პირმოთნეობა. ერთგულად იცავდა ქვეყნის ინტერესებს, მომჭირნედ განაგებდა სახელმწიფო ხაზინას და არ შიშობდა, ვაითუ სიძუნწეში ჩამომართვანო ეს. მისთვის თანაბრად უცხო იყო ცრუმორწმუნეობაც და პირში თნევაც; ამიტომ არ ელაქუცებოდა, არც თავს უყადრებდა ბრბოს. მიწყივ მხნესა და გონებაფხიზელს თავდავიწყებით უყვარდა მშვენიერება და სძულდა გატკპნილი გზით სიარული. რაც შეეხება სასალუქოდ სახმარ საგნებს, რომლებიც აგრე გვიმოკბენ და გვიმსუბუქებენ ცხოვრებას, — და რომლებიც ბედმა არ დაიშურა მისთვის, — ის ცდილობდა უბრალოდ, ყოველგვარი ყალბი თავმომწონეობის გარეშე აეღო თავისი წილი მისგან, რაც ებადა, და მტკივნეულად არ განიცდიდა იმის არქონას, რაც არ გააჩნდა. ვერვინ იტყოდა მასზე, სოფისტიკო, მასხარა⁴¹ და პედანტი, რადგან მისი შორსმჭვრეტელობა, სრულქმნილება, თნებაშეუვალობა და როგორც სხვების, ისე საკუთარ საქმეთა მოგვარების ჭეშმარიტად უებრო უნარი არვის აძლევდა ამის თქმის საბაბს. ეგეც არ იყოს, ის უსაზღვრო პატივისცემით ემსკვალეოდა ჭეშმარიტ ფილოსოფოსთ, ზოლო რაც შეეხება დანარჩენთ, მართალია, არარაობად შერაცხვის ღირსად არ მიაჩნდა ისინი, მაგრამ არც თავს ატყუებინებდა მათ. ბუნებით ღლას უყვარდა ხუმრობაც, მაგრამ არა წრეგადასული. ჯეროვანი ყურადღებით უვლიდა და უფრთხილდებოდა საკუთარ სხეულს,

მაგრამ არა როგორც სოფლისა და სოფლიურ სიამეთა მოყვარე, არამედ როგორც სიფაქიზისა და სიჯანსაღის ტრფიალი. ასე, საკუთარ თავზე ზრუნვის წყალობით, მან, ბოლოს და ბოლოს, მიაღწია იმას, რომ იშვიათად თუ მიძართავდა მკურნალს, ან შინაგან თუ გარეგან წამლებს. მაგრამ განსაკუთრებით აღსანიშნავია მისი ქცემოდრეკილობა ბრძენთა მიმართ: ის თავყანს სცემდა ყველას, ვინც შესძლო სრულქმნილებისათვის მიეღწია მჭევრმეტყველებასა, კანონთა, გინა აღათ-წესების ცოდნასა თუ სიბრძნის რომელიც გნებავთ სხვა დარგში: და არა მარტო თავყანს სცემდა, ცდილობდა კიდევ თვითეულისთვის უშურველად მიეგო კუთვნილი. მტკიცედ იმარხავდა მამა-პაპათა ანდერძს, თუმცა ბრმად როლი მისდევდა მათ. სძულდა დაუდგრომლობა და ფუჭი ფუსფუსი; ამიტომ შეეძლო ხანდაზმით დარჩენილიყო ერთსა და იმავე ადგილას, ერთი და იგივე საქმით გართული. თავის ტკივილის სასტიკი შემოტევების შემდეგ, ის, თითქოს ფრჩხილიც არ სტკენიაო, განახლებულის ძალით ჰკიდებდა ხელს მისთვის ჩვეულსა და საყვარელ საქმეს. ცოტა ჰქონდა საიდუმლო და დაფარული, და რაც ჰქონდა, ისიც სახელმწიფო საიდუმლოება გახლდათ — არა პირადი. არასდროს გადადიოდა ზომიერებისა⁴² და კეთილგონიერების ზღვარს, არც სახალხო სანახობათა გამართვის, არც სრა-სასახლეთა შენების, არც საბოძვრის გაკემისას, როგორც შეჭფერის კაცს, რომელსაც

კეთილის ქმნისას მხოლოდ ის აინტერესებს, რისი ქმნაც ხამს, და არა კეთილი სახელი, ეგ მუდმივი თანამდევრი კეთილმოქმედია. ყოველდღიური ბანით არ ანებებდა ტანს⁴³ არ იტაცებდა სრათა შენება, არ იწუნებდა ღარიბულ სუფრას, არც უბრალო სამოსს და ნაკლებად დაგიდევდათ. სახიერი მონები მსახურებდნენ თუ უსახური⁴⁴... არა იყო რა მასში უხეში, უხამსი და თავაშვებული, მოკლედ, ისეთი, რაზეც შეიძლებოდა „მეტისმეტიაო“ ეთქვა კაცს. პირიქით, ყველა ნაბიჯი წინასწარ მოზომილი მქონდა, გულდასმით გამოთვლილი და გაანგარიშებული. მის მიმართ თამამად შეიძლებოდა გაგვემორებინა სიტყვები, რომლებითაც ბერძნები ახასიათებდნენ სოკრატეს: მას თანაბრად შეეძლო როგორც განრინება, ისე გეშება მისი, რისი განრინებაც ასე უძძიმთ ადამიანებს და, პირიქით, რის გემოსხილვასაც ასე ხარბად მიეღობიან ისინი, ხოლო თმენა და გამძლეობა ერთ შემთხვევაში, ზომიერება და თავმოზღუდეულობა — მეორეში, ნიშნებია ჭეშმარიტად სრულქმნილი და ურყევი სულისა. ასეთი იყო ის მაქსიმუსის ავადმყოფობის დროს.

17. ღმერთებს უნდა ვუმაღლოდე იმას, რომ კეთილი წინაპრები მყვანან, კეთილი მშობლები, კეთილი დაა⁴⁵, კეთილი მოძღვარნი, კეთილი სახლეულნი, ნათესავნი და მეგობრები, ერთის სიტყვით, თითქმის ყველა თავისიანი, და რომ არასდროს შეურაცხმიყვია რომელიმე მათგანი, თუმცა,

ჩემი ზნის პატრონს, ალბათ, არ გაუჭირებოდა მოემდურებინა მოყვასი, თუკი, რა თქმა უნდა, შემთხვევაც შეუწყობდა ხელს. მაგრამ უკვდავთა გულმონწყალეობამ თავიდან ამაცლა გარემოებათა ისეთი დამოხვევა, რომელსაც შეეძლო ვეშხილებინე. მათი შერობება მიზეზი იმისა, რომ დიდხანს არ ვიზრდებოდი პაპის ხარჭასთან, რომ უმანკოდ გავატარე ემაწვილკაცობა და ნაადრევად კი არ დაეკაცდი, პირიქით, ერთგვარად დავიგვიანე კიდევაც ამ მხრივ. მათივე წყალობაა ისიც, რომ ჩემი უშუალო წინამძღოლი იყო იმპერატორი და მამა, რომელსაც სურდა აღმოეჩხვრა მემკვიდრის სულიდან ყოველგვარი მზვანობა და სანაცვლოდ უბრალოება და თავმდაბლობა ჩაენერგა მისთვის. ის მასწავლიდა, შეიძლება სასახლის კარზე ცხოვრობდეს კაცი, მაგრამ არ საჭიროებდესო სხეულის მცველთ, არც მდიდრულ სამოსს თუ მაშხალებს, ქანდაკებებს და სხვა მისთანათ, რადგან სასახლის მკვიდრსაც ხელეწიფების თურმე მდაბიორივით უბრალოდ იცხოვროს, მაგრამ ისე კი, რომ ამ უბრალოებას არ უმსხვერპლოს ჰეგემონის მოვალეობანი, რომელთაც ზალხი და სახელმწიფო აკისრებს მას. მათეე უნდა ვუმაღლოდე იმასაც, რომ მყავდა ძმა⁴⁶, უისი ზნობრივი სრულყოფილება მიწყვი მისაბაძი იყო ჩემთვის და ვისი სიყვარული და პატივისცემა ჩემდა მომართ ასერიგად მხიბლავდა მე; რომ ჩემს შეილებს ჯანსაღი სული უდგათ ჯანსაღ სხეულში; რომ ბევრს ვერაფერს მთავალწიე რე-

ტორიკასა, პოეტიკასა და ცოდნის ზოგიერთ სხვა დარგში, რომელთათვისაც, წარმატების შემთხვევაში, ვინ იცის, იქნებ კიდევაც გამესაკუთრებინა თავი; რომ უშურველად ვსძღვნიდი ჩემს მოძღვართ ყველაფერს, რასაც, როგორც ჩანს, მიელტვოდნენ ისინი და მარტოოდენ ფუჭი დაპირებებით არ ვიყოლიებდი მათ: ნუ სულსწრაფობთ, მოესწრებით-მეთქი ჩემგან ავსებას, ვერ ისევ ვარდდაუმტკნარანი; რომ გავიცანი აპოლონიუსი, რუსტიკუსი და მაქსიმუსი, და რომ, ბოლოს, სრულად გავიცხადე ბუნებრივი ცხოვრების არსი. აქვე უნდა ითქვას ისიც, რომ ღმერთებმა, თავის მხრივ, არ დაიშურეს არაფერი — არც წყალობა და ნიჭთა ნიჭება, არც შეწევნა და ზეშთაგონება, რათა მე დაუბრკოლებლად გავყოლოდი ბუნების გზას. და თუ არაერთგზის მქცევია მხარი, ამაში ბრალი მე მიმიძღვის მხოლოდ, რადგან არად მივიჩნევი ხშირად მათ ნიშებს, თუმცა რის ნიშებს, უნდა მეთქვას: მათ მცნებებს-მეთქი. ღმერთების შეწევნითაა ისიც, რომ მიუხედავად ასეთი ცხოვრებისა, ჩემი სხეული დღემდე ერთგულად მემსახურება. რომ სიახლოვეს არ გავკარებივარ ბენედიქტას და თეოდოტეს⁴⁷ და შემდეგშიც სწრაფად განვიკურნე ეროტიულ გულისთქმათაგან; რომ რუსტიკუსზე ხშირად შემომწერალს არა მიკადრებია-რა მისთვის ისეთი, რაც, შესაძლოა, სანანებლად მქცეოდა შემდეგ; რომ დედაჩემმა, რომელსაც ეწერა სრულიად ახალგაზრდა მომკვდარიყო, ჩემს გვერდით

გაატარა სიცოცხლის უკანასკნელი წლები; რომ არ მახსოვს, გლახაკთა და უპოვართა გაკითხვის მსურველს, ოდესმე შემომღეოდეს გასაკითხი, ანდა თავად გამჭირვებოდეს ისე, რომ სხვას დავსესხებოდი ულონოქმნილი; რომ ასერიგად მორჩილი ცოლი⁴⁸ მყავს, უბრალო და ვნებაუღევი; რომ ჩემს შეილებს არასდროს შემოპკლებით კეთილი მოძღვარნი და მზრდელნი. და ბოლოს, ღმერთებს უნდა ვუმაღლოდე იმასაც, რომ ძილშიგან გამომვლავნეს, როგორ მომეკეთა სისხლის ღებინება პირიდან, ზოლო კაცტას⁴⁹ მყოფს, მისნის პირით მამცნეს თავბრუსხმის წამალი. რომ მას შემდეგ, რაც ფილოსოფიას გაუუსაკუთრე თავი, გაქნილ სოფისტს არ ჩაუვარდი ხელში, არ გამიტაცა ისტორიული ტექსტებისა და სილოგიზმების ანალიზმა, არც ციური მოვლენებისა თუ ეარსკვლავთმრიცხველობის შესწავლამ. რადგან ყველაფერ ამას მხოლოდ ღმერთების შეწევნითა და ბედის წყალობით თუ ეწევა კაცი.

დაიწერა კვადების⁵⁰ მხარეში, გრანუის პირას⁵¹.

1. დილაადრიან ასე არქვი საკუთარ თავს: დღეს შევეყრები აბეზარს, უმადურს, მზვალბარს, გულდრძოს, მოშურნეს, მზაკვარს. ყველა ამ ბიწით უმეცრებამ შემოსა ისინი, უმეცრებამ კეთილისა და ბოროტისა. მე კი, მას შემდეგ, რაც შევიცან ბუნება კეთილისა — ის მშვენიერია, ბუნება ბოროტისა — ის სასირცხვოა, და ბუნება თვით მცთომისა — ის ჩემი ნათესავია¹, მაგრამ არა სისხლით და ხორციით, არამედ სულსა და ღმრთეებასთან თანაზიარების წყალობით, — ჭეშმარიტად აღარ ძალმძის რაიმე ვიენო რომელიმე მათგანისაგან, რადგან აღარვის ხელეწიფების სირცხვილეულ-მყოს ამიერიდან; აღარ ძალმძის შევრისხო ან მოვიძულო ჩემი მოყვასი, რადგან ჩვენ თანამშრომლობისა და თანამოღვაწეობისთვის ვართ შექმნილნი², როგორც ხელები, ფეხები, ქუთუთონი, ზედა და ქვედა ყბები. ამიტომ ურთიერთ წინააღმდეგობა ბუნების წინააღმდეგ აღძვრასა ნიშნავს. მაგრამ ვინც გმობს და გაურბის მოყვასს, წინააღმდეგობიც იგია მისი.

2. რაც უნდა ვიყო, მაინც ეს ვარ მხოლოდ და მხოლოდ: ზრწნადი სხეული, სასიცოცხლო ძალის³ მკრთალი გამოვლენა და შინაგანი მძლოლი⁴. შეეშვი წიგნებს, ნულარ გარე-მოიქცევი საქმეთაგან, დრო აღარ ითმენს. ისმინე ეს და, ვით მოკვდავმა, შეიზიზღე შენი სხეული — მტ-

ვერში აზელილი სისხლი და ძელები, ნერვების, ძარღვებისა და არტერიების ზრწნადი ქსოვილი. განჭვრიტე აგრეთვე სასიცოცხლო ძალის ბუნება: ის მშვინგაა და ქროლვა ქარის, მაგრამ არა მიწვივ ერთგვაროვანი, არამედ წამითი-წამად ცელადი ერთობა ჩასუნთქვისა და ამოსუნთქვის. რაღა გშთება? მხოლოდ მესამე, მხოლოდ შინაგანი მძლოლი. იფიქრე მისთვის! შენ უკვე ბებერი ხარ⁵. ნულარ დაუშვებ, რომ მას უწინდებურად თრგუნავდნენ და თოჯინასაებრ თავის ნებაზე ათამაშებდნენ პირადული მისწრაფებანი; ნულარ დაუშვებ, რომ ის კვლავ დრტყინავდეს აწმყოს გამო და თრთოდეს მომავლის შიშით შემკრთალი.

3. ღმერთებისეული, ღმერთების მიერ ყოფად მოქცეული⁶ ბედისწერითა⁷ სავსე. მაგრამ არც შემთხვევითი და შემთხვევისეული მოიქცევა ყოფად ბუნების ანდა მასთან კავშირის გარეშე, რასაც მართავს და წარმართავს ბედისწერა. ყველაფერი ამ წყაროდან იღებს დასაბამს; მასთანვეა წილნაყარი გარდუვალი და ისიც, რაც სიკეთედ ეფინება მთელს სამყაროს, რომლის ნაწილიც ხარ შენ. სამყაროს ყოველი ნაწილისთვის კი სიკეთე იქნება ის, რასაც არსებობას ანიჭებს საერთო ბუნება⁸ და რაც მისი თვით-მყოფობის მწეა და მსხნელი. ხოლო სამყარო თავს იხსნის და ინახავს როგორც სტიქიონთა, ისე რთულ სხეულთა ცვალებადობის წყალობით.

აი, აზრები, რომლებიც უნდა იკმარო და უცი-
ლობელ დოგმებად მიიჩნიო ამიერიდან. ხოლო
რაც შეეხება წიგნებს, თავი ანებე მათ ჩხრეკას
და დაიოკე ცნობისწადილი, უკეთუ გსურს
დრტვინვით კი არა, სიხარულით და ღმერთების
მიმართ მაღლობის წირვით შეეგებო კარს მომ-
ღვარ სიკვდილს.

4. გაიხსენე, რა ხანია, რაც სამერძისოდ სდებ
სადღესოს, რამდენგზის სთხოვე „მაცალეთო“
ღმერთებს და რამდენგზის გაცალეს მათაც,
მაგრამ ერთხელაც არ ისარგებლე ამით. კმარა!
დროა შეიცნო, ბოლოს და ბოლოს, რომელი სა-
მყაროს ნაწილი ხარ შენ და სამყაროს რომელი
გამრიგის ემანაცია; დროა შეიცნო, რომ შენი
სიცოცხლე წამია მხოლოდ, და თუ ამ წამით არ
ისარგებლებ, ის გაქრება, ისევე როგორც გაქრები
შენ, და აღარასოდეს შემოიქცევა უკან.

5. დაუცადებლად იზრუნე მისთვის, რომ
ის, რასაც დღეს აკეთებ, აკეთო ისე, როგორც
შეჰყურის რომაელს და მამრს – ჭეშმარიტი
სიღინჯით და სიღარბისლით, კაცთა მიმართ
სიყვარულით, სრული თავისუფლებით და სიმარ-
თლით; ხოლო განირიდე ყველა სხვა საზრუნავი.
შენ შესძლებ ამას, თუ ყოველ საქმეს აღასრუ-
ლებ, როგორც უკანასკნელს შენს სიცოცხლეში:
ყოველგვარი სიშლეგის, აზრის საუფლოს წი-
ნაშე ვნებისეული ძრწოლის, პირმოთნეობის,

თვითმოყვარეობისა და ბედის მომღურაობისაგან
თავდახსნილი და თავისუფალი. ხომ ხედავ, რა
ცოტა რამ კმარა იმისთვის, რომ ნეტარებას და
ღვთაებრივ არსებობას ეზიაროს კაცი. რადგან
თვით ღმერთებიც, ჭეშმარიტად, სხვას არას
მოითხოვენ მისგან, ვინც მტკიცედ იცავს და
იმარხავს ამ ორიოდ მცნებას.

6. შეურაცხად-ჰყავ, შეურაცხად-ჰყავ⁹ შენი
თავი, ო, სულს ჩემო! ცოტაც და შენ ვეღარ
შესძლებ პატივი სცე შენსავე თავს. ისედაც მს-
წრაფლწარმავალი შენი სიცოცხლე სიკვდილად
მიწურვილა უკვე, შენ კი არად აგდებ საკუთარ
თავს და სხვათა სულებში დაეძებ შენს წილხ-
ვლოშილ ბედნიერებას.

7. დე, ნუ გაგფანტავს, ნუ გაგაბნევს ის,
რაც გარესკნელიდან შემოდის შენში. ეცადე
თვითვე მოიპოვო მოცალეობა, რათა ეზიარო
რაიმე კეთილს და თავი ანებო უმიზნოდ ხეტი-
აღს. უნდა ერიღო მეორე მძიმე ცთომილებასაც;
რადგან ჭეშმარიტად შლეგია ის, ვინც ნიადაგ
ფუსფუსებს, იღწვის, რუღუნებით ქანცგაწვევტი-
ლი, მაგრამ მაინც არ გააჩნია გარკვეული მიზანი,
რომლისკენაც მიმართავდა ყველა სწრაფვას,
ყველა გულისთქმას.

8. ძნელია ჰპოვო კაცი, ვინც უბედურად
თვლიდეს თავის თავს მხოლოდ იმიტომ, რომ
წურადლება არ აქცევდა სხვის სულისკეთე-

ბას. მაგრამ უთუოდ უბედური იქნება ის, ვინც თვალყურს არ ადევნებს საკუთარი სულის მოძრაობას.

9. ყოველთვის უნდა გახსოვდეს, როგორია სამყაროს ბუნება და როგორია ბუნება შენი, როგორ მიემართება ეს უკანასკნელი პირველს და რომელი მთელის რა ნაწილია იგი¹⁰ გახსოვდეს: არაყის ძალუქს ხელი შევიშალოს იმაში, რომ ყოველთვის მოქმედებდე და მსჯელობდე ბუნების თანახმად, ბუნებისა, რომლის ნაწილიც ხარ შენ.

10. სხვადასხვაგვარი შეცოდების შეფასებისას (რამდენადაც, საერთოდ, შესაძლებელია ასეთი შეფასება) თეოფრასტე¹¹, როგორც შეშვენის ჭეშმარიტ ფილოსოფოსს, მართებულად შენიშნავს, რომ უნის აყოლილის ნებისმიერი შეცოდება უფრო მძიმეა¹², ვიდრე რისხვით ცნობამიზიდილის. მართლაც, გონებისგან რომ გარე-მიდრკება, ეს უკანასკნელი, როგორც ჩანს, გარკვეულ სიმწარეს განიცდის და იღუძმალ იტანჯება კიდევ, მაშინ როდესაც უნის აყოლილი, რომელსაც არ ძალუქს წინააღუდგეს განცხრომის სურვილთ, თავის მოქმედებაში უფრო მეტ სიმდაბლესა და დიაცურ სისუსტეს იჩენს. ამიტომ, ასევე მართებულად და ჭეშმარიტი ფილოსოფოსის პირდაპირობით, თეოფრასტე დაასკვნის, რომ უფრო მეტი გმობის ღირსია განცხრომის სურვილთან წილნაყარი შეცოდება, ვიდრე სიმწარესთან წილნაყარი დანა-

შაული. მოკლედ რომ ვთქვათ, ერთ შემთხვევაში, შემცოდე უსამართლობის მსხვერპლს უფრო ჰგავს, რომელსაც სწორედ ეს უსამართლობა აღუძრავს რისხვას, მეორეში კი, პირიქით, შემცოდე თვითონ ისწრაფვის უსამართლობისაკენ, საკუთარი ვნებების სათამაშოდ ქცეული, რომლებიც ამა თუ იმ მოქმედებისათვის აღძრავენ მას.

11. ყველაფერი აკეთე, ყველაფერზე იფიქრე და იმსჯელე ისე, თითქოს ყოველ წაშს მოელოდე, რომ ეგ წამიც წარხდება და დასრულდება შენი სიცოცხლეც. თუ ღმერთები არსებობენ, რაღას შიშობ გამოაკლდე ცოცხალთა რიცხვს: როგორ გგონია, განა ღმერთები ბოროტს შეგამთხვევენ შენ? ხოლო თუ ღმერთები არ არსებობენ, ანდა თუ ჩვენ არ ვარსებობთ მათთვის, მაშინ მითხარი, რა აზრი აქვს ქვეყნად სიცოცხლეს, ქვეყნად, სადაც არ არიან ღმერთები, ან განგება და ბედისწყრა? მაგრამ ღმერთები არსებობენ და გემფარველობენ კიდევაც ჩვენ. მათ ჰყვეს ისე, რომ მთლიანად კაცზე ჰკიდიან, დაინთქება თუ არა ის ჭეშმარიტ ბოროტებაში. ხოლო თუ ბოროტება სულ სხვა რამეა, მათ იმისთვისაც იზრუნეს, რომ თვითვე ჩვენგანს შეეძლოს თავიდან აცილება მისი. მაგრამ ის, რაც უარესს არ ჰყოფს კაცს, განა შეიძლება უარესს ჰყოფდეს კაცის სიცოცხლეს? დედაბუნება არ დაუშვებდა ამას, არც უმეცრების (რაკი ყოვლისმცოდნეა) და არც იმის გამო, თითქოს ყოვლისმძლეს არ შეეძლო ამ

სიმრუდის აცილება თავიდან, ანდა მისი წრფელყოფა მაინც. მას ასევე არ შეეძლო, უმწეობისა თუ უუნარობის გამო, დაეშვა ისეთი მძიმე შეცდომა, როგორცაა სიკეთისა და ბოროტების განურჩევლად განაწილება კეთილთა და აკაცთა შორის. ხოლო სიკვდილი და სიცოცხლე, სახელი და უსახელობა, ტანჯვა და შვება, მორჭმულობა და სივლახაკე – ყველაფერი ეს თანაბრად მოდის კეთილთა და ბოროტთა წილად; ყველაფერი ეს არც საშვენია და არც სასირცხვო, მაშასადამე, – არც სიკეთე, არც ბოროტება.

12. რაოდენ სწრაფად ქრება ყოველი: თვითონ სხეულები – სამყაროში, მათი ხსოვნა – მარადისობაში. როგორია ბუნება მისი, რასაც გრძნობებით აღვიქვამთ ჩვენ, ან რაა ის, რაც განცხრომას გვიქადის, რაც სატანჯვლის შიშით გკაშინებს, ანდა რასაც განადიდებს ფუჭი მზვავობა? რაოდენ უბადრუკი, ზიზღის ღირსი, ბილწი, ხრწნადი და მსწრაფლმწარმავალია ყოველივე ეს. აი, საითკენ უნდა მიმართო აზროვნების უნარი! რას წარმოადგენენ ისინი, რომელთა შეხედულებანი და ხმები დასაბამს აძლევენ¹³ ქვეყნიურ ღიდებას? რაა სიკვდილი? თუ ავიღებთ მას თავისთავად და ჩამოვაშორებთ ყველაფერს, რაც საუკუნეებს შეუთხზავთ მის გამო, უმაღვე დარწმუნდები, რომ ის სხვა არა არის რა, თუ არა ბუნების ერთი ქმედებათაგანი¹⁴, ხოლო უგუნურებაა – გემინოდეს ბუნების ქმედებისა, სიკვდილი კი

არა მარტო ბუნების ქმედებაა, არამედ მისთვის სასარგებლო ქმედებაც. როგორ ან თავისი არსების რომელი ნაწილით ეახლება და ერწყმის კაცი ღმერთს? ან რა მოსდის ამ ნაწილს მისი განცალკევების შემდეგ?

13. არა არის რა ქვეყნად უფრო საწყალობელი, ვიდრე კაცი, რომელიც გარდიგარდმო ჩხრეკს ყველაფერს და, პოუტის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „გულდასმით იკვლევს ქვესკნელის უკუნს“¹⁵ – ვგების ამ გზით გაავიწყლო მოყვასის სულის საიდუმლო, მაგრამ რომელსაც ვერ შეუცვნია, რომ მისთვის სავსებით საკმარისია, თანაეზიაროს საკუთარ სულში დამკვიდრებულ ღემონს¹⁶ და პირნათლად ემსახუროს მას. ეგ სამსახური კი ვნებათა მძლავრობის, სიშლევისა და ღვთაებრივ თუ კაცურ საქმეთა მიმართ უკმაყოფილებისაგან მის დაცვას გულისხმობს. მართლაც, ღმერთთა საქმეებს თავყანს ცეკმთ მათი სრულქმნილების გამო, კაცთა საქმენი კი გეხიბლავენ თანანათესაობის ძალით. მაგრამ ეს უკანასკნელნი ზოგჯერ სიბრალულს იწვევენ ჩვენში: კერძოდ მაშინ, როცა მათში ცნაურდება უმეტრება კეთილისა და ბოროტისა – სიმახინჯე არა ნაკლები, ვიდრე ხინჯი, რომელიც თეთრისა და შავის გარჩევის უნარს გვიხშობს.

14. თუნდაც ღრმად გწამდეს, სამი ათას წელს ვიცოცხლებო და კიდევ ოცდაათი ათასს, სულერ-

თია, მაშინაც კი უნდა გახსოვდეს, რომ არავინ არ ჰკარგავს სხვა სიცოცხლეს, გარდა იმისა, რომ-ლითაც ცოცხლობს და არავინ არ ცოცხლობს სხვა სიცოცხლით, გარდა იმისა, რომელსაც ჰკარგავს. ამიტომ ყველაზე უფრო დღეგრძელი სიცოცხლე არაფრით არ განსხვავდება ყველაზე უფრო დღემოკლისაგან. მართლაც, აწმყო ხომ ერთია ყველასთვის, მაშასადამე, ერთია დანა-კარგიც; წუთიერთა ყველაფერი ამ საწუთროში. არავინ არ კარგავს არც წარსულს და არც მომავალს, რადგან ვის ძალუძს წაგვართვას ის, რაც არ გაგვეჩნია?¹⁷ ყოველთვის გახსოვდეს შემ-დეგი ორი ჭეშმარიტება: ჯერ ერთი, დასაბამითვე ყველაფერი ერთი და იგივეა, ყველაფერი ერთი და იგივე – წრიული გზით მიმოიქცევა და ამიტომ სულერთია, რამდენ ხანს უჭვრეტ ამ ერთსა და იმავე სპექტაკლს – ასი, ორასი თუ უსასრულოდ მრავალი წლის განმავლობაში. მეორეც, უდღე-მოკლესი, ბოლოს და ბოლოს, იმასვე ჰკარგავს, რასაც ყველაზე უფრო დღეგრძელი. აწმყო – აი, ყველაფერი, რაც შეიძლება დაჰკარგო, რადგან მხოლოდ აწმყოს ჰფლობ შენ, ხოლო არავინ არ კარგავს მას, რასაც არა ფლობს.

15. ყველაფერს შეხედულება განაპირობებს. ამას ცხადჰყოფს კინიკოსი მონიმი¹⁸. მაგრამ ცხადია ისიც, რომ მისი სიტყვებით სარგებლობას შესძ-ლებს მხოლოდ ის, ვინც გონების ღრმადმხედველი თვალთ ჭერეტს მათს ჭეშმარიტ არსს.

16. ყველაზე მეტ სირცხვილს კაცის სული იმოსავს, ჯერ-ერთი, მაშინ, როცა გმობს კოს-მიურ წესრიგს და, ამრიგად, რამდენადაც ხე-ლეწიფება, თითქოს სისხლისმწოველ ტკიპად ეკვრის სამყაროს სხეულს. რადგან სინამდვილის რომელიც გნებავთ მოვლენის წინააღმდეგ აღძვრა ყოვლისმპყრობელი დედაბუნების წინააღდგომას ნიშნავს, დედაბუნებისა, რომელიც მოიცავს და თავის თავში აერთიანებს ყველას და ყველაფერს. მეორეც, მაშინ, როცა გაურბის მოყვასს, ანდა, რისხვით ცნობამიზდილთა მსგავსად, ცდილობს რაიმე აენოს მას. მესამეც, მაშინ, როცა არ ძა-ლუძს დაიურვოს განცხრომის სურვილი, ანდა დაითმინოს საღმობა. მეოთხეც, მაშინ, როცა პირმოთნეობს, მრუდედ ვალს და ყალბად მე-ტყველებს. მეხუთეც, მაშინ, როცა უშიზნოდ მოქმედებს და ალაღბედზე აკეთებს ყველაფერს, თუმცა მართებდა, მიზნისთვის შეეწონა და შეეთანხმებინა თვით ყველაზე უმნიშვნელო წერ-ილმანიც კი. ხოლო ყოველი გონიერი არსება გონებისა და ძველთუძველესი ქალაქის¹⁹ კანონისა თუ ადათ-წესებისადმი მორჩილებას მიიჩნევს თავის ჭეშმარიტ მიზნად.

17. კაცის სიცოცხლე – წამია მხოლოდ; მისი არსი²⁰ – მარად მელინი; შეგრძნება – ბუნ-დოვანი; აღნაგობა სხეულისა – ხრწნადი; სული – ცთომილივით მოხეტიალე; ბედი – იდუმალი; დიდება – ფუჭი. ერთის სიტყვით, ყველაფერი

სხეულისეული ნაკადს წააგავს, სულისეული — სიზმარს, კვამლს, ნისლს. ცხოვრება ბრძოლაა²¹ და ხეტიალი უცხო მზარეში; სიკვდილშემდგომი დიდება — დავიწყება. მაშ, რაღას მივყევთ, რა გვიწინამძღვრებს? სიბრძნის სიყვარული მხოლოდ და მხოლოდ. სიბრძნის მოყვარე კი ისაა, ვინც ხრწნილებიდან იცავს და უმწიკლოდ ამყოფებს საკუთარ სულში დამკვიდრებულ ღებონს, რათა ეს უკანასკნელი მარტო სძლევედეს განცხრომის ყველა სურვილსა და ყველა საღმობას, რათა მისთვის უცხო იყოს ყოველგვარი სიშლევე, სიცრუე და პირმოთნეობა, რათა არას დაგიდევდეს, რასა იქმს ან რას არა იქმს მისი მოყვასი, რათა ყველაფერს, რაც ხდება ან წილად ხდება მას, უმზერდეს, როგორც იმავე საწყისისგან წარმომდგარს, რომლისგანაც თავად მოიქცა ყოფად, და, რაც ყველაზე მთავარია, რათა უდრტვინველად უცდიდეს სიკვდილს, როგორც უბრალო შლას და რღვევას იმ სტრიქონთა, რომელთაგანაც იგება და ითხზვის ყველა ცოცხალი არსი. მაგრამ თუ თვით სტიქიონთათვის არა არის რა საშიში მათს მუდმივ ურთიერთგადასვლაში, რაღა შენ შესტკერი შიშით ყოვლის ცვლასა და რღვევას? ყველაფერი ეს სავსებით ბუნებრივად ხდება, ხოლო მას, რაც ბუნებრივად ხდება, არ შეიძლება წილი ედოს ბოროტებაში.

ღიწერა კარნუნტუსს²².

1. უნდა გულისხმა-ყო არა მარტო ის, რომ სიცოცხლე დღითი-დღე კლებულობს და სულ უფრო და უფრო მცირე ნაშუსრევი რჩება მისი, არამედ ისიც, რომ კაცთაგან ყველაზე დღეგრძელი სიცოცხლისთვის დაბადებულაც კი ვერ შესძლებს იმის გაცხადებას, შეინარჩუნებს თუ არა, ბოლოს და ბოლოს, მისი გონება ბუნებრივ მოვლენათა წვდომისა და ღვთაებრივ თუ კაცურ საქმეთა ჭვრეტისათვის საკმარის ძალას და სიცხოველეს. რადგან თუ კაცი თანდათანობით გამოთავყანდება, ეს ჯერ კიდევ არ დაეტყობა მის სუნთქვას, კუჭნაწლავის მოქმედებას, წარმოსახვას, სწრაფვას და სხვა მისთანათ. მაგრამ, რაც შეეხება თვით-მართვისა და თვითწარმართვის¹, საკუთარ მოვალეობათა შეგნების, სინამდვილის მოვლენებში გარკვევის, ყოფნა-არყოფნის დილემის გამოწველილვით განხილვისა და იმ კითხვებზე პასუხის გაცემის უნარს, რომლებიც აზრის რთულსა და დახვეწილ ქმედითობას მოითხოვენ, — ყველაფერი ეს სამუდამოდ ჩაქრება და დაიშრიტება გონების დაწლუნგებასთან ერთად. მამასადაამე, უნდა ვიჩქაროთ, არა მარტო იმიტომ, რომ ყოველი წამი გვიახლოვებს სიკვდილს, არამედ იმიტომაც, რომ სიცოცხლეშივე ვკარგავთ საგანთა შეცნობისა და მათზე დაკვირვების უნარს.

2. ყურადღების ღირსია ისიც, რომ თვით

ბუნების ქმნილებათა თანამდევო მოვლენებიც კი არ არიან მოკლებულნი გარკვეულ მადლს და მიმზიდველობას. ასე მაგალითად, კარგად დაბრაწული პური ალაგ-ალაგ სკდება ხოლმე, და თუმცა ეს ნასკდომები ერთგვარად ეწინააღმდეგებიან კიდევ საბაზის ხელობის მიზანს, ისინი მაინც განსაკუთრებული ძალით გვიძღვიძებენ მადს და ნერწყვს გვგვრიან ჩვენ. ზუსტად ასევე სკდება მწიფობაში შესული ლეკვი, ხოლო მეტიმეტად მწიფე ზეთისხილში – სწორედ ღობის დახაწყისა, სრულიად თავისებურ სიტკბობას რომ ანიჭებს ნაყოფს. თავდაზრილი თავთავები, ღობის კუმტი შუბლი, ტახის ეშვებზე გადმონადენი დუფი და ა.შ. და ა.შ. – ყველაფერი ეს თავისთავად არც თუ ისე საამოდ სახილველი რამ გახლავთ. მაგრამ თუ მათ შევხვდავთ, როგორც ბუნების ქმნილებათა თანამდევე ფენომენტ, დავრწმუნდებით, რომ ისინი მათი მშვენების შემადგენელი ნაწილნი არიან და, ამდენად, ამოდ სახილველნიც. ასე რომ, დახვეწილი გრძობელობითა და სინამდვილის მოვლენებში წვდომის უნარით დაჯილდოებული კაცი თვით ბუნებისეული ქმნილებების თანამდევე ფენომენტა სიმრავლეშიც კი იშვიათად თუ პოუვებს რასმე უხამსს და უადგილოს. ხახადაბჩენილი ცოცხალი მხეცების ხილვა მას არანაკლებ სიამოვნებას მოჰკვრის, ვიდრე მათივე ხატების ჭკრეტა, რომელთაც ბუნების ბაძვით ჰქმნიან მხატვარნი თუ მოქანდაკენი. ხოლო გონების ღრმადმხედველი

თვალთ ის შესძლებს იხილოს როგორც დედობისა თუ ბერიკაცის ფარული მშვენება, ისე მომზობლავი სინორჩე ჩჩვილის. და კიდევ ბევრი, ბევრზე-ბევრი რამ არის ისეთი, რაც საცნაურია არა ყველასთვის, არამედ მხოლოდ მისთვის, ვინც ჭეშმარიტად გაუშინაურდა ბუნებას და მისეულ ქმნილებებს.

3. ჰიპოკრატე⁷, ამდენ სწეულებათა მკურნალი, ბოლოს თვითონაც დასნეულდა და მოკვდა. ქაღდეკელებმა მრავალთ უწინასწარმეტყველეს სიკვდილი და ბოლოს სიკვდილის წერა გახდნენ თვითონაც. ალექსანდრე, პომპეუსი და გაიუს ცეზარი, ამდენ ქალაქთა შემმუსვრელნი და ბრძოლებში ურიცხვ მხედართა თუ ფეხოსანთა მომსვრელნი, ბოლოს თავადაც გამოუსაღმნენ სიცოცხლეს. პერაკლიტე, რომელიც ამტკიცებდა სამყაროს ხანძარი შთანთქავსო⁸, წყალმანკით მოკვდა, მიუხედავად იმისა, რომ ძროხის ნებვს იცხებდა ტანზე⁹. დემოკრიტე რწყილებმა გამოხრეს⁶; სოკრატეც ერთგვარი რწყილების მსხვერპლი გახდა. მაგრამ რას ნიშნავს ეს? შენ ახვედი ხომალდზე, გადასცურე ზღვა, მიაღწიე ნეთსაყუდელს: დროა ჩამოხდე. თუ შენ სხვა სიცოცხლე გკლის, რაკი ღმერთები ყველგან არიან, ისინი იქნებიან იქაც. ხოლო თუ იქ უგრძობლობაა მხოლოდ და მხოლოდ, სხვა არაფერი, შენ აღარ მოგიწევს კვლავ დაითმინო საღმობა და სიხარული, აღარ მოგიწევს კვლავინდებურად

ემსახურო უბადრუკ გარსს⁷ - ათასწილ უარესს
შენი არსების იმ ნაწილზე, რომელიც ტყვედა
ჰყავს მას. რადგან ეს უკანასკნელი სულია და
ღვთაება, გარსი კი - ტალახი და მტკერი.

4. ნუ შეაღვე სხვებზე ფიქრს შენი სიცოცხ-
ლის დარჩენილ ღლეებს, თუკი რაიმე საყოველ-
თაოდ სასარგებლოს არ ეხება საქმე. რადგან,
როცა იმაზე ფიქრობ, ვინ რას აკეთებს ან რატომ
აკეთებს, ვინ რას ამბობს, რას იზრახავს ანდა
აპირებს, შენ გავიწყლება მეორე რამ, გავიწყლება,
რომ ყოველივე ეს საკუთარ სულზე ზრუნვისა-
გან გარე-მიგაქცევს⁸. ამრიგად, შენი ცნებებისა
და წარმოდგენების წყებიდან უნდა გამორიცხო
ყოველივე ფუჭი და უშიზნო, განსაკუთრებით
კი ის, რასაც გინერგავს ცნობისწაღილი ანდა
სიავე. უნდა შეეჩვიო მხოლოდ კეთილზე ფიქრს,
რათა, ანაზღად რომ გკითხონ: რაზე ფიქრობო
ამ წუთას, შეგეძლოს გულახდილად მიუგო
მყისვე, რაზე ფიქრობ, ან რა გაქვს გულში;
რადგან შენი ნაფიქრალი უშუალოდ ცხადყოფს,
რომ შენში ყველაფერი უბრალოა, კეთილი და
საზოგადოებრივი არსების⁹ ღირსი, არსებისა,
რომელსაც სძაგს ყოველგვარი განცხრომა და
შეება, ყოველგვარი ცილობა, შური, ლალვა და
მეჭველობა, ერთის სიტყვით, ყოველივე ის, რისი
ოდენ ხსენებაც კი შეგარცხვენდა, თუ აღიარებდი,
რომ შენს სულშია მისი სამყოფლო. ხოლო ასეთი
კაცი, რომელიც ნიადავ იმისთვის ზრუნავს,

არაფერში ჩამოვრჩეო უკეთესთ, უკვდავთა ქერუ-
მა და მათი ნებისყოფელი. ის მთელის არსებით
თავყანს სცემს საკუთარ სულში დამკვიდრე-
ბულ ღემონს¹⁰, რომელიც ენებათა ტყვეობისგან
ათავისუფლებს, ყოველგვარი საღმობისთვის
მოუწყვლადს ზდის, მზეაობისგან განარინებს,
ბოროტისგან გარე-მიგაქცევს და მზნობას ჰმატებს
იმ უსწორო შერკინებაში, სადაც მან მარტომ
უნდა სძლიოს ყველა გულისთქმას; ღემონს,
რომელიც სიძარტლით მოსავს და შევაგონებს,
სულით და გულით მიესალმოს ყველაფერს,
რაც ხდება ან წილად ხდება მას, ხოლო რაც
შეეხება სხვათა სიტყვას, საქმეს თუ ზრახვას,
მხოლოდ მაშინ იფიქროს მათზე, როცა რაიმე
ღიალი და საყოველთაოდ სასარგებლო საქმე
მოითხოვს ამას. ის მხოლოდ პირადი ზრუნვის
საგანს მიიჩნევს თავის ჭეშმარიტ საქმედ და
გამუდმებით ფიქრობს სამყაროს მთლიანობის
შემადგენელ იმ ერთ ნაწილზე, რომელიც მას
ხვდა წილად; ამასთან, ცდილობს პირნათლად
აღასრულოს თავისი საქმე, ხოლო რაც შეეხება
თავის წილხვდომილს, ღრმად სწამს მისი კეთი-
ლობა; რადგან თვითუელის წილხვდომილი მისი
ბუნების თანაფარდია და სასარგებლოც მისთვის¹¹.
მას ისიც ახსოვს, რომ ყოველი გონიერი არსება
ერთმანეთს ენათესავება, რომ კაცის ბუნებისგან
განუყრელია ყველა თავისი მსგავსისთვის ზრუნ-
ვა, და რომ თუ ქებას ჩვენდა მომართ რამე ფასი
აქვს, - არა ყველასას, არამედ მხოლოდ მისას,

ვინც ბუნებრივი ცხოვრებით ცხოვრობს; მასზე კი, ვინც სხვაგვარ ცხოვრებას მისდევს, გამუდმებით ფიქრობს, როგორია ის შინ თუ გარეთ, დღისით თუ ღამით, ან ვის მტრობს და ვისთან მეგობრობს. ამიტომაც არად აგდებს მის ქებას, ვინც თვითონვე უკმაყოფილოა თავისი თავით.

5. ნურც შენი ნების წინააღმდეგ აღიძვრი მოქმედებად, ნურც სხვათაგან განკერძოებით, ნურც ცნობასუსტს ემსგავსები, ნურც ვნების ამყოლს, ნუ შეაძკობ შენს სათქმელს ფერად-ფერადი სამკაულებით, ნუ გაგიტაცებს მრავალსიტყვაობა, ნურც საქმემრავლობა. დაე, შენს სულში დამკვიდრებული დემონი წრფელის გზით წარმართავდეს ღირსეულ არსებას — ჭეშმარიტ რომაელს და მამრს, მამულისთვის თავდადებულს, ერის მოავარს, დვაწლის მძლეს და მუდამ მზად მყოფს, იმ კაცის მსგავსად, რომელიც მხოლოდ ნიშანს უცდის, რათა ნებისთი დაუტკეოს საწუთრო და ყოველგვარი ფიცისა თუ თავმდებობის გარეშე¹² ჰყოს ნება მისი, ვინც მას მოუხმობს. ხოლო უკვდავთა ნებისყოფლის ნათელშემოსილი სული არ საჭიროებს არც თანამდგომს, არც იმ სიმშვიდეს, რომელსაც მხოლოდ სხვათა მეოხებით თუ ვეზიარებით.

დღეს იყავ წრფელი, ხვალ შეიძლება გვიანი იქნეს¹³.

6. უკეთუ კაცის სიცოცხლეში შენ ჰოულობ

რასმე უკეთესს, ვიდრე სიმართლეს, გულწრფელობას, თავდაჭერილობას და სიმამაცეს, მოკლედ, სულის თვითკმარობას და თვითკმაყოფილებას, რომელსაც ძალუძს წრფელი გზით წარმართოს შენი ქმედითობა, ან კიდევ კმაყოფილებას საკუთარი ხვედრით, რომლის აკვარგებანობა ჩვენს არჩევანზე არაა დამოკიდებული, ვიმეორებ, უკეთუ შენ ჰოულობ რასმე უკეთესს, მაშინ მიიქეც მთელის არსებით მაგ უკეთესის განცდად. ხოლო თუ შენთვის არა არის რა უკეთესი, ვიდრე საკუთარ სულში დამკვიდრებული დემონი, რომელიც თავისი ნებისაუბრ წარმართავს შენს მისწრაფებებს, აწესრიგებს შენს წარმოდგენებს, გარე-მიგაქცევს ვნებისეულ ციოუნებათაგან (როგორც იტყოდა ხოლმე სოკრატე¹⁴), და რომელიც მხოლოდ ღმერთებს ჰმორჩილებს და კაცთა სასიკეთოდ იღვეწის, — თუ მის გვერდით უბადრუკად და უფასურად გიჩანს ყოველი, ნუღარ დაეძებ ნურაფერს ისეთს, რაც, რაკი ერთხელ მოგხიბლავს და მოგალორებს, აღარასოდეს მოგცემს გასაქანს, მთელის არსებით ემსახურო ერთადერთ შენს კუთვნილ სიკეთეს. რადგან, ზომ შეუწყნარებელია მართლაც, გონებისა თუ მოქალაქეობისეულ სიკეთეს¹⁵ გვერდში ამოუყენო რაიმე უცხოგვარი, როგორც მაგალითად, ბრბოის მოწონების ყიჟინი, ძალაუფლება, მორჭმულება თუ სოფლიურ სიამეთა ტრფიალი. გახსოვდეს, ყოველივე ეს, თუკი შენ სულ მცირე მნიშვნელობას მაინც მიანიჭებ მას,

მწრაფლ დაგეუფლება და წარგიტაცებს სიმღ-
აბლისაკენ. ამიტომ, გირჩევ, გულწრფელად და
თავისუფლად ირჩიო უკეთესი¹⁶ და მისდით მას.
— მაგრამ უკეთესი — ეს სასარგებლოა! — კეთილი
და პატიოსანი; თუ ის სასარგებლოა შენთვის,
როგორც გონიერი არსებისათვის, გაუფრთხილდი
მას, ხოლო თუ ის სასარგებლოა შენთვის, რო-
გორც პირუტყვისათვის, გაიცხადე ეგ, მაგრამ
ნუ იამაყებ ამით. მთავარია, ფრთხილად და
წინდახედულად იკვლიო საკვლევი.

7. ნურასოდეს ნუ მიიჩნევ შენი თავისთვის
სასარგებლოდ იმას, რაც ოდესმე დაგარღვევინებს
აღქმას, დაგავიწყებს სირცხვილს, შეგაძულებს
ვისმე, ან გაიძულებს იეჭვიანო, ჰგმო შენი მს-
გავსი, იპირფერო და ისურვო რამე ისეთი, რასაც
კედლებსა თუ კრეტსაბმელებს მიღმა ძალავენ
კაცნი. რადგან ის, ვინც საკუთარი სული და
მისი სიქველისადმი საღმრთო სამსახური არჩია
ყველაფერს, არ ძალავს თავის ნამდვილ სახეს,
არ იკეთებს ტრაგიკულ ნიღაბს, არ გმინავს, არ
საჭიროებს არც კაცთაგან განმარტოებას, არც
ხალხმრავლობას, და, რაც მთავარია, ცხოვრობს
ისე, რომ არც რას მიელტვის და არც ილტვის
რისგანმე. მისთვის სულერთია, რამდენ ხანს
დაჰყოფს მისი სული სხეულის გარსში, და
როდესაც სიცოცხლისთან განშორების საათი
დაჰკრაგს, ისევე უდრტვინველად შეხვდება
სიკვდილს, ისევე ღირსეულად აღასრულებს თა-

ვის უკანასკნელ ვაღს, როგორც აღასრულებდა
ყველა სხვა საქმეს, რომელიც არ შებღალავდა
მის სახელსა და ღირსებას. რადგან მთელი სი-
ცოცხლის მანძილზე ის მხოლოდ იმისთვის იღ-
ვწის, რომ მისი სული არ დაეცეს და დამდაბლ-
დეს უფრო მეტად, ვიდრე ეს შეჰფერის გონიერსა
და ამ ქვეყნად მოქალაქეობრივი ცხოვრებისთვის
მოვლენილ არსებას.

8. განწმენდილი და ნათელს ზიარებული
კაცის სულში შენ ვერ ჰპოვებ ვერც ბაყლს და
მწიკვლს, ვერც ფარულ ხრწნილებას. მისი სი-
ცოცხლე არ დასრულდება მისსავე სიკვდილთან
ერთად, და მის მიმართაც ვერვინ შესძლებს იმის
თქმას, რასაც ტრაგიკოს მსახიობზე იტყვიან
ხოლმე: ისე დაუტყვა სცენა, რომ ვერ შესძლო
ბოლომდე მიეყვანა, ბოლომდე შეესრულებინაო
როლი. არა არის რა მასში მონური, მოჩვენებითი,
ძალისძალად თავსმოხვეული ან მოკვეთილი,
არათავისთავადი და ნათლის მოშიში¹⁷.

9. თაყვანი ეცი წარმოდგენის შექმნის შენს
უნარს¹⁸. რადგან მხოლოდ ეგ უნარი გიცავს
იმისგან, რომ შენს შინაგან მძლოლში არასოდეს
აღიძრას ბუნებისათვის უცხო და გონიერი არ-
სებისთვის უღირსი აზრი. ეგვე უნარი გიწესებს
იმას, რომ აუჩქარებლად გამოგქონდეს დასკვნა¹⁹,
კეთილმოსურნეობით ემსჭვალვოდე კაცთ და
ჰმორჩილებდე ღმერთებს.

10. მოკვეთე ყველაფერი და მისდე მხოლოდ ამ ორიოდ წესს. გახსოვდეს ისიც, რომ ყველა სულდგმული მხოლოდ აწმყოთი სულდგმულობს, ამ ერთი უბადრუკი წამით. დანარჩენი კი ან წარსულს ეკუთვნის უკვე, ან მომავლის ბურუსითაა მოცემული²⁰. უბადრუკია თვითეულის სიცოცხლე²¹, უბადრუკია მიწის კუთხე, სადაც ის ცხოვრობს²², უბადრუკია თვით ყველაზე ხანგრძლივი სიკვდილშემდგომი დიდებაც კი²³, რადგან მისი ხანგრძლივობა ადამიანთა რამდენიმე მსწრაფლწარმავალი თაობის სიცოცხლით ამოიწურება მხოლოდ, თაობისა, რომელსაც თავისი თავიც ვერ შეუცვნია, არამცთუ ასი ან ათასი წლის წინ მიცვლილი.

11. დაე, ზემოთქმულს დაემატოს შემდეგი: ყოველთვის უნდა აღწერდე ან განმარტავდე შენს მიერ აღქმულ თვითეულ საგანს, რათა უსაბურვლოდ, ნაწილებად განწვალული სახით ჭვრეტდე მის ჭეშმარიტ რაობას²⁴ და, ამრიგად, მართებულ სახელს უწოდებდე არა მარტო მას, არამედ ყველა იმ სტიქიონსაც, რომელთაგანაც შედგება და რომლებსაც განწვალდება დაშლისა და დარღვევის შემდეგ. რადგან არაფერი ისე არ ამაღლებს ჩვენს სულს, როგორც ნივთთა თუ მოვლენათა თანმიმდევრული, ჭეშმარიტი წვდომისა და მათი იმგვარად ჭვრეტის უნარი, რაც შეგვესუღად საცნაურყოფს, რა სარგებლობა მოაქვს თვითეულ მათგანს სამყაროს ამა

თუ იმ ნაწილისათვის, ან რითაა ის ფასეული როგორც მთელი სამყაროსთვის, ისე კაცისთვის – უზემთაესი ქალაქის ამ მოქალაქისთვის²⁵, ქალაქისა, რომლისადმი მიმართებაში ყველა სხვა ქალაქი ერთ კერძო სახლად ესახება მაღლად მხედს, – საცნაურყოფს, რას წარმოადგენს, რისგან შედგება და რამდენ ხანს ჰკიეს ამ ქვეყნად ის, რისი ხატიც რჩება ჩვენს ხსოვნას, ან რომელი სათნოება უნდა შევეუწონოთ მას – თვინიერება, სიმამაცე, სიწრფელე, უბრალოება, თვითმკმარობა თუ სხვა მისთანა. ამიტომ ყველა ცალკეულ შემთხვევაში ასე შეაგონე შენსავე თავს: აი, ეს ღმერთისგან იღებს დასაბამს, ეს – ყოვლის თანაკავშირის, გარემოებათა თანამთხვევის, შემთხვევათა ასეთივე თანათხზვისა და ბედისწერისგან, ეს კიდევ – ჩემი თანამდგომის, თვისტომისა და თანამოქალაქისაგან, რომელსაც, ალბათ, არც კი ესმის, რას მოითხოვს მისგან ბუნება. მაგრამ მე? – მე ხომ ძესმის, რასაც მოითხოვს და ამიტომაც ვემსჭვალვი მას კეთილმოსურნეობით და სიძართლისგებით, თანახმად ურთიერთობის ბუნებრივი კანონისა; და თანაც ვცდილობ ვაღვინო ეგრეთ წოდებულ საშუალო საგანთა²⁶ ფარდობითი ღირებულება.

12. თუ შენ მხოლოდ გონების ხმას უწევ ანგარიშს და ცდილობ მთელი გულმოდგინებით, ძალისხმევით და სიყვარულით აკეთო დღეს საკეთებელი, თუ შენ ისე უბიწოდ და მყუდროე-

ბით ამყოფებ საკუთარ სულში დამკვიდრებულ დემონს, თითქოს უკვე მოწვეული იყოს მასთან განშორების ჟამი, თუ, ამასთან, არც რას მიელტვი და არც ილტვი რისგანმე, თუ კმასაყოფელად გიჩანს მოღვაწეობა ბუნების წესისაებრ და თუ, ბოლოს, ჭეშმარიტად გმირული თავდადებით, სიტყვით და საქმით ემსახურები სიმართლეს, შეგიძლია ბედნიერად მიგაჩნდეს თავი. და არ დადის მიწაზე კაცი, რომელსაც შეეძლოს ხელი შეგიშალოს ამაში.

13. მიჰბაძე დასტაქართ, რომელთაც, ყოველი შემთხვევისათვის, მუდამ ხელთა აქვთ საჭირო იარაღი, და მათსავით მუდამ მზად იქონიე პრინციპები ღვთაებრივ თუ კაცურ საქმეთა შესამოცნებლად, რათა შენი თვით ყველაზე უმნიშვნელო მცდელობისა თუ მოქმედების დროსაც კი ითვალისწინებდე ამ ორი სხვადასხვა გვარის²⁷ ურთიერთკავშირსა და თანაფარდობას; რადგან ღვთაებრივის გაუსვალისწინებლად ვერასოდეს აღასრულებ, როგორც ჯერ არს, რაიმე კაცურს და პირუკუ.

14. დროა დასცხრე და თავი ანებო უმიზნოდ წრიადს. არა-და, ვერც საკუთარი მოგონებებისა²⁸ თუ ძველ ბერძენთა და რომაელთა ანალების წაკითხვას ეღირსები, ვერც იმ ქმნილებათა ნაწყვეტებისას²⁹, რომელნიც სობერის დღისთვის შემოინახე. მაშ, ისწრაფე მიზნისაკენ, მოიკვეთე

ფუჭი იმედები და, სანამ დროა, თვითონვე აღიმსთვე შენივე თავის შევლად, თუ ოღნავ მაინც უფროხილდები კაცური კაცის სახელს.

15. კაცთათვის დაფარული რჩება, რამდენ სხვადასხვა მნიშვნელობას იმარხავენ ისეთი სიტყვები, როგორცაა პარვა, თესვა, მოსყიდვა, მოცალეობა და გამოწველილვით განხილვა მისი, რისი ქნაც ხამს, რადგან მათი მრავალმნიშვნელოვნების გაცხადება ხორციელ თვალს კი არა, ხედვის სულ სხვა ორგანოს ხელეწიფების მხოლოდ.

16. სხეული, სული, გონება. სხეულისეულია შეგრძნებანი, სულისეული – ვნებანი, გონებისეული – პრინციპები. შეგრძნებისა და აღქმის უნარი პირუტყვთაც შესწევთ, ვნებები მხეცებსა და ანდროგიონებში³⁰, ფალარისსა³¹ თუ ნერონშიც ბობოქრობენ, ხოლო გონების კარნახით ღვთისმგებონი, სამშობლოს მოღალატენი და ათასგვარ ბილწებათა ფარულად მოქმედნიც მოქმედებენ ხოლმე. მაგრამ თუ ეს მართლაც ასეა, თუ ყველაფერი ეს საერთოა ყველა ზემორე ჩამოთვლილთათვის, მაშინ კეთილ კაცად შეიძლება იწოდებოდეს ის, და მხოლოდ ის, ვინც სიხარულით და მადლობის გრძნობით იღებს თავის კუთვნილსა და თავის წილხვდომილს³², ვინც მყუდროებით ამყოფებს საკუთარ სულში დამკვიდრებულ დემონს და სურვილთა სიმრავლით არ ამღვრევს მას, რათა ეს უკანასკნელი

მუდამ სავსობდეს სიმშვიდისა და სიხარულის წმინდა სავსებით, ჰმორჩილებდეს ღმერთებს და სიტყვით თუ საქმით ჰმსახურებდეს სიმათლეს და ჭეშმარიტებას. და თუ არაინ არ ირწმუნებს, რომ ის მართლაც ასე უბრალოდ, მშვიდად და აუმღვრევლად ცხოვრობს, რა ვუყოთ მერე; კეთილს მიტომაც ჰქვია კეთილი, რომ არც არამრწმუნისაგან იწყენს რაიმეს და არც არასდროს გადაუხვევს სიცოცხლის მიზნად მიმყვანებელ გზას, მიზნად, რომელსაც წმინდად და უდრტვინველად უნდა მიემთხვეს ბედის მორჩილი და თავისი ხვედრით კმაყოფილი სული.

1. როდესაც ჩვენი შინაგანი მოძღვარი ბუნების გზას მიხლევს, მაშინ მის მიმართებას გარეშო პირობებისადმი ასე გამოვხატავთ ჩვენ: ის ყოველთვის ადვილად ეგუება შესაძლებელსა და მოცემულს. რადგან მას სასურველად უჩანს არა რომელიმე გარკვეული საგანი, არამედ უმთავრესა და უპირატესს მიეღტვის მხოლოდ, თუმცაღა ფარდობითი და პირობადებული ლტოლვით! ხოლო ამ ლტოლვისას ის თავისი მოქმედების საგნად აქცევს ყოველივე დამაბრკოლებელს² და, ამრიგად, ცეცხლს ემსგავსება, რომელიც მსწრაფლ ედება და ეუფლება შიგ ჩაყარდნილ საგნებს. მაგრამ ცეცხლიც არის და ცეცხლიც; მბჟუტავი ლამპარი აღბათ ჩაქრებოდა, მოტყინარე კოცონი კი მეყვსეულად გარე-ეგზნება, მეყვსეულად ნთქავს მასში მოხვედრილს და, ამის წყალობით, უფრო მაღლა მიიწევს ცისკენ.

2. ყველაფერს უნდა აკეთებდე და ყოველთვის უნდა იქცეოდე მხოლოდ ხელოვნების მკაცრი წესების თანახმად.

3. კაცნი განმარტობას ეძებენ და სოფლის მყუდროებისკენ, ზღვათა ნაპირებისა და მთებისაკენ ეშურებიან. შენც ამას ნატრობ და მიეღტვი ყველაზე მეტად. მაგრამ ეს მხოლოდ უმეცრების და უმწეობის ნიშანია, სხვა არაფრის,

რადგან შენ შეგიძლია ყოველ წამს განმარტოვდე შენსავე თავში. ხოლო ყველაზე მყუდრო და უშფოთველი სადგური, სადაც კაცს შეუძლია განმარტოვდეს, — სულია მისი. უპირველეს ყოვლისა კი ეს ითქმის კაცზე, ვისი სულიც იმარხავს ყველა იმ სიქველეს, რომელთა ჭკრეტით მას შეუძლია მეყვსეულად ეზიაროს სიმშვიდეს და თავისუფლებას. ხოლო თავისუფლებათ რომ ვამბობ, მე ვგულისხმობ არა სხვა რამეს, არამედ სულის ზნესრულობას და ზნეკეთილობას. მაშ, მალიძალ მიაშურე მაგ მყუდრო სადგურს და ამრიგად განაახლე შენივე თავი³. დაე, დადგენილ იქნან მოკლე და სხარტი პრინციპები⁴, რომელთა არსში წვდომა მეყვსეულად გაგიქარვებს სევდას და უშფოთველად მიგაქცევს მიწიერი არსებობის თმენად, რომელსაც კვლავ და კვლავ უბრუნდები. მართლაც-და, რა გაშფოთებს? კაცთა სიბილწე და ბიწიერება? მაშინ დაუფიქრდი პრინციპს, რომელიც ამტკიცებს, რომ გონიერი არსებანი ერთმანეთისთვის არიან შექმნილნი, რომ თმენა სამართლიანობის ნაწილია, და რომ კაცნი თავისდა უნებურად სცოდანენ⁵. გაიხსენე, რამდენ ურთიერთ მოსისხლე მტერს და ქვეგანმხედველს, რამდენ ურთიერთ მოქიშპესა და მოძულეს სძინავს საუკუნო ძილით, აწ მიწაქმნილს და ფერფლად ქცეულს⁶. გაიხსენე და დამშვიდდი, ბოლოს და ბოლოს. ან, შესაძლოა, საკუთარი ზვედრი გაშფოთებს, რომელიც მთელის სისაყსისგან გერგო წილად? მაშინ გაიხსენე დილემა:

ან განგება, ან ატომები⁷; გაიხსენე მტკიცება, რომელზე დაყრდნობითაც ჩვენ ვასაბუთებთ, რომ სამყარო ქალაქს წააგავს⁸. ანდა, იქნებ, ნივთიერი საგნები გამდვრევენ? დაუკვირდი იმას, რომ თავის თავში განმარტოებული და საკუთარი ძალმოსილების მეცნაური სული არ ერევა ნელიად თუ შმაგად მბრუნავ სასიცოცხლო ძალას⁹. გაიხსენე ყველაფერი, რაც საღმობისა თუ შგებისათვის უსწავლებიათ შენთვის და რის სიმართლეშიც არასდროს შეგპარვია ეჭვი. თუ, სულაც, დიდების სურვილი გიტაცებს? გულისხმაყავ, რაოდენ მსწრაფლწარმავალი და მსწრაფლდავიწყებალია ყოველი, მარადისობის რა უსასრულო უფსკრული ძეგს როგორც შენს წინ, ისე შენს უკან, რაოდენ ფუჭია სახელის ძიება და რაოდენ უმტკიცნო და ცნობასუსტნი არიან შენი მეხოტბენი; რა ვიწროა წრე, რომელიც გარეშემოსწერს და ზღვარს უსაზღვრებს შენს სახელსა და დიდებას, რადგან ჯერ მთელი მიწა რა არის, ეგ ერთი ციციქნა შავი წერტილი და შენი საცხოვრისი რა უნდა იყოს? ანდა რამდენნი იქნებიან და რანი იქნებიან ისინი, ვინც დიდებით შემოსავენ შენს სახელსა და საქმეს?¹⁰ დასასრულ, მოიგონე საკუთარ სავანეში განმარტოების ნეტარება, და, რაც მთავარია, აქეთ-იქით ნუკი აწყდები და ეწამები, არამედ თავისუფალი იყავ და უმზირე საგნებს, როგორც შემეყენის მამრს, მამაკაცს, მოქალაქეს, მოკვდავს. მარადლე სახმარ პრინციპათგან განსაკუთრებით დაიხსომე

ორი: ჯერ ერთი, საგნები არ ეხებიან სულს და მშვიდად ჰგიან გარეშე მისა: დრტიკინვის მიზეზი მხოლოდ შინაგან რწმენაშია და მრწამსში; მეორეც, ყველაფერი, რასაც შენ ჭერუტ, ცვალებადია და მსწრაფლწარმავეალი. გაჟღერებით იფიქრე იმისთვის, რამდენი ცკლილები მოწამე ხარ უკვე სამყარო ცვალებადობაა, სიცოცხლე - რწმენა.

4. თუ სულიერი საწყისი საერთოა კაცთათვის, მაშინ ერთი იქნება გონებაც, რომლის ძალითაც გონიერ არსებებად ვიწოდებით ჩვენ. თუ ეს ასეა, მაშინ ერთი იქნება გონიც, რომელიც გვიწესებს, რისი ქმნა გვმართებს და რისი არა. თუ ამას ვაღიარებთ, მაშინ საერთოა კანონიც¹¹ და, მაშასადამე, ჩვენ თანამოქალაქენი ვართ. ხოლო, როგორც მოქალაქენი, ამა თუ იმ სამოქალაქო წყობილებას ვეზიარებით, და სამყარო ქალაქს წააგავს, მართლაც, ვინ გვიჩვენებს სხვა საერთო წესრიგს, რომელთანაც წილნაყარი იყოს კაცთა მთელი მოდგმა? სწორედ აქედან, ამ ქალაქიდან წარმოსდგება ჩვენი სულიერი საწყისიც, გონებაცა და კანონიც. თუ არ აქედან, მაშ საიდან, ესეც მითხარი? რადგან ყველაფერი, რაც მიწიერია ჩემში, რომელიღაც მიწის ნაწილაკია, ნოტიო - სხვა სტიქიონისა, ხოლო სიცოცხლის მშვენივა, თავის მხრივ, საკუთარი წყაროდან იღებს დასაბამს; სწორედ ასევე, ცხელს და ცეცხლისებრს თავისი სათავე მოედებნება და ა.შ., რადგან არაფერი არ იქმნება არარაისგან და არაფერი

არ იქცევა არარად. ამიტომ სულიერი საწყისიც საიდანღაც უნდა იღებდეს დასაბამს.

5. სიკვდილი ისეთივე მისტერიაა ბუნებისა, როგორც დაბადება. ერთ შემთხვევაში ერთი და იგივე სტიქიონთა შეერთება, მეორეში - მათივე შლა და რღვევა. საერთოდ კი, არც ერთში და არც მეორეში არა არის რა ისეთი, რაც შებღალავდა კაცის ღირსებას¹², რადგან არცერთი არ იმარხავს რაიმე ისეთს, რაც არ შეჭყერის გონიერი არსების სახელს, ანდა მისი აღნაგობის არსს.

6. ასეთია ბუნების წესი: ამგვარი კაცი ასე უნდა იქცეოდეს უთუოდ¹³. ამის არმსურველს, აღბათ, არც ის სურს, რომ ლეღვი წვნიანი იყოს¹⁴. გახსოვდეს, მალე აღარცერთი - არც შენ და არც ის აღარ იქნებით, ხოლო სულ მალე ამის შემდეგ აღარ იქნება თქვენი ხსენებაც.

7. მოიკვეთე წარმოდგენა და მოიკვეთ დრტიკინვას იმის გამო, რომ ბოროტი გიყვეს. მოიკვეთე დრტიკინვა ბოროტის გამო და მოიკვეთ თვითონ ბოროტსაც¹⁵.

8. ის, რაც უარესს არ ჰყოფს კაცს, არ შეიძლება უარესს ჰყოფდეს კაცის სიცოცხლეს¹⁶ ანდა ვნებდეს მისი არსების შინაგან თუ გარეგან მხარეს.

9. სარგებლობა აიძულებს ბუნებას ასე მოიქცეს.

10. ყველაფერი, რაც ხდება, სამართლიანობის თანახმად ხდება, და თუ კარგად დაუკვირდები, შენ ნახავ, რომ ეს ასეა ყველგან და ყოველთვის, ყველაფერი, რაც ხდება, ვამბობ, არა მარტო გარკვეული წესრიგის მიხედვით, არამედ სამართლიანობის თანახმადაც ხდება, თითქოს არსთა გამრიგე ძალამ თვითიულს ღირსებისაებრ მიაგოო მისაგებელი¹⁷. მაშ, განაგრძე შენს მიერ დაწყებული დაკვირვება, და ყველაფერი, რასაც აკეთებ, აკეთე იმ მიზნით, რათა მისწვდე და ეზიარო სიკეთეს, ამ სიტყვის ჭეშმარიტი მნიშვნელობით. მოხდე ამ მიზანს ყველა შენი მცდელობისა თუ მოქმედებისას.

12. ყოველთვის მზად უნდა იყო ორი რამისთვის: ჯერ-ერთი, შენი სამეუფო და კანონმდებელი გონების რჩევით, მხოლოდ კაცთა სასიკეთოდ უნდა იღწვოდე, და, მეორე, უნდა შეგეძლოს შეიცვალო შეხედულება, თუკი ვინმე დაგანახებს ან დაგიმტკიცებს შენი შეხედულების მცდარობას¹⁸. მაგრამ შეხედულების შეცვლის საბაბი უნდა იყოს რაიმე დიდი და ნათელი, როგორც მაგალითად, სამართლიანობის, საზოგადო სიკეთისა თუ სხვა მათი მსგავსისთვის ზრუნვა, და არა ის, რაც სასიამოვნოდ გიჩანს, ან დიდებას ვიჭადის შენ.

13. მე გეკითხები: გაქვს თუ არა გონება? — მაქვს. — მაშინ რატომ არ ხმარობ მას? რადგან

თუ ის მას ხმარდება, რისი ქმნაც მართებს, სხვა რაღა გსურს, კაცო, ამ ქვეყნად?

14. შენ არსებობდი, როგორც მთელის ერთი ნაწილი; ადრე თუ გვიან, შენ დაინთქმები შენივე მშობლის წიაღში, ან, უფრო უკეთ, სახეცკლილების შედეგად, შენ შთაინთქმები მისი თესლისებრი გონების¹⁹ მიერ.

15. საკუროთხვეულზე გუნდრუკის უთვალავი მარცვალი ძვეს. ზოგი უფრო ადრე ცვივა სამსხვერპლო ცეცხლში, ზოგი კი უფრო გვიან, მაგრამ რა მნიშვნელობა აქვს ამას!

16. უკეთუ მტკიცედ დაიმარხავ არსებით პრინციპებს და მთელის არსებით მიიტყუე გონების სამსახურად, ათი დღის შემდეგ ღმერთი ეგონები მას, ვისაც დღეს მხეცი ჰგონიხარ²⁰ შენ და ყაპუზუნა.

17. ისე ნუკი ცხოვრობ, თითქოს ათი ათასი წლის სიცოცხლე გეღოს კიდევ წინ. უკვე ახლოა აღსასრული. სანამ პირში სული გიდგას, ეცადე, როგორც შეგიძლია, კეთილი გახდე და უკეთესი.

18. რამდენ დროს იგებს ის, ვინც არას დაგიდევს, რას ამბობს, რას აკეთებს ან რას ფიქრობს მისი მოყვასი²¹, და მხოლოდ საკუთარ ნათქვამს, ნაქმარს და ნაფიქრალს უწევს ანგარიშს, რადგან სამართლიანობასა და ღვთისმოს-

ათბას სახავს ყველა თავისი მოქმედების მიზნად. აგათონი²² იტყოდა: სხვათა ბიწს ნუკი ჩხრეკ და ეძებ, არამედ წრფელი გზით ისწრაფე წინ და ნურასოდეს გადაუხვევ მას.

19. დაე ის, ვინც სიკვდილშემდგომი დიდებისათვის ოცნებობს, ნუ დაივიწყებს, რომ მისი მხსოვნელნი მალე მასვე მიჰყვებიან უკან, მერე იგივე ბუდი ეწევით მათ მემკვიდრეთაც და ა.შ., სანამ სრულიად არ ჩაქრება ერთი მსწრაფლწარმავალი თაობიდან მეორეზე გადაცემული მისი ოღნავ მბჟუტავი ხსოვნა. მაგრამ დავუშვათ, რომ უკვდავნი არიან შენი მხსოვნელნი და უხრწნელია ხსოვნა. მერედა, შენ რა? მე უკვე არას ვაშობ მკვდრისათვის, რადგან მკვდარი რას აქნევს ხსოვნას? მაგრამ ან ცოცხალს რას აძლევს დიდება, გარკვეული სარფისა და სარგებლის გარდა? მაშ, დროულად აიღე ხელი ამ ფუჭი ნიჭის ძიებაზე, ნიჭისა, რომელსაც კაცთა მითქმა-მოთქმა განიჭებს მხოლოდ²³.

20. ყოველივე მშვენიერი, რაც უნდა ვერქვას მას, თავისთავადაა მშვენიერი, თავისთავადაა სრულქმნილი: ქება არ შედის მასში შემადგენლი ნაწილის სახით. ამიტომ ქება მას არც აკლებს და არც კმატებს რასმე. მე აქ ვგულისხმობ იმასაც, რასაც მშვენიერს უწოდებენ ჩვეულებრივ, მაგალითად, ნივთიერ საგნებსა თუ ხელოვნებისეულ ქმნილებებს. მაგრამ თუ მათთვის ზედმეტია ქება,

მაშინ რას ვიტყვით ჩვენ, როცა ჭეშმარიტად მშვენიერს, ვთქვათ, კანონს, ჭეშმარიტებას, კეთილმოსურნეობასა თუ უმანკობას ეხება საქმე? რომელს ჩმოსავს უფრო მეტი მშვენებით ქება, ანდა რომელს ბღალავს ძაგება? განა სმარაგდი არ სმარაგლობს მაშინაც კი, როცა არავინ არ აქებს მას? და განა იგივე არ ითქმის ოქროს, სპილოს ძვლის, პორფირის, ლირის, მახვილის, ყვავილის თუ მცენარის მიმართ?²⁴.

21. თუ სულები მარადის ჰვიან, მაშ, როგორ იტევს მათ ჰაერი უკუნისიდან?²⁵ მაგრამ როგორღა იტევს მიწა აძღენი საუკუნის მკვდრებს? მსგავსად იმისა, როგორც გვაძები, მიწაში ერთხანს წოლის შემდეგ, იცვლებიან და იხრწნებიან, რათა ადგილი გაუთავისუფლონ ახალ გვაძებს, ჩვენი ზესკნელს შეფარებული სულნიც ერთხანს უცვლელად ჰვიან ჰაერში, მერე კი ისინიც იცვლებიან, იფანტებიან, იწვიან, უკუ უბრუნდებიან მთელის თესლისებრ გონებას და, ამრიგად, ადგილს უთმობენ ახლად მოვლენილთ²⁶. აი, რა შეგვიძლია მიუუგოთ მას, ვინც ამტკიცებს, რომ სულები მარადის ჰვიან. ანგარიში უნდა გაეწიოს არა მარტო გვაძების რიცხვს, არამედ იმ ცოცხალ არსებათა სიმრავლესაც, რომელთაც ყოველდღიურად ენთქაეთ ჩვენ და, ჩვენთან ერთად, სხვა ცხოველებიც: რა ოღენობით შთაინთქმებიან, ანდა როგორ ეტევიან მათსავე შთანთქმელთა სტომაქში? მაგრამ მაინც ეტევიან, რადგან სისხლში

გადადიან ისინი, ისევე როგორც სულელები ჰაერად იქცევიან და ცეცხლად.

რა გაგვიცხადებს ჭეშმარიტებას ამ საკითხში? ნიეთიერ და ფორმალურ საწყისთა²⁷ გარჩევა-განსხვავება.

22. აქეთ-იქით ნუკი აწყდები, არამედ სამართლიანობას შეუწონე ყოველი სწრაფვა და ყოველი წარმოდგენისას შეინარჩუნე გონებისმიერი ხედვის სიცხადე.

23. სამყარო! ყველაფერი, რაც ჰარმონიულად გეთვისება შენ, არც ჩემთვისაა დისჰარმონიული; ყველაფერი, რაც დროულია შენთვის, არც ჩემთვის დგება ძალზე ადრე, ან ძალზე გვიან. ბუნებაო! ყველაფერი, რაც შენს ალღოთა ცვლაში მწიფს, ჩემდა სახმარად მწიფს; ყველაფერი შენს საშოში იღებს დასაბამს, შენში ჰგვიეს, შენ გიბრუნდება²⁸. პიესის გმირი ამბობს: „ჰოი, კეკროპსის²⁹ საყვარელო დედაქალაქო!“³⁰ ნუთუ შენ არ იტყვი: „ო, საყვარელო ქალაქო ზეესის!“

24. თუ გსურს ეზიარო სულის სიმშვიდეს, – ამბობს ფილოსოფოსი, – მცირედით მოიზღუდე თავი³¹. თუმცა უმჯობესი იქნებოდა ეთქვა არა „მცირედით“, არამედ აუცილებლად და იმით, რასაც გვიწყესებს (და როგორც გვიწყესებს) თავისი ბუნებით მოქალაქეობრივი ცხოვრებისთვის მოვლენილი არსის გონება. რადგან, თუ ასე მოვიქცევით, ჩვენ ვეზიარებით არა მარტო

იმ სულიერ კმაყოფილებას, რასაც გვანიჭებს კეთილი ქცევა, არამედ ქმედითობის ზომიერებით მონიჭებულ სიხარულსაც. მართლაც, უმეტესი ნაწილი მისი, რასაც ჩვენ ვამბობთ ან ვაკეთებთ, სულაც არაა აუცილებელი, და ის, ვინც შესძლებს მიიკვეთოს ყოველივე ზედმეტი, სხვებზე ადრე მოიპოვებს მეტ სულიერ სიმშვიდეს და მოცალეობას. ამიტომ ყველა შენი ცალკეული მოქმედებისას ასე ჰკითხე შენსავე თავს: აუცილებელია თუ არა იგი? მაგრამ უნდა მოიკვეთო არა მარტო უსარგებლო ქმედებანი, არამედ ფუჭი წარმოდგენებიც, რადგან სწორედ მათ მოჰყვება ცუდმაშვრალიობა.

25. სცადე მაინც, შესძლებ თუ არა კეთილი კაცის ცხოვრებით ცხოვრებას, კაცისა, რომელიც კმაყოფილია საკუთარი ხვედრით და რომლის ბედნიერებისთვისაც საეხსებით საკმარისია საკუთარი მართლმოდგაწეობა და სიკეთე.

26. გაიაზრე ზემორე თქმული? მაშ, დაუფიქრდი ქვემორესაც: სულს ნუკი იმღერე და ირყევი, არამედ შეიმოსე უბრალოება³². სცოდავს ვინმე? თავისი თავის წინაშე სცოდავს³³. შეგეძთხვა რამე? კეთილი და პატიოსანი; ყველაფერი, რაც შეგეძთხვა, იმთავითვე შენს შესამთხვევად იყო შექმნილი და შენსავე სვესთან თანათხზული ყოვლისგამრიგე მთელის განგებით. რამდენ რასმე იმარხავს ეს ორიოდე სიტყვა: სიცოცხლე მოკლეა, ამიტომ სიმართლისა და კეთილგო-

ნიერების სამსახურს უნდა მოვახმართ აწმყო³⁴.
იყავ ზომიერი მოცალეობის ჟამს.

27. სამყარო ან მწყობრი სისტემა, ან აღ-
რეულობა და ქაოსი³⁵. მაგრამ ამასაც დაუკვირდი:
ნუთუ მხოლოდ შენში შეიძლება არსებობდეს
გარკვეული ჰარმონია, სამყარო კი დისჰარმონიით
იყოს აღვსილი? და ეს მაშინ, როცა ყველაფერი
განწყალულია და გათავისთავადებული, მაგრამ ამას-
თან, ბუდბივი ურთიერთმოქმედებით შეკრულიც.

28. სხვადასხვაგვარნი არიან ზნენი: ზნე
– პირქუში, ზნე – დიაცური, ტლანქი, მხეცური,
პირუტყვეული, ბაღღური, უნდილი, ყალბი, ბრი-
ყვეული, ჩარჩული, ტირანული.

29. თუ სამყაროსთვის უცხოა ის, ვინც არ
იცის, რა ჰგეის მასში, არანაკლებ უცხოა ისიც,
ვისთვისაც დაფარულია, რა ხდება მის წიაღში.
მოღალატეა, ვინც გაურბის მოქალაქეობის პრინ-
ციპს³⁶, ბრმაა, ვინც ხუჭავს გონების თვალს,
გლახაკია, ვინც სხვისაგან ითხოვს შეწვევას
და ვერ პოულობს თავისსავე თავში იმას, რაც
ესოდენ საჭიროა სიცოცხლისათვის. სამყაროსგან
განდგომილია ის, ვინც გარემოიქცევა საერთო
ბუნების გონებისაგან და ვინც გულისწყრომით
ემსჭვალვის ყველაფერს, რაც ხდება ან წილად
ხდება მას, მიუხედავად იმისა, რომ ყოველივე ეს
იმავე ბუნებისგან იღებს დასაბამს, რომლისგანაც
იშვა თავადაც. ქალაქისაგან მოკვეთილია ის,

ვინც გონიერ არსებათა სულისაგან აცალკევებს
და აკიდევანებს საკუთარ სულს, იმ სულისაგან,
რომელიც საერთოა ყველა არსისთვის.

30. ვინ უქიტონოდ ფილოსოფოსობს³⁷, ვინ
– უწიგნოდ, ვინ – ნახევრად მიშველი. „ლუკმა-
პური არ გამაჩნია, – ამბობს ის, – მაგრამ მაინც
გონების ერთგული ვარ“. მეცნიერება არც მე მაჭ-
მევს პურს, მაგრამ მაინც არ ვლაღატობ მას.

31. გიყვარდეს ის უბრალო ხელობა, რო-
მელიც შენ შეგისწავლია და კმასაყოფელად
გიჩნდეს იგი. სიცოცხლის დარჩენილი დღენი
გაატარე ისე, როგორც შეჭფერის მთელის
არსებით ღმერთების ნებას მინდობილ კაცს,
რომელსაც არ სურს ტირანი ერქვას ვისიმე
მიმართ, ანდა – ვისიმე მონა.

32. მოიხილე გონების თვალით თუნდაც
ვესპიანეს დრო, და შენ იხილავ მასვე, რასაც
დღეს ხედავ: კაცნი ქორწილობენ, მონაგარს
ზრდიან, ავადმყოფობენ, იზოცებიან, იბრძვიან,
დღესასწაულობენ, ვაჭრობენ, ხნავენ და თესავენ,
პირმოთნეობენ, მზვაობენ, იჭვიანობენ, ბოროტმზ-
რახველობენ, სხვის სიკვდილს ნატრობენ, დრტ-
ვინვენ, მიჯნურობენ, უნჯს იუნჯებენ, კონსულო-
ბასა თუ ტახტზე მორტყმით ჯღომას მიეღტვიან.
სად არიან დღეს ისინი? აღარ არიან. მოიხილე
შემდგომ ამისა ტრადიანეს დრო: იქაც იგივე; ის
სიცოცხლეც იაგარ-იქმნა. მიიქეც შემდეგ სხვა

ეპოქებისა თუ მთელი ხალხების ეპიტაფიების ჭვრეტად და გულისხმაყავ, ამას ბრძოლით ღონემიხდელი რამდენი კაცი დაეცა და დაიშალა შემადგენელ სტიქიონებად. მაგრამ ყველაზე უფრო ხშირად მოიგონე მინც ისინი, ვისაც პირადად იცნობდი შენ; მოიგონე ცუდმაშვრალნი, რომელნიც არად აგდებდნენ, არარად რაცხდნენ და არაკმასაყოფელად მიიჩნევდნენ იმას, რაც ყველაზე მეტად შეპყროდა მათ კაცურ ბუნებას. გახსოვდეს ისიც, რომ გულმოდგინება, რომელსაც ამა თუ იმ საქმის მიმართ ვიჩინო, მისი მნიშვნელოვნების თანაფარდი უნდა იყოს და თანაზომადი. ამრიგად, თუ შენ უფრო მეტ ყურადღებას არ მიაქცევ თვითეულ წვრილმანს, ვიდრე ეს შეშვენის გონიერ კაცს, აღარ მოგიწევს დაითმინო სასოწარკვეთილების სიმწარე.

33. ოდესღაც საყოველღიუროდ სახმარი სიტყვები დღეს გაუგებარნი არიან ვრცელი განმარტებების გარეშე. იგივე ითქმის ოდესღაც საქვეყნოდ სახელგანთქმული კაცთა, როგორც მაგალითად, კამილუსის³⁸, ცეზონის³⁹, ვოლგუსისა⁴⁰ თუ ლეონატუსის⁴¹ სახელთა მიმართ. მალე იგივე ბედი ეწევათ სციპიონისა და კატონს, შემდეგ აგუსტუსს, და ბოლოს, ჰადრიანესა და ანტონინუსზეც მიდგება ჯერი. ყველაფერი მწრაფლ-წარმატალია, ყველაფერი მითს ემსგავსება ძალიან მალე, მერე კი, ასევე მალე, დავიწყებას ეძლევა მითიც. და ეს მაშინ, როცა საქმე ეხება ოდესღაც

დიდების შარავანდელით მოსილთ; ხოლო რაც შეეხება დანარჩენთ, საკმარისია სული განუტყვეონ და სახსენებელიც აღარსადაა მათი. მაშინ რაღაა სამარადისო ხსოვნა? ამოება ამოთა და არარაობა. მაშ, რაღას უნდა მიველტვოდეთ, რაღას უნდა მოვახმართო ჩვენი სიცოცხლე? აზროვნების სიწმინდესა და სიწრფელეს, საზოგადო საქმის სამსახურს, უტყუარ სიტყვას და სულის ისეთ განწყობილებას, რომელიც სიხარულით იღებს ყველაფერს, როგორც გარდუვალს, როგორც საცნაურს და საერთო საწყისისა და წყაროსაგან წარმოდინებულს.

34. შენის ნებით მიენდე კლოთოს⁴², და, დაე, მან მოგივლინოს თავს გარდასაველად ის, რაც თვითონ ეპრიანება.

35. რაოდენ დღემოკლეა ყოველი: ისიც, ვისაც ახსოვს და მისი ხსოვნის საგანიც.

36. გამუდმებით იფიქრე იმაზე, რომ ყველაფერი, რაც იბადება, ცვლილების ძალით იბადება ამ ქვეყნად, და შეიჩვიე თავი იმ აზრს, რომ დედაბუნებას არა უყვარს რა ისე, როგორც არსებულის ცვლა და მისივე მსგავსის ახლად შექმნა-შენება. მართლაც, ყოველი არსებული, გარკვეული აზრით, თესლია მისი, რაიც მისგან აღმოცენდება, შენ კი თესლად თელი მხოლოდ ხნულში თუ მდებარის საშოში ჩათესილს, და, ამრიგად, სიბრყვეში მყავდები.

37. ცალი ფეხი სამარეში გიდვას უკვე, შენ კი ჯერაც არ შეგიძმოსავს უბრალოება და სულის სიმშვიდე, არც შემწყნარებლობა და იმის რწმენა, რომ გარეშე საგნებს არ შეუძლიათ რაიმე გავიწონ; ჯერაც ვერ შეგიცვნია, რომ სიბრძნე მხოლოდ სიკეთეშია და მართალი სამართლის ქმნაში.

38. ჩაიხედე კაცთა სულებში და გულისხმაყავ, რას გაუბრძიან ბრძენნი, ან რას ბიელტვიან.

39. ის, რასაც ბოროტს უწოდებ შენ, სხვის სულში როდი ჰკვირვ, ანდა შენი ხორციელი გარსის ცვლასა და სახეცვალებადობაში. მამ სად? შენსავე უნარში, რომლის წყალობითაც ყალიბდება შენი წარმოდგენა ბოროტებაზე. მაშ, დე, დადუმდეს ვე უნარი და ყველაფერი რიგზე იქნება⁴³; დაე, ის მშვიდად ეგოს მაშინაც კი, როცა მისი უახლოესი მეზობელი, მისი გარემომცველი სხეული ასო-ასო იჭრება, იწვიის ან იშლება ზრწნილება-ქმნილი; დაე, თვით სჯიდეს, თვით იცხადებდეს, რომ ის, რაც განურჩევლად შეიძლება შეეშთხვეს კეთილსაც და ავკაცსაც, არ იმარხავს არც სიკეთეს, არც ბოროტებას⁴⁴. და მართლაც, ის, რაც თანაბრად მოდის როგორც ბუნების წესის მიმდევრის, ისე არა ამ წესისაებრ მცხოვრების მიმართ, არ შეიძლება უთანხმებოდეს ან ეწინააღმდეგებოდეს ბუნებას.

40. ყოველთვის უნდა იაზრებდე სამყაროს, როგორც ერთ არსს - ერთარსებას და ერთი

სულით მოსილს: ყოველთვის უნდა გახსოვდეს, როგორც დაიყვანება ყველაფერი მის ერთ შეგრძნებაზე. როგორ მოიქცევა ყოფად ყოველი მისი ერთ სწრაფვად ქცეული ნებით, როგორ იქცევა ყველაფერი ის, რაც არის, თანამიზეზად იმისა, რაც უნდა იქმნას, და, დასასრულ, როგორია კავშირი და თანაფარდობა საგანთა შორის.

41. რა ხარ? ერთი საწყალობელი სული, რომელიც ცხედარს დაათრევს ქვეყნად, - როგორც იტყოდა ეპიქტეტე⁴⁵.

42. არა არის რა ავი იმაში, რომ განიცდი ცვალებადობას, ისევე როგორც არა არის რა კეთილი იმაში, რომ არსებობ სწორედ იმ ცვალებადობის შედეგად.

43. დრო მდინარეა ქმნადისა და შმაგი ნაკადი⁴⁶. წარმოგვიჩინდება თუ არა რამე, მეფესეულად წარიტაცებს დროის დინება; უჩინარქმნილს მეორე მოსდევს, მაგრამ მალე ისიც მიეფარება თვალს.

44. ყველაფერი, რაც ხდება, ისევე ჩვეულებრივ ხდება, როგორც ვარდი იშლება გაზაფხულზე, ანდა ყურძენი მწიფს შემოდგომით. იგივე ითქმის ხეების, სიკვდილის, ცილისწამების, გამცემლობის და ყოველივე იმის მიმართაც, რაც ესოდენ ახარებს ან ამწუხრებს ბრიყვთ.

45. მომდევნო ყოველთვის წინამორბედს

ენათესავება. აქ საქმე გვაქვს არა ცალკეული რიცხვების მწკრივთან, რომელთაც მხოლოდ რაოდენობა ჰკრავს და აერთებს, არამედ ლოგიკურ ერთობლიობასა და თანამიმდევრობასთან. და როგორც ყოველი არსებული ჰარმონიული კავშირით ეუღლება ერთიმეორეს, ისე ყოველივე ქმნადშიც ცნაურდება არა უბრალო მონაცვლეობა, არამედ ღვიძლი ნათესაობა და განსაცვიფრებელი შინაგანი სიახლოვე⁴⁷.

46. ყოველთვის გახსოვდეს ჰერაკლიტეს სიტყვები: „მიწისთვის სიკვდილია წყლად ქცევა, წყლისთვის – ჰაერად, ჰაერისთვის – ცეცხლად და პირუკუ“⁴⁸. გახსოვდეს კაცი, რომელმაც დაივიწყა, საით მივყავართ გზას; გახსოვდეს ისიც, რომ კაცნი ხშირად ანგარიშს არ უწევენ ყოვლისგამრივე გონების ხმას, ურომლისოდაც წარმოუდგენელი იქნებოდა ჩვენი ცხოვრება, და რომ მათ უცხოდ უჩანთ ისიც კი, რასაც ყოველდღე აწყდებიან ცხოვრების გზაზე. და ბოლოს, ნუ დაივიწყებ იმასაც, რომ კაცს არ შეშვენის სიზმარში მყოფივით იქცეოდეს და სჯიდეს (რამეთუ ჩვენ გვეჩვენება, თითქოს სიზმარშიც ვმოქმედებთ და ვმსჯელობთ), ან პატარა ბაღლების მსგავსად, რომლებიც ბრძაღ ჰბაძავენ ხოლმე უფროსებს.

47. ერთ ღმერთთაგანს რომ ებრძანებინა შენთვის: ხვალ მოკვდები, ან ხვალ თუ არა, ზეგ მაინცო, შენ, ალბათ არ არჩევდი ზეგ მომ-

კვარიყავ მაინცდამაინც და არა ხვალ, თუ, რა თქმა უნდა, მხდალი არ ხარ და გულდღეაღი; რადგან, თავად განსაჯე, რაოდენ უბადრუკია სხვაობა! მაშ, ნუ ნაღვლობ, როდის მოკვდები: ხვალ თუ მირიადი ხვალის შემდეგ⁴⁹.

48. გამუდმებით იფიქრე იმაზე, რამდენი მკურნალი აღარ არის უკვე, სნეულის სასთუმალთან ღლედალამ შუბლშეჭმუხვებით მჯდარი, სხვათა სიკვდილის – თითქოს რაღაც არნახულის – წინასწარ მაცნე რამდენი ასტროლოგი, სიკვდილისა თუ უკვდავების მიზეზთა მჩხრეკი რამდენი ფილოსოფოსი, ლამქართმმუსკრელი რამდენი მქომარი, და, დასასრულ, რამდენი ტირანი, რომელნიც ისეთი გაუგონარი გულგრილობით წყვეტდნენ ქვეშეერდომთა სიკვდილ-სიცოცხლის საკითხს, თითქოს უკვდავნი ყოფილიყვნენ თავად; რამდენი ქალაქი აღიგავა პირისაგან მიწისა; რამდენი ჰელიკე, პომპეი, ჰერკულანუმი⁵⁰ და სხვა მრავალი. გაიხსენე ისინიც, ვისაც პირადად იცნობდი შენ: ერთმა ვის მიაგო უკანასკნელი პატივი, მეორემ – ვის, ბოლოს კი თვითონაც მიეზარნენ მიწას; და ყველაფერი ეს – სულ რაღაც ორიოდ წამში. ამიტომ ყოველთვის უნდა უცქერდე ყოველივე კაცურს, როგორც მალენრწინადს და მსწრაფლწარმავალს: ის, რაც გუშინ ჩანასახი იყო მხოლოდ, ხვალ უკვე მუშიაა და მტკერი. მაშ, შენი ღლეშობლე სიცოცხლის მანძილზე ნურასოდეს გადაუხვევ ბუნების გზას. მერე კი ისევე

უღრტეინველად განვედ სიცოცხლით, როგორც მწიფე ზეთისხილი ვარდები ხიდან: დედამიწისა და მშობელი ხის მიმართ ლოცვა-კურთხევით და გულმხურვალე მადლობის წირვით.

49. იყავი, როგორც კლდოვანი კონცხი, რომელსაც ღრიალით აწყდებიან ტალღები, ის კი მშვიდად დგას და მის გარშემო თანდათან ცხრება ბობოქარი წყლის მძვინვარება.

„ეს რა შემეშთხვა მე უბედურსო“, – ნუ იტყვი ამას, არამედ სთქვი: „ბედნიერი ვარ, ბედნიერი ვარ იმიტომ, რომ თუმცა ესა და ეს შემეშთხვა, მაგრამ მაინც არ ვეძლევი სასოწარკვეთას, ქელს არ ვუზრი აწმყოს და არ ვუფრთხი მერმისს“. მართლაც, ეს შეიძლება ყველას შემთხვეოდა, მაგრამ ყველა როდი შეინარჩუნებდა სულის სიმხნევას. მაშ, რატომაა ერთი უფრო უბედურება, ვიდრე მეორე – ბედნიერება? განა შენ კაცისთვის უბედურებად მიიჩნევ იმას, რაც საკუთარი მიზნის მიღწევაში ხელს არ უშლის კაცურ ბუნებას? ან, იქნებ გგონია, რომ ეს ხელისშემძლეელი მიზეზი შეიძლება იყოს ის, რაც არ ეწინააღმდეგება კაცური ბუნების ზრახვებს? მაგრამ რას იზრახავს იგი? შენ იცი ეს. განა ის, რაც შენ შეგეშთხვა, ხელს გიშლის იმაში, რომ სამართლიანი იყო, სულგრძელი, ზომიერი, გონიერი, წინდახედული, წრფელი, თავმდაბალი და თავისუფალი, მოკლედ, ყველა იმ სიქველით მოსილი, რომელთა ერთობლიობა განსაზღვრავს და თავის ტემპარიტ სახეს

ანიტებს კაცურ ბუნებას? მაშ, ამას იქით, ყველა ცალკეულ შემთხვევაში, რომელსაც ძალუძს ტკივილი მოგაყენოს, ასე შეაგონე შენსაკე თავს: „ეს შემთხვევა კი არ არის ჩემი უბედურების წყარო, პირიქით, მისი ღირსეულად დათმენის უნარია ბედნიერება“.

50. არის ერთი უბრალო, მაგრამ ქმელითი წამალი მისთვის, ვისაც სურს შეიზიზღოს სიკვდილი: დაე, გაიხსენოს ისინი, ხარბად რომ ელაუჭებოდნენ სიცოცხლეს და არ ეთმობოდათ იგი. რითი აღმეტნენ იმას, ვინც უდროოდ გამოესალმა ამ წუთისოფელს? განისვენებენ თუ არა სადღაც კადიკიანე, ფაბიუსი, იულიანუსი, ლეზიუსი⁵¹ და მათი მსგავსნი, რომელთაც ამდენი ხალხი წაიმძღვარეს წინ და ბოლოს თვითონაც მათ მიჰყვნენ უკან? განსხვავება დროში საერთოდ უმნიშვნელოა და, ეგეც არ იყოს, გულისხმაყვე, რა პირობებში, რა კაცთა შორის ან რაოდენ უბადრუკ გარსში მოგიწევს ამ დროის გატარება. მაშ, ნურაფრად მიიჩნევ ამას. უკუიხედე! – იქ უსასრულო უფსკრულია მარადისობის; წინ? – მეორე უსასრულობა. თავად განსაჯე, ამ უსასრულობის გვერდით, რა განსხვავებას ერთმანეთისაგან მას, ვინც სამი დღე იცოცხლა მხოლოდ და სამი სიცოცხლის მომჭმელ⁵² ბერიკაცს?!

51 ყოველთვის უმოკლესი გზით იარე; უმოკლესი გზა კი ბუნებრივი ცხოვრების გზაა.

მაშ, გონების ხმას შეუწონე ყველა შენი სიტყვა
თუ საქმე; გწამდეს, მხოლოდ ეს დაგიხსნის
სასოწარკვეთილებისაგან, ფუჭი ბრძოლისგან,
პირმოთნეობისა და პატივმოყვარეობისაგან.

წიგნი მესამე

1. თუ შენ დილით გეზარება ადრე ადგომა,
მაშინ ასე შეაგონე შენსავე თავს: მე ვდგები,
რათა აღვასრულო ჩემი კაცური საქმე! მაშ, რა-
ტომ ვდრტვინავ იმის გამო, რომ ხელს ვკიდებ
საქმეს, რომლის აღსასრულებლადაც მე შემქმნა
და ამ ქვეყნად წარმომეზავნა განგებამ? ნუთუ
ჩემი დანიშნულება თბილ საწოლში ნებიერობაა
მხოლოდ? — მაგრამ ეს უფრო სასიამოვნოა!
— მაშ, შენ მხოლოდ სიამოვნებისა და განცხრობ-
ისთვის ხარ შექმნილი? მაშ, შენ უმოქმედობისა
და არა მოქმედებისათვის მოხველ ამ ქვეყნად?
შეხედე მცენარეებს, ჭილევაკებს, ჭიანჭველებს
და ბაბაჭუებს, რომლებიც ასეთი გულმოდგინებით
ასრულებენ თავიანთ საქმეს და საკუთარი რუ-
ღუნებით, შეძლებისდაგვარად, სრულყოფენ სა-
მყაროს მშენებებას. შენ კი არ გსურს მოინადრო
შენი კაცური ვალი და არ ისწრაფვი მისკენ,
რაც ასერიგად ეთანხმება შენს ბუნებას. — კი
მაგრამ, დასვენებაც ხომ საჭიროა? — რა თქმა
უნდა; მაგრამ ბუნებამ დასვენებასაც თავისი ზღ-
ვარი დაუწესა, ისევე როგორც ჭამას და სმას.
მიუხედავად ამისა, შენ ყოველთვის გადადიხარ
ზომიერების ზღვარს, მაშინ როდესაც მოქმედები-
სას შესაძლებელ ზღვარსაც ვერ აღწევ, და ეს
იმიტომ, რომ არაფრად მიგაჩნია შენივე თავი.
ასე რომ არა, შენ გეყვარებოდა შენი ბუნებაც და
ისიც, რასაც გიწვეს იგი. სხვანი, საკუთარი

ხელობის სიყვარულით გულშემძრულნი, მთელის არსებით ეძლევიან საყვარელ საქმეს და ხშირად ივიწყებენ განბანას, სმასა და ჭამას. შენ კი უფრო ნაკლებ აფასებ საკუთარ ბუნებას, ვიდრე ოქრომჭედელი - ოქრომჭედლობას, მროკავი - როკვას, ანგარი - ვერცხლს და პატივმოყვარე - დიდებას. ისინი, საკუთარ ვნებებს აყოლილნი, უმაღ ძილსა და სმა-ჭამაზე იტყვიან უარს, ვიდრე იმისკენ სწრაფვან, რაც ასერიგად ხიბლავს და ატყვევებს მათ. ნუთუ საქვეყნო საქმის სამსახური შენს თვალში უფრო უმნიშვნელო ჩანს და ნაკლები გულმოდგინების ღირსი?

2. რაოდენ ადვილია მოიკვეთო ყოველგვარი ფუჭი თუ შენი ბუნებისთვის უღირსი წარმოდგენა და, ამრიგად, ეზიარო სულის სრულ სიმშვიდეს და ნეტარებას.

3. გწამდეს, შენ ღირსი ხარ იმისა, რომ ყოველთვის მსჯელობდე და მოქმედებდე ბუნების თანახმად. ნუ შეგაკრთობს კაცთა ყვედრება და მითქმა-მოთქმა. თუ ფიქრობ, რომ კეთილია ესა თუ ის მოქმედება, გინა მსჯელობა, ნუ მიიჩნევ ნურცერთ მათგანს შენთვის უღირსად. განსოვდეს, ყველას საკუთარი მძლოლი წარმართავს და ყველა თავის გულისთქმას მისდევს. მაშ, ნურაფრად მიიჩნევ ამას და პირდაპირ ისწრაფე წინ, თვითონ შენი საკუთარი და საერთო ბუნების გზით, რადგან ერთია გზა ორივესი!

4. მე ყოველთვის ბუნების გზას მივსდევ და ამ გზით ვივლი მანამ, სანამ არ დავეცემი და ჩემს სულს და სუნთქვას არ ჩავაბარებ მას, ვისითაც ვსუნთქავ და ვსულდგმულობ მარადღე; სანამ არ მივებარები მიწას, რომელმაც დასაბამი მისცა მამის თესლს, დედის სისხლსა და ძიძის რძეს; მიწას, რომელიც ამდენი წელია უშურველად მაჭმევს და მასმევს, და რომელსაც ასე უმოწყალოდ ვქელავ და ვყვლიუ.

5. შენ ვერავის გააკვირვებ გამჭრიახობით; რა ვუყოთ მერე? მაგრამ არის ბევრი რამ ისეთი, რომელთა მიმართ შენ ვერ იტყვი: მე არა ვარო ამისათვის დაბადებული. მაშ, შეიმოსე ყველა ის სიქველე, რომელთაც სხვისი შეწვევით კი არა, მხოლოდ შენი მცდელობით თუ ეზიარები: გულწრფელობა, სიღარბაისლე, ღვაწლისმძლეობა, განცხრომათა მოძულეობა, ბედის მორჩილება, ზომიერება, კეთილმოსურნეობა, თავისუფლება, უბრალოება, სიტყვაძვირობა, დიდსულოვნება. ნუთუ ვერა გრძნობ, რამდენ რასმე შეგეძლო მისწვდომოდი, რამდენ ისეთ რასმე, რის ვერმიწვდომასაც ვერასოდეს გაამართლებ საკუთარი ბუნების სისუსტით და უუნარობით. შენ კი დღემდე ერთ ადვილს ტკეპნი შენივე ნებით. ან, იქნებ, მართლაც ბუნებით თანდაყოლილი უმწიეობაა დრტვინვის, სიხარბის, პირმოთნეობის, შენი უბადრუკი სხეულის გმობის, მისი სიშლევის თმენის, მზვაობისა თუ სულის სხვა

მსგავსი ბორჯვისათვის შენი აღმძვრელი? არა, ღმერთმანი, არა და არა! შენ უკვე დიდი ხანია შეგვეძლო ყოველივე ამისაგან დაგეხსნა თავი. ხოლო თუ აღიარებ, რომ მართლაც ცნობასუსტი ხარ და მძიმედმხედველი, მაშინ ისიც აღიარე, რომ ამ ნაკლს მხოლოდ ხანგრძლივი წვრთით და რუდუნებით თუ მოიკვეთს კაცი და არა მასზე ხელის ჩაქნევით.

6. ერთი, სიკეთეს რომ უზამს კაცს, სამაგიეროს მოითხოვს მისგან². მეორე არ მოითხოვს, მაგრამ სულის სიღრმეში თავის მუდმივ მოვალედ თვლის მას და არასოდეს არ ივიწყებს საკუთარ ქველმოქმედებას. და ბოლოს, შესაძებ, გარკვეული აზრით, ჩაღადაც არ აგდებს მისეულ სიტყველს; ამ მხრივ ის ვაზს მოგვაგონებს, რომელიც უშურველად გვთავაზობს სავსე მტევენებს და არაფერს მოითხოვს ნაცვლად, კმაყოფილი მართოდენ იმით, რომ ბოლომდე მოგვცა თავისი სიტკბო³. ასე რბის ცხენი, ასე ეტებს კვალს მეტებარი, ასე აგროვებს ფუტკარი თაფლს. ამიტომ კაციც, კეთილი საქმის მოქმედი კაციც, საქვეყნოდ კი არ გააჰყვინის – აი, რა ვქმენო, არაბედ უხმაროდ გადადის მეორე საქმეზე, მსგავსად ვაზისა, რომელიც ყოველი ახალი სთვლისათვის ხელახლა ამწიფებს მტევენებს. – მაშასადამე, ჩვენ უნდა ვბაძავდეთ მათ, ვინც სიკეთის ქმნისას, გარკვეულის აზრით, განუსჯელად მოქმედებენ და ანგარიშს არ უწევენ მას, რაცა ჰქმნეს? – დიას.

– კი მაგრამ, სიკეთე ხომ ისაა სწორედ, რაც განსჯასა და ანგარიშის გაწევას მოითხოვს? რადგან, როგორც ამბობენ, მოქალაქეობრივი ცხოვრებისთვის მოვლენილ არსებას ჰმართებს იცოდეს, რომ საზოგადო სიკეთისთვის მოქმედებს, და – ვფიცავ ზევსს! – სურდეს კიდევ, რომ მისმა მოყვასმაც იცოდეს ეს. – მართალს ბრძანებ; მაგრამ შენ არ გესმის თქმულის ფარული არსი და ამიტომაც ემსგავსები ერთ-ერთ მათგანს, ვინც ზემორე მოვიხსენიე. რადგან ისინიც შეცდომაში შეჰყავს განსჯის მოჩვენებითს სისწორეს. ხოლო თუ გსურს გაიზარო ზემორე თქმული, ნუ შიშობ, თითქოს ეს დაგავიწყებს შენს მოვალეობას მოყვასთა მიმართ.

7. ათენელთა ლოცვა: „წვიმად გარდმოვედ, წვიმად გარდმოვედ, ო, დიღო ზევს, ათენელთა ყანებსა და მღელეობს ზედა!“ ან საერთოდ არ უნდა ილოცო, ან თუ ილოცავ, ისე უბრალოდ, როგორც ლოცულობდნენ ეს თავისუფალი მოქალაქენი.

8. ორი წინადადების აზრი: „ასკლეპიოსი⁴ ამა და ამ კაცს სამკურნალოდ ცხენზე ჯდომას, ცივ შხაპსა და ფეხშიშველა სიარულს უწერს“ და „მთელის ბუნება ამა და ამ კაცს ბეად სწეულებას, საჰყრობასა და სახიჩრობას უწერს“, – სავსებით ემთხვევა ერთმანეთს. მართლაც, პირველ შემთხვევაში „უწერს“ ნიშნავს: ის უნიშ-

ნავს ამა და ამ კაცს ამას და ამას, როგორც მისი ჯანმრთელობის საწინდარს; მეორეში კი შემდეგს: ყველაფერს, რაც ამა და ამ კაცს ხვდება წილად, მთელის ბუნება მოუვლენს მას, როგორც მისსავე სვესთან წილნაყარს. ჩვენ იმასაც ვამბობთ, რომ ესა და ეს „გვერგო“ წილად, ისევე როგორც გალავენებსა თუ პირამიდებში დატანებულ, ოთხ-კუთხად დათლილ ქვებზე კირითხურონი იტყვიან ხოლმე – რა კარგად „მოერგნენო“ ერთიმეორეს, როცა ისინი გარკვეულ პარძონიულ მთელად ერწყმიან ერთმანეთს. მართლაც, ერთიანი პარძონია განწონის ყოველს, და როგორც სამყაროს, ამ დიად სხეულს, ყველა ცალკეული სხეულის ერთობლიობა აგებს, ისე ბედისწერაც, ეს უმაღლესი მიზეზი, ყველა ცალკეულ მიზეზთა ერთობლიობისგან ითხზვის. მე მგონია, ჩემი სიტყვები თვით ყველაზე უმეტართათვისაც გასაგებია, რადგან ისინიც იტყვიან ხოლმე: ესა და ეს ბედმა მოუვლინაო მას. ესე იგი, ამა და ამ კაცს ეს უწერია, ეს ხვდება წილად. მაშ, მივიღოთ ჩვენი წილხვდომილი, როგორც წამალი, რომელსაც ასკლეპიოსი უწერს ავადმყოფს. რადგან თუმცა ყველა წამალი თანაბრად როდი მოგვწონს, მაგრამ განკურნების მოსურნენი, მაინც ხალისით ვლებულობთ მათ. იზრუნე საერთო ბუნების ყველა მიზნის ხორცშესხმისათვის, როგორც შენი საკუთარი ხორცის, საკუთარი სხეულის სიმრთელისთვის ზრუნავ. ნებსით მიიღე ყველაფერი, რაც წილად გხვდება, ოუნდაც მიუღებლად მიგაჩნდეს

იგი, რადგან სწორედ მას მიეყვართ მიზნისაკენ, რომელიც სხვა არა არის რა, თუ არა სამყაროს სიმრთელე, ზევსის ძლევაძიოსილი სვლა და ზეიმი. გწამდეს, საერთო ბუნება არას წარმოგიგზავნიდა ისეთს, რაც შეუსაბამო იქნებოდა საყოველთაო სიკეთისათვის. რადგან არცერთი კერძო ბუნება არ იმარხავს რაიმე ისეთს, რაც არ შეესაბამება ამ ბუნების მტვირთველ არსებას. მაშ, გიყვარდეს ყველაფერი, რაც წილად გხვდება: ორი რამის გამო გიყვარდეს: ჯერ ერთი, შენი წილხვდომილი იმთავითვე შენთვის იყო გამიზნული, შენთვის შექმნილი და შენსავე სვესთან თანათხზული დასაბამიერ მიზეზთა ძალით. მეორეც, სწორედ იგია ერთ-ერთი მიზეზი არსთა გამრვივის ძალმოსილების, სრულქმნილების და – ვფიცავ ზევსს! – თვითონ მისი წარუდინებლობისა. რადგან შენ შებღალავ მთელს, თუ ოდნავ მაინც დაარღვევ თანხმობას და თანაკავშირს როგორც მისი ნაწილების, ისე მისი მიზეზებისას. შენ კი სწორედ ამას სჩადიხან, როცა დრტყინავ რისამე გამო და, ამრიგად, თითქოს არყოფნაში აბრუნებ მყოფს.

9. მერე რა, თუ ჭეშმარიტ საწყისთა მიხედვით მოქმედებისას ყოველთვის ვერ აღწევ სასურველ მიზანს? ნურც სასოს წარიკვეთ, ნურც მხნეობას დაჰკარგავ და დაეცეში. შენ დამარცხდი, ხელი მოგეცარა? რა უეყოთ მერე? ხელახლა მიუბრუნდი ხელის მოცარვის მიზეზს და კმაყოფილება ჰპოვე

12. როგორია ბუნება მისი, რაც სიკეთედ ესახება ბრბოს? აი, რა გაგიცხადებს ამას: კაცი, რომელიც სიკეთეზე ფიქრისას მხოლოდ ჭეშმარიტი სიკეთის, ვთქვათ, სიბრძნის, ზომიერების, სამართლიანობისა თუ სიმამაცისათვის ფიქრობს, არ დაუმეებს, რომ მისი ფიქრების სიწმინდე ამდღერიონ პოეტის სიტყვებით: „ამდენ სიკეთით სავსე“... რადგან მათში სულ სხვა სიკეთე იგულისხმება. ხოლო თუ სიკეთის წარმოდგენისას კაცს იგივე უდგას თვალწინ, რაც სიკეთედ ესახება ბრბოს, მაშინ ის არამარტო აუმღერეველად მოისმენს, არამედ ხალისით გაიზიარებს კიდევ კომიკოსი პოეტის სიტყვებს, როგორც ფრიად მოსწრებულად ნათქვამთ. კაცთა უმრავლესობა ნათლად ხედავს ამ განსხვავებას, ურომლისოდაც, პირველ შემთხვევაში, ეს სიტყვები უთუოდ დაკარგავდნენ უხამსობის ელფერს, მაშინ როდესაც მეორეში, სადაც სიკეთედ მიჩნეულია მორტმულება, ფუფუნება თუ ფუჭი დიდება, ასერიგად მოგვწონს ისინი და მათი მახვილგონიერულობით ვტკბებით. მაშ, გადადგი შემდეგი ნაბიჯი და ასე ჰკითხე შენსავე თავს: ნუთუ მართლა სიკეთედ უნდა მიგვანდეს ის, რის მიმართაც შეგვეძლო გვეთქვა: „ამდენ სიკეთით სავსე სახლის პატრონსაც უჭირს, მხოლოდ იმიტომ, რომ ვეღარსად მოუშარდია“¹⁰.

13. ჩემი არსება ნივთიერ და მიზეზობრივ საწყისთაგან არის შემდგარი¹¹. არც ერთი და

არც მეორე არ გარდავა არყოფნაში, ისევე როგორც არცერთი არ წარმომდგარა არყოფნისაგან. ამიტომ ჩემი არსების თვითეული ნაწილი ცვლილების შედეგად სამყაროს რომელიღაც ნაწილად იქცევა, ეს უკანასკნელი, თავის მხრივ, ხელახალი იქცევა, ეს უკანასკნელი, თავის მხრივ, – სამყაროს რომელიღაც ცვლილების ძალით, – სამყაროს რომელიღაც სხვა ნაწილად, და ასე შემდეგ, დაუსრულებლივ. რადგან მეც, თუ ვარსებობ, ცვლილების ძალით ვარსებობ ქვეყნად, ცვლილების ძალით არსებობდა ჩემი მშობელიც, და ასე შემდეგ, ისე და ისე დაუსრულებლივ. ყველაფერი ეს ძალაში რჩება მაშინაც კი, თუ სამყარო თანაბარზომიერი პერიოდების კანონს ექვემდებარება¹².

14. გონება და გონების ქმედითობა, აი, ორი უნარი, რომელთაც სავსებით აკმაყოფილებს საკუთარი თავი და საკუთარი საქმენი მათი სწრაფვა მხოლოდ მათი ბუნებრივი საწყისისგან იღებს დასაბამს და მათს გზასაც პირდაპირ მიჰყავს ისინი დასახული მიზნისაკენ. ამიტომაც ეწოდება ყველა მათეულ ქმედებას „წრფელი“¹³, რაც მიგვანიშნებს გზის სიწრფელესაც.

15. ნუ მიიჩნევ კაცისად ნურაფერს ისეთს, რაც არ ეხება კაცს, როგორც კაცს. რადგან არაფერ ამგვარს არ საჭიროებს კაცი, არაფერ ამგვარს არ მოითხოვს კაცის ბუნება ან სრულყოფა ამ ბუნებისა; არაფერი ამდაგვარი არ შეიძლება მიჩნეულ იქნას კაცის ჭეშმარიტ მიზნად და,

მამასადაბე, არც მიღწევად ამ მიზნისა, ანუ სიკეთედ. ასე რომ არა, განა კაცისთვის ბუნებრივი იქნებოდა გულგრილობა და ზიზღი ყოველივე ამის მიმართ? განა საქები იქნებოდა ის, ვინც ცდილობს არარად უჩნდეს ყოველივე ეს? განა ქველად მივიჩნევდით მას, ვინც ნებსით იზღუდავს თავს ყოველივე ამისაგან? მაშინ როდესაც, სინამდვილეში, კაცი მით უფრო უკეთესია, რაც უფრო ნაკლებ მიელტვის, ან რაც უფრო მეტად ეკრძალების ყოველივე ამას.

16. როგორცაა შენი წარმოდგენების სიმრავლე, ისეთი იქნება შენი სულიერი ცხოვრებაც, რადგან წარმოდგენები სიღრმემდე განწონიან სულს. მაშ, დაე, განიწონოს შენი სული შემდეგნაირი წარმოდგენებით: იქ, სადაც შეიძლება იცხოვრო, შეიძლება კარგადაც იცხოვრო; სასახლის კარზე შეიძლება იცხოვრო, მამასადაბე, იქ შეიძლება კარგადაც იცხოვრო. და შემდეგ: ყოველი არსი მიიღტვის იმისკენ, რისთვისაც ის შექმნა ბუნებამ, ხოლო მისი ღებოლების საგანი მისი მიზანია, რაღა თქმა უნდა; მისწვდე მიზანს, ნიშნავს ეზიარო სიკეთეს, გონიერი არსების სიკეთე კი თანაცხოვრებისა და თანაარსებობის წესი გახლავთ. ხოლო ის, რომ ჩვენ თანაარსებობისთვის ვართ შექმნილნი, დამტკიცებას აღარ მოითხოვს. განა ცხადი არ არის, რომ უმდაბლესი არსებანი უმაღლესათთვის არსებობენ, უმაღლესნი კი — ერთმანეთისთვის?¹⁴ სულიერი არსებანი

უსულოებზე ძალდა დგანან, ხოლო სულიერთა შორის უმაღლესი ადგილი უჭირავთ გონიერთ.

17. შლევია ის, ვინც მიელტვის შეუძლებელს. შეუძლებელი კი ისაა, რომ ავკაცი ავკაცურად არ იქცეოდნენ.

18. არ შეიძლება კაცს შეემთხვეს რაზე ისეთი, რისი დათმენის ძალიც არ შესწევს¹⁵. მსგავსი რამ სხეებსაც შემთხვევიათ, მაგრამ ისინი, არ ვიცი, იმიტომ, რომ ვერ ხვდებოდნენ, რა შეემთხვათ თუ იმიტომ, რომ სურდათ საკუთარი დიდსულოვნებით მოეწონებინათ თავი, უშიშრად და უღრტვინეველად შეხვედრიან ფათურაკს. ვაი სირცხვილო! ნუთუ უმეცრებას და პატივმოყვარეობას უფრო მეტი უნდა შეეძლოს, ვიდრე ჭეშმარიტ სიბრძნეს?¹⁶

19. თვითონ საგნები ოდნეადაც არ ეხებიან სულს. სული მათთვის საგნებით მიუწვდომელია და მიუდგომელი¹⁷. მათ არ ძალუძთ მისი შეცვლა, არც მისი აღძვრა, რადგან სული თვითონვეა თავისი თავის მცველიც და მძვრელიც. ამიტომ ბჭობის რა სახესაც მიიჩნევს ის თავის ღირსად, ისეთი იქნებიან მისთვის გარემომცველი საგნებიც¹⁸.

20. ყველა არსთაგან, გარკვეულის თვალსაზრისით, კაცია ჩვენთვის ყველაზე ახლო მდგომი, რადგან ჩვენ გვმართებს კეთილს ეუყოფდეთ

და უდრტვინველად ვითმენდეთ მას¹⁹, მაგრამ როდესაც რომელიმე კაცთაგანი გზას მიღობავს მოქმედებისას, მაშინ ის არანაკლებ შორიელი ხდება ჩემთვის, ვიდრე მზე, ქარი ანდა ნადირი. ყოველივე ამან შეიძლება შეაფერხოს ჩემი მოქმედება, მაგრამ არა ჩემი ნება, ჩემი სწრაფვა, ჩემი სურვილი, რამდენადაც მე შემიძლია წინდახედულად ვმოქმედებდე და ჩემს ნებას თავს ვახვევდე საგნებს. და მართლაც, ჩემი გონების ქმედითობა სახესა და სახელს უცვლის ყველაფერს, რაც აბრკოლებს ჩემს სწრაფვას დასახული მიზნისაკენ: ის, რაც ხელს მიშლის მოქმედებისას, შეიძლება ჩემი ხელისშემწყობი გახდეს, ხოლო ის, რაც გზას მიღობავს, - ჩემი გზამკვლევი²⁰.

21. თაყვანი ეცი უსრულქმნილესს მთელს სამყაროში, ყოვლისმპყრობელს და ყოვლისგამრიგეს. თაყვანი ეცი უსრულქმნილესს თვითონ შენშიც; ის პირველს ენათესავება, რადგან იგია მთელი შენი არსების მპყრობელიც და შენი გამრიგეც²¹.

22. ის, რაც არ ვნებს ქალაქს, არც მოქალაქეს ვნებს. ყოველთვის, როცა გგონია, რომ რაიმე გვენო, ასეთი წესი მოიხმარე ვნების საზომად: „თუ ეს არ ვნებს ქალაქს, მაშასადამე, არც მე შეიძლება მვნებდეს“²², ხოლო თუ ქალაქს ევნო რაიმე, ნუკი შერისხავ ვნების მიზეზს, არამედ მიუთითე ან შეაგონე.

23. ხშირად იფიქრე, რაოდენ მსწრაფლ-წარმაველია, რაოდენ სწრაფად ქრება ყოველი: ისიც, რაც უკვე არსებობს და ისიც, რაც ახლა მოიქცევა ყოფად. რადგან არსი მდინარეს ჰგავს, მარადის მედინს. ქმედებანი განუწყვეტლივ ცვლიან ერთმანეთს, მიზეზნი ათასგვარ სახეცვლილებას განიცდიან და გვეგონება, არა არის რა ქვეყნად უცვლელი და წარუვალი; ხოლო ჩვენს გვერდით წარსულისა და მომავლის უსასრულო უფსკრულია, ყოვლის შთანთქმელი. განა შლეგი არაა ის, ვინც მზვობს, წუხს ანდა დრტვინავს ამ მალეზრწნად საგანთა გამო, თითქოს საქმე ეხებოდეს უზრწნელსა და მარადის მყოფს.

24. გახსოვდეს ყოველადი არსი²³, რომლის ესოდენ უმნიშვნელო ნაწილი ხარ შენ; მარადისობა, რომლისგანაც მხოლოდ ერთი წამი გხვდა წილად, მოკლე და მსწრაფლწარმაველი წამი; ბედისწერა, რომელშიაც შენც წილი გიძევს, მაგრამ რაოდენ უბადრუკი წილი!

25. ვინმე სცოდავს ჩემდა მომართ? შეეშვი, სცოლოს; ეს მისი საქმეა; მას თავისი მრწამსი აქვს და მოქმედების თავისი წესი; მე კი ისეთი ვარ, როგორიც სურს ვიყო საერთო ბუნებას და ისე ვიქცევი, როგორც სურს ვიქცეოდე ჩემსავე ბუნებას.

26. დაე, შენი სულის წარმმართველი და უზუნაესი ნაწილი ყოველთვის განზე იდგეს შენი

სხეულის მცონარების თუ სიშლევისაგან. დაე, ნუკი შეერთვის სხეულს, არამედ მტკიცედ მოიზღუდოს თავი, და, ამრიგად, ხორცილა დაუტოვოს ასპარეზად ვნებათა ღელვას. ხოლო თუ იმ სიმპათიის წყალობით, რომელიც ასე მჭიდროდ კერავს და აერთებს სულსა და ხორცს, ვნებანი მაინც მიღწევენ აზრთა საუფლოს, ნუ ეცდები წინააღმდეგე მათს ამ ბუნებრივ აღზევებას. ოღონდ აზრს იმის შესახებ, კეთილია ეს თუ ბოროტი, დაე, შენი წარმმართველი საწყისი ნულარაფერს დასძენს თავის მხრივ.

27. ნურასოდეს მოსწყდები ღმერთებს, ღმერთებს კი არ სწყდება ის, ვინც დღეობდამ საკუთარ სულს უშლის და უშიშვლებს მათ; სულს კმაყოფილს თავისი ხვედრით და იმ დიდი დემონის მორჩილს, რომელიც ზევსმა მიუბოძა მძლოლად და მცველად და ეს დემონი, ზევსის ნაწილი, გონებაა და აზრი თვითუული ჩვენთაგანისა.

28. ნუთუ შენ შერისხავ მას, ვისაც თხის სუნი ასდის, ან ვისაც პირი უყარს? რა ქნას? ასეთი პირი აქვს და ასეთი იდელები; ამიტომია, ასე საძაგლად რომ ყარს. — კი მაგრამ, — მეტყვიან, — კაცს გონება იმისთვის მიეცა, რომ თავისი ნაკლი შეიცნოს. — კეთილი და პატიოსანი; მაგრამ შენც ხომ კაცი ხარ და, მაშასადამე, გონებაც გაქვს. დაე, შენმა ფხიზელმა გონებამ გამოაღვიძოს მისი მოვლემარე გონი; მიუთითე,

შეგონე, თუ მოგისმენს, განიკურნება, და საჭირო აღარ იქნება რისხვა²⁴.

29. შენ შეგიძლია ისე იცხოვრო აქაც, როგორც აპირებ ცხოვრებას აქედან წასვლის შემდეგ. ხოლო თუ შენ არ გააძლევენ ამის შეძლებას, განვედ სიცოცხლით²⁵, მაგრამ განვედ როგორც კაცი, რომელიც არ ხედავს ამაში მაინცდამაინც დიდ ბოროტებას. აკამლი დგას სახლში და მე გაკდივარ²⁶. ისე კი, სანამ აქედან რაიმე ძალა არ მერეკება, მე თავისუფალი ვარ და ვერვინ დაძიშლის იმის ქმნას, რისი ქმნაც მსურს. ჩემი სურვილი კი სავსებით ეთანხმება გონიერი და ამ ქვეყნად მოქალაქეობრივი ცხოვრებისთვის მოვლენილი არსის ბუნებას.

30. სამყაროს სული თანაარსებობას ამკვიდრებს ვველგან. ამიტომ უმდაბლესი არსებანი მან უმაღლესთათვის შექმნა, ეს უკანასკნელნი კი — ერთმანეთისთვის. ხედავ, როგორი ურთიერთობა, როგორი ქვეწყობა და თანაწყობა დაამყარა მან არსთა შორის; როგორ მიაგო, ღირსებისამებრ, თვითუულს მისი მისაგებელი, და ბოლოს, როგორ აქცია თანამოაზრეებად უმაღლესი არსნი?

31. როგორ იქცეოდი დღემდე ღმერთების, მშობლების, ძმების, მეუღლის, შეილების, დედაძუძის და მამამძუძის, მოძღვართა, მოყვასთა, სახლეულთა, მსახურთა მიმართ? შეგიძლია თუ არა, თქვა: „არ მახსოვს, ვინმე შეურაცხმეყოს

სიტყვით ან საქმით²⁷.

გაიხსენე, რამდენი რამ გადაგხდენია, რამდენი რამ დაგიომენია, გაიხსენე, რადგან უკვე იხურება შენი ცხოვრების მატრიანე და გადის შენი სამსახურის ყაელი. გაიხსენე, რამდენი მშვენიერი რამ გინახავს, რამდენი ვნება დაგიგმია ზიზლით და რამდენ განსაცდელს შეხვედრიხარ წარბმუეხრელად, რამდენჯერ არად შეგირაცხავს ფუჭი დიდება და რამდენი ძალღი გიქმნია უმადურთათვის.

32. რატომ უნდა შეეძლოს უმეცარსა და უგუნურ სულს მრავლისმცოდნე და გაბრძნობილი სულის ამღვრევა? მაგრამ ვინაა მრავლისმცოდნე და გაბრძნობილი? ის, ვინც იცის დასაბამი და დასასრული და გონების, ყოველი არსის განმწონი და თანაბარზომიერი პერიოდების წიად ყოვლისგამრიგე გონების ძალმოსილება.

33. სულ მალე მიწად იქცევი და მტერად. შენგან დარჩება მხოლოდ სახელი, ან ისიც არა. ჰმ, სახელი! რაა სახელი? უღონო ხმა და უსულო ექო. ყველაფერი, რაც კი რამედ ფასობს ამ ქვეყნად, ფუჭია, ზრწნადი და წარმავალი; ყველაფერი ეს ავად წაკიდებულ ნაგაზებსა ჰგავს ან მოუსვენარ ყრმებს, ხან რომ ერთად იძღერენ და იცინიან, ხან კი ტირილს იწყებენ უცებ. სად არის რწმენა და სიწმინდე, ან სიმართლე და სამართალი? ყველამ ერთად მიაშურა „ვრცელი მიწიდან ოლიმ-

პოს მწვერვალს“²⁸. მაშ, რა გააკვებს ამ ჯურღმულში? გრძნობადი საგნები ცვლადნი არიან და უმტკიცონი, თვითონ გრძნობანი – ბუნდოვანნი და ადვილად საცთუნებელნი, სასიცოცხლო ძალა – სისხლის ორთქლი და ოზშივარი, დიდება... რას აქნე დიდებას ამ ზრწნადობის სამკვიდრებელში? მაშ, რა ექნათ? უღრტვინველად დაველოდოთ აღსასრულს ან სახეცვლა-გარდაცვალებას²⁹. მაგრამ სანამ ეგ წამი არ დაგვდგომია? ვაქოთ და ვადილოთ უკვდაენი, კეთილი უუკოთ მოკვდავთ, უღრტვინველად დავითმინოთ მათი სიახლოვე, მგარამ ნურც ძალზე დავიახლოვებთ მათ³⁰. ნუ დაივიწყებ, რომ ის, რასაც შენი არსება, შენი ხორცი და სული იმარხავს, შენ არ გეკუთვნის და, მამასადაძე, არც გექვემდებარება.

34. შენ შეგიძლია ყოველთვის ბედნიერი იყო, რადგან შეგიძლია ჭეშმარიტი გზა ირჩიო და ამ გზით წარმართო შენი მოქმედება და მრწამსი. ორი რამ აქვს საერთო ღმერთის და კაცის, ისევე როგორც ყველა გონიერი არსების სულს: ჯერ-ერთი, არაფერი უცხოგვარი მისთვის დაბრკოლებას არ წარმოადგენს, და, მეორეც, მას შეუძლია თავის ჭეშმარიტ სიკეთედ აზროვნებისა და მოქმედების სიწრფელე ირჩიოს და ამით დაუდოს ზღვარი საკუთარ სწრაფვას.

35. თუ ეს ჩემი ბიწი არ არის, არც ჩემი ბიწის შედეგი და, ამასთან, არც ჭალაქს ვნებს,

რადღ უნდა ეშფოთავდე მის გამო? მაგრამ რა შეიძლება ვნებდეს ქალაქს?

36. ნუ აპყვები გრძნობათა თამაშს. დაეხმარე გაჭირვებულთ, ისე, როგორც შეგიძლია და როგორც ისინი იმსახურებენ; დაეხმარე, თუნდაც მათ გაჭირვებას ეგრეთწოდებულ საშუალო საგანთა უქონლობა იწყვედეს მხოლოდ. მაგრამ ნუ მიიჩნევ ბოროტებად ამ უქონლობას, რადგან ბოროტება მისი ბოროტებად მიიჩნევა თვითონ. მიჰბაძე ბერიკაცს, რომელიც წასვლისას ბზრიალას სთხოვს თავის გაზრდილს, თუმცაღ იცის, რომ ეს ბზრიალაა მხოლოდდამხოლოდ; ისე აქაც. მაგრამ როცა შენ ქადაგებ ტრიბუნადან³¹... — საწყალო კაცო, ნუთუ დაგავწყდა, რას ნიშნავს ეს? — კი მაგრამ, ხალხს რომ დაავიწყდა? — მერჯა, შენ მხოლოდ ამიტომ ჰბაძავ რევკენთ?

სადაც არ უნდა მოვხვდე, მე შემეძლია ბედნიერი ვიყო. ხოლო ბედნიერია ის, ვინც კეთილი ხვედრი განუმზადა საკუთარ თავს. კეთილი ხვედრი კი კეთილმიდრეკილებაა სულისა, კეთილი სწრაფვა, კეთილი საქმე.

1. ყოველად არსი მორჩილია და მომყოლი¹. მისი გამრიგე გონება კი არ იმარხავს რაიმე მიზეზს, რომელსაც შეეძლოს ბოროტის ქმნად აღძრას იგი, რადგან მისთვის სავსებით უცხოა ყოველგვარი ბოროტება; ამიტომ არც ვის ბოროტს უყოფს და არც ვნებს ვისმე. ხოლო სამყაროში ყველაფერი მისი ნება-სურვილით ხდება, მისი ნებით მოიქცევა ყოფად ყოველი.

2. დაე, შენთვის სულერთი იყოს ყველაფერი, რასაც ითმენ ან განიცდი მოვალეობის აღსრულებისას; სიცხე თუ სიცვივე, ძილი თუ ღვიძილი, გზობა თუ ქება, სიცოცხლე თუ სიკვდილი, რადგან სიკვდილი სიცოცხლის ერთი მიზანია², და თუ გსურს მშვიდად შეეგებო მას, საკმარისია კეთილად მოიგვარო ღღეს მოსაგვარებელი საქმენი.

3. ჩასწვდი საგანთა სიღრმეს. დაე, შენს თვალს ნუ გამოეპარება ნურც მათი თავისებურება, ნურც მათი ღირსება.

4. ყველაფერი მალეხრწნადა და მალეცვლადი; ყველაფერი ან აორთქლდება, თუ არსი ერთია მართლაც, ან განქარდება³.

5. ყოველისგამრიგე გონება კარგად იცნობს როგორც თავის თავს, ისე თავისი მოქმედების საგანს და სამოქმედოდ სახმარ მასალას.

6. აი, მოძალადის დასჯის უკეთესი წესი: ნუ ემსგავსები მას.

7. დაე, ქვეყნისთვის სასარგებლო ერთი საქმიდან მეორეზე გადასვლა იყოს შენი სიხარულისა და სიმშვიდის წყარო⁴; დაე, ამასთან, მუდამ გახსოვდეს ღმერთი.

8. ჩვენი წარმართველი საწყისი ის საწყისია, რომელიც თვითონვე აღვიძებს, თვითონვე აღძრავს, თვითონვე იქცევს თავის თავს იმად, რადაც სურს იქცეს, და რომელსაც ძალუძს ისეთად უჩნდეს ყველაფერი, როგორც სურს უჩნდეს.

9. ყველაფერი, რაც ხდება საერთო ბუნების თანახმად ხდება და არა რომელიმე სხვა, ვთქვათ, მისი გარემომცველი ან მის მიერ გარემოცული თუ მისგან დამოუკიდებელი ბუნების თანახმად.

10. ან შერევა, შეზავება და განქარება, ან ერთობა, წესრიგი და ბედისწერა⁵. თუ დაუშვებთ პირველს, მაშინ რაღამ დამაბას და დამაკაოს ამ მწვირესა და ამ ქაოსში? რაღას უნდა შევალთ ჩემი სიცოცხლე, თუ არა ზრუნვას მოწივენადი „მიწად ქცევისთვის“⁶ ან რიღასთვის უნდა ვიშოთო? რადგან გარდუვალ განქარებას ვერ გავაქცევთ, რაც უნდა ვქნა ანდა ვეცადო. ხოლო თუ დავუშვებთ მეორეს, მაშინ, მტკიცედ მდგომი, თაყვანს ვცემ და ვესავე შემოქმედს.

11. როცა გარემოებათა დამთრგუნველი ძალი

გაშოთებს, მეყვსეულად შეეფარე შენსავე თავს, და, თუ აუცილებლობა არ გაიძულებს, ნუ დაარღვევ შენი სულიერი ცხოვრების მშვიდსა და თანაბარ რიტმს. რადგან რაც უფრო ხშირად მიუბრუნდები ჰარმონიას, მით უფრო მკვიდრ წილს დაიდებ მასში.

12. შენ რომ ერთდროულად დედაც გყავდეს და დედინაცვალიც, ალბათ, პატივისცემას არ მოაკლებდი ამ უკანასკნელს, მაგრამ მაინც დედისკენ გაგიწევდა გული ყოველთვის. ფილოსოფია და სასახლის კარზე ცხოვრება – აი, შენი დედა და დედინაცვალი. მაშ, მალიძალ მიუბრუნდი პირველს და სულის სიმშვიდე ეძიე მასში; რადგან მისი წყალობით უფრო ადვილად ასატანი გეჩვენება კარზე ცხოვრება და შენც უფრო ადვილად აგიტანენ კარისკაცები.

13. ზორცსა და აპოზტს ასე უყურე: აი, ეს თევზის გვაშია, – ეს – ფრინველის, ეს კიდევ – გოჭის; ზუსტად ასევე, ფალერნი⁷ – ყურძნის წვენია მხოლოდ, პორფირი – ცხვრის მატყლი, ლოფორთქინას სისხლით ნაღები, თანაყოფა – სასქესო ორგანოთა ხახუნნი, თესლის ნთხევისა და გარკვეული სპაზმების თანხლებით. მსგავსი წარმოდგენები, საგანთა სიღრმის წვდომისა და მათი განწონის წყალობით, შეგაძლებინებენ შეიცნო ნივთთა და მოვლენათა ჭეშმარიტი არსი. ასე უნდა იქცეოდა მთელი სიცოცხლის

განმავლობაში. მაშინაც კი, როცა ესა თუ ის საგანი ნდობისა და მოწონების ღირსად გვიჩანს, ჩვენ გემართებს მთლიანად გავაშიშვლოთ იგი, განვტვიტოთ მისი მალეზრუნადობა და ჩამოვაცილოთ მისი ფუჭი მზვაობის წყარო — ცრუ და ცალბი შარავანდელი. რადგან მზვაობა მაც-თურ სოფისტს ჰგავს, რომელიც სწორედ მაშინ გვაცთუნებს (და მით უფრო მეტად გვაცთუნებს), როცა გგონია, რომ შენს მეტი ვერვინ შესძლებს იმის კეთებას, რასაც აკეთებ. გაიხსენე, რა უთქვამს კრატესს ქსენოკრატეს მიმართ⁸.

14. საგანთა უმრავლესობა, რომელიც სასურველად უჩანს ბრბოს, უსულო თუ მცენარეულ სამყაროს მიეკუთვნება, როგორც მაგალითად, ქვები, ხეები, ლელვი, ვაზი ან ზეთისხილი. ბრბოსგან მცირედ გამორჩეულნი სულდგმულ არსებათა სიმრავლეს არჩევენ, როგორც მაგალითად, ცხვრის ფარას თუ ცხენების რემას. განვითარების უფრო მაღალ საფეხურზე მდგარნი — გონიერი, თუმცა არა ყოვლად სულთან წილნაყარი, მაგრამ მაინც ქმედითი, ხელოსნობის თუ რაიმე სხვა ნიჭით დაჯილდოებული სულით მოსილი არსებების, ანუ, მოკლედ რომ ვთქვათ, მონების სიმრავლეს. ხოლო კაცი, რომელიც აღმერთებს და თავყანსა სცემს ყოვლად გონიერსა და მოქალაქეობრივ სულს, სხვას არაფერს ისახავს მიზნად, თუ არა სიყვარულს და ერთგულებას სამოქალაქო სიკეთის მიმართ; და არა მარტო

თვითონ ისახავს, თავის მოყვასსაც ეხმარება ამავე მიზნის დასახვასა და მისკენ სწრაფვაში.

15. არსთაგან ზოგი ყოფნას მიეღტვის, ზოგი — არყოფნას, ხოლო ყოფად მოქცეული ნაწილობრივ არყოფნაში გადადის მყისვე. სახეცვლილების მარადმედინი ნაკადი გამუდმებით აახლებს სამყაროს, ისევე როგორც ღროის უწყვეტი დინება მარადიულ სიტაბუკეს ანიჭებს უმზცესსა და უსასრულო მარადისობას. ამ მარადიული დინების წიად, ამ მარადმედინ საგანთა შორის, რომელთა წამით შეყენებაც არ შეგვიძლია, რას უნდა ვთვლიდეთ სიყვარულის ღირსად, რას ცვეთ თავყანი? ეს იმას ჰგავს, კაცმა სურვილით სავსე მზერა გააყოლოს გაფრენილ ვაყაზს, რომელიც მყისვე გვეკარგება თვალთაგან. მითხარი, რა არის ჩვენი სიცოცხლე, თუ არა სისხლის ორთქლად ქცევა და ჰაერის სუნთქვა? განა რაიმე განასხვავებს ჰაერის ყოველწამიერ ჩასუნთქვასა და ამოსუნთქვას უკანასკნელი ამოსუნთქვისგან, რომელსაც საბოლოოდ უბრუნებ მას, ვინც გუშინ თუ გუშინწინ — შენი დაბადებისას — გიბოძა სუნთქვის უნარი და სული ჩაგიდგა მყიფე სხეულში?

16. ფასეულია არა ჰაერის ჩასუნთქვა, მცენარეთა მსგავსად, ან ამოსუნთქვა, ცხოველთა მსგავსად, არა შთაბეჭდილებათა შენახვისა თუ ვნებათა სათამაშოდ ქცევის უნარი, არა ჯოგად

ცხოვრება, არა საჭმლის ღებვა: რაღა ღებვა და რაღა საჭმლის ნარჩენების გამოყოფა. მამ რა? მოწონების გამოხატვა ტაშის ცემით? არა. მამასადაძმე, არც მოწონების ყოჩინი, რადგან მოწონების ნიშნად ბრბო ბლავის მხოლოდ. ამრიგად, შენ ზურგი აქციე ფუჭ სახელსა და დიდებას; რაღას მიიჩნევ ფასეულად? ჩემის აზრით, კაცის ბუნების შესატყვის მოქმედებას თუ მოქმედების დროზე შეწყვეტას, ანუ ცოდნის და ხელოვნების ყველა დარგის ჭეშმარიტ მიზანს, რადგან ყოველი ხელოვნება იმას მიელტვის, რომ თვითეული მისი ქმნილება შეესატყვისებოდეს საგანს, რომლისთვისაც ის მას ქმნის. ასეთია მეღვინისა და ძვეწახის, ცხენების მხედნავისა და ძაღლების მგეშავის მიზანი. ხოლო რას მიელტვის სწავლა და აღზრდა? სწორედ ესაა ფასეული. და თუ ამ მხრივ ყველაფერი თავის რიგზეა, უფასურად და უბედურკად გეჩვენება სხვა დანარჩენი. მაგრამ შენ ვერ ელევი ბევრ სხვა რამესაც? მაშინ საძულადოდ დაემშვიდობე თავისუფლებას, თვითკმარობას და აუღმღვრეელობას. რადგან თვით აუცილებლობა გაძულებს შურით, ეჭვის თვალთა და უნდობლობით უმზერდე ყველას, ვისაც ძაღუმს შენთვის ეგზომ ძვირფასი საგნები წარგტაცოს, და ბოროტს იზრახავდე მის მიმართ, ვინც მათ ფლობს. მოკლედ, თვითეული ამ საგნის დაკარგვას ძაღუმს სულის სიმშვიდე წაუღოს კაცს და ღმერთების გამოად აღძრას იგი⁹. და პირიქით, თუ შენ პატივს სცემ და აფასებ საკუთარ სულს,

ყოველთვის შესძლებ კმაყოფილი იყო შენივე თავით, კეთილმოსურნეობით ემსჭვალვოდე კაცთა და თავიანს სცემდე ღმერთებს, ესე იგი, აქებდე და აღიდებდე ყველაფერს, რასაც ისინი წარმოგიგზავნიან ან გიბოძებენ.

17. ზემოდან ქვემოთ, ქვემოდან ზემოთ, ასე წრიულად ბრუნავენ სტიქიონები¹⁰. სათნოების მოძრაობა კი, როგორც უფრო ღვთაებრივი, არ მისდევს არცერთ ამ მიმართულებას: ის მიიწვევს წინ პირდაპირი, თუძკალა ძნელად სავალი და ძნელად საცნაური გზით¹¹.

18. რას სჩადიან კაცნი? ყოველნაირად ეწინააღმდეგებიან თანამედროვეთა განდიდებას, თვითონ კი სულ იმის ცდაში არიან, როგორ მოიხვეჭონ დიდება შთამომავალთა თვალში, რომელნიც არასდროს არ უნახავთ და ვერც ნახვენ. ეს დაახლოებით იგივეა, რაც დრტვინვა იმის გამო, რატომ ჯერ კიდევ წინაპრები არ გვაქებდნენ და გვადიდებდნენო ჩვენ.

19. თუ რაიმე შენს ძალ-ღონეს აღემატება, ნუ იტყვი, რომ ის საერთოდ აღემატება კაცის ძალ-ღონეს. მაგრამ ის, რაც კაცისათვის მისაწვდომია, ის, რაც ხელეწიფება კაცს, შენც ხელგეწიფება, გწამდეს.

20. ხდება ხოლმე, რომ გიმნასიონის არენაზე ასპარეზობისას ვინმე გაგკაკრავს ფრჩხილით

ან თვალს ჩაგვიღურჯებს თავის დარტყმით. მაგრამ ჩვენ ყურადღებას არ ვაქცევთ ამას, წყენას არ ვიმჩნევთ და არ ვუყურებთ მას, როგორც ბოროტმზრახველს. მართალია, შემდგომ უკვე გაკურობივართ მასთან შეხვედრას, მაგრამ არა როგორც მტერთან, ვერაგსა და დაუნდობელთან: ჩვენ უბრალოდ, თავს ვარიდებთ მას. ასე უნდა ვიქცეოდეთ ცხოვრებაშიც. მაშ, მოდი, ბევრი რამ დიდსულოვნად მივუტყევთ, დიდსულოვნად შევუნდოთ მას, ვინც, თუ შეიძლება ასე ითქვას, ჩვენთან ერთად ასპარეზობს ცხოვრების ასპარეზზე. რადგან, როგორც უკვე ითქვა, შეიძლება თავი ვარიდოთ მასთან შეხვედრას და, ამრიგად, — მის მიმართ იჭვსაც და სიძულვილსაც.

21. თუ ვინმე შესძლებს დამიმტკიცოს, რომ მე არასწორად ვფიქრობ ანდა ვმოქმედებ, სიამოვნებით შევიცვლი აზრსაც და მოქმედების წესსაც. რადგან მე დავეძებ ჭეშმარიტებას, რომლისგანაც არავის არასდროს არა ვნებია რა. პირიქით, ვნებული ისაა, ვინც, თავისი სიკერპის გამო, ცთომილებასა და უმეტრებაში მყაყდება.

22. მე ჩემს ვალს ვიხდი მხოლოდ. დანარჩენი მე არ მეხება: ყველაფერი ეს ან რაღაც უსულოა, ან უგონო, ან შეცთომილი და გზასაცდენილი.

23. უგონო არსთა და, საერთოდ, საგანთა და ნივთთა მიმართ სულგრძელი იყავ და დიდსულოვანი; ისეთი, როგორიც უნდა იყოს გონიერი

უგონოთა მიმართ. კაცთა, როგორც გონიერ არსთა მიმართ კი — ისეთი, როგორიც სწორია სწორთან. ხოლო, ამასთან, მუდამ გახსოვდეს ღმერთი, და ნუ დაეძებ, რაძღენ ხანს გასტანს ამგვარი ყოფა: საკმარისია სამი ასეთი საათიც.

24. სიკვდილმა ერთმანეთს გაუსწორა ალექსანდრე მაკედონელი და მისი ძეგორე¹²; რადგან ერთიც და მეორეც ან სამყაროს თესლისებრმა გონებამ შთანთქა, ან ატომებად დაირღვა და დაიშალა ორივე.

25. გულისხმავა, რამდენი რამ ხდება ყოველ წამს თვითნული ჩვენგანის არსებაში, როგორც სულში, ისე სხეულში, და შენ აღარ გაგიკვირდება, როგორაა, რომ გაცილებით მეტი რამ ხდება, ან, უფრო უკეთ, ერთურთს თანხედება იმ ყოვლისმომცველ და ყოვლად არსში, რომელსაც სამყაროს ვუწოდებთ ჩვენ.

26. ვინმემ რომ გკითხოს, როგორ იწერებაო სახელი „არტონინუს“, ნუთუ პასუხად ყვირილითა და ასო-ასო დამარცვლით წარმოსთქვამ ამ სახელს? და მერე, თუ ამის გამო შემოგწყნრა, ნუთუ შენც წყრომით მიუგებ რასმე? განა, პირიქით, მშვიდად, გაბმით და ერთმანეთზე მიყოლებით არ წარმოსთქვამ თვითნულ ასოს? ნუ დაივიწყებ, რომ ყოველგვარ მოვალეობასაც ცალკეული მოქმედების თანმიმდევრობა და პარმონიული მთლიანობა განაპირობებს. და თუ გსურს პირ-

ნათლად მოიხადო შენი ვალი, ნუკი დაარღვევ ამ მთლიანობას და წყრომით ნუკი მიუგებ წყრომას, არამედ გულმშვიდად და თანმიმდევრულად აღასრულე ყოველი საქმე.

27. ხომ სისასტიკეა, კაცთ უკრძალავდე იმისკენ სწრაფვას, რაც მათ სასურველად და სასარგებლოდ უჩანთ. შენ კი უკრძალავ, როცა დრტვინავ იმის კამო, რომ ისინი სცდებიან. რადგან მათ მხოლოდ ის იზიდავს, რაც სასურველად და სასარგებლოდ უჩანთ. — მაგრამ თუ ისინი მართლა სცოდავენ, თუ ისინი მართლა სცდებიან? — მაშინ მიუთითე ან შეაგონე, მაგრამ მშვიდად და უდრტვინველად¹³.

28. სიკვდილი ბოლოს უღებს ყოველგვარ აღქმას, ყოველგვარ ვნებას, რომელიც თავისი ნების სათამაშოდ გვაქცევს. აზრის ცთომას და მსახურებას სხეულის მიმართ.

29. განა სირცხვილი არ იქნება, რომ ამ ცხოვრებას, რომელსაც შენი ხორცი უძღვებს, სულმა ვერ უძღოს?

30. ნუ მისდევ ცეზართა კვალს, ნუ იმსჭვალვი მათი სულით: რადგან ასედაც ხდება. ეტაღე შეინარჩუნო უბრალოება, სიკეთე, სიწმინდე, სიღარბისლე, სიძარბის სიყვარული, ღვთისმოსაობა, კეთილმოსურნეობა, კაცთმოყვარეობა, ღვაწლისძმლეობა. იბრძოლე, რათა იყო ისეთი,

როგორც სურდა ყოფილიყავ ფილოსოფიას. თავყანი უცი ღმერთებს, იზრუნე კაცთა მიმართ. სიცოცხლე მოკლეა! ამქვეყნიური არსებობის ერთადერთი ნაყოფი კი სულის კეთილმიდრეკილებაა და საქვეყნო საქმის სიყვარულით შთაგონებული მოღვაწეობა. ნუ შეარცხვენ ანტონინუსის¹⁴ აღზრდილის სახელს. დაე, შენთვის მარად მისაბაძი იყოს მისი გულმოდგინება და გონების ხმის კარნახით ქცევა, მისი სულის უცვლელი სიმშვიდე და სიწმინდე, მისი მუბლის სისქეტაკე და მშობლური სიტკბო, მისი ზიზღი ფუჭი დიდების მიმართ და მისი ცნობისმოყვარეობა. ის მუდაბეამ იმას ცდილობდა, არაფერი დაეტოვებინა უყურადღებოდ, ყველაფერი შეეცნო და გულდასმით აეწონ-დაეწონა; უდრტვინველად ითმენდა დაუმსახურებულ ყვედრებას და ყვედრებითვე არ პასუხობდა მასზე; მიწყვი დინჯი და წინდანედული, გულგრილი იყო შესმენისადმი; გულდასმით სწავლობდა კაცთა ზნესა და ქცევას; მისთვის სავსებით უცხო იყო ყოვლის გმობა, შიში, ეჭვი და სოფისტური მანქანება; მცირედით კმაყოფილდებოდა ყოველთვის, როცა საცხოვრისზე, სარეცელზე, ტანსაცმელს, ტრაქეზსა თუ ფარეშებზე მიდგებოდა საქმე; შრომისმოყვარე იყო, სულგრძელი და ძრავლისძმმენი; ცხოვრების უბრალო წესის წყალობით, შეეძლო ფეხმოუცვლელად მჯდარიყო ერთსა და იმავე ადგილას, ერთი და იგივე საქმით გართული, და მხოლოდ მკაცრად განსაზღვრულ საათებში დაეკმაყო-

ფილებინა ბუნებრივი მოთხოვნებიანი; რაოდენ ერთგული და სანდო იყო მეგობართათვის; როგორი მოთმინებით უსმენდა ყველას, ვინც მისი აზრის წინააღმდეგ იძალღებდა ხმას, და რიგორ ხარობდა, როცა უკეთეს გზას უჩვენებდა ვინმე; ღეთისმორწმუნე იყო, მაგრამ არა ცრუმრწმენი; ვინძლო, ისევე სუფთა და მშვიდი სინიღისით მხვდევ აღსასრულს, როგორც ის შეხვდა.

31. გამოფხილდი და გონს მოეგე! ხოლო რა გამოფხიზლდები და გულისხმაყოფი, რომ სიზმრები გტანჯაუდნენ მხოლოდ, ხელმეორედ გამოფხიზლდი და უმზირე ამქვეყნიურ ამოუბას, როგორც წელან სიზმარეულ ჩვენებებს უმზერდი.

32. მე შევდგები სულისა და სხეულისაგან. სხეულისთვის ყველაფერი სულერთია, რადგან ის მოკლებულია გარჩევისა და განსხვავების უნარს. სულისთვის კი სულერთია ყველაფერი, გარდა მისი საკუთარი მოქმედებისა, რომელსაც თვითონვე განსაზღვრავს და განაპირობებს. მაგრამ მოქმედებაც არის და მოქმედებაც: სული არჩევს და განსხვავებს მხოლოდ დღევანდელს, რადგან წარსული და მომავალი მისთვის სულერთია.

33. ხელისა და ფეხის შრომა არ ეწინააღმდეგება მათ ბუნებას, სანამ ხელი ხელისას აკეთებს და ფეხი — ფეხისას. სწორედ ასევე, კაცის შრომაც არ ეწინააღმდეგება მის ბუნებას, სანამ

კაცი თავის კაცურ საქმეს ასრულებს. ხოლო ის, რაც არ ეწინააღმდეგება კაცის ბუნებას, არც ბოროტების წყაროა მისთვის.

34. რამდენი ტკილი წამი ახსოვს ყაჩაღს, მემრუშეს, მამისმკვლელს, ტირანს!

35. შეგიძინეკია თუ არა, რომ უბრალო ხელოსნები, თავიანთი უგემოვნო მუშტრების დაკეთებს რომ ასრულებენ, მაინც არ ღალატობენ საკუთარი ხელობის სულს. ვაი სირცხვილო! ნუთუ ღურგალი ან ექიმბაში უფრო უნდა აფასებდნენ საკუთარი ხელობის სულს, ვიდრე კაცი თავის სულს თუ თავის გონებას, რომელიც, ღმერთებს ამსგავსებს და ანათესავებს?

36. აზია, ევროპა — მხოლოდ ორი წერტილია სამყაროში; მთელი ოკეანე — წვეთია სამყაროში; ათონის მთა — ქვიშის მარცვალია სამყაროში; მთელი აწმყო — წამია მარადისობაში. ყველაფერი უბადრუკია, ცვლადი, ზრუნადი და მსწრაფლ-წარმავალი. ყველაფერი ზეგარდმო ეზიარება არსებობას, ყველაფერი ერთი საერთო საწყისისა თუ ყოვლის თანაკავშირისა და თანამიმდევრობისაგან იღებს დასაბამს. ასე რომ, ყოველი ავისმოქმედი, ლომის ხახა თუ გველის შხამი, ეკალი თუ ჭაობი, უშუალო დამატებაა ზეგარდმო გარდმოსული სიკეთის და მშვენიერების¹⁵. მაშ, ნუკი ფიქრობ, თითქოს ყოველივე ეს უცხო იყოს მისთვის, რასაც აღმერთებ, არამედ მიიქეც

ყოველის წყაროს და დასაბამის მთელი სავესტების ჭკერეტად.

37. ვინც იხილა აწმყო, მან იხილა ყველაფერი: ისიც, რაც იყო ძირიადი საუკუნის უკან და ისიც, რაც იქნება უკუნისამდე. რადგან ყველაფერი ერთგვაროვანია და ერთსახოვანი¹⁶.

38. ხშირად იფიქრე ყველა იმ საგნის ურთიერთკავშირისათვის, რომლებითაც საგნობს სამყარო, და მათი ურთიერთმიმართებისთვის, რადგან ყველა ისინი თითქოს სიყვარულით ესკვნიან და ეწვნიან ერთმანეთს; ამიტომაც მეგობრობენ ერთმანეთს. ეს აიხსნება მოწვევრიგებული მოძრაობით, ერთსულაოვნებითა და არსის ერთობით.

39. შეეგუე ყველაფერს, რაც ბედმა გარგუნა წილად. გიყვარდეს კაცნი, რომელთა შორისაც გიწევს ცხოვრება, მაგრამ -- გულწრფელი სიყვარულით.

40. არცერთ იარაღს, ხელსაწყოს, ჭურჭელს არ ეკიდება ჟანგი, როცა იმისთვის იყენებენ, რისთვისაც შექმნეს, თუნდაც მათი შემოქმედი შორს იყოს მათგან. ხოლო რაც შეეხება ბუნების მიერ შექმნილ საგნებს, მათი შემქმნელი ძალა ნიადაგ მათში და მათთანაა ჰკიეს. მას, თავყვანი ეცი ამ ძალას და გწამდეს, რომ თუ მისი მორჩილი იქნები, ყველაფერი ისე წარიმართება,

როგორც შენ გსურს. სწორედ ასევე ყველაფერი, რაც საერთო ბუნების საუფლოს ეკუთვნის, ისე მიდის და მიემართება, როგორც მის უფალს სურს.

41. თუ შენ კეთილად ან ბოროტად მიიჩნევ იმას, რაც შენს ნებაზე არაა დამოკიდებული, ყოველთვის, როცა ბოროტს გადუყრები ანდა მოსწყდები კეთილს, იძულებული იქნები უკადავნი ჰგმო და მოკვდავნი მოიძულო, მიუხედავად იმისა, მართლა ისინი არიან ბოროტის მოწვევისა და კეთილისაგან მოწყვეტის ჭეშმარიტი მიზეზი თუ არა. ჩვენ ბევრ რამეში ვცოდავთ მხოლოდ იმიტომ, რომ გულგრილად ვერ ვუყურებთ ვერცერთს ამ ორთაგან. და, პირიქით, თუ ჩვენ კეთილად ან ბოროტად მივიჩნევთ მხოლოდ მას, რაც ჩვენსავე ნებაზე ჰკიდია, არავითარი საბაბი აღარ გვექნება მკრეხელობისა და კაცთმოძულეობისათვის¹⁷.

42. ჩვენ ყველანი ერთი საერთო მიზნის ზორცმესხმას ვემსახურებით, ერთი -- ცოდნით და მიზნის შეცნობით, მეორე -- მის შეუცნობლად. ალბათ, ამიტომ ამბობს ჰერაკლიტე, რომ თვით მძინარენიც მუშაკობენ და ხელს უწყობენ სამყაროულ ყოველისქმნადობას¹⁸. მაგრამ ყველა თავისეურად მუშაკობს, ყველას თავისი წვლილი შეაქვს ამ ქმნადობაში, ასე გასინჯე, მკრეხელსაც და მასაც, ვინც ცდილობს წინააღმდეგს ქმნადს

და არად აქციოს იგი. სამყაროს ასეთი კაცნიც სჭირდება. მაშასადამე, შენ თვითონ უნდა გადასწყვიტო, ვის მხარეს დადგე, ვის მიაკუთვნო თავი. სულერთია, ყოვლისგამრიგე მაინც ისე გამოგიყენებს, როგორც თვითონ მიიჩნევს უმჯობესად და თავის თანამოქმედად და თანამონაწილედ გაქცევს. მაგრამ, დაე, შენი მონაწილეობა ნუ ემგვანება კომედიის იმ სუსტსა და სულელურ ლექსს, რომელსაც იხსენიებს ქრისტიკე¹⁹.

43. განა მზე წვიმის მაგიერობის გაწევას ცდილობს, ან ასკლეპიოსი – კარპოფორასას²⁰? და განა ვარსკვლავები, მათი ურთიერთგანსხვავების მიუხედავად, ერთსულონად არ ემსახურებიან ერთსა და იმავე მიზანს?

44. უკეთუ ღმერთებმა რამე განიზრახეს ჩემდა ან ჩემ თავს მოწვევადის მიმართ, კეთილი განიზრახეს ალბათ; რადგან, ჯერ ერთი, წარმოუდგენელია ღმერთი, რომელიც არაფერს არ იზრახავს საერთოდ, და, მეორეც, რატომ უნდა განეზრახათ ბოროტი? რას არგებდა ეს ან თვითონ მათ, ან მათი ზრუნვის უპირველეს საგანს – სამყაროს? ხოლო თუ მათ არაფერი განუზრახავთ ჩემდა მომართ, საერთო ბუნების მიმართ მაინც ხომ უნდა განეზრახათ რაღაც; ამ შემთხვევაშიც, მე მმართებს სიხარულით მივიღო ჩემი წილხვლომილი, როგორც არსთა საერთო ბუნებიდან გამომდინარე. მაგრამ თუ ღმერთებს არაფერი

განუზრახავთ საერთოდ (რისი ოდენ გაფიქრებაც კი მკრეხელობაა)? მაშინ ისლა დაგვრჩენია, ხელი ავიღოთ მსხვერპლშეწირვაზე, ლოცვაზე, ფიცზე, მოკლედ ყველა იმ საწესო სამსახურზე, რასაც ასეთის სასობით ვასრულებთ, ღმერთების არსებობასა და ღმერთებრივ და კაცურ ბუნებათა ნათესაობაში დარწმუნებულნი. ვგეც არ იყოს, თუ ღმერთებს არაფერი არ განუზრახავთ, შემძლია თუ არა თვითონვე განვიზრახო რამე ჩემივე თავის მიმართ, თვითონვე განვიხილო, რა არის სასარგებლო ჩემთვის? ხოლო თვითეულისთვის სასარგებლოა ის, რაც ეთანხმება მის ბუნებას და მის სულიერ წყობას. ჩემი ბუნება კი გონიერი და ამქვეყნად მოქალაქეობრივი ცხოვრებისთვის მოვლენილი არსის ბუნებაა. მე ჩემი სამშობლო მაქვს და ჩემი ქალაქი: როგორც ანტონინუსს – რომი, როგორც კაცს – სამყარო²¹, და არ არსებობს ჩემთვის, ორი ქალაქის მოქალაქისთვის, სხვა სიკეთე, გარდა იმისა, რასაც სარგებლობა მოაქვს ორივე ამ ქალაქისათვის.

45. თვითეულის წილხვლომილი საერთო ბუნებისთვისაც სასარგებლოა. მარტო ამის აღნიშვნაც კმარა. მაგრამ გამოწველილვით განმზილველი იმასაც ნახავს, რომ ის, რაც სასარგებლოა ერთი კაცისთვის, სხვებისთვისაც სასარგებლოა. ხოლო სიტყვა, „სასარგებლო“ აქ უნდა ვიხმაროთ მისი უზოგადესი მნიშვნელობით და ეგრეთწოდებულ საშუალო საგნებზედაც²² განვაყრცოთ იგი.

46. ამფითეატრებსა თუ სხვა მსგავს ადგილებში წარმოდგენებზე ხშირად დასწრება, ბოლოს და ბოლოს, შეიძლება მოგებზრდეს და გული გაგიწყალოს სანახაობათა ერთფეროვნებამ. ასეა ცხოვრებაშიც: გარეშემო, მაღლა თუ დაბლა ყველაფერი ერთი და იგივე წყაროსაგან იღებს დასაბამს; მაგრამ როდემდე?!

47. გამუდმებით იფიქრე იმაზე, თუ რამდენი კაცი მიიბარა მიწამ, რამდენი სხვადასხვა ხელობისა და სხვადასხვა ტომის კაცი, სანამ არ მიადგები ფილისტიონს, ფებოსსა და ორიგანიონს²³; მიიქეც შემდეგ სხვა ტომთა ბუდის ჭვრეტად. ჩვენც მოგვიწევს გადავსახლდეთ იქ, სადაც გადასახლდა ამდენი ენამჭვერი რიტორი, ამდენი დიდი ფილოსოფოსი, ჰერაკლიტე, პითაგორა, სოკრატე, ძველი დროის ამდენი გმირი, მათ შემდეგ – ამდენი სტრატეგი და ტირანი, ბოლოს, ედოქსე, პიპარქე²⁴, არქიმედე და სხვანი და სხვანი, ზეგარდმო ნიჭით ცხებულნი, დიდსულოვანნი, შრომისმოყვარენი, მრავლისმოქმედნი, თავდაჯერებულნი და, ასე გასინჯეთ, კაცთა ცხოვრების ამაოებისა და მსწრაფლწარმაველობის თვით ისეთი მამხილებელნი, როგორც იყვნენ მენიპე²⁵ და მისი მსგავსნი. ნუ დაივიწყებ, რომ ყველა ისინი დიდხანია მიწაში წვანან. მაგრამ რა არის საშინელი მათთვის ამაში? ან კიდევ მათთვის, ვისაც სახელიც არ ღარჩენია? ფასეულია მხოლოდ ერთი რამ: ჭეშმარიტებისა და

სამართლიანობის სამსახურს შეაღიო შენი სიცოცხლე და შემწყნარებელი იყო ცრუმეტყველთა და უსამართლობის მოქმედთა მიმართ.

48. თუ გსურს სიხარული მოუპოვო შენსავე თავს, გაიხსენე შენი ახლობლების სიქველენი: ერთი საქმის სიყვარულით გამოირჩევა, მეორე – თავღმბლობით, მესამე – სიუხვით, მეოთხე კიდევ – სხვა რაღაცით. რადგან არაფერი არ გვანიჭებს ისეთ სიხარულს, როგორც სათნოება-სიქველის სახე, რომელიც ჩვენი ახლობლების სულში ბრწყინავს და რომლის თავის თავში დასრულებული სრულქმნილება ყველაზე უმაღლესეა თვალში. ამიტომ ხშირად იფიქრე მათი სიქველისათვის.

49. განა შენ ღრტვიანავ იმის გამო, რომ ამდენ და ამდენ ლიტრას²⁶ იწონი და არა სამასს? მაშ, ნუ ღრტვიანავ ნურც იმის გამო, რომ ამდენ და ამდენ წელს ცოცხლობ მხოლოდ და არა მეტს. დასჯერდი შენთვის ბოძებული დროის მონაკვეთს, ისევე როგორც მატერიის შენთვის ბოძებულ მასას სჯერდები.

50. ეცადე დაარწმუნო ისინი. იმოქმედე თვით მათი ნების წინააღმდეგაც, თუკი სამართლიანობის სული მოითხოვს ამას. ხოლო თუ ისინი ძალას იხმარენ, რათა ხელი შეუშალონ შენს მცდელობას, ნუ აიძღვრევი, შეინარჩუნე სულის სიმშვიდე და ახალი სათნოების გამოსამჟღავნებლად

გამოიყენე ეგ დაბრკოლება²⁷. გახსოვდეს ისიც, რომ შენი მცდელობა იმთავითვე ფარლობითი იყო, და რომ არას მიელტვიოდი-რა შეუძლებელს. მაშ, რას? დაახლოებით ასეთისავე მიზანს? მაგრამ შენ თითქმის მიაღწიე მას, რადგან ცდა ბედის მონახვერეა და წარმატების საწინდარი.

51. პატივმოყვარე თავის სიკეთეს სხვათა მოქმედებაში ხედავს, განცხრომის ტრფიალი – თავის შეგრძნებებში, ბრძენი – საკუთარ მოღვაწეობაში.

52. შენ შეგიძლია არ შეიქმნა წარმოდგენა ამის შესახებ და, ამრიგად, ფუჭი წრიალისგან დაიხსნა სული. რადგან საგნები თავისთავად არ მონაწილეობენ ჩვენი წარმოდგენების ჩამოყალიბებაში.

53. ეცადე, ყურადღებით უსმინო სხვებს და შეძლებისდაგვარად ჩასწვდე თანამოსაუბრის სულს.

54. ის, რაც არ რგებს სკას, არც ფუტკარს რგებს.

55. როცა მეზღვაურები აგინებენ შესაჭვს, ანდა სნეულნი – მკურნალს, იმიტომ აგინებენ, რომ აიძულონ ისინი, უკეთ იმოქმედონ – ერთმა თავისი თანამგზავრების, მეორემ კი ავადმყოფთა გადასარჩენად.

56. რამდენმა კაცმა, რომელთან ერთადაც მოველ ამ ქვეყნად, უკვე დაუტევა იგი.

57. ზაფრიანს მწარე ეჩვენება თაფლი; ცოფიანს წყლის ეშინია, ხოლო ბავშვებს ბურთი მოსწონთ ყველაზე მეტად. რატომ ვძრისხანებ? იქნებ გგონია, რომ ცთობა ნაკლებ აწუხებს კაცს, ვიდრე ზაფრა – ზაფრიანს, ანდა ცოფი – ცოფიანი ძაღლისაგან დაკბენილს?

58. არავის ძაღუმს ხელი შევიძალოს იმაში, რომ მთელი სიცოცხლე გაატარო შენი ბუნების სულის თანახმად; არ შეიძლება შენ შეგემთხვევს რამე ისეთი, რაც არ ეთანხმება საერთო ბუნების სულს.

59. რანი არიან ისინი, ვისაც გვსურს თავი მოვაწონოთ, და მერე რისი გულისთვის? რა გზით?! რაოდენ სწრაფად ნთქავს ყველაფერს მარადისობა და რამდენი შთანთქა მან უკვე!

წიგნი მუშავდი

1. რა არის ბიწი? ის, რაც არაერთხელ გიზილავს შენ. მაშ, რაც უნდა შეგემთხვეს, ყოველთვის მზად იყავ ამის სათქმელად: ეს ხომ ისაა, რაც არაერთხელ მიზილავს. საერთოდ, სამყაროში, ზესკნელიდან ქვესკნელამდე, ყველაფერი ერთი და იგივეა, ერთი და იგივე შინაარსი ავსებს ძველი, საშუალო თუ ახალი დროის მატრიანებს; იგივე ითქმის დღეს ჩვენი ქალაქებისა და სახლების მიმართ. არა არის რა ქვეყნად ახალი. ყველაფერი ჩვეულებრივია და მსწრაფლწარმაველი.

2. საწყისები საკუთარი სიცოცხლით ცოცხლობენ და არაფერს ძალუძს მათი შემუსვრა, გარდა მათივე შესატყვისი წარმოდგენების დამრეტისა; მაგრამ შენ შეგიძლია ხელახალი სიცოცხლისთვის გამოიწვიო ისინი; შენ შეგიძლია ისე წარმოიდგინო ესა თუ ის საგანი, როგორც ჯერ არს. ხოლო თუ ეს შეგიძლია, რაღა გამღვრევს, ან რა გაშფოთებს? ის, რაც შენს სულს გარეშეა, სავსებით უცხოა მისთვის. შეიცან ეს და ეზიარები მართალს. შენ შეგიძლია აკლავ აღსდგე; უმზირე საგნებს ისე, როგორც ოდესღაც უმზერდი; აღდგომაც ესაა სწორედ.

3. ამოო ზრუნვა გარეგნული ბრწყინვალებებისთვის, სასცენო სანახაობანი, ფარებისა და

ჯოგების ფლობა, გლადიატორთა შერკინებანი, ლეკვების ძიბვილი მიგდებული ძელის დასაუფლებლად, აქვარიუმში ჩაფშხვნილი ნამცეცები, ქიანჭველების დაუცხრომელი ფუსფუსი, თაეზარდაცემული თაგების წრიალი, მკვდით მოზიდული თოჯინების მოძრაობა, — ყველაფერი ეს ერთი და იგივე რიგის მოვლენებია და ერთმანეთს წააგავს სავსებით. უმზირე ყოველივე ამას კეთილმოსურნე და მზვაობის ღიბრით დაუბინდავი თვალით, მაგრამ ნუ დაივიწყებ, რომ ყოველი კაცის ფასი მისი მისწრაფების საგნის ფასით განიზომება.

4. საუბრისას ყურადღება უნდა მიექცეს სიტყვებს, მოქმედებისას — ქმნადს. პირველ შემთხვევაში გონების თვალით უნდა მივსდიოთ სიტყვების აზრს, მეორეში — დასახულ აზრს.

5. გასწვდება თუ არა ჩემი გონება ამას და ამას? თუ გასწვდება, მე მოვიხმარ მას ამ საქმისთვის, როგორც საერთო ბუნების მიერ ბოძებულ იარაღს. თუ ვერ გასწვდება, ან დავუთმობ ამ საქმეს მას, ვინც შესძლებს ჩემზე უკეთ აღასრულოს იგი (თუკი მისი მოგვარება უშუალოდ მე არ შეეძლება), ანდა, შეძლებისდაგვარად, თვითონვე აღვასრულებ მას, მოვუხმობ რა დახმარებისთვის რომელსამე მოყვასს, ვინც, ჩემი წარმმართველი საწყისის წინამძღოლობით, შესძლებს საყოველთაო სიკეთის განმტკიცებას. რადგან ჩემი მოქმედება, — სულერთია, მარტო

ემოქმედებ თუ სხვასთან ერთად, — მიზნად უნდა ისახავდეს მხოლოდ იმას, რასაც მოითხოვს საზოგადო სიკეთე და კეთილდღეობა².

6. ოდესღაც ხოტბის საგანყოფილი რამდენი კაცი დაეიწყებას მიეცა უკვე! ანდა რამდენი მათი მეხოტბე მიიბარა მიწაში!

7. ნუ გრცხვენია, სხვას მიმართო დახმარებისთვის. შენ შენი ვალი გაქვს მოსახდელი, როგორც ჯარისკაცს გალაენის გარემოცვისა და იერიშისას. რატომ უნდა უარყო დახმარება, თუკი, ვთქვათ, კოჭლობის გამო, მარტო ვერ შესძლებ აცოცებას შვეულ კედელზე, მაშინ როდესაც სხვისი შეწევნით შენ შესძლებ ამას.

8. ნუ გაშოთებს მერმისზე ფიქრი! რადგან, თუ საჭირო იქნა, შენ მიაღწევ მას, იმავე გონების დახმარებით, რომელსაც ხმარობ და იყენებ ამჟამად.

9. ყველაფერი ერთმანეთს ეწევის, ყველაფერს წმიდა კავშირი ჰკრავს, და არა არის რა, შეიძლება ითქვას, რაიმე უცხო და უთვისტომო საგანთა და მოვლენათა ხომლში. რადგან ყველაფერს ერთი და იგივე წესრიგი აწესრიგებს და ყველაფერი ერთსა და იმავე სამყაროს ამკობს. და მართლაც, ერთია ყოვლისმომცველი სამყარო, ერთია ყოვლისგანმწონი ღმერთი, ერთია არსი, ერთია კანონი, ერთია სული და გონება

ყველა სულდგმულის⁵ და ერთია ჭეშმარიტება, რაკი ერთია ყველა ერთგვაროვანი და ერთსა და იმავე გონებასთან წილნაყარი არსის სრულყოფილება.

10. ყოველივე ნივთიერი ელვის სისწრაფით უჩინარდება ყოვლად არსში, ასევე სწრაფად ნთქავს ყველა მიზეზს სამყაროს გონება და არანაკლები სისწრაფით ასამარებს ყოველივე ამის ხსოვნას მარადისობა⁶.

11. ყოველი გონიერი არსებისათვის ერთი და იგივეა მოქმედება როგორც ბუნების, ისე გონების თანახმად⁷.

12. დღეს იყავ წრფელი, ხვალ შეიძლება გვიანი იქნეს.

13. ისევე როგორც ცალკეულ ასოთა ერთობლიობა ერთ მთლიან სხეულს ქმნის, ერთმანეთისაგან განცალკევებული გონიერი არსებანიც ერთ მთლიან არსად ერთდებიან, რადგან ისინი თანამშრომლობისა და თანამოღვაწეობისთვის არიან შექმნილნი. ეს აზრი მით უფრო ღრმად აღიბეჭდება შენს სულში, რაც უფრო ხშირად შეაგონებ თავს: მე ვარ ერთი ასო მთელისა, რომელსაც გონიერ არსთა ერთობლიობა ქმნის. ხოლო თუ შენ იტყვი „ასო“ კი არა, მხოლოდ „ნაწილი“ ვარო მთელისა⁸, ამით იმასაც იტყვი, რომ ჯერ კიდევ არ შეგიძლია სულით და გუ-

ღლით გიყვარდეს კაცნი, და რომ ჯერ კიდევ არ განიჭებეს სიხარულს და კმაყოფილებას კეთილის-ყოფა მათთვის. რადგან, ამ შემთხვევაში, კეთილმყოფელობას შენ უყურებ როგორც საკუთარ მოვალეობას და არა როგორც შენსავ სიკეთეს⁹.

14. დაე, მან, ვისაც ძალუძს გარეშე საგან-თაგან ივნოს, კიდევაც ივნოს ის, რაც თვითონ სურს. ვნებული, თავისი სურვილისამებრ, თვითონვე აღიმერის ვნების მიზეზის გამოად. მე კი, თუ არ ვირწმუნებ, რომ ის, რაც შემეძინება, ბოროტებაა, ჭეშმარიტად არ დავითმენ ვნებას. მაგრამ ჩემზეა დამოკიდებული, არ ვირწმუნო ეს¹⁰.

15. ვინც რა უნდა თქვას ანდა კეთოს, მე მაინც კეთილი კაცის სახელი უნდა მერქვას. ასე ოქრო, სმარაგდი ან პორფირი, რომ შესძლებოდათ, იტყოდნენ ალბათ: მიუხედავად იმისა, ვინ რას ამბობს ანდა აკეთებს, მე ჩემი სახელით უნდა ვიწოდებოდე და ჩემივე ფერით ვმშვენიობდე.

16. ჩვენი წარმმართველი საწყისი არასდროს თვითონვე არ იმღვრევს, არასდროს თვითონვე არ უნერგავს თავის თავს შიშსა თუ ძრწო-ლას. ხოლო თუ ვისმე ძალუძს შეაკროს ან შეჭირვებულყოს იგი, დაე, მანვე ყოს ეს, რადგან ის თვითონ არ ჩაიდებს თავს ამ ყოფაში. დაე, სხეულმა, უკეთუ ძალუძს, თვითონვე აიცილოს

თავიდან ტანჯვა, ანდა თუ ვერ აიცილა, თვითონვე განაცხადოს ამის შესახებ., ხოლო სული, რომელიც თვითონ იცნობს შიშსა და ტკივილს და თვითონვე იქმნის წარმოდგენას მათზე, არასდროს არ განიცდის ამის მსგავს რასმე, რადგან ვერაინ აიძულებს, გამოწველილვით განიხილოს ყოველივე ეს. ამრიგად, ჩვენს წარმმართველ საწყისს თავისთავად არ სჭირდება არაფერი, თუკი თვითონვე არ მიიჩნევს საჭიროდ რასმე. ამიტომ ის მშვიდია და თავდახსნილი, სანამ თვითონვე არ აიძვრევს ან დაიბამს თავს.

17. რა არის ბედნიერება¹¹? კეთილი დემონი თუ კეთილი შინაგანი მძღოლი. რა ხელი გაქვს შენ ჩემს სულთან, ო, წარმოდგენა? განვედ ჩემგან, ღვთის გულისათვის, განვედ ისე, როგორც მოსულხარ. რას გაქნევ, ძველი ჩვევისამერ, უწვევარ სტუმრად მოსულს? მე არ გრისხავ, მაგრამ გაქეცა, განვედ!

18. შენ გაშინებს ცვალებადობა? მაგრამ რა იქნებოდა სამყარო ცვალებადობის გარეშე? რა არის უფრო ძვირფასი ან არსებითი საერთო ბუნებისათვის¹²? განა ოდესმე შესძლებდი ჩასვლას აბაზანაში, ხე რომ უცვლელი იყოს საკსებით? განა ოდესმე გაძღებოდი პურით, შეუძლებელი რომ იყოს მისი დაფქვა, გამოცნობა და მონელება? განა, საერთოდ, იქნებოდა რამე შესარგი, რომ არ ყოფილიყო ცვალებადობა?

ნუთუ ვერ ხედავ, რომ ცვალებადობა, რომელსაც შენ განიცდი, ზედმიწევნით ჰგავს ზემორე ხსენებულთ, და რომ ის მათსავით აუცილებელია საერთო ბუნებისათვის?

19. ყოველადი არსი შმაგი მდინარესავით მიაქანებს საგნებს. ისინი საერთო ბუნებასთან თანშეზრდილნი არიან და მისი თანამოქმედნი¹³, მსგავსად ჩვენი ასოებისა მათს ურთიერთმიმართებაში.

რამდენი ქრისიაჲ, რამდენი სოკრატე, რამდენი ეპიქტეტე შთანთქა უკვე მარადისობაში! დაე, ეს აზრი აღიძრას შენში ყოველი კაცისა და ყოველი საგნის მიმართ.

20. მე ერთი რამ მაშფოთებს მხოლოდ: როგორ მოვიქცე, რომ არ ვყო ის, რაც კაცის ბუნებას არ სურს, და არ ვყო ისე, როგორც მას არ სურს.

21. ძალე შენ დაივიწყებ ყველას და ყველანი, თავის მხრივ, დაგივიწყებენ შენ.

22. კაცს მისი ავისმოსურნენიც უნდა უყვარდეს¹⁴. შენ შესიძლებ ამას, თუ გულისხმავოფ, რომ შენ და მათ ბევრი რამე განათესაებთ, რომ ისინი თავისდა უნებურად და უშეცრების გამო სცოდავენ¹⁵, რომ ყველანი სიკვდილის შვილნი ხართ¹⁶, და რომ, ბოლოს, არცერთ მათგანს არა უნია რა შენთვის, რადგან ვერცერთს ვერ დას-

ლებ ბრალად, უარესყო ჩემი წარმართველი საწყისი, რომელიც მარადის უცვლელად ჰგეის.

23. საერთო ბუნება ისე იყენებს ყოველად არსს, როგორც ცვილს: აი, მან გამოძერწა ცხენი, დამალა ის და მისი მასალისაგან გამოძერწა ხე, მერე კაცი და ასე შემდეგ¹⁷. ზოლო ყოველი ამ არსთაგანი ორიოდე წამს არსებობს მხოლოდ. მაგრამ ისიც უნდა ითქვას, რომ ზარდახშისთვის სულერთია, დაშლიან მას თუ ააწყობენ.

24. რისხვით შეშლილი სახე სავსებით არაბუნებრივი რამ არის. როცა ასეთი გამომეცხვილება ხშირად მეორდება, ის პირწმინდად შლის და არღვევს კაცური სახის მომზიბველობას, რომელსაც ველარავინ აღადგენს უკვე. მაშ, გულისხმაყავ, ამ მაგალითის მიხედვით, რომ რისხვა არ შეშვენის კაცის ბუნებას. რადგან, თუ საკუთარ ცთომათა შეცნობის უნარს დაკარგავთ, რისთვისღა უნდა ვიცოცხლოთ ქვეყნად?

25. ყოვლისმპყრობელი ბუნება ძალე სახეს უცვლის ყველაფერს, რასაც შენ ჭკერე; მისი არსისგან შექმნის სხვა საგნებს, მათგან კიდევ – სხვათ, და ასე შემდეგ, რათა მარადი სიჭაბუკე ახლდეს სამყაროს.

26. თუ ვინმემ შენდა მომართ სცოდა, მსწრაფლ გულისხმაყავ, როგორ ესმოდა მას სიკეთე ან ბოროტება, როდესაც სცოდა. რადგან, რა გუ-

ლისხმავოფ, სიბრალოლი აღგეძერის მის მიმართ, და არა რისხვა ან განცვიფრება. მართლაც, თუ შენი წარმოდგენა სიკეთეზე მისას ემთხვევა ან ეთანხმება, შენ გმართებს შეუნდო მას. ხოლო თუ თქვენ სხვადასხვაგვარად გესმით სიკეთე და ბოროტება, უფრო ადვილად შეიწყნარებ მას, ვინც შენს მიმართ სცოდა.

27. იმის დასაკუთრებას ნუკი ცდილობ, რაც არ გეკუთვნის, არამედ კუთვნილთაგან ამოარჩიე უკეთესი და გულისხმავად, რას არ იღონებდი მის დასაუფლებლად, უკვე რომ არ ფლობდე მას. მაგრამ, ამასთან, სიფრთხილე გმართებს, რათა კუთვნილთა მიმართ სიყვარულით გულშემრულმა ყველაფერს არ არჩიო ისინი და, ამრიგად არ დაჰკარგო სულის სიმშვიდე, თუ ვინიცობაა, დაჰკარგავ მათ.

28. განმარტოვდი შენსავე თავში¹⁸. შენი წარმართველი საწყისი თავისი ბუნებით თვითმკმარია და საკუთარი მართლმოქმედებითა და მისგან გამომდინარე აუმღვრეველობით კმაყოფილი.

29. მოიკვეთე წარმოდგენა. დაიურვე ვნება, მოღრეკე და აწმყოთი მოიზღუდე თავი. შეიცან შენი წილხვლომილი, შეიცან სხვისიც. დაშალე და ჩივთიერ და მიზეზობრივ საწყისებად დაჰყავ საგნები. იფიქრე აღსასრულისთვის. შეეშვი, დაე, მანვე სცოდოს, ვინაცა სცოდა¹⁹.

30. ეცადე, აზრით ჩასწვდე სიტყვების არსს. დაე, შენი სული დაინთქას მოქმელსა და ქმნადში.

31. შეიმკე სული უბრალოებით, უბიწოებით და მის მიმართ განურჩევლობით, რაც სიქველესა და ბიწს შორის ძევს. გიყვარდეს კაცთა მოღვმა. მისდღე ღმერთს²⁰...

მისი აზრით²¹, „ყველაფერი კანონის თანახმად ხდება, რაკი არსებობენ მხოლოდ სტიქიონები“. საკმარისია გავიხსენოთ, რომ ყველაფერი კანონის თანახმად ხდება; ეგვეც ცოტაა...

32. სიკვდილისათვის: ან განბნევა და განქარება, თუ არსებობენ მხოლოდ ატომები, ან დაქრობა და გარდაცვალება, თუ არსებობს მხოლოდ ერთობა²².

33. ტკივილისათვის: თუ ის დაუთმენელია, მაშასადამე, მალე მოგვიდებს ბოლოს, ხოლო თუ ის ღიღხანს გრძელდება, მაშასადამე, შეიძლება მისი დათმენა²³. თავის თავში განმარტოებული სული ბოლომდე ინარჩუნებს სიმშვიდეს, ჩვენი წარმართველი საწყისი კი არ განიცდის რაიმე ვნებას. ხოლო რაც შეეხება ტკივილით განწონილ ასოებს, დაე, თუ ძალუძთ, თვითონვე განაცხადონ ამის შესახებ.

34. ღიღხისათვის: დაუკვირდი პატივმოყვარეთა აზრებს და გულისხმავად, როგორ აზროვნებენ

ისინი, ან რას მიელტვიან და რას გაურბიან. და კიდევ ერთი: ზღვის პირას ქვიშის ერთი ფენა მუორეს შლის და ფარავს. ასეა ცხოვრებაშიც: მომდევნო ძალზე სწრაფად ჩრდილავს მის წინამორბედს.

35. პლატონიდან: – „როგორ გგონია, განა ძალაღსა და თავისი მზერით ყველა დროის, ყოველი არსის მომცველ სულს დიდ რამედ ეჩვენება კაცის სიცოცხლე? – ძნელი წარმოსადგენია, – თქვა მან. – მაშასადამე, ეგ სული არც სიკვდილს მიიჩნევს მაინცდამაინც დიდ ბოროტებად. – რაღა თქმა უნდა“²⁴.

36. ანტისტენედან²⁵; „კეთილს იქმოდე და ავკაცის სახელი გერქვას, – არის ამაში რაღაც მეფუერი“²⁶.

37. ვაი სირცხვილო! სულის მონა-მორჩილი სახე იხეთ იერსა და გამომეტყველებას იღებს, როგორც მის უფალს სურს, სულს კი თავად არ ძალუძს სათანადო იერისა და გამომეტყველების მიღება.

38. „ეჰ, რა აზრი აქვს მრისხანებას საგანთა მიმართ?

იქნებ გგონია, ყურს გიგდებენ უსძი საგნები“²⁷.

30. „სათნო ეყავ უკვდავ ღმერთებს და გვეყავ ჩვენაც“²⁸.

40. „კაცთა სიცოცხლეს ყანასავით იმკის უფალი; ერთი თავთავი სავსე არის, მეორე – ფშუტე“²⁹.

41. „თუმც დამივიწყეს მე ღმერთებმა, მეც და ჩემი ორი ასულიც, მაგრამ ამაშიც მე მათ ძალს და წყალობას ვხედავ“³⁰.

42. „ჩემთან ვალს სიმართლე, ჩემთან არს სიკეთე“³¹.

43. შორს გოდება და გლოვის ზარი.

44. პლატონიდან: „რაც შემეხება მე, აი, რას ვეტყოდი, და მართალსაც ვეტყოდი ამ კაცს: შენ სცდები, ჩემო მეგობარო, როდესაც ფიქრობ, რომ ის, ვინც ოდნავ მაინც ამართლებს კაცური კაცის სახელს, მხოლოდ იმის გარკვევას უნდა ცდილობდეს, თუ რამდენ ხანს იცოცხლებს კიდევ ან როდის მოკვდება, და არა იმისას, თუ როგორ მოქმედებს ყველა ცალკეულ შემთხვევაში – მართლად, როგორც შემგენის კეთილს, თუ მრუდულ, როგორც სჩვევია უკეთურს!“³².

45. პლატონიდან: „მართალს მოგახსენებთ, ათენელნო: თუ კაცმა თვითონ დაივალა რაიმე საქმე, იმიტომ რომ ყველაზე შესაფერად მიაჩნდა თავისთვის, ანდა არქონტის დავალებით მოჰკიდა ხელი მას, კეთილ ინებოს და, ყოველგვარი

განსაცდლისა თუ სიკვდილის შიშის მიუხედავად, ბოლომდე მიიყვანოს იგი. რადგან კაცი სიკვდილს კი არა, სირცხვილს უნდა უფრთხოდეს მხოლოდ³³.

46. პლატონიდან: „მაგრამ ფრთხილად, ჩემო ძვირფასო: ერთმანეთში არ აგერიოს სიკეთე და კეთილშობილება, ერთის მხრივ, და საკუთარი თუ სხვისი სიცოცხლის ხსნა, მეორეს მხრივ, რადგან ჭეშმარიტი კაცი იმას კი არ უნდა ცდილობდეს, როგორ გაიგრძელოს სიცოცხლე და ხარბად ებლაუჭებოდეს მას, არამედ ღვთაების გულმონწყალებას მინდობილი, ჭეშმარიტად მიიჩნევდეს ღიაცთა სიტყვებს – ბედისწერას ვერსად წავუვალო, – და ერთ რასმე მიელტვოდეს მხოლოდ: სიჭკელის სამსახურს მოახმაროს სიცოცხლე“³⁴.

47. დაუკვირდი ეარსკველაეთა მოძრაობას, როგორც მათი სრბოლის მონაწილე, და გამუდმებით იფიქრე სტიქიონთა ერთმანეთში გადასვლისათვის. რადგან მსგავსი წარმოდგენები მიწიერი არსებობის მწვირისაგან წმენდენ კაცის სულს.

48. მშენებია პლატონის სიტყვები: „მას, ვინც თავისი კვლევის საგნად კაცს სახავს, მართებს თითქოსდა მაღალი მთის მწვერვალიდან მოიხილოს ყოველივე მიწიერი: ბრბოთა სიმრავლე, რაზმთა წყობანი, მინდვრის სამუშა-

ონი, ქორწინებანი, განქორწინებანი, დაბადებანი, გარდაცვალებანი, მოყვანე სამსჯავრონი, უღაბნონი, ბარბაროსთა სხვადასხვა ტომნი, ღლეობანი, გლოვის მგოსანთა გალობანი, თავყრილობანი, ერთმანეთში უთავბოლოდ აღუფხულ საგანთა ნაზავნი თუ დაპირისპირებულთა ჰარმონიული მთლიანობანი“³⁵.

49. თუ მიიქცევი წარსულის ჭკრეტად და მოიხილაკ, რამდენი სამეფო დაეცა და აღიავა მიწის პირისაგან, შენ შესძლებ წინასწარ განჭვრიტო მერმისიც. მართლაც, ის წარსულის ზუსტი ასლი იქნება მხოლოდ, რადგან ვერაფერი ვერ დაარღვევს ფამთასვლისა და ბედის ტრიალის დღევანდელ რიტმს. ამიტომ სულერთია, რამდენ ხანს უჭკრეტ კაცთა ცხოვრების ამოცბას, ორმოცი თუ ათი ათასი წლის განმავლობაში: რას ნახავ ახალს და ჯერ არნახულს?

50. „მიწის ნაყოფი მიწასავე მიუბრუნდება.

ცის ნაშობი კი კვლავ შეერთვის ცათა სიწმინდეს“³⁶.

ესე იგი, ან ერთმანეთს გადანასკვულ ატომთა დაშლა, ან, იგივე სიტყვებით რომ ვთქვათ, უგრძნობელ სტიქიონთა განქარება.

51. და კიდევ:

„ზვარაკის ზორვით, ზედაშის ღვრით და გრძნეულებით

გვსურს ავიცილოთ გარდუკალი, გავექცეთ სიკვდილს³⁷.

„მაგრამ როდესაც ცათა სუნთქვა – ქარიშხალი – გვიპირებს შთანთქმას,

მზნეობა გვმართებს, არა დრტვინვა ანდა ტირილი“³⁸.

52. ბევრია შენზე უკეთესი მორკინალი, მაგრამ, დაე, ნუვინ იქნება შენზე თაემდაბალი, შენზე ერთგული საზოგადო სიკეთისადმი, შენზე მორჩილი ბედისწერისადმი და მოყვასთა ცთომის მიმართ – შენზე უფრო დიდსულოვანი.

53. იქ, სადაც შეიძლება გონების თანახმად ემოქმედებდეთ, გონებისა, რომელიც საერთოა ღმერთთა და კაცთათვის, ჭეშმარიტად არა არის რა საშიში. რადგან სადაც შეიძლება მივსწვდეთ და ვეზიაროთ სიკეთეს წრფელი გზით წარმართული და ჩვენი ბუნების შესატყვისი მოქმედებით, იქ არ უნდა გვეშინოდეს რაიმე ვნების.

54. შენ შეგიძლია ყველგან და ყოველთვის საკუთარი ხედრით კმაყოფილი და მახლობელთა მართლაც გამკითხე იყო; შენ შეგიძლია ყველგან და ყოველთვის გულდასმით იკვლევდე საკუთარ წარმოდგენებს, რათა მათში არ შეიჭრას რაიმე მღვრიე და ბუნდოვანი³⁹.

55. სხვის სულებს ნუკი ქექავ და ჩხრეკ, არამედ იქით მიმართე მზერა, საითაც მიჰყავხარ

ბუნებას – საერთო ბუნებას იმით, რაც წილად გხვდება, საკუთარ ბუნებას კი იმით, რისი ქმნაც გმართებს. ხოლო თვითუღს იმის ქმნა მართებს, რაც მის სულიერ წყობას ეთანხმება და ესატყვისება. მაგრამ ყველა უგონო არსებანი, საკუთარი წყობისა და აღნაგობის ძალით, გონიერთათვის არიან შექმნილნი (ისევე როგორც, ყველა სხვა შემთხვევაში, უმდაბლესნი – უმაღლესთათვის)⁴⁰, გონიერი კი – ერთმანეთისთვის. ამიტომ კაცის სულიერი წყობის უპირველესი ნიშანი მისი მოქალაქეობრიობაა. მეორე – გულგრილობა ყველა იმ ვნების მიმართ, რომელნიც თავის ნებაზე ათამამებენ სხეულს. ვინაიდან გონიერული და სულიერი ქმედითობის თავისებურება მისი თვითმოზღუდულობა და შეგრძნებათა და სწრაფვათა წინაშე ქედმოუხრელობა გახლავს, რადგან ეს უკანასკნელი ცხოველურ მოძრაობათა სახეებია⁴¹, სულიერს კი სურს პირველობდეს და კი არ ჰმონებდეს, პირიქით, თვითონ იმონებდეს მათ. და მართლაც მისი ბუნება ისეთია, რომ თვითონ უნდა იყენებდეს ყველა დანარჩენს. და ბოლოს, კაცის სულიერი წყობის მესამე ნიშანი მისი წინდახედულობაა და უმცთარობა. ამ საწყისთა ერთგული სული წრფელი გზით ვალს და თან მიაქვს თვისი.

56. წარმოიდგინე, თითქოს უკვე მოკვდი, თითქოს მხოლოდ დღევანდელ დღემდე ცხოვრობდი, და სიცოცხლის დარჩენილი დღენი მაინც

გაატარე ბუნების თანახმად.

57. გიყვარდეს მხოლოდ შენი წილხედობილი და შენსავე სვესთან თანათხზული. რადგან რას შეიყვარებ უფრო ქარმონიულს, ანდა შენთვის უფრო უკეთესს?

58. რაც უნდა შეგებთხვეს, ყოველთვის თვალწინ გვღვინ ისინი, ვისაც მსგავსი რამ შემთხვევით ოდესღაც და ეინც დრტვინაჯდნენ და მრისხანებდნენ ამის გამო, ანდა ჰკვირობდნენ ამას. სად არიან დღეს ისინი? აღარ არიან. მაშ, რატომ გსურს ჰბაძავდე მათ? არ გირჩევნია სულისთვის უცხო ყველა ეს ბორგვა მათ გამომწვევით და მათ დამთმენით დაუთმო მთლიანად. თვითონ კი ეცადო, რაღაც უნდა დაგიჯდეს, მხოლოდ ის აიღო მათგან, რაც სიკეთისკენ მიგაქცევს შენ? სიკეთე კი დიდია, გწამდეს, და ეს იქნება შენი სამოქმედო მასალა ოღონდ გონებაფხიზული და გულწრფელი იყავ ყველაფერში, რასაც აკეთებ. განსოვდეს ეს მრჩობლი შეგონება: მოქმედების მასალა ჩვენთვის განურჩეველია, მაგრამ არა თვით მოქმედება⁴².

59. მიიქეც შენივე სულის ჭერეტად. შენშია წყარო სიკეთისა, რომელიც მარად იჩუხჩუხებს, თუ არ შეეშვება მისი სათავის ჩხრეკას.

60. სხეულიც მოქნილი უნდა იყოს – და არა მოშვებული – როგორც მოძრაობის, ისე უძრაო-

ბის დროსაც. თუ გონება თავის ბეჭედს ასვამს სახეს, რომელიც ამის წყალობით ჭკვიანურ იერსა და კეთილშობილურ გამომეტყველებას იბენს, რატომ არ უნდა მოვითხოვდეთ იგივეს მთელი სხეულისგანაც? მაგრამ აქაც ზომიერება და თავდაჭერილობა გემართებს.

61. ცხოვრების ხელოვნება უფრო ბრძოლის ხელოვნებას წააგავს, ვიდრე როკვისას, რადგან მუღმივ მზადყოფნასა და სიმტკიცეს მოითხოვს ყოველივე მოულოდნელისა და გაუთვალისწინებლის მიმართ.

62. ნურასოდეს დაივიწყებ, რანი არიან ისინი, ვის მომხრობასაც ცდილობ და როგორია მათი წარმმართველი საწყისი. რადგან შენ, ალბათ, აღარ დაჰკომობ მათ უნებურ შეცოდებებს და აღარც მათ მომხრობას ვცლები, თუ მცდეული თვალით ჩახედავ მათი წარმოდგენებისა და მისწრაფებების წყაროს.

63. „ყოველი სული – ამბობს ის, – თავისდა უნებურად სწყდება სიძართლეს“⁴³. მაგრამ ასევე – სამართლიანობას, თავდაჭერილობას, კეთილმოსურნეობას და სხვა სიქველეთ. ნურასოდეს დაივიწყებ ამ მართალ სიტყვებს, რადგან მათი არდაღვიწყების წყალობით უფრო დიდსულოვანი იქნები კაცთა მიმართ.

64. ყოველთვის, როცა ტკივილი გტანჯავს,

გულისხმავ, რომ მასში არა არის რა სა-
სირცხვო, და რომ ის უარესს არ ჰყოფს შენი
არსების წარმართველ საწყისს, ვინაიდან ვე-
რაფერს აკლებს ვერც მის გონიერებას და ვერც
მის მოქალაქეობრივ არსს. ხოლო ტკივილის
უსასტიკესი შემოტევისას, დე, მწედ და წამლად
მოგვეკლინონ ეპიკურეს სიტყვები: „არ არსებობს
დაუთმენელი ან მარადიული ტკივილი“⁴⁴, თუ
გაიხსენებ, რომ ყველაფერს თავისი ზღვარი აქვს,
და თუ შენი უსასოება უსასრულოდ არ მიიჩნევს
ზღვრულსა და სასრულს“. გაიხსენე ისიც, რომ
ათასი მტკივნეული რამ, როგორც მაგალითად,
უძილობა, შუადღის ხვატი თუ უმადობა, შენდა
შეუცნობლად გაწუხებს ხოლმე. ამიტომ, როცა
მსგავსი რამისგან გელმის, ასე არქვი საკუთარ
თავს: მან მძლია, მე კი ვერ ვძლიე ტკივილს.

65. ეცადე არაკაცთა მიმართაც კი არ განიც-
დიდე იმას, რასაც არაკაცნი განიცდიან კაცურ
კაცთა მიმართ.

66. ვინ იცის, იყო თუ არა სოკრატე ტე-
ლაუგეზე⁴⁵ უფრო ზნესრული. რადგან ამის
ნათელსაყოფად საკმარისი არაა ვიცოდეთ, რომ
სოკრატე უფრო სახელოვნად მოკვდა, რომ ის მე-
ტის წარმატებით ეპაექრებოდა სოფისტებს, რომ,
უფრო ამტანს, შეეძლო მთელი ღამე ფეხშიშველა
მღგარიყო ყინულზე, რომ მან მეტი ღიდისულო-
ვნება გამოიჩინა მაშინ, როცა უბრძანეს შეეპყრო

სალბინელი, მაგრამ არ შეასრულა ბრძანება⁴⁶,
და რომ ის ამაყად თავაწეული მიაბიჯებდა
ქუჩებში... არა, უნდა ვიცოდეთ ისიც, როგორი
სული ჰქონდა სოკრატეს, აკმაყოფილებდა თუ
არა მას სამართლიანობა მოკვდავთა და ღვთის-
მოსაობა უკვდავთა მიმართ, დრტივინავდა თუ არა
კაცთა ბიწიერების გამო, ემსახურებოდა თუ არა
უმეტრებს, უმზერდა თუ არა როგორც უცხო
და დაუთმენელს საკუთარ ხვედრს, რომელიც
საერთო ბუნებამ არგუნა წილად, და, დასასრულ,
უმონებდა თუ არა სულს ხორციელ ვნებებს?

67. ბუნებას არც ისე მჭიდროდ შეურწყ-
მიხარ შენსავ სხეულთან, რომ არ შეგეძლოს
გაემიჯნო მას და თვითონ აკეთო შენივე საქმე,
რადგან დიახაც შესაძლოა ღმრთისდარი⁴⁷ იყო,
მაგრამ ყველასთვის უცნობი დარჩე. ყოველთვის
გახსოვდეს ისიც, რომ ნეტარებისთვის ძალზე
ცოტა რამაა საჭირო. და თუ უსასოქმნილს
გგონია, რომ ვერასოდეს ეზიარები დიალექტიკისა
და ფიზიკის სიღრმეს, იმას მაინც ნუ იფიქრებ
ნურასდროს, რომ არ შეგიძლია თავისუფალი
იყო, ქველმოქმედი და უფლის მორჩილი.

68. იცხოვრე მშვიდად და უდრტივინველად,
თუნდაც ყველა შენი მოყვასი ცილს გწამებ-
დეს და გაყივნებდეს, ხოლო სისხლის მხერვაი
მხეცები ხარბად გლეჯდნენ შენს ხორციელ
გარსს. რადგან, ყოველივე ამის მიუხედავად,

სულს დიახაც ხელეწიფება ინარჩუნებდეს სრულ სიმშვიდეს, ყოველივე გარემომცველის მართებულად განსჯისა და მის თავზე მოწეულის თავისდა სასარგებლოდ გამოყენების უნარს. როგორც განმსჯელი, ის თითქოს ასე ესიტყვება მასზე მოწეულს: აი, თურმე როგორი ყოფილხარ სინამდვილეში, თუმცა წარმოსახვას სხვაგვარად ესახებოდი. როგორც მოსარგებლე კი ასე მიმართავს მასვე: მე შენ გეძებდი, რადგან აწმყო ჩემთვის ძხოლოდ მასალაა სულიერი თუ სამოქალაქო სათნოების საზრდელად, საერთოდ კი — კაცებრივი თუ ღვთაებრივი ხელოვნების დასაუფლებლად. ეს იმიტომ, რომ ყველაფერი, რაც ხდება, უშუალო კავშირშია ღმერთთან თუ კაცთან და უჩვეულო და ხელმიუწვდომი კი არაა, არამედ ჩვეული და ხელმისაწვდომი.

69. ზნესრულობა იმაში გამოიხატება, რომ ყოველ დღეს ატარებდე ისე, როგორც უკანასკნელს შენს სიცოცხლეში: ამო შფოთვის, უმოქმედობისა და პირმოთნეობისაგან თავისუფალი⁴⁸.

70. უკვდავი ღმერთები არ დრტივინავენ იმის გამო, რომ ამდენი საუკუნის მანძილზე ითმენენ ამდენ ავ არსებათა სიმრავლეს⁴⁹. მეტიც, არა მარტო ითმენენ, ზრუნავენ კიდევ მათზე. შენი აღსასრული უკვე ახლოა, შენ კი ვერ ითმენ მათ სიავეს, თავად ერთი ამ ავთაგანი.

71. სასაცილოა, გაურბოდე სხვათა ბიწიერებას, რაც შეუძლებელია, და არ გაურბოდე შენსაც საკუთარს, რაც შესაძლოა.

72. სულიერი და სამოქალაქო სათნოება, მართებულად მიიჩნევს თავისთვის უღირსად იმას, რასაც არასულიერად და არასაზოგადოდ თვლის.

73. თუ შენ ჰქმენ სიკეთე, ხოლო შენმა მოყვასმა მოისთვლა ნაყოფი მისი, რაღას დაეძებ, რეგვენთა მსგავსად, რაღაც შესამეს, რასაც კეთილმოქმედის სახელს თუ სიკეთის ჯილდოს უხმობენ კაცნი.

74. არაეინ არ იღლება სიკეთის ხვეჭით. სიკეთეს კი ბუნებრივი მოქმედების გზით იხვეჭს კაცი. მაშ, ნუ დაგლის სიკეთის ხვეჭა, მაგრამ ნურც გაცემა მისი.

75. საერთო ბუნებამ თავისი ნებით შექმნა სამყარო. ყველაფერი, რაც დღეს ხდება, ან ამ შესაქმის შედეგად ხდება, ან ყველაზე ფასეულიც კი — სამყაროს გამრიგე გონების უზენაესი ტრფობის საგანიც — უაზროა და უფასური. ყოველთვის, როცა რამე გაშფოთებს, გაიხსენე ეს და დამშვიდდები⁵⁰.

1. მარტო ის აზრი, რომ აღარ ძალგამს მთელი შენი სიცოცხლე თუ სიცოცხლის ნაწილი — სიჭაბუკიდან მოკიდებული ვიდრე დღევანდელ დღემდე — ჭეშმარიტი ფილოსოფოსის სიცოცხლედ აქციო, და რომ შენთვისაც და სხვებისთვისაც ნათელია, როგორ განეშორე სიბრძნის სიყვარულს, სავსებით საკმარისია, რათა შეიზიზლო ფუჭი პატივმოყვარეობა. შენ ისერიგად შებღალე შენივე თავი, რომ გაგიჭირდება ჭეშმარიტი ფილოსოფოსის სახელის მოხვეჭა: თვით შენი მდგომარეობა და ცხოვრების წესი ეწინააღმდეგება ამას. მაგრამ თუ ჭეშმარიტად შეიცან საქმის არსი, ნულარ დაეძებ, რას ფიქრობენ შენზე. იკმარე ისიც, თუ შესძლებ ისე გაატარო სიცოცხლის დარჩენილი დღენი, როგორც მოითხოვს შენი ბუნება. მაშ, გულისხმაყავ, რას მოითხოვს ის შენგან და შეეშვი ყველა სხვა დანარჩენს. გაიხსენე, რა არ გიცდია, რას არ გამოსდევნებიხარ, მაგრამ ვერსად ვიპოვია სულის სიმშვიდე, ვერც სილოგიზმების ჩხრეკაში, ვერც დიდების ძიებასა თუ განცხრომაში, ვერსად. მაშ, რა გვაზიარებს ბედნიერებას? მხოლოდ და მხოლოდ აღსრულება იმისა, რასაც მოითხოვს კაცის ბუნება. მაგრამ როგორ აღვასრულებთ მას? მისდევ პრინციპებს, რომლებიც განაპირობებენ კაცთა სწრაფვას და ქცევას. რა პრინციპებს გულისხმობ შენ? პრინციპებს, რომლებიც ასე განსაზღვრავენ კეთილს

და ბოროტს: კაცისთვის კეთილია მხოლოდ ის, რაც სამართლიანობით, ზომიერებით, სიმამაცით, თავისუფლებითა და სხვა სიქველთ მოსავს მის სულს, ბოროტი კი ის, რაც თავისი არსით უპირისპირდება პირველს.

2. ყოველი შენი მოქმედებისას ასე ჰკითხე შენსავე თავს: რას ნიშნავს ის ჩემთვის, ან სანანებლად ზომ არ მექცევა შემდეგ? ცოტაც და მე აღარ ვიქნები და ყველაფერი დამთავრდება. თუ ჩემი დღევანდელი მოქმედება გონიური და ამ ქვეყნად მოქალაქეობრივი ცხოვრებისთვის მოვლენილი არსების ღირსია, არსებისა¹, რომელიც იმავე კანონს ემორჩილება, რასაც კმორჩილებს ღმერთიც, სხვა რას უნდა ვნატრობდე ქვეყნად?

3. რანი არიან ალექსანდრე, გაიუსი ან პომპეუსი დიოგენეს, ჰერაკლიტესა თუ სოკრატეს გვერდით? ეს უკანასკნელნი ნათლად ჭკრეტდნენ საგანთა სიღრმეს, მიზეზთა არსს, მატერიის რაობას და მათი სული მათვე ეკუთვნოდა სავსებით. რაც შეეხება პირველთ, ვინ მოსთვლის, რამდენი რამ სამუდამოდ დაფარული დარჩა მათთვის; გულისთქმათა მონები იყვნენ, მეფენი კი ეგონათ თავი.

4. შენ შეიძლება შეუძლებელი შესძლო, მაგრამ ვერ შესძლებ მათ მოქცევას სიკეთისაკენ².

5. უპირველეს ყოვლისა, ნურაფრით ნუ აიძვრებ სულს, რადგან ყველაფერი, რაც ზდება, საერთო ბუნების თანახმად ზდება, და რადგან მალე, მტკვრადქცეული, სამარალისოდ შეერთვი არარაობას, როგორც ჰადრიანე ან აგუსტუსი. და მერე, დაძაბე მზერა სულისა და აგრე უმზირე შენივე ზრუნვის საგანს. გახსოვდეს, რომ მოვალე ხარ კეთილი კაცის სახელი გერქვას, გახსოვდეს, რას მოითხოვს შენგან კაცის ბუნება და რასაც იტყვი, სიტყვი ისე, როგორც თვითონ მიიჩნევ უმჯობესად და მართებულად. მაგრამ, ამასთან, განირიდე ბოროტმოსურნეობა, მზვაობა და პირმოთნეობა.

6. საერთო ბუნება თავისი მოქმედებით ადგილსა და სახეს უცვლის ყოველსავე არსებულს, იღებს აქ, გადააქვს იქ. ყველაფერი ციკლურად იცვლება, ამიტომ არ უნდა გვეშინოდეს რაიმე ახლის³; ყველაფერი ერთფეროვანია, მაგრამ ერთია ხვედრიც ყველასი.

7. ყოველი არსის ბუნება თავისი თავით კმაყოფილია, როცა წრფელსა და ჭეშმარიტ გზას მისდევს. გონიერი არსების ბუნება კი ჭეშმარიტების გზას ადგას მაშინ, როცა არ იზიარებს წარმოდგენათა მცდარობას თუ ბუნდოვანებას, როცა თავისი სწრაფვის საგნად მხოლოდ საზოგადო სიკეთეს სახავს, როცა მიელტვის ან გაურბის⁴ მხოლოდ მას, რაც ჩვენ-

ზეა დამოკიდებული და როცა უდრტვინველად იღებს ყველაფერს, რასაც საერთო ბუნება არგუნებს წილად. და მართლაც, ის ხომ საერთო ბუნების ნაწილია, ისევე როგორც ფოთლის ბუნება ნაწილია ხის ბუნებისა. განსხვავება მხოლოდ ისაა, რომ ფოთლის ბუნება ნაწილია უგრძობელი, უგონო და უღონო ბუნებისა, მაშინ როდესაც კაცის ბუნება ყოვლისშემძლე, გონიერ და მართლად გამრიგე ბუნებასთანაა წილნაყარი, ბუნებასთან, რომელიც თანაბარზომიერად და თვითეულს მისი ღირსების თანახმად უზომავს და უწილადებს დროს, მატერიას, მიზეზს, სასიცოცხლო ძალასა და თავს გადასაკვალს. მაგრამ ამ თანაბარზომიერებას შენ შენიშნავ მხოლოდ მაშინ, თუ ერთმანეთს შეუდარებ არა ცალკეულ წილხვდომილთ, არამედ ერთი არსების წილხვდომილთა ერთობლიობას – მეორისას.

8. შენ არ შეგიძლია დაჯდე და იკითხო. მაგრამ ხომ შეგიძლია დაიცხო მზვაობა; ხომ შეგიძლია დაიოკო განცხრომის სურვილი და დაითმინო საღმობა; ხომ შეგიძლია შეიზინლო ფუჭი დიდება; ხომ შეგიძლია შეიწყნარო უგულონი და უმადურნი, და არა მარტო შეიწყნარო, იზრუნო კიდევ მათთვის.

9. დე, ამას იქით ნულარავინ მოისმენს შენს დრტვინვას ნურც სასახლის კარის ცხოვრების, ნურც თვით შენი საკუთარი ცხოვრების გამო.

10. ის, ვინც ნანობს, თავის თავს ჰყვედრის იმის გამო, რომ საკუთარი დაუღვერობის წყალობით ხელიდან გაუშვა თავისთვის სასარგებლო რამ. ხოლო სასარგებლო კეთილიც უნდა იყოს უთუოდ და, მაშასადამე, ზნეკეთილი და ზნესრული კაცის სწრაფვის საგანიც. მაგრამ ზნესრული კაცი არ ინანებს იმას, რომ ხელიდან გაუშვა განცხრომის შესაძლებლობა. მაშასადამე, განცხრომა არც კეთილია, არც სასარგებლო.

11. რას წარმოადგენს აი, ეს ნივთი თავისთავად? როგორია მისი ბუნება? როგორია ის, როგორც ფორმა და მატერია? როგორია, როგორც მიზეზი? რა როლს ასრულებს სამყაროში და რამდენ ხანს ჰგეის უცვლელად?

12. როცა ძილისგან გამორკვევა გიჭირს, გაიხსენე, რომ, სულიერი წყობისა და კაცური ბუნების თანახმად, შენი დანიშნულება საქვეყნო საქმის სამსახურია⁵, მაშინ როდესაც ძილი საერთო მოთხოვნილებაა როგორც უგონო, ისე გონიერ არსებათათვის. ხოლო ის, რაც ეთანხმება თვითეული არსის ბუნებას, ყველაზე მეტად შეჰქვერის, ყველაზე მეტად ესატყვისება და, მაშასადამე, ყველაზე მეტადაც იზიდავს მას.

13. ყოველთვის, როცა შეგიძლია, ფიზიკის, ეთიკისა და დიალექტიკის საწყისებს შეუწონე ყოველი შენი წარმოდგენა.

14. ვისაც არ უნდა შეგაჯახოს შემთხვევამ, მეყვსეულად ასე ჰკითხე შენსაკე თავს: რა პრინციპებს მისდევს ეს კაცი კეთილისა და ბოროტის შეფასებისას? რადგან თუ ის თავისებური თვალთახედვით უყურებს შვებას თუ საღმობას, ან როგორც ერთის, ისე მეორის მიზეზს, სახელსა თუ უსახელობას, სიცოცხლეს თუ სიკვდილს, მე აღარ ვიუცხოებ, არც გავიოცებ, რასაც უნდა იქმოდეს იგი. ეგეც არ იყოს, უნდა მახსოვდეს, რომ ის იძულებულია ასე იქმოდეს იმას, რასაც იქმს.

15. გახსოვდეს: თუ სირცხვილს ჭამს ის, ვინც ჰკვირობს, რომ ლელვის ხე ლელვს ისხამს, არანაკლებ სირცხვილს ჭამს ისიც, ვინც ჰკვირობს, რომ სამყარო იძლევა იმას, რასაც უნდა იძლეოდეს იგი. განა უცნაური არ იქნება, რომ ექიმი უცხოობდეს ციებ-ცხელებას, ანდა მესაჭე – პირქარს?

16. გახსოვდეს, რომ შეხედულების შეცვლა და მიყოლა მისი, რაც ჭეშმარიტ გზაზე გაყენებს, ოდნავადაც არ ზღუდავს შენს თავისუფლებას. რადგან ეს იგივე შენი საქმეა და მოქმედება, წარმართული შენი გონების და შენივე ნების თანახმად.

17. თუ ეს მხოლოდ შენზე ჰკილია, მაშინ რაღად სჩადიხარ ამას? ხოლო თუ სხვაზე, ვისღა ჰყვედრი: ატომებს? ღმერთებს? სიძლე-

გვა ერთიც და მეორეც. ნურავის ჰყვედრი. თუ შეგიძლია, წრფელპყავ მრული საქმის მოქმედი, თუ არა – მრული საქმე მაინც; ხოლო თუ ესეც არ შეგიძლია, რა აზრი აქვს ამაო დრტვინვას? ამაოლ შრომა არ შეშენენის კაცს.

18. მკვდარი მხოლოდ ამ ქვეყნიდან გადის, არა სამყაროდან. ის იქ რჩება, რათა სახე იცვალოს და დაიშალოს შემადგენელ სტიქიონებად, რომელთაგანაც ითხზვი შენც და მთელი სამყაროც. სტიქიონებიც იცვლებიან, მაგრამ არ დრტვინვენ.

19. ყველაფერი რაღაცისთვის არსებობს ქვეყნად, როგორც მაგალითად, ცხენი ან ვაზი. რა გიკვირს? თვითონ მზეთა-მზე გეტყვის: მეც რაღაცისთვის ვარსებობო, სხვა ღმერთთა დარად⁶. მაგრამ რისთვის არსებობ შენ? განცხრომისათვის? კი მაგრამ, რით გაამართლებ ამას.

20. ბუნება არანაკლებ ყურადღებას უთმობს დასასრულს, ვიდრე დასაბამს ანდა მათ შორისს. აგრეა მობურთაღიც. რა არის ბურთისთვის კეთილი იმაში, რომ მაღლა მიფრინავს, ან ავი იმაში, რომ დაბლა ეშვება? რა არის ბუშტისთვის კეთილი იმაში, რომ იბერება, ან ავი იმაში, რომ უცებ სკდება? იგივე ითქმის ლამაზისთვისაც⁷.

21. მიიქეც ხრწნადი სხეულის ჭვრეტად და გულისხმაყავ, რას წარმოადგენს იგი, რას უშ-

ვრება მას სიბერე, სნეულება, სიძვა?

რაოდენ ღღემოკლეა მეხოტბეც და მისი ხოტბის საგანიც, მხსოვნელიცა და სახსოვარიც. გახსოვდეს ისიც, რომ მთელი ამ ამაოების არენა სამყაროს ერთი ციცქნა კუთხეა, სადაც კაცნი აწამებენ ერთიმეორეს, და განა მართო ერთიმეორეს, – საკუთარ თავსაც, და რომ მიწა სამყაროში დაკარგული წერტილია მხოლოდ და მხოლოდ.

22. დაე, შენი ყურედაღება ყოველთვის მიძყრობილი იყოს მოცემული საგნის, საწყისის, მოქმედებისა თუ სიტყვათა მნიშვნელობის მიმართ.

სამართლიანად ეწამები, რადგან არჩევ სვალ ეზიარო სიკეთეს და არა ღღესვე.

23. ვიქმ რასმე? კაცთა სასიკეთოდ ვიქმ. ვითმენ რასმე? უდრტვინველად ვითმენ, მთელის არსებით მინდობილი ღმერთების ნებას და ყოვლის წყაროს, რომლისგანაც იღებს დასაბამს ყოველი ქმნადი.

24. როგორ გესახება განბანა? ზეთი, ოფლი, ჭუჭყი, მღვრიე წყალი და ირგვლივ ზიზლის მგვრელი ზინზლი. ასეთია თვითონ ცხოვრებაც, ასეთია თვითეული ნივთიც.

25. ლუცილამ დაიტირა ვერუსი და მერე თვითონაც მას მიძყვა უკან; სეკუნდამ – მაქსიმუსი, მერე სეკუნდაც; ეპიტინხანემ – დიოტიმე,

მერე ეპიტინზანეც; ანტონინუსმა — ფაუსტინა, მერე ანტონინუსიც; ცელერმა — ჰადრიანე, მერე ცელერიც⁸, და ასე შემდეგ, დაუსრულებლივ. სად არიან დღეს ეს ბრძენნი, წინასწარმხედნი და მზვავბარნი? სად არიან ხარაქსი, დემეტრე პლატონიკოსი, ევდემონი⁹ და მათი მსგავსნი? აღარ არიან; ერთნი მყისვე დაივიწყეს, მეორენი მითებად იქცნენ, შესამენი კი გადავგნენ მითებიდანაც. მაშ, გახსოვდეს, რომ სტიქიონთაგან თხზულ შენს უბადრუკ სხეულს განქარება უწერია, ხოლო სასიცოცხლო ძალას — ან დაშრეტა, ან სახეცვლა და გარდაცვალება.

26. კაცს სიხარულს ანიჭებს ის, რაც მისთვის ბუნებრივია და ნიშნეული. ხოლო კაცისთვის ნიშნეულია სიყვარული მოყვასთა და ზიზღი გულისთქმათა მიმართ, სარწმუნო წარმოდგენათა გამოწველილვით განხილვა და საერთო ბუნებისა და მისეულ ქმნილებათა ჭვრეტა¹⁰.

27. არსებითია სამი რამ: როგორ უყურებ შენს ხორციელ გარსს, ღვთაებრივ მიზეზს — თვითეულის ხვედრისა თუ ბედისწერას წყაროს, და შენსავე მოყვასთ.

28. ტკივილი ბოროტებაა ან სხეულისთვის — ამ შემთხვევაში, დაე, სხეულმა თვითონვე განაცხადოს ეს¹¹, — ანდა სულისთვის. მაგრამ ამ უკანასკნელს ხელეწიფება შეინარჩუნოს სიმშვიდე და არ მიიჩნიოს ტკივილი ჭეშმარიტ ბოროტებად.

და მართლაც, ყოველი განსჯა, ყოველი სურვილი, ყოველი ნდობა თუ არნდობა ჩვენსავე სულშია, ხოლო სული მოუწყვლადია ბოროტებისთვის.

29. თუ გსურს მოიკვეთო მცდარი წარმოდგენა, ასე შეაგონე შენსავე თავს: მე შემძლია ყოველგვარი ბოროტების, ყოველგვარი სურვილის და, საერთოდ, ყოველგვარი ვნებათაღელვისაგან დავიხსნა ჩემი სული; მე შემძლია ცთომისაგან დაუბინდავი თვალთ ვუმზირო ყველაფერს და მისი ღირსებისამებრ მოვიზმარო ყოველი ნივთი. ნუ დაივიწყებ, რომ ვინც დაგბადა, მანვე მოგცა ამის შეძლებაც.

30. სენატის წინაშე გამოსვლისა თუ კერძო პირთან საუბრის დროს ილაპარაკე ნათლად და გარკვევით; გიყვარდეს წრფელი სიტყვა.

31. აგგუსტუსის კარი, მისი მეუღლე, ასული, წინაპარენი, შთამომავალნი, დაი, აგრიპა¹², თვისტომნი, სახლეულნი, მოყვასნი, არეუსი¹³, მეტენატი, მკურნალნი, ქურუმნი, მოკლეგ, მთელი კარი გადაეგო. მოიხილე, შემდგომ ამისა, როგორ იავარიქმნენ სხვა კარნი, როგორ გადავგნენ არამართო ცალკეული კაცნი, არამედ მთელი საგვარეულონიც, როგორც მაგალითად, პომპეუსებისა. შენ არაერთხელ წავიკითხავს ეპიტაფია: „უკანასკნელი თავის გვარში“... გაიხსენე, როგორც ეწამებოდნენ წინაპრები, რომ როგორმე შემკვიდრე დაეტოვებინათ ამ ქვეყნად, და მანც

ვილაც უკანასკნელი უნდა იყოს, უკანასკნელის სიკვდილთან ერთად კი არსებობას წვევტს მთელი გვარიც.

32. სიცოცხლის ცალკეულ მოქმედებათაგან უნდა თხზავდე და კმაყოფილი იყო იმითაც, თუ თვითუული მათგანი ამართლებს თავის დანიშნულებას. მაგრამ ვის ძალუძს ხელი შეგიშალოს იმაში, რომ ყოველი შენი მოქმედება აღწევდეს მიზანს? — შენ გავიწყლება, რომ გარეშე საგნები აბრკოლებენ ჩვენს მოქმედებას. — არ არსებობს დაბრკოლება წრფელი, კეთილგონიერული და ზუსტად აწონ-დაწონილი მოქმედებისათვის. — მაგრამ ხომ შეიძლება სხვა რამემ შეგვიშალოს ხელი? — შეიძლება, მაგრამ თუ შენ უდრტივინველად იტან ხელისშემშლელსა და დამაბრკოლებელს, თუ შენ შეგნებულად მიელტვი შესაძლებელს, ალბათ, იმასაც შეიძლება, რომ მოცემულ მოქმედებას სწრაფად შეუნაცვლო მეორე, რომელიც არ დაარღვევს ცალკეულ მოქმედებათაგან თხზული შენი ცხოვრების ჰარმონიულ მთლიანობას და მის თანაბარ რიტმს.

33. ნუ მზვობ, როდესაც იძენ, ნუ ნანობ, როდესაც ჰკარგავ.

34. ხომ გინახავს მოჭრილი ხელი, ფეხი, ან სხეულს მოკვეთილი თავი? ასევე იკვეთს (რამდენადაც ხელეწიფება) თავის თავს იგი, ვინც არ იღებს ქმნადს და მოწყვნადს, ვინც გაურბის მოყ-

ასთ ან მათ წინააღმდეგობას ცდილობს. შენ თვითონ მოსწყდი იმ ბუნებრივ ერთიანობას, რომლის ნაწილადაც შეგქმნა ბუნებამ და რომლისგანაც ნებისით მოიკვეთე შენივე თავი. მაგრამ საოცარი ის არის, რომ შენ შეგიძლია კვლავ შეერწყა ამ წარუვალ ერთიანობას. რადგან კაცი — სამყაროს ნაწილი, ერთადერთი არსია, რომელსაც, ყველა სხვა ნაწილისაგან განსხვავებით, ღმერთმა უბოძა იმის უნარი, რომ მთელისგან მოჭრილს და მოკვეთილს შეეძლოს ხელახლა შეეზარდოს და შეესისხლზორცოს მას¹⁴. მაშ, თაყვანი ეცი უფლის ნიჭს, რომელიც გაძლევს იმის უნარს, რომ ან საერთოდ არ მოსწყდე მთელს, ანდა, თუ მოსწყდი, ხელახლა შეერწყა მას და, ამრიგად, კვლავ დაიკავო შენი ადგილი, როგორც მთელის ერთმა ნაწილმა.

35. გარდა იმისა, რომ გონიერი არსების ყველა უნარი საერთო ბუნებამ გვიბოძა ჩვენ, კიდევ ერთი რამ მივიღეთ მისგან: საერთო ბუნების მსგავსად, რომელიც ფოველსავე წინააღმდეგობს და ხელისშემშლელს თავის თანამდგომად თუ ხელისშემწყობად აქცევს და ბედისწერის კოსმიურ რკალში რთავს, როგორც საკუთარ ნაწილს, — გონიერ არსსაც ხელეწიფება თავისი მოქმედების მასალად აქციოს ფოველივე წინააღმდეგობი და ამა თუ იმ მიზნის მისაღწევად გამოიყენოს იგი¹⁵.

36. ნუ აიძვრევ სულს მთელი შენი ცხოვრების წარმოდგენით. იმაზე ნუკი ფიქრობ, რამდენი ტანჯვა-წამების გადატანა მოგიწევს კიდევ¹⁶, არამედ, ყოველი შეჭირვებისას ასე კეთილზე შენსავე თავს: რა არის მასში დაუთმენელი და დაუძლეველი? რადგან შენ შეგრცხვება აღიარო, რომ ის დაუთმენელია შენთვის. მერე გაიხსენე ისიც, რომ წარსული ან მომავალი კი არ გტანჯავს, არამედ მხოლოდ აწმყო; აწმყო კი ერთადერთ წამამდე დაიყვანება, თუ მას მისივე ხანგრძლივობით გარეშემოსწერ, და, ამრიგად, შერისხავ შენს სულს: რად ვერ იტანო წამიერ ტკივილს.

37. დასტირიან თუ არა დღესაც პანთეია და ჰერგამოსი ვერუსის საფლავს? ან ხაბრია და დიოტიმე - ჰადრიანესას¹⁷? მხოლოდ ბრიყვი თუ დაიწყებს ამის მტკიცებას. მაგრამ კიდევაც რომ დასტიროდნენ, იგრძნობდნენ ამას მკვდრები? თუმცა, რომც ეგრძნოთ, როგორ გგონია, სიხარულით შეიძვროდნენ უძრავად მწოლნი? ანდა, კიდევ რომ შეძრულიყვნენ, განა უკვდავნი გახდებოდნენ მათზე მგლოვარნი? განა ბედისწერა მათ ვერ სიბერეს არ მოუვლენდა, მერე კი - სიკვდილს? რას იზამდნენ მიცვალებულნი მათზე მგლოვართა სიკვდილის შემდეგ? ყველაფერი ეს ხრწნილებაა, მიწა და მტკერი.

38. თუ შენი მზერა მახვილია და ღრმად

მხედი, - ამბობს ბრძენთა-ბრძენი¹⁸, მიიქეც შენივე სულიერი ცხოვრების ჭვრეტად.

39. გონიერი არსების სულში მე ვერ ვხედავ სამართლიანობის წინააღმდეგ მიმართულ სიქველეს, მაგრამ ეხედავ განცხრომის წინააღმდეგომს - ზომიერებას.

40. მოიკვეთე წარმოდგენა ყოველივე იმის შესახებ, რაც, გგონია, გტანჯავს და გვნებს, თუ გსურს ეზიარო სიმშვიდეს და აუძლვრეველობას. - ვინ, მე? - დიახ, შენ, როგორც სული. - მაგრამ მე ხომ სული არა ვარ! - იყავ! და, დაე, როგორც სული, ნურასოდეს ნუ აიძვრევ საკუთარ თავს. ხოლო თუ შენში სხვა რამ იძვრევა და იტანჯება, დაე, თვითონვე, გულისხმაცოს, თვითონვე გაიცხადოს ეს.

41. ის, რაც ხელს უშლის გრძნობად აღქმას და ისიც, რაც აბრკოლებს სასურველისკენ სურვილთა სწრაფვას, - ბოროტებაა ცხოველური ბუნებისათვის. არის ამ ქვეყნად რაღაც ისეთიც, რაც ხელს უშლის მცენარეული ბუნების მოქმედებას და, მაშასადამე, ბოროტებაა მისთვის. ზუსტად ასევე, დაბრკოლება, რომელსაც სულის ქმედითობა აწყდება ხოლმე, ბოროტებაა სულიერი ბუნებისათვის. მიუყენე ყველაფერი ეს შენსავე თავს. გტანჯავს ან შეებას განიჭებს რამე? ეს გრძნობადი აღქმის საქმეა. გაბრკოლებს რამე სასურველი საგნისკენ სწრაფვისას?

თუ შენი სწრაფვა თვითნებურია, ყველაფერი, რაც გზას გიკრავს და გაბრკოლებს, ბოროტება იქნება შენთვის, როგორც გონიერი არსებისათვის. მაგრამ თუ შენ აღიარებ გარდუვალს და აუცილებელს, ვეღარაფერი შეგიკრავს გზას და, მაშასადამე, ვერც გაენებს რამე. ხოლო რაც შეეხება სულის ქმედობას, მას ვერავინ აღუდგება წინ, თავისივე თავის გარდა, რადგან თანაბრად წინააღმდეგობელია როგორც ცეცხლისა და მახვილის, ისე ტირანისა და ცილისმწამებლისთვისაც. სფეროს, სანამ სფეროობს და სფერო ჰქვია, ვერავინ წაართმევს სიმრგვლეს¹⁹.

42. მე არ ვიმსახურებ იმას, რომ შეურაცხვეო ჩემივე თავი, რადგან განზრახ არასდროს შეურაცხშიყვია ვინმე.

43. ყველას თავისი საბაბი აქვს სიხარულისთვის. მე ვხარობ, როცა ჩემი წარმმართველი საწყისი სიახლოვეს არ იკარებს ხრწნილებას, და როცა გულგრილობას კი არ იჩენს კაცთა და მათი ბედ-იღბლის მიმართ, არამედ კეთილმოსურნე თვალთ უმზერს, სიხარულით იღებს და ღირსებისამებრ იყენებს ყველაფერს.

44. სიცოცხლე მოკლეა; ამიტომ შენივე სულის სრულყოფას მოახმარე ყოველი დღე. სიკვდილშემდგომი დიდების მაძიებელნი ივიწყებენ, რომ მომავალი თაობები მათსავე თანამედროვეთ ემოგვანებიან, რომლებთანაც ასე უძმიოდ

ურთიერთობა, და რომ მოკვდავნი იქნებიან ისინიც. რას დაეძებ, რას იტყვიან ან იფიქრებენ შენს შემდეგ შენზე.

45. ამიღე და გადამაგდე, საითაც გნებავს. ჩემს სულში დამკვიდრებული დემონი იქაც შენი მადლიერი იქნება და თავისი თავით კმაყოფილი, თუ შესძლებს იმოქმედოს საკუთარი ბუნების თანახმად.

ღირს კი ეს იმად, რომ მის გამო გმინაუღეს და თავს იმდაბლებდეს ჩემი სული — გათელილი, ვნებათაგან ქვედადრეკილი, შერყვნილი და შეძრწუნებული? რადგან რას ჰპოვებ ქვეყნად სულის სიმშვიდეზე უფრო უკეთესს?

46. არ შეიძლება კაცს შეემთხვეს რამე ისეთი, რაც მის თავს მოსაწყენად არაა შექმნილი. იგივე ითქმის ხარის, ვაზის და ქვის მიმართაც. და თუ ეს ასეა, რაღას დრტვინავ, ან რას მრისხანებ? საერთო ბუნება არას გახვევს თავს დაუთმენელს²⁰.

47. როცა გარეგანი საგნები გამღვრევენ, გულისხმაყავ, რომ შენ გამღვრევეს არა ესა თუ ის საგანი, არამედ შენი შეხედულება მასზე. მაგრამ შენ შეგობლია მოიკვსო ეს უკანასკნელი. ხოლო თუ შენივე შინაგანი ხედვის მტთარობა გამღვრევეს, რა გიშლის ხელს წაფელჰყო იგი? ზუსტად ასევე, თუ იმიტომ იმღვრევი და იტანჯები, რომ არ შეგიძლია ქმნა მისი, რისი ქმნაც

გმართებს, განა ძალისხმევა არ გიჯობს ამოღრტვინვას? — მაგრამ თუ ჩემზე მძლავრი ძალა მიღობავს გზას? — მაშინ ნუ ღრტვინავ, რადგან მიზეზი შენი როდი ხარ უძოქსელობის. — მაგრამ რას ვაქნევ სიცოცხლეს, თუ ვერ ვიქმ ამას? — მაშ, განვედ სიცოცხლით, მაგრამ ისევე უღრტვინველად, როგორც გაღის ის, ვინც მიაღწია ხასურველ მიზანს და ვინც მადლიერების გრძნობით აღვსილი ეთხოვება ყველას და ყველაფერს, თვით თავის წინააღმდეგობათაც.

48. გახსოვდეს, რომ შენი წარმმართველი საწყისი უძლეველი ხდება, როცა, თავისსავე თავში განმარტოებული, კმაყოფილება მართლოდენ იმით, რომ არა იქმს იმას, რაიც არა სურს, თუნდაც უგონოდ იქმოდეს მას, რასაცა იქმს. ხოლო თუ ის გონიერულად და წინდახედულად მსჯელობს რამეზე? მაშინ ჭეშმარიტად შეუძუსვრელ გოდოლს ემსგავსება, ვნებათაგან თავისუფალი¹. კაცისათვის არ არსებობს უფრო საიმედო თავშესაფარი, რადგან მხოლოდ იქ ისვენებს ყოველგვარი მძლავრობის და ძალადობისგან. უგუნურია, ვინც ვერ ხედავს ამ თავშესაფარს, ხოლო ვინც ხედავს, მაგრამ თავს კი არ აფარებს მას — უბედური.

49. ნურაფერს იტყვი, გარდა იმისა, რასაც შენივე შთაბეჭდილებანი გამცნობენ. შენ გაუწყებენ, რომ ესა და ეს შენს ძვირს ამბობს, მაგრამ

ვინ გაუწყებს იმას, რომ ეს შენ გენებს? მე კხედავ, რომ ბავშვი აეადაა, მაგრამ ვერ ვხედავ, რომ მას საფრთხე ემუქრება. მაშ, ნურასოდეს გადახვალ პირველ შთაბეჭდილებათა ზღვარს და ნურაფერს დაუმატებ მათ შენის მხრივ, თუ გსურს განერიდო ბოროტს²², ანდა, თუ გნებავს, დაუმატე, მაგრამ როგორც შეშვენის კაცს, რომელმაც იცის რა ხდება, რა იქმნება სამყაროში.

50. კიტრი მწარეა? გადააგდე. გზაზე ეკლეობია? მოერიდე. ესეცა კმარა; ნულარ კითხულობ; რისთვის არსებობს ყველაფერი ეს სამყაროში? რადგან შენი კითხვის პასუხად უთუოდ გამქირდავად გაიღიმებს ბუნების მისტერიას ზიარებული ყოველი კაცი, ისევე როგორც გაიღიმებდნენ მჭედელი ან მეჯადაგე, თუ შეამჩნევდნენ, რომ შენ გაკვირვებით უმზერ მათს სახელოსნოებში მიმოფანტულ რკინისა თუ ტყავის ნაჭრებს და ნარჩენებს. ისიც უნდა ითქვას, რომ ამ ხელოსნებს დიახაც მოეძებნებათ ნარჩენების გადასაყრელი ადგილი, მაშინ როდესაც საერთო ბუნებას არ გააჩნია არაფერი, საკუთარი თავის გარდა. მაგრამ ბუნების ხელოვნების ყველაზე დიდი საოცრებაც სწორედ ის არის, რომ, თავისივე თავით გარშემოწერილი, ის თავისსავე თავად აქცევს ყველაფერს, რაც ზრწნილებაქმნილი, დრომოჭმული და უსარგებლო ჩანდა მასში და რაღაც ახალს და სასარგებლოს ქმნის მისგან.

ასე რომ, ბუნება არ საჭიროებს არც ვარეგან მასალას და არც ადგილს რასმე უსარგებლო ნარჩენების გადასაყრელად, რადგან მას სავსებით აკმაყოფილებს საკუთარი მატერია, საკუთარი სივრცე, საკუთარი ქმნადობა და ხელოვანება.

51. შორს უგერგილობა; შორს ენაბრგვნილობა; ნუ აპყვები წარმოსახვის თამაშს; ნუ მიეცემი ნურც მეტისმეტ უსასობებს, ნურც სასობებს; დროდადრო მაინც მოიცალე საქმეთაგან.

შენ გკლავენ, ასო-ასო გგლეჯენ და გაგინებენ, მაგრამ განა ეს ხელს უშლის სულს შეინარჩუნოს სიწმინდე, სიბრძნე, ზომიერება და სამართლიანობა? ეს იმას ჰკავს, კამკამა წყაროს თავს წაადგეს ვინმე გულარძნილი და გინებით მოინდომოს მისი სიწმინდის წაბილწვა: წყარო მაინც არ მოიშლის წყარობას, ანკარა და ამოდ სასმელი. თუმცა, გინებით კი არა, მწვერითაც რომ ამოავსოს იგი, წყარო უმაღვე წარიტაცებს. წარეცხს უწმინდურს და ხელახლა დაიწმინდება. როდისღა მოისმენ შენს სულში ამ მარადმედინი წყაროს ჩუხჩუხს²³ და არა შმორიანი ჭაობის სუნთქვას? როცა ძალიძალ შეფარებ თავს შენსაკვე სულს, ენებათაგან თავისუფალს, კეთილმოსვრნეს, მარტივს და მართალს.

52. ვინც არ იცის, რა არის სამყარო, არც თავისი ადგილსამყოფელი იცის, ვინც არ იცის, რისთვის იშვა, არც ის იცის, რა არის თვითონ,

არც ის — რაა მთელი სამყარო, და, პირიქით, ვინც ვერას გვეტყვის ამ ორთაგან ვერცერთ კითხვაზე, ვერც იმას გვეტყვის, რად იშვა თავად. რა ფასი აქვს შენს თვალში იმ კაცს, რომელიც ცდილობს თავი მოაწონოს მათ, ვისთვისაც დაფარულია, სად არიან და რანი არიან?

53. შენ გსურს თავი მოაწონო მას, ვინც საათში სამჯერ სწყევლის თავის თავსა და თავისი გაჩენის დღეს; შენ გსურს თავი მოაწონო მას, ვისაც არ მოსწონს თავისი თავი. და, მართლაც, განა შეიძლება თავისი თავი მოსწონდეს მას, ვისაც სანაზებლად ეძეკვა თითქმის ყველა თავისი ქცევა, სიტყვა თუ საქმე?

54. დროა არა მარტო შენი სუნთქვა შეუთანხმო გარემომცველი ჰაერის რხევას, არამედ შენი აზრებიც — ყოველისმომცველ გონებას, რადგან გონების ძალმოსილება არანაკლებ გამსჭვალავს, არანაკლებ განწონის ყველას და ყველაფერს მისთვის, ვისაც მისი შესრუტვა ძალუმს, ვიდრე ჰაერის ძალა მისთვის, ვისაც სუნთქვის უნარი შესწევს.

55. ბიწი, საერთოდ, ვერ ვნებს სამყაროს²⁴; ერთი ნაწილის ბიწიერება კი — მეორე ნაწილს. რადგან, თუ ვნებს, ის ვნებს მხოლოდ მას, ვისაც ძალუმს თავი დაიხსნას ბიწისაგან, თუკი ისურვებს.

56. ჩემი ნებისთვის²⁵ მოყვასის ნება ისევე განურჩეველია, როგორც მისი სასიცოცხლო ძალა ანდა სხეული. და თუმცა ჩვენ უპირატესად ერთმანეთისთვის ვართ შექმნილი, თვითიული ჩვენგანის წარმმართველ საწყისს მაინც საკუთარი საუფლო აქვს და სამფლობელო. ასე რომ არა, მოყვასის ბიწი ჩემს ბიწიც იქნებოდა ამავე დროს. მაგრამ ღმერთმა სხვაგვარად ინება, რათა სხვა კი არა, მევე ვიყო მიზეზი ჩემი ბედნიერების თუ უბედურების.

57. მზის მიმართ მზირალს ასე ჰგონია იღვრებაო იგი, და, მართლაც იღვრება სამყაროში, როგორც ნათელი, მაგრამ ისე კი, რომ მის საესებას არა აკლდება რა ამით. რადგან ეს ღვრა განფენაა მხოლოდ და მხოლოდ. ამიტომაც წარმოსდგება მისი სხივების (αχτισε) სახელი ზმნიდან „განფენა“ (ἐχτισεσθαι)²⁶. მაგრამ რა არის თვითონ სხივი? შენ ნახავ ამას, თუ დაუკვირდები, როგორ შემოდის მზის ნათელი ჭუჭქრუტანიდან ბნელ საკანში: სხივი სწორხაზოვნად კვეთს სიბნელეს, სანამ, თუ შეიძლება ასე ითქვას, თავს არ მიაყრდნობს პირველსავე მყარ სხეულს, რომელიც გზას უღობავს მის წინსელებას. აქ ის ჩერდება, ესაა და ეს; არც სხლტება და არც ძირს ეცემა. სულიც მზესავით უნდა იყოს: არა დაღვრა და დაწრუტა. არამედ სავსება და ნათლის ფენა. ხოლო როცა დაბრკოლებას აწყდება რასმე, ძალით კი არ უნდა ავიწროებდეს წინააღ-

მდგომს ანდა თვითონ ეცემოდეს შეიწრებული, არამედ მზებრ აშუქებდეს და ნათელს ჰფენდეს ყველაფერს, რასაც მისი მიღება ძალუძს. რადგან ის, რაც არ იღებს ნათელს, თვითონვე ართმევს თავის თავს მის მადლს.

58. სიკვდილის მოშიშს ან უგრძობელობის ეშინია, ან სხვაგვარი შეგრძნებებისა. მაგრამ თუ შენ დაგეხშობა ყველა შეგრძნება, ვეღარ შეიგრძნობ ვერავითარ ბოროტებასაც, ხოლო თუ შენ სხვაგვარად შეიგრძნობ რასმე, სხვა არსად იქცევი და, მაშასადამე, კვლავ იარსებებ.

59. კაცნი ერთმანეთისთვის არიან შექმნილნი; ამიტომ ან დაითმინე, ან შეავონე.

60. სხვაა აღმა ნატყორცნი ისრის ფრენა და სხვა — აღმაფრენა სულის. ეს უკანასკნელი მაშინაც კი, როცა ფრთხილად გარეეველება და გამოწველილვით იკვლევს თავისი კვლევის საგანს, ისრისებრ პირდაპირ, გზის გაუმრუდებლად მიილტვის მიზნისკენ.

61. ეცადე ჩასწვლე თვითიულის წარმმართველ საწყისს, მაგრამ სხვასაც დართე ნება ჩასწვლეს შენს სულს.

1. უსამართლობის მოქმედი ღმერთს ჰგმობს და სცოდავს. და მართლაც, საერთო ბუნებად გონიერი არსებანი იბიტომ შექმნა ერთმანეთისთვის, რომ კი არ ვნებდნენ, რგებდნენ ერთმანეთს, თვითეულს მისი ღირსების თანახმად. ამიტომ კაცი, რომელიც არღვევს ბუნების ამ კანონს, უკვდავთაგან უმაღლესი ღვთაების მიმართ სცოდავს. და ისიც, ვინც ცრუობს, იმავე ღვთაების წინაშე სცოდავს. რადგან საერთო ბუნება იდეალურ არსთა ბუნებაა, იდეალური არსნი კი ინტიმური კავშირით უკავშირდებიან რეალურ არსთ. მეტიც, ამ ღვთაებასევე ეწოდება ჭეშმარიტებაც, რადგან იგია ყოველივე ჭეშმარიტის პირველმიზეზი. მაშასადამე, ის, ვინც შეგნებულად ცრუობს, სცოდავს, რადგან სიცრუე მკრეხელობაა. ხოლო ის, ვინც შეუგნებლად ცრუობს, აგრეთვე სცოდავს, რამდენადაც დისპარმონია შეაქვს საერთო ბუნების მწყობრ სისტემასა და სამყაროს მარადიულ წესრიგში, როგორც სამყაროს ბუნების წინააღმდეგ მბრძოლს. რადგან კაცი, რომელიც თუნდაც თავისდა უნებურად მიელტვის იმას, რაც უპირისპირდება ჭეშმარიტს, სამყაროს ბუნების წინააღმდეგ იბრძვის; რადგან სიმართლის სიყვარული ბუნებით თანდაყოლილი გრძნობაა მისთვის, გრძნობა, რომლის უგულვებელყოფაც იწვევს იმას, რომ ის ერთმანეთისაგან ვეღარ არჩევს მართალს და მრუდს. სცოდავს ისიც, ვინც

მიელტვის განცხრომას, როგორც სიკეთეს და გაურბის ტანჯვას, როგორც ბოროტებას, რადგან ასეთი კაცი, როგორც წესი, წარამარა ჰგმობს საერთო ბუნებას: რატომ ასე უსწოროდ უნაწილებო სიკეთეს კეთილთ და აკაკოთ; ვინაიდან აკაკოთა ხვედრი უფრო ხშირად განცხრომაა და მორჭმულება — შვებისა და განცხრომის წყარო, კეთილთა ხვედრი კი — ტანჯვა და ტანჯვის მიზეზი. ეგეც არ იყოს, ტანჯვის მოშიშს, ალბათ, ისიც შეაკრთობს, რაც ერთ მშვენიერ დღეს შეიძლება მოხდეს სამყაროში, ეს კი უკვე მკრეხელობაა. ხოლო განცხრომის ტრფიალი, ალბათ, არც უსამართლობის წინაშე დაიხვეს უკან, რაც აგრეთვე მკრეხელობას უდრის აშკარად. ამიტომ ვისაც სურს ბუნების თანამოაზრე და მიმდევარი ერქვას, ერთმანეთისგან არ უნდა ასხვავებდეს მოჩვენებით სიკეთეს და ბოროტებას, ისევე როგორც არ ასხვავებს მათ საერთო ბუნება, რადგან ეს უკანასკნელი განურჩევლად არ შექქმნიდა არც ერთსა და არც მეორეს, ერთმანეთისაგან რომ არჩევდეს მათ. მაშასადამე, უთუოდ სცოდავს ის, ვინც განურჩევლად არ იღებს ტანჯვას თუ შვებას, სიცოცხლეს თუ სიკვდილს, სახელსა თუ უსახელობას, მოკლედ, ყველაფერს, რასაც განურჩევლად ხმარობს ბუნება. ხოლო განურჩევლად ხმარობსო, როდესაც ვამბობ, იმის თქმა მინდა, რომ, გარკვეული თანმიმდევრობით, ყველაფერი ეს განურჩევლად მოდის ყოველივე ქმნადისა თუ ქმნილის წილად განგების დასაბამ-

იერი ნებით. ამავე ნებამ აღძრა განგება ხორცი შეესხა პირველადი შთანაფიქრისთვის, რომლის ხატადაც შეჰქმნა კიდევ ეს უსასრულო და უთვალავი ფერით მოცემული სამყარო, სადაც დასდო მომავალ არსთა კანონები და დაამკვიდრა ყოველგვარი არსებობის, სახეცვალებადობისა და მონაცვლეობის ცხოველყოფილი ძალნი.

2. მხოლოდ უზნესრულესი კაცი თუ შესძლებს ისე განეშოროს ცოცხალთ, რომ სიყალბით, პირმოთხოვით, აზიზობითა და მზვარობით არ შეისვაროს სული. უზნესრულესს თუ არა, ზნესრულს მაინც კუწოდებ კაცს, რომელმაც სიცოცხლეშივე შეიცნო ყველა ამ ბიწის სიყალბე და ზურგი აქცია მათ. შენ კი აპირებ სიბილწეში ჩამყავდე? ნუთუ გამოცდილებამ არ გიჩვენა, რაოდენ საჭიროა გაექცე საფრთხეს? რადგან სულის შერყენა არანაკლებ დამღუპველია, ვიდრე ჩვენი გარემომცველი ჰაერის მოწამვლა: ეს უკანასკნელი დაღუპვას უქადის პირუტყვით, რამდენადაც ისინი პირუტყვნი არიან, პირველი კი კაცთ — რამდენადაც კაცნი არიან.

3. ზიზლით ნუკი ემსჭვალვი სიკვდილს, არამედ უდრტვინველად მიიღე იგი, როგორც ერთი იმ მოვლენათაგანი, რომელნიც სასურველად უჩანს ბუნებას. რადგან სულისა და სხეულის გაყრა არაფრით არ განსხვავდება სიცოცხლის სხვადასხვა პერიოდთან დაკავშირებული ისეთი

ბუნებრივი მოვლენებისგან, როგორცაა სიყრმე და სიბერე, ზრდა და სიმწიფე, კბილებისა თუ წვერის ამოსვლა, ჭაღარის შერთვა, განაყოფიერება, ორსულობა, მშობიარობა და ასე შემდეგ. ამიტომ ბრძენი კი არ უნდა ჰგმობდეს, კი არ უნდა უფრთხოვდეს ან ზიზლით უყურებდეს სიკვდილს, არამედ უდრტვინველად უნდა იღებდეს მას, როგორც ბუნების ერთ-ერთ ქმედებას. და როგორც ელი, როდის გამოვა შენი პირმშო მეუღლის საშოდან, ისევე უნდა ელოდე, როდის დააღწევს თავს შენი სული ხორციელი გარსის ტყვეობას¹. ხოლო თუ უფრო უბრალო, მაგრამ ქმედითი წამალი გნებაკს, რომელიც საბოლოოდ განგაკურნავს შიმისაგან და შეგარიგებს სიკვდილს, გამოწველილვით განიხილე ყველა საგანი, რომელთა დატველებაც მოგიწევს და იმ კაცთა ზნენი, რომელთაც საბოლოოდ უნდა განშორდე⁴. და თუშცა კი არ უნდა ვგმობდეთ, არამედ ზრუნვას არ ვაკლებდეთ და უდრტვინველად ვითმენდეთ მათ, მაინც გახსოვდეს, რომ მათი სახით თანამოაზრეთ როდი შორდები. რადგან თუ რასმე შეუძლია დაგვაბას და დაგვაკაოს ამ ქვეყნად, ისევე და ისევე ერთსულოვნებას, რომელიც თანამოაზრეებს გვაერთებს. მაგრამ კაცთა დღევანდელი უთანხმოებისა და ურთიერთდაუნდობლობის შემყურეს რაღა დაგრჩენია, გარდა იმისა, რომ ამ სიტყვებით მხადო კაცთა მხსნელს: უფრო სწრაფად მოკვდ. სიკვდილო, თორემ ლამის დავივიწყო ჩემივე თავი.

4. ის, ვინც სცოდავს, თავისი თავის წინაშე სცოდავს⁶; უსამართლობის მოქმედიც თავისი თავის მიმართ იჩენს უსამართლობას, რადგან ბოროტყოფს თავისსავე თავს.

5. ხშირად უსამართლობას სჩადის არა მარტო მოქმედი, არამედ უქმად მყოფიც.

6. დღესდღეობით საკმარისია რწმენის სიწრფელე, მოქმედების უანგარობა და სულის კეთილგანწყობილება ყოველივე იმის მიმართ, რაც შეიძლება ღვთაებრივ მიზეზთა ძალით⁶ მოხდეს.

7. მოიკვეთე წარმოდგენა; დაიოკე სწრაფა; დაურივე ვნება; მისდევ მხოლოდ შენს წარმართველ საწყისს.

8. ერთი და იგივე ცხოველური სულია განწეალული უგონო არსთა შორის, ერთი და იგივე გონიერი სულია განწეალული გონიერ არსთა შორისაც, ისევე როგორც ერთია მიწა მიწიერთათვის, ერთია ნათელი, რომლითაც ვჭკვრეთ⁷ და ერთია ჰაერი, რომელსაც ესუნთქავთ ჭვრეტის ნიჭსა და სუნთქვის უნარს ზიარებულნი.

9. რაიმე საერთოსთან წილნაყარი ყოველი არსი თავისი თანამონაწილისაგან ილტვის. მიწიერს მიწა იზიდავს, თხიერი თხიერს ერთვის, ისევე როგორც ჰაეროვანი – ჰაეროვანს. ასე რომ, მათ გასათიშად საჭიროა რაღაც გამყოფი,

საჭიროა რაიმე ძალა. ცეცხლისებრი ძალა მიიწვევს, სტიქიონური ცეცხლის წყალობით, მაგრამ, ამასთან, იმდაგვარი ძალით იზიდავს თანაწილისთვის ჩვენი კერიის ცეცხლს, რომ ცოტათ თუ ბევრად გამოშრალი ყოველი წვადი საგანი მყევსეულად ეგზნება და იწვის მასში, რადგან მათს სიმშრალეში ძალზე ცოტა რამაა არაწვადი. ამიტომ გონიერ ბუნებასთან წილნაყარი ყოველი არსი ასეთივე, ან კიდევ უფრო მეტი ძალით მიილტვის თავისი თანამონაწილისკენ. რადგან რაც უფრო სრულმნილია არსი, მით უფრო მძაფრად ვლინდება მასში თავისსავე მსგავსთან შერწყმისა და მასთან ერთარსად ქცევის სურვილი. უგონო არსნი რომ უგონო არსნი არიან, ისინიც კი ხშირად ერთად ცხოვრობენ – ხროვებად თუ ჯოგებად, ერთად ზრდიან თავიანთ ნაშეერთ და, ასე გასინჯე, ჰყვარობენ კიდევ ერთიმეორეს ეს იმიტომ, რომ მათაც აქვთ სული და, როგორც სულდგამულნი, უფრო მეტ მიდრეკილებას ამჟღავნებენ თანაცხოვრების წესის მიმართ, ვიდრე მცენარეები ან ქვები. რაც შეეხება გონიერ არსთ, მათი თანაცხოვრების წესი უფრო რთულია: სახელმწიფონი და თანამეგობრობანი, ოჯახური ურთიერთობანი და სათათბირონი, ომები, საომარი კავშირნი და დაზავებანი. ხოლო უფრო სრულქმნილ არსთა ერთიანობის გათიშვა თვით უსასრულო სივრცეს არ ძალუძს, მათ შორის განფენილს: ასეთია ვარსკვლავთ ერთობა. ასე რომ უზენაესი სრულქმნილების წყურვილს და

მისკენ სწრაფვას შეუძლია ერთსულოვნება დაბადოს თვით ერთმანეთს დაშორებულ არსთა შორისაც. მაგრამ რას ვხედავთ დღეს ამის ნაცვლად? მხოლოდ გონიერი არსებანი აღარ ისწრაფვიან ერთმანეთისკენ, მხოლოდ მათ შორის აღარ სუფევს ერთსულოვნება. მაგრამ როგორც არ უნდა გაურბოდნენ ისინი ამ ერთიანობას, მაინც ვერსად წაუვლენ მას, რადგან ბუნება უფრო ძლიერია მათზე. დაუკვირდი, და შენ ნახავ, რომ მართალს ვამბობ. მენდე, უფრო ადვილად ჰპოვებ მიწიერს რასმე, რომელსაც არაფერი არ აკავშირებს მიწასთან, ვიდრე კაცობრიობას საესებით მოწყვეტილ კაცს.

10. ნაყოფს იძლევა კაციც, ღმერთიც, მთელი სამყაროც; ყველაფერი თავის დროზე იძლევა ნაყოფს. რა ვუყოთ, რომ ეს გამოთქმა, ჩვეულების ძალით, ვაზისა თუ ხეხილის მიმართ იხმარება მხოლოდ. გონებაც თავის ნაყოფს იძლევა, ერთდროულად ზოგადსა და კერძო ნაყოფს², რომლისგანაც დასაბამს იღებს არა ერთი ისეთი რამ, როგორცაა თვითონ გონება³.

11. თუ შეგიძლია, წრფელჰყავ მრუდი საქმის მოქმედი, და თუ არა და, გაიხსენე, რომ შემწყნარებლობა სწორედ ამ შემთხვევისთვის მოგეცა შენ⁴. რადგან ღმერთები იწყნარებენ, და არა მართო იწყნარებენ, ასე გასინჯე, ბევრ რამეში, როგორც მაგალითად, სიმდიდრისა თუ სახელის

მოხვეჭაში, ხელსაც კი უწყობენ მათ. ასერივად დიდსულოვანნი არიან უკვდავნი. მაგრამ შენც შეგიძლია დიდსულოვანი იყო; არადა, მითხარი: რა გიშლის ხელს?

12. ღაითმინე ტანჯვა, არა როგორც ერთმა ვინმე საწყალობელმა, არა როგორც კაცთათვის თავის შებრალების ანდა მათი განცვიფრების მსურველმა, არამედ როგორც კაცმა, რომელსაც სურს ერთადერთი რამ: მოქალაქეობის პრინციპს შეუთანხმოს ყველა თავისი მოქმედება თუ უქმად ყოფნა.

13. დღეს მე განვერიდე ყოველგვარ საფრთხეს, ან, უფრო უკეთ, თვითონვე განვირიდე იგი, რადგან საფრთხე ჩემს გარეთ როდი იყო, არამედ თვითონ ჩემში, — ჩემსავ წარმოდგენაში⁵.

14. ყველაფერი ეს ჩვეულებრივია ცდის თვალსაზრისით, მსწრაფლწარმავალი — დროის თვალსაზრისით, ხრწნადი — მატერიის თვალსაზრისით, ყველაფერი დღესაც ისეთივეა, როგორც იყო მათ დროს, ვინც ჩვენ მივაბარეთ მიწას.

15. საგნები სულის ბჭის მიღმა ჰკიან, თავიანთ თავში განმარტობულნი, თავიანთი თავის კერძმეცნაურნი და უტყენი. მაშ, ვინ გვიტყვის, ვინ გვაუწყებს მათზე რაიმეს? წარმმართველი საწყისი.

16. გონიერი და ამ ქვეყნად მოქალაქეობრივი

ცხოვრებისთვის მოვლენილი, არსის სიკეთე თუ ბოროტება მის მიერ განცდილ ვნებაში კი არ ძვეს, არამედ მისსავე მოქმედებაში¹², ისევე როგორც მისი სათნოებისა თუ ბიწის სამყოფლო მოქმედებაა და არა ენება.

17. მალლა ასროლილი ქვისთვის არა არის რა ავი იმაში, რომ დაბლა ვარდება, ისევე როგორც არა არის რა კეთილი იმაში, რომ მალლა მიფრინავს¹³.

18. ჩასწვდი მათ წარმმართველ საწყისს და შენ ნახავ, რა მსაჯულთა მსჯავრი გაშინებს და რა მსჯავრს სდებენ ისინი თავიანთ თავს¹⁴.

19. ყველაფერი სახეცვლადია. და შენ თვითონაც გამუდმებულ სახეცვლადობას და თანდათანობით კვლომას განიცდი¹⁵; შენც და სამყაროც.

20. შეეშვი, დაე, მანვე სცოდოს, ვინაცა სცოდა.

21. მოქმედებისა თუ მოძრაობის შეწყვეტა, წარმოსახვის უნარის დახშობა და, საერთოდ, სიკვდილი არ იმარხავს რაიმე ბოროტს. მიიქეც თუნდაც შენი სიცოცხლის სხვადასხვა ასაკის – ბავშვობის, ყრმობის, სიჭაბუკის, სიბერის ჭვრეტად; ერთი ასაკიდან მეორეში გადასვლა, გარკვეული აზრით, სიკვდილსა ნიშნავს. მაგრამ რა არის ამაში საშიში? გაიხსენე, შემდგომ ამისა.

ჰაბის, დედისა თუ მამის გვერდით გატარებული წლები: რამდენი სხვადასხვაობა, რამდენი ცვალებადობა, რამდენი რამის დასასრული! გაიხსენე და ასე ჰკითხე შენსავე თავს: რა იყო ყოველივე ამაში საშიში? მაშასადამე, არც მთელი შენი სიცოცხლის შეწყვეტა, აღსასრული თუ სახეცვლილება იქნება საშიში¹⁶.

22. მიუბრუნდი შენი არსების, საერთო ბუნებისა და შენი მოყვასის წარმმართველ საწყისთ. შენი არსებისას, რათა სამართლიანობა შთაუნერგო მას; საერთო ბუნებისას, რათა გაიხსენო, ვისი ნაწილი ხარ შენ; შენი მოყვასისას, რათა შეიცნო, რა ამოძრავებს მას – უმეცრება თუ ცოდნა, და გულისხმავო, რომ ის შენი თვისტომია და ნათესაი.

23. ისევე როგორც შენ საზოგადოების წევრი ხარ და მისი ნაწილი, ყოველი შენი მოქმედებაც საზოგადოებრივი ცხოვრების ნაწილი უნდა იყოს. რადგან შენი ნებისმიერი მოქმედება, რომელიც უმეშვეოდ თუ რისაზე მეშვეობით არ ამტკიცებს საზოგადო სიკეთეს, ანაწევრებს ცხოვრების მთლიანობას, არღვევს მის ერთობას და შინააშლილობას იწვევს, ტომის იმ წევრის მსგავსად, რომელიც, თვითნებობით აღძრული, ანგარიშს არ უწევს თვისტომთა ერთსულოვან ნებას.

24. ბაღლური ბუტიობანი და თამაშობანი, ჰატარა სულეები, რომლებიც ცხედრებს დაათ-

რევენ ქვეყნად, - აი, ჭეშმარიტად „მკვდართა სამეფოს“¹⁷ ღირსი სურათი.

25. მიიქეც მიზეზობრივი საწყისის რაობის ჭვრეტად და განიხილე ის ნიეთიერი საწყისისგან განცალკევებით; მერე განსაზღვრე დრო, რომლის განმავლობაშიც შეიძლება იარსებოს მსგავსა რაობამ.

26. შენი ცხოვრება ტანჯვა იყო მხოლოდ იმიტომ, რომ არ გაკმაყოფილებდა შენი წარმართველი საწყისის მოქმედება, რომლის გულისთვისაც ის შექმნა და ამ ქვეყნად წარმოგზავნა არსთა გამრიგემ; მაგრამ კმარა!

27. როდესაც კაცნი გგმობენ, ზიზლით გემსჭვალვიან არ გაგინებენ, მიიქეც მათი სულების ჭვრეტად, ჩასწვდი მათ წარმართველ საწყისს და გულისხმეაყვ, რანი არიან შენი მგმობელნი. შენ ნახავ, რომ არ ღირს თავის წაშებად ის, რასაც ისინი ფიქრობენ შენზე. და მაინც კეთილმოსურნეობა გმართებს მათ მიმართ, რადგან თქვენ ძმები ხართ ბუნებით. განა თვით ღმერთები ყოველნაირად არ მფარველობენ მათ - სიზმარეულ ჩვენებებში გამოცხადების, მანტიკისა თუ იმ ნიჭთა ნიჭების გზით, რომელთაც ასერიგად მიელტვიან ისინი?

28. უცვლელია და უქცეველი სამყაროს წრებრუნვა, ხეშოდან ქვეშით, უკუნითი უკუნისამდე.

მსოფლიო სული ან გამუდმებით ისწრაფვის თვითეული საგნისა და მოვლენისაკენ, - თუ ასეა, მიიღე მისი სწრაფვის საგანი, ან მისი სწრაფვა ერთგზისი იყო და ერთჯერადი¹⁸, ზოლო ყველა სხვა დანარჩენი გარდუვალი თანამიმდევრობისა და თანაკავშირის ძალით ეზიარება არსებობას¹⁹; ანდა, დასასრულ, არსებობენ მხოლოდ ატომები - განუყოფელი ნაწილაკები. მოკლედ, თუ არსებობს ღმერთი, ყველაფერი კეთილია და ღვთაებრივი, ზოლო თუ მხოლოდ შემთხვევითობა, დე, შენი ქცევა მაინც ნუ იქნება შემთხვევითი.

მალე ყველანი მიწად ვიქცევით, მიწაც სხვა რამედ იქცევა ბოლოს, მერე, თავის მხრივ, ეს სხვა რამეც შეიცვლის სახეს და ასე შემდეგ დაუსრულებლივ. და ამ დაუსრულებელ სახეცვალებადობათა და ფერისცვალებათა ჭვრეტა, რომლებიც ისე სწრაფად სცვლიან ერთიმეორეს, როგორც ტალღები ზღვის მოქცევისას, ვის არ აღუძრავს ზიზლს ყოველივე ხრწნადისა და წარმავლის მიმართ?

29. ყოვლადი მიზეზი შმაგ ნაკადსა ჰგავს. რომელიც იტაცებს და თან მიაქანებს ყოველს. რაოდენ უბადრუკნი არიან ეს პოლიტიკოსნი, რომელთაც ფილოსოფოსებად მოაქვთ თავი. ცინგლიანები²⁰!.. რას მიელტვი, კაცო? ჰქმენ ის, რასაც დღეს მოითხოვს შენგან ბუნება. თუ შეგიძლია, მისდიე მიზანს, და ნუ იყურები აქეთ-იქით, აბა, ვინ მიმზერსო მე²¹. ნუ გაქვს

პლატონის რესპუბლიკის ამ ქვეყნად დაარსების იმედი. კმაყოფილი იყავ იმითაც, თუ საქმე ერთი ნაბიჯით მაინც მიიწევს წინ, და ნუ მიიჩნევ ამ წინსვლას უმნიშვნელოდ და უფასურად. ვინ შესცვლის კაცთა აზროვნების წესს? არა და, რას უნდა მოველოდეთ ამგვარი ცვლილების გარეშე კირთების ქვეშ მგმინავი მონობისა და მლიქვნელური მორჩილების გარდა? ახლა, თუ ვნებავს, შეგიძლია მომიყვანო ალექსანდრეს, ფილიპესა და დემეტრეს ფალერელის²² მაგალითები. მე ვეცდები მივსდიო მათ, თუ ვნახავ, რომ ისინი იცნობდნენ საერთო ბუნების ნებას და სიქველეში იწვრთიდნენ თავს. ხოლო თუ ისინი მხოლოდ თამაშობდნენ, ტრაგიკოს მსახიობთა მსგავსად, ვერავის მაძულებს მიებაძო მათ. ფილოსოფიის საქმე მარტივია და უბრალო; ნუ წამიყვან მზვარობართა გზით.

30. ზეგარდმო მოიხილე ბრბოთა ურიცხვი სიმრავლე, ღმრთისმსახურების უთვალავი სხვადასხვა წესი, ქარიშხალსა თუ მყუდრო ამინდში ყოველი მიმართულებით მცურავ ხომალდთა ქარავნები, ყოველი ყოფად მოქცეულის, თანამყოფისა თუ არყოფნაში გარდასულის უსასრულო სხვადასხვაობა. იფიქრე იმ ცხოვრებისათვის, რომელითაც ცხოვრობდნენ წინაპრები, იმისთვისაც, რომლითაც იცხოვრებენ შთამომავალნი და, იმ ცხოვრებისთვისაც, რომლითაც ცხოვრობენ დღეს ბარბაროსთა ურიცხვი ტომნი. გულისხმაყავ,

რამდენ კაცს საერთოდ არ სძენია შენი სახელი, რამდენი დაგივიწყებს სიკვდილისთანავე, რამდენი, დღეს ვითომდა შენი მაქებარი, ხვალ შენს მგმობლად იქცევა უკვე და რაოდენ უბედრუკია ხსოვნაც, დიდებაც, სხვა დანარჩენიც.

31. აუღვრეველობა ყოველივე იმის მიმართ, რაც გარეგანი მიზეზის ძალით ხდება; სამართლიანობა ყველა იმ მოქმედებისას, რომლის მიზეზიც ხარ შენ; მე მინდა ვთქვა: დაე, ყოველი შენი სწრაფვა თუ მოქმედება საზოგადო სიკეთის ღამკვიდრებას ისახავდეს მიზნად, რადგან ესაა ერთადერთი რამ, რაც შენს ბუნებას ესატყვისება.

32. შენ შეგიძლია თავიდან მოიშორო ბევრი ისეთი რამ, რაც ეგზომ ხშირად გამღვრევს და რაც შენს წარმოდგენაში არსებობს მხოლოდ. და შენს წინაშე გაიშლება უსასრულო სივრცე, თუ აზრით მოიცავ მთელ სამყაროს და მოიაზრებ თავდაპირველად მარადისობას, მერე კი ცალკეულ არსთა გამუდმებულ ცვალებადობას, თუ გულისხმაყოფ, დროის რა უბედრუკი მონაკვეთი ძვეს მათ დასაბამს და დასასრულს შორის, რაოდენ უსასრულოა საუკუნეთა ის უფსკრული, რომელიც წინ უძღვის მათ დასაბამს და ისიც, რომელიც მოსდევს მათ დასასრულს.

33. მალე ყველაფერი, რასაც შენ ჭკრებ, მიწად იქცევა, და ასევე მალე მიწად იქცევიან

ამ მიწადქცევის მჭკრეტნი. ის, ვინც მიხრწნილუ-
ბამდე იცოცხლა, რას წაიღებს ამ ქვეყნიდან იმაზე
მეტს, ვინც ჯერ კიდევ ყრმა მიიბარა მიწამ?

34. როგორია მათი წარმმართველი საწყისი, მათი ზრახვანი, მათი სიყვარულისა და მოწი-
წების საგანი? გაამიშვლე მათი სულები და აგრე
უმზირე მათ. როგორ სცდებიან, საბრალონი,
როცა ფიქრობენ, რომ გვენებენ ძაგებით ან
გვრგებენ ქებით.

35. რისამე დაკარგვა სხვა არა არის რა,
თუ არა გაცვლა. ხოლო ცვლა ყველაზე მეტად
უყვარს საერთო ბუნებას²³, რომელიც კეთილის
ხატად ქმნის ყველაფერს; ასე ყოფილა უკუ-
ნისიდან, ასე იქნება უკუნისამდე. მაშ, რაღად
ამბობ, რომ ყველაფერი ბოროტი იყო დასაბამი-
დან და ბოროტი იქნება დასასრულამდე, რომ
ამდენ ღმერთთა შორის ერთმაც ვერ შესძლო ამ
უკუღმართობის წაღმართყოფა, და რომ სამყარო
წარუდინებელი ბოროტების ტყვეობისთვისაა
განწირული?

36. ზრწნადია ყველა ნივთიერი საგანი და
ნივთიერება: წყალი, მტვერი, ძვლები, ბაღლაში.
მარმარილო მტვრადქცეული მიწაა მხოლოდ,
ოქრო-ვერცხლი – მიწის ნალექი, ტანსაცმელი
– ცხოველთა ბეწვი, პორფირი – სისხლი, და ასე
შემდეგ. თვით წამითი-წამად ცვლადი სასიცოცხ-
ლო ძალაც ზრწნილებაა, სხვა არაფერი.

37. მორჩი მთელ ამ ამაოებას, მითქმა-მოთქმას
და მანჭვა-გრეხას. რა გაშფოთებს? რა არის აქ
ურვეულო და უცნაური? რას გამოჰყავზარ გა-
რეთ შენი სიმარტოვიდან? მიზეზობრივ საწყისს?
– ჩასწვდი მის სიღრმეს. თუ მატერიას? – გან-
ჭვრიტე მისი არსი. რადგან ეს ორია ყველაფერი
და მათ გარეშე არა არის რა ქვეყნად. მორჩი-
მეთქი! დროა უფრო უბრალო გულით და უბიწო
სულით მიიქცე ღმერთების მიმართ.

სულერთია, ას წელს უჭკრეტ ერთსა და
იმავე სპექტაკლს თუ სამად სამ წელს.

38. ვინაცა სცოდა, იგივე იმკის შეცოდების
ნაყოფს; მაგრამ იქნებ არც შეუცოდავს.

39. ან ყველაფერი ერთსა და იმავე სხეულში
ხდება, ყველაფერი ერთი და იგივე სულიერი
საწყისისგან იღებს დასაბამს, და, მაშასადამე,
ნაწილი არ უნდა დრტვინავდეს იმის გამო,
რაც ხდება მთელში, ანდა არსებობენ მხოლოდ
ატომები და სხვა არაფერი, გარდა ქაოსისა და
განქარებისა. მაშ, რა გაშფოთებს? ასე არქვი
შენსავე წარმმართველ საწყისს: შენშია სიკვდილი
და ზრწნილება, პირმოთნე ხარ, პირუტყვთა და
ნადირთაგანი, შენი ადგილი ნახშირია, ჯოგში,
ბროვამში.

40. ღმერთები ან უძლურნი არიან, ან ყოვ-
ლის მძლენი. თუ ისინი უძლურნი არიან, რაღას
ლოცულობ ან რად ითხოვ მათგან წყალობას?

ხოლო თუ ყოველისმძღვენი, განა არ გიჯობს იმისთვის ეკედრო მათ, რათა დაგიხსნან ყოველგვარი შიშის, გულითქმის თუ ვნებისაგან, ვიდრე გიბოძონ ან გაშორონ ესა თუ ის? რადგან თუ ღმერთებს საერთოდ ძალუბთ კაცთა თანადგომა, ისინი შენი თანამდგომნი იქნებიან აქაც. ან, ვინ იცის, იქნებ ისიც თქვა, ღმერთებმა ჩემს ნებას მიანდესო ეს. კეთილი; მაგრამ თუ ასეა, განა არ გიჯობს კმასაყოფელად ვინჩნდეს ის, რაც შენზე ჰკიდია, როგორც შეშვენის თავისუფალ კაცს, ვიდრე ისწრაფოდეს იმისკენ, რაც შენს ნებაზე არაა დამოკიდებული, მონისა თუ მათხოვრის მსგავსად. ანდა ვინ ვითხრა, თითქოს ღმერთების ნებისაგან დამოუკიდებელი იყოს ის, რაც, შენის აზრით, კაცთა ნებაზე ჰკიდია მხოლოდ? ილოცე და ნახავ. არის კაცი, რომელიც ლოცულობს: „როგორ დავეუფლო ამ ქალს?!“ შენ კი ილოცე: „როგორ დავადწიო თავი ამ ქალის ფლობის სურვილს?“ ის: „როგორ მოვიცილო თავიდან ეს კაცი?!“ შენ: „როგორ მოვიქცე, რომ არ დამჭირდეს თავიდან მოცილება მისი?!“ ის: „ნუ მომასწრებ შვილის სიკვდილს!“ შენ: „ნუ მომასწრებ იმას, რომ მეშინოდეს შვილის დაკარგვის!“ ამგვარადვე მოაქციე ყველა ლოცვა და ნახე, რა გამოვა აქედან.

41. „აეადმყოფობისას — ამბობს ეპიკურე¹⁴. — მე თავს კარიდებდი ხორციელ ტკივილებზე საუბარს, და ჩემს მნახველებს წუწუნით კი არ

ვაბეზრებდი თავს, არამედ მშვიდად განკავრძობდი ჩემს ჩვეულ საქმეს — საგანთა ბუნების კვლევას. მე უცდილობდი გამერკვია, როგორ ინარჩუნებს სხეულის ტკივილით განმწონ ნებისმიერ მოძრაობასთან უშუალოდ დაკავშირებული სული სიმშვიდეს და აუმღვრეკვლობას, როგორ მიიღტვის საკუთარი სიკეთისაკენ. რაც შეეხება ექიმებს, — დასძენს იგი, — მე არასდროს მიმიცია მათთვის მზავობის საბაბი — შეხედეთ, ჩენი წყალობით დგასო ეს კაცი ფეხზე, და ჩემი ცხოვრება მშვიდად მიედინებოდა თავისი გზით“. ასე უნდა იქცეოდეს შენც ყოველგვარი სნეულებისა თუ შეჭირვების ფაშს; რაც არ უნდა შეგეძთხვეს, ნურასოდეს უღალატებ ფილოსოფიას, ნუ იქცევი უმეცართა თანამოლაყებელ, რომელთაც არა იციან რა საგანთა ბუნების შესახებ (ამას გიწყებს ყოველი სკოლა). იზრუნე მხოლოდ დღევანდელი დღისა და იმ იარაღისთვის, რომლითაც სადღეისო საქმეს აკეთებ.

42. როცა ვისიმე უტიფრობა გამღვრევს, მეყვსეულად ასე ჰკითხე შენსავე თავს: განა შეიძლება, რომ უტიფარნი არ იყვნენ ქვეყნად? არ შეიძლება. მაშ, ნუ მოითხოვ შეუძლებელს. რადგან ეგ კაცი ერთი იმ უტიფართაგანია, რომელნიც აუცილებლად უნდა არსებობდნენ ქვეყნად. იგივე კითხვა მზად გქონდეს მუდამ ორგულის, უნდოს თუ რაიმე სხვა ბიწით შესვრილის მიმართ. რადგან თუ აღიარებ, რომ

შეუძლებელია ამგვარ კაცთა არარსებობა, უფრო დიდსულოვნად შეუნდობ შეცოდებას თვითიველ მათგანს. სასარგებლოა იმაზე ფიქრიც, თუ რა სახის სიქველენი გვიბოძა ბუნებამ ამგვარ ბიწთა საპირისპიროდ. ასე, უმადურების გასაქარწყლებლად მან გვიბოძა თვინიერება, ისევე როგორც სხვა ბიწის ძლევად – სხვა რამ სიქველე. და მერე, შენ შეგიძლია სიკეთისკენ მოაქციო გზასაცდენილი: რადგან კაცი, რომელიც სცოდავს, მიზანს სცდება და უგზო-უკვლოდ დაეხეტება. მაგრამ რასა გვნებს იგი? მათ შორის, ვისი ბიწიერებაც ასერიგად გამძვრევს, ერთსაც ვერ კპოვებ ისეთს, ვინც თავისი მოქმედებით უარესყოფდეს შენს სულს; ხოლო სწორედ შენი სული იმარხავს იმას, რასაც შეუძლია ბოროტი გიყოს ან გაენოს. რა არის ავი ან არნახული იმაში, რომ უშეცარი უმეტრულად იქცევა? იქნებ შენსავ თავს უნდა სდებდე ბრალად იმას, რომ არ მოელოდი ამ კაცისგან ამნაირ ქცევას? განა გონება არ გაიძულებდა გულისხმაგეყო, რომ ამ კაცს დიახაც შეეძლო შეეცოდა? მაგრამ შენ დაივიწყე ეს და ახლა გიკვირს, რომ მან სცოდა. მეტიც, როცა ვისმე ორგულობას ან უმადურობას ჰყვედრი, მეყვსეულად მიიქეც შენივე თავის ჭკრეტად: რადგან, ცხადია, შენ სცდებოდი, როცა ერთგულებას მოელოდი ორგულისაგან, ხოლო როცა წყალობას არ აკლებდი უმადურს, ალბათ, უანგაროდ კი არ სწყალობდი, არამედ საზღაურს მოითხოვდი მისგან. მაგრამ როცა კეთილს უყოფ

ვისმე, სხვა რაღა გსურს, კაცო? ნუთუ შენთვის არ კმარა ისიც, რომ მოიქეცი შენივე ბუნების თანახმად? შენ კი მიზღს²⁵ ითხოვ. ეს იმას ჰგავს, თვალი ითხოვდეს ხედვის საზღაურს, ხოლო ფეხი – ჩვენი ზიდვისას. მაგრამ ამ ასოებს ბუნებამ გარკვეული მოვალეობა დააკისრა, რომლის მოხდითაც ისინი თავიანთ დანიშნულებას ამართლებენ მხოლოდ. ასეა ამ ქვეყნად სიკეთის ქმნისთვის შობილი კაციც: როცა ვისმე კეთილს უყოფს ან, უბრალოდ, ეხმარება მოყვასს, ის თავის ვალს იხდის და დანიშნულებას ასრულებს მხოლოდ.

წიგნი მამია

1. როდისღა ეზიარები, სულო ჩემო, სიკეთეს და უბრალოებას? როდისღა იქნები მთლიანი და, შენს სიშიშელეში, უფრო ცხადი, ვიდრე შენი გარემომცველი სხეული? როდისღა იგეძებ მეგობრობის და სიყვარულის ჭეშმარიტ სიტკბოს? როდისღა აღივსები სიმშვიდით და დაიცლები ყოველგვარი სურვილის თუ სინანულისაგან? როდის აღარ ისურვებ რასმე — სულერთია, სულიერს თუ უსულოს, — მარტოოდენ განცხრომისათვის, არც დროს, ამ განცხრომის გასაგრძელებლად, არც სხვა ადგილს ანდა სხვა მხარეს, არც უფრო კეთილად შეზავებულ ჰავას თუ უფრო მეტი ერთსულოვნებით შეკრულ კაცთა შორის ცხოვრებას? როდისღა იგრძნობ კმაყოფილებას შენი დღევანდელი დღით და დღევანდელი ხვედრით? როდის ირწმუნებ, რომ ყველაფერი, რაც წილად გხვდება, კეთილია შენთვის, რომ ყველაფერი ღმერთებისგან იღებს დასაბამს, და რომ კეთილი იქნება ისიც, რაც სათნო უჩანს უკვდავთ და რასაც ისინი არგუნებენ სრულქმნილ, კეთილ, სამართლიანსა და მშვენიერებაშემოსილ არსს², რომელიც ყოფად მოაქცევს, მოიცავს და იცავს ყველაფერს, რაც იშლება, რათა დასაბამი მისცეს ახალს, თავისსავე მსგავსს³? როდის იქცევი უკვდავთა და მოკვდავთა ღირსეულ თანამოდასედ თუ თანამომედ, რომელიც არც ვის ჰყვედრის რასმე და არც სხვებს აძლევს თავისი გმობის საბაბს?

2. გულისხმავ, რას მოითხოვს საკუთარი ბუნება შენგან, როგორც საერთო ბუნების ნებისმყოფლისგან. მერე ჰქმენ ის, რასაც მოითხოვს და ჰყავ მისი ნება, თუ, რა თქმა უნდა, შენი, როგორც ცოცხალი არსის ბუნება უარესისკენ არ მიდრკება ამით. შემდგომ ამისა, გულისხმავ, რას მოითხოვს შენი, როგორც ცოცხალი არსის ბუნება შენგან და უყოყმანოდ დაჰმორჩილდი შენს ნება-სურვილს, თუ, რა თქმა უნდა, შენი, როგორც გონიერი არსის ბუნება უარესისკენ არ მიდრკება ამით. მაგრამ გონიერი მოქალაქეობრივიცაა ამავე დროს. მისდევ ამ წესს და თავი ანებე უმიზნო წრიალს.

3. ყოველი მოწვევადი იმგვარად მოიწევა, რომ შენ, ბუნებით, შეგიძლია ან არ შეგიძლია დაითმინო იგი. ამიტომ, თუ შენს თავს მოიწევა რამე ისეთი, რისი დათმენის ძალიც შეგწევს, დრტვივნას ნუკი მოჰყვები, არამედ დაითმინე იგი, როგორც ბუნებით ჭირთამთმენმა. ხოლო თუ შენს თავს მოიწევა რამე ისეთი, რისი დათმენის ძალიც არ შეგწევს, მაინც არ გმართებს დრტვივნა; რადგან ის, რაც შენ მოგაკვდინებს, თავის თავსაც მოაკვდინებს ამით⁴. მაგრამ გახსოვდეს, რომ შენ შეგიძლია დაითმინო ყველაფერი, რასაც დასათმენს და ასაატანს გახდის შენივე რწმენა: ოღონდ ირწმუნე, რომ შენი სიკეთე მოითხოვს და შენივე მოვალეობა გიწევს ამას.

4. თუ ვინმე სცდება, მამაშვილურად დაარიგე და დაანახე მისი შეცდომა⁵. ხოლო თუ ვერ დაანახებ, ან შენსავე თავს დააბრალებ ეგ, ან ნუ დააბრალებ ნურვის.

5. ყველაფერი, რაც შენ შეიძლება შეგემოთხვეს, იმთავითვე შენს თავს მოსაწევნად იყო შექმნილი. მიზეზთა ერთობლიობამ დასაბამითვე დაუკავშირა ერთმანეთს შენი არსება და შენს თავს მოწვევნიად⁶.

6. იმისდა მიუხედავად, არსებობენ ატომები თუ არსებობს ბუნება, უპირველეს ყოვლისა, საჭიროა დადგენილ იქნეს, რომ მე ვარ ერთი ნაწილი მთელისა, რომელსაც მართავს და წარმართავს ღებდებუება⁷; მერე კი ის, რომ მე ნათესაური კავშირი მაერთებს ჩემი ბუნების მოზიარე სხვა ნაწილებთან. რადგან, თუ ეს შემახსოვრება, მაშინ, როგორც ერთი ნაწილი, უღრტვინველად მივიღებ ყველაფერს, რასაც წილად მარგუნებს მთელი, ვინაიდან შეუძლებელია ნაწილს ვნებდეს ის, რაც მთელისთვის სასარგებლოა⁸. მთელი კი არ იმარხავს არაფერს ისეთს, რაც სასარგებლო არაა მისთვის. ეს ითქმის ყველა ბუნების მიმართ, მაგრამ სამყაროს ბუნებას ის უპირატესობა გააჩნია, რომ არ არსებობს გარეშე მიზეზი, რომელსაც შეედლოს მისივე მვნების ქმნად აღძრას იგი⁹. ამრიგად, რაკი შემახსოვრება, რომ ნაწილი ვარ ამგვარი

მთელისა, სიზარულით მივიღებ ყოველსავე ქმნადს და მოწვევნიადს. ხოლო რა გულისხმაყოფი, რომ ნათესაური კავშირი მაერთებს ჩემი ბუნების მოზიარე სხვა ნაწილებთან, ეცდები თავი შევიკავო ყოველივე იმის ქმნისაგან, რაც საერთო სიკეთის დამკვიდრებას არ ისახავს მიზნად. მეტიც, მე მხარში ამოვუდგები ჩემსავე მსგავსთ, ყველა ჩემს სწრაფვას მე მივაქცევ საერთო სიკეთის მიმართ და, პირიქით, სიკეთის საპირისპიროსგან გარემივაქცევ მას. თუ ამას ვიქმ, ბედნიერი იქნება ჩემი ცხოვრების გზა. რადგან შეუძლებელია ბედნიერი არ იყოს მოქალაქე, რომელიც მთელი სიცოცხლე თანამოქალაქეთა სასიკეთოდ იღვწის და რომელიც სიზარულით იღებს ყველაფერს. რასაც მშობლიური ქალაქი არგუნებს წილად.

7. მთელის ნაწილებს, რომელთაც სამყარო გარემოიკავს, გარდუკალი სიკვდილი უწერიათ, ანუ, რაც იგივეა, სახეცკლილება. ხოლო თუ ეს ბოროტებაა, და თანაც გარდუკალი მათთვის, მთელის სრულქმნილება საეჭვო ხდება, რაკიდა მისი ნაწილები ხრწნადი არიან და წამითი-წამად ცვლადნი. მაგრამ ბუნებამ თვითონვე დაუქვემდებარე საკუთარი ნაწილები ამ ბოროტებას, თვითონვე ჰყო ბოროტდელვილნი და თვითონვე გასწირა ისინი გარდუკალი ბოროტის თმენად, თუ ყველაფერი ეს მისგან ფარულად მოხდა? მცდარია როგორც ერთი, ისე მეორე მოსაზრება. ხოლო თუ ბუნებას შევეწ-

ვებით და საგანთა სახეცვალებადობას მათსავე ბუნებრივ თვისებად მივიჩნევთ, როგორ გგონია, განა სასაცილო არ იქნება ასეთი გაორება: ერთის მხრივ, ვამტკიცებდეთ, რომ საგანთა სახეცვალებადობა მათივე ბუნებრივი თვისებაა, მეორეს მხრივ კი ვდრტვინავდეთ და განცვიფრებას ვეძლეოდეთ იმის გამო, რომ ეს ეწინააღმდეგება ბუნებას? მით უმეტეს, რომ თვითეული საგნის შლა და სახეცვლა სხვა არა არის რა, თუ არა იმ სტიქიონთა ერთმანეთისაგან განცალკევება, რომელთაგანაც შედგება იგი¹⁰. და მართლაც, ორში ერთია: ან მისი შემადგენელი სტიქიონების განფანტვა-განქარება, ან მკვრივ ნაწილთა მიწად, ხოლო მშვინვიერთა ჰაერად ქცევა. ასე რომ, ბოლოს და ბოლოს, ყველაფერი შთაინთქმება სამყაროს გამრივე გონების მიერ¹¹, მიუხედავად იმისა, თვითონ სამყაროს პერიოდულად ნთქავს ხანძარი თუ ის გამუდმებული ცვლადობისა და მონაცვლეობის წყალობით ინარჩუნებს მარადიულ სიახლეს და სიჭაბუკეს¹². მაშ, ნუ გგონია, თითქო მკვრივი და მშვინვიერი დაბადებითვე თან დაგვყა შენ. რადგან ერთსაც და მეორესაც გუშინ თუ გუშინწინ ეზიარე, პურის ჭამისა და ჰაერის სუნთქვის წყალობით. მაგრამ სახეს იცვლის მხოლოდ ის, რაც გარედან მიიღე და არა ის, რაც დედის საშოდან გამოგვყა შენ. დაუშვათ ისიც, რომ სწორედ გარედან მიღებული ქმნის მთელი შენი არსების განუმეორებელ თავისებურებას; ვფიქრობ, ესეც კი ვერ შეცვლის ზემორე თქმულის არსს.

8. თუ შენ ფიქრობ, რომ ღირსი ხარ ისეთი სახელებისა, როგორცაა კეთილი, თავმდაბალი, წრფელი, გონიერი, თვინიერი, დიდსულოვანი, ეცადე არასდროს გახდე მათი უღირსი. ხოლო თუ შენ დაჰკარგავ ამ სახელებს, მოიქეც იხე, რომ მსწრაფლ დაიბრუნო ისინი. ნუ დივიწყებ, რომ „გონიერება“ შენთვის ნიშნავს ყოველი საგნის გულდასმით და გამოწვლილვით განხილვას; „თვინიერება“ – უდრტვინველად მიღებას მისას, რასაც გარგუნებს საერთო ბუნება; „დიდსულოვნება“ კი – შენი წარმმართველი საწყისის მიერ სხეულის მცონარებისა და სიშლევის, პატივმოყვარეობის, სიკვდილის შიშისა და სხვა მისთანათა ძლევას. ამრიგად, თუ შენ თვითონვე სცნობ თავს ამ სახელთა ღირსად, მაგრამ ამასთან არ მოითხოვ, რომ სხვებიც ამავე სახელებით გიცნობდნენ, სულ სხვა კაცად იქცევი და სულ სხვაგვარი ცხოვრებით იცხოვრებ. რადგან იცხოვრო ისე, როგორც დღემდე ცხოვრობდი, იცოცხლო ამ შუოთით საესე და ბიწით შესვრილი სიცოცხლით, ნიშნავს ემსგავსო კაცს უგრძნობელს, ჯაბანსა და სიცოცხლის მონას, ან კიდევ იმ ცოცხალ-მკვდარ მხეტამბრძოლთ¹³, რომელნიც, მთლად დაფულებილნი და სისხლით მოთხვრილნი, მაინც ხარბად ებლაუჭებიან სიცოცხლეს და ითხოვენ ხვალამდე მაინც შეუნარჩუნონ იგი, თუმცა ხვალ, იმავე ადვილას, იგივე კლანჭებისა და კბილების მსხვერპლნი გახდებიან. მაშ, მოიხვეჭე ეს რამდენიმე სახელი და, თუ ძალგიძს, სამუდამოდ

დაიმკვიდრე ისინი, როგორც უკვე ნეტართა კუნძულების¹⁴ მკვიდრმა. ხოლო თუ გრძნობ, რომ ეცემი და ხელიდან გვეცლება შენი საუნჯე, მხნეობა მოიკრიბე და მიაშურე რომელსამე განმარტოებულ სადგურს, სადაც შესძლებ კვლავ დაიუნჯო იგი, ანდა, სულაც, განვედ სიცოცხლით¹⁵, მაგრამ არა წყრომით აღვსილი, არამედ მშვიდად და უდრტკინველად, და, ამრიგად, შენს სიცოცხლეში ერთხელ მაინც ადასრულე კეთილი საქმე: ამგვარად განვედ! მაგრამ შენ ყველაზე უკეთ დაიმკვიდრებ ამ სახელებს და არასდროს დაჰკარგავ მათ, თუ გაიხსენებ, რომ არსებობენ ღმერთები და არსებობს მათი მაღალი ნება; ღმერთებს კი ნებავთ, რომ გონიერი არსებანი კი არ პირმოთნეობდნენ, არამედ გულწრფელად ცდილობდნენ ემსგავსნონ მათ; რომ ლელვის ხე ასრულებდეს ლელვის ხის დანიშნულებას, ძალდი — ძალდისას, ფუტკარი — ფუტკრისას, ხოლო კაცი — კაცურს, კაცისას.

9. ყოველდღიურობის უბადრუკი კომედია¹⁶, ომი, შიში, მცონარება, მონობა თანდათანობით არად აქცევენ შენს სულში იმ წმიდათა-წმიდა პრინციპებს, რომელთაც ბუნების შესწავლით ეზიარე. ამიტომ ყველაფერს უნდა უჭკვრეტდე და ყოველთვის მოქმედებდე ისე, რომ სადღეისო საქმეებსაც იგვარებდე და ჭკრეტისთვისაც გრჩე-ბოდეს დრო, რათა შენს სულში ჩაუქრობლად ენთოს შინაგანი, მაგრამ არა ფარული კმაყო-

ფილების 'მუქი. როდისდა ეზიარები უბრალოებას და სიწმინდეს'¹⁷? როდის შეიცნობ თვითეულ საგანს? როდის გაიცხადებ, როგორია მისი არსი, რა ადგილი უჭირავს სამყაროში, რამდენ ხანს უწერია არსებობა, რისგან შედგება, ვისი წილია და ვის ძალეს გვიბოძოს ან წაგვართვას იგი?

10. ობობა ამაყობს, როცა ბუნს აბამს ქსელში; ვის ბაჭიის დაჭერა ეამაყება, ვის — სარდინისა ბადით; ვის — გარეული ტახის ძლევა, ვის — დათვისა, ვის კიდევ — სარმატის¹⁸. მაგრამ განა ყველანი ფაჩალებად არ წარმოგვიდგებიან, თუ გამოწველილვით განვიხილავთ მათ სამოქმედო საწყისთ?

11. მისდევ ჭკრეტითი შემეცნების გზას, თუ გსურს შეიცნო როგორ გადადის ყველაფერი ერთიმეორეში; ნურასოდეს გადაუხვევ მას და, ამრიგად, გაიწაფე თავი ამ მხრივ; რადგან არაფერი ასე არ ამაღლებს ჩვენს სულს და არაფერი ასე არ აცალკევებს მას ჩვენივე სხეულისაგან. კაცი, რომელმაც იცის, რაოდენ ძალე დახუჭავს თვალს და დაუტევებს ყოველსავე მიწიერს, მთელის არსებით ცდილობს სამართლიანობას შეუწონოს თვითეული თავისი მოქმედება, ხოლო ყველა სხვა დანარჩენი — საერთო ბუნებას. სხვებმა კი, დაე, რაც უნდათ, სთქვან, რაც უნდათ, ის იფიქრონ, როგორც უნდათ, ისე მოექცნენ მას; მისთვის სულერთია ყოველივე ეს; რადგან ის

მხოლოდ იმას ცდილობს, როგორ შეუწონოს სამართლიანობას თავისი დღევანდელი მოქმედება და როგორ შეუვრდეს სიყვარულით თავის დღევანდელ ზვედრს. აი, მთელი მისი საქმე და საზრუნავი. მას ამოძრავებს ერთადერთი სურვილი: მისდიოს ჭეშმარიტ გზას, ბუნებრივი კანონის თანახმად, და, ამრიგად, მისდიოს ღმერთს, რომლის გზაც მართალია და ჭეშმარიტი.

12. რა საჭიროა თავის მტკრევა, როცა ისედაც შეგიძლია გულისხმაყო, რისი ქმნა გმართებს. თუ გულისხმაყვ, მაშინ კეთილმოხურნობით აღვისილმა ისწრაფე წინ და ნულარასოდეს შემოიქცევი უკან, თუ ვერა და, - შესდექ, რათა რჩევა სთხოეო კაცთაგან უკეთესთ. ხოლო თუ გზას შეგიკრავს რამე, გულდასმით აწონ-დაწონე ყოველი და მისდიე იმას, რასაც მართებულად მიიჩნევ. რადგან შესაძლებელთაგან უკეთესი მართებულისკენ სწრაფვაა, ხოლო უარესი - უარის თქმა მისკენ სწრაფვაზე. კაცს, რომელიც ყველაფერში გონების ხმას მისდევს, თანაბრად შვენის მოცალეობაც და საქმეთაგან მოუცლელეობაც, სილაღეც და სიღარბაისლეც.

13. ძილიდან გამორკვევისთანავე ასე ჰკითხე შენსაკვე თავს: მეხება თუ არა მე სხვისი კეთილი ქცევა ანდა მართალი საქმე? არა, არ მეხება. ან, იქნებ დაგაგიწყდა რანი არიან კაცნი¹⁹, ასე ქედმაღლურად რომ აქებენ ან აძაგებენ სხვებს,

როგორ იქცევიან ისინი სარეცელზე ნებივრობისა თუ ინახად სხლომის დროს, რას სჩადიან, რას მიელტვიან ან გაურბიან, რას გვპარავენ და გვართმევენ, არა ხელეებით ან ფეხებით, არამედ მათი არსების იმ უძვირუასესი ნაწილით, რომელსაც, თუ თვით ისურვებდა, დიახაც შეეძლო სული ჩაედგა ერთგულების, უმანკოების, ჭეშმარიტების, კანონისა და კეთილი ღემონისათვის.

14. მაღლად მხელი და თავმოდრეკილი კაცი ასე მიმართავს ყოვლისმომცემსა და ყოვლის უკანვე წამდებ ბუნებას: მომეცი, რაც გასურს და წარმიღე, რაც გასურს²⁰, ხოლო ამას ამბობს არა მზვაობის გამო, არამედ როგორც ბუნების მორჩილი და მისი მლოცველი.

15. ცოტადა დაგრჩა. იცხოვრე როგორც მთის მწვერვალზე დაყუდებულმა. რადგან სულერთია, იქა ხარ თუ აქ, რაკი კაცი სამყაროში ყველგან ისეა, როგორც ქალაქში. დაე, მოყვასნი შენში ჭერეტდნენ ჭეშმარიტ კაცს, ბუნების მორჩილს და მის მიმდევარს. თუ ვერ დაგიტმენენ, ღე, მოგაკვდინონ, რადგან, ჭეშმარიტად, სიკვდილი სჯობს სხვაგვარ სიცოცხლეს.

16. ნუთუ არ კმარა იმაზე ყბედობა, თუ როგორი უნდა იყოს კაცური კაცი?²¹ ღროა საქმედ აქციო სიტყვა.

17. გამუდმებით იფიქრე მარადისობისათვის

მის მთლიანობაში, ისევე როგორც მატერიისათვის მის მთლიანობაში და იმისთვისაც, რომ მატერიასთან შედარებით ყოველი ცალკეული ნივთი ქრთილის ერთი მარცვალაა მხოლოდ და მხოლოდ, ხოლო მარადისობასთან შედარებით – ბურღის ერთი ბრუნა.

18. ყოველთვის, როცა გონების თვალთ მიიქცევი რაიმე საგნის ჭვრეტად, წარმოიდგინე ის, როგორც უკვე დაშლილი, სახეცვლილი, განქარებული, ხრწნილებაქმნილი ან სასიკვდილოდ განწირული, რადგან, ბუნებით, ყველაფერი მოკვდავია და წარმატალი.

19. ბილწნი! დახე, როგორ თქვლეფენ, ხვრებენ, მრუშობენ, გაზებსა თუ განავალს გამოჰყოფენ, და ასე შემდეგ: ბილწნი! და მერე როგორ მზვობენ, მრისხანებენ ან რა ზიზლით დაგყურებენ მათი ბრიყვული სიმაღლიდან შენ; ბილწნი! ცოტა ხნის წინათ კი მონური მორჩილებით ემსახურებოდნენ რამდენს, მერედა რა რის ფასად, და რად იქცევიან ცოტა ხნის შემდეგ!

20. თვითეული ჩვენგანისათვის სასარგებლოა ის, რასაც წილად გვარგუნებს საერთო ბუნება, და სასარგებლოა მაშინ, როცა გვარგუნებს²².

21. „უყვარს მიწას მზაპუნა მიწა; უყვარს იგი წმიდა ეთერსაც;“²³ სამყაროს უყვარს იმისი ქმნა, რაც უნდა იქმნას. ამიტომაც ვეუბნები სა-

მყაროს: მე ვიზიარებ შენს სიყვარულს. და განა ამავე აზრით არ ამბობენ, ამას და ამას უყვარსო არყოფიდან ყოფად მოქცევა?

22. შენ ან აქ ცხოვრობ კვლავინდებურად, რაც უკვე ჩვევად გექცა, ან შენივე სურვილის თანახმად, სხვა ცხოვრებისთვის უტევენ ამ ცხოვრებას, ან, ბოლოს, კვლები და შენი მსახურებაც მთავრდება; ამით ამოიწურება ყველაფერი. მაშ, მხნედ იყავ და მშვიდად.

23. შენთვის ნათელი უნდა იყოს, რომ მიწის ეს ნაგლეჯი არაფრით არ განსხვავება მეორისაგან, და რომ აქ ყველაფერი ისევეა, როგორც მთის მწვერვალზე. ზღვის ნაპირას ან სადმე სხვაგან²⁴ და შენ შეიცნობ პლატონის სიტყვების სიმართლეს: „ის ცხოვრობს მთის წვერზე, პატარა ქოხში, რომელსაც ფარეზი ეკვრის ეზოდ, და წველის თავის ფარას“²⁵.

24. რა არის ჩემთვის ჩემი წარმმართველი საწყისი? როგორ ვეპყრობი მას ამჟამად, ანდა რას ვაჩმარ დღეს მას? ცნობა ხომ არ მიხდია, შეჭირვებულს? განზე ხომ არ გამდგარა კაცთაგან, ან ხომ არ განშორებია მოყვასთ? ხომ არ შეზრდია და შერწყმია სხეულს იმდენად, რომ მისი ნების ამყოლად იქცეს?

25. მოღალატეა, ვინც გაურბის თავის მბრძანებელს. მბრძანებელი კი კანონია, ხოლო

მოღალატე – მისი დამრღვევი. მაგრამ ვინც ძრწის, ღრტვინავს ანდა მრისხანებს, – არ იღებს იმას, რაც იყო, არის ან უნდა მოხდეს, თანახმად კოსმიური წესრიგისა, რასაც აწვევებს ყოვლისგამრიგე, ანუ კანონი, თავ-თავის მისაგებელს რომ მიაგებს ყველას და ყველაფერს. მაშასადამე, მოღალატეა ისიც, ვინც ღრტვინავს, ძრწის ან მრისხანებს.

26. თესლი, რომელიც მდედრის საშოს ანაყოფიერებს, ამით ამთავრებს თავის საქმეს და წყვეტს მოქმედებას. მერე საქმეში ერევა სხვა მიზეზი და ასრულებს ჩანასახის განვითარებას. რითი დაიწყო და რად იქცა! ჩვილი ხარბად წოვს ძუძუს, შემდეგ კი უკვე სხვა მიზეზი იწყებს მოქმედებას და აყალიბებს შეგრძნებებს, მისწრაფებებს, მოკლედ, სიცოცხლეს, ძალმოსილებას და ცოცხალი ორგანიზმის სხვა თვისებებს, მერე რამდენს და რამდენაირს! მიიქეც ამ მისტიური ქმნადობისა და ფარულად მოქმედ მიზეზთა ჭკრეტად, ისევე როგორც სხეულთა ქედამხედველ თუ ზეადმტაც ძალას უმზერ; მაგრამ არა ხორციელი თვალით, არამედ ხედვის სულ სხვა ორგანოთი, რომელიც არანაკლებ ნათლად და გარკვევით ჭკრეტს.

27. ნურასოდეს დაივიწყებ, რომ რაც იყო, იგივე არის, და რაც არის, იგივე იქნება მარად²⁶. მიიქეც მთელი დრამებისა თუ ცალკეული

სცენების ჭკრეტად, რომელთაც პირადი ცდიოთა თუ მემატიაზეთა გადმოცემით იცნობ; წარმოიღვინე, მაგალითად, ჰადრიანეს, ანტონინუსის, ფილიპეს, ალექსანდრესა თუ კრუზუსის სასახლის კარნი: სპექტაკლი ყველგან ერთი და იგივეა, იცვლებიან მხოლოდ მსახიობები.

28. კაცი, რომელიც ღრტვინავს ან უკმაყოფილებას გამოსთქვამს ქმნადის გამო, შენს წარმოდგენაში უნდა ჰგავდეს სამსახვერპლო ბურვაკს, რომელიც ზელიდან გასხლტომას ლამობს და გულისწამდვად ჭყვირის მსხვერპლმეწირვის წინ. იგივე ითქმის იმ კაცის მიმართ, რომელიც, სარეცელზე გამოტილი, თავის სიმარტოვესა და სიჩუმეში გულამოხვინჩვით დასტირის ჩვენს უბედობას. იფიქრე იმისათვის, რომ მხოლოდ გონიერ არსს ზელეწიფება ნებაყოფლობით ჰმორჩილებდეს ქმნადს და მოწევნადს; ღიბონი მორჩილება კი თანაბრად გარდუვალია ყველა არსთათვის²⁷.

29. გამოწვლილვით განიხილე ყველა შენი ცალკეული მოქმედება და ასე ჰკითხე შენსავე თავს: ნუთუ სიკვდილი საშიშია მხოლოდ იმიტომ, რომ გვიხსნის და გვათავისუფლებს მათგან?²⁸

30. როლესაც ვისიმე შეცდომა გამღვრევს, მეყვსეულად მიიქეც შენივე თავის ჭკრეტად და გულისხმავ, რომ შენც მასავით სცდები²⁹; სცდები, რადგან სიკეთედ მიიჩნევ მორჭმულებას,

განცხრომას, ფუჭ ღიღებას და სხვა მისთანათ. და მართლაც, რა შეიცნობ ამგვარ შეცდომას, შენ დაივიწყებ რისხვას, მით უმეტეს, თუ, ამასთან, გულისხმაყოფ, რომ ეგ კაცი ნებისთ კი არა, იძულებით ცდება³⁰; რა ქნას? — მაგრამ ან მე რა ვქნაო? — იკითხავ შენ. — თუ შეგიძლია, იხსენ ის ამ იძულებისგან.

31. როდესაც შენ ხედავ სატირონს, წარმოიდგინე ერთი ვინმე სოკრატეოსი, ვთქვათ, ევტიხე ანდა ჰიმენი; როდესაც ხედავ ევფრატეს, წარმოიდგინე ევტიხიონი ან სილვანუსი; როდესაც აღკიფრონს, — ტროპეოფოროსი, როდესაც სევერუსს, — ქსენოფონტე ანდა კრიტონი³¹, ხოლო როდესაც მიიქცევი შენივე თავის ჭვრეტად, წარმოიდგინე ერთი ვინმე ცეზართაგანი და ასე შემდეგ. მერე კი ასე ჰკითხე შენსავე თავს: სად არიან დღეს ისინი? არსად, ან არ ვიცით სად³². რადგან ამგვარად უფრო მალე გაიცხადებ, რომ ყოველივე კაცური სხვა არა არის რა, თუ არა კვამლი და არარაობა; მით უმეტეს, თუ გაიხსენებ, რომ ერთხელ სახეცვლილი და გარდასული მარადისობის განმავლობაში აღარასოდეს შემოიქცევა ყოფად. მაშ, რა გაშფოთებს? რატომ არ ცდილობ ღირსეულად გაატარო შენი ხანმოკლე სიცოცხლე? რას გაურბი ან ეკრძალები? რადგან რა არის ყოველივე ეს, თუ არა საწვრთელი და სავარჯიშო მასალა შენი გონებისათვის, რომელიც ნათელმზილველი და საგანთა

სიღრმის მწველოში მზერით უმზერს ცხოვრებას? მაშ, მტკიცედ დეგ და ნურასოდეს დაიხვე უკან, სანამ არ შეითვისებ ყველა ამ ჭეშმარიტებას, ისევე როგორც საღი სტომაქი ითვისებს და ინელებს საზრდელს, ისევე როგორც უშრეტი ცეცხლი სითბოდ და სინათლედ აქცევს ყოველივე წვალს.

32. ნურავის მისცემ იმის თქმის საბაბს, რომ შენ არაგულწრფელი ხარ და უკეთური. დაე, შენმა სიწრფელემ და სიქველემ დაამტკიცოს, რომ სცდება ის, ვინც ამას ამბობს. შენზე ჰკილია ყოველივე ეს. მხოლოდ აღიარე, რომ სიკვდილი გიჯობს ორსავე ამ სიქველეზე ხელის აღებას. გონებაც ამასვე გირჩევს.

33. რისი თქმა იქნებოდა ან რისი ქმნა ყველაზე უფრო მართებული ამ შემთხვევაში? რაც უნდა იყოს, მაინც შეიძლება რისიმე თქმა ან ქმნა; მაშ, ნუ იმიზეზებ დაბრკოლებებს.

შენ მანამ არ შესწყვეტ გმინვას, სანამ არ შეიცნობ, რომ ყველა მოცემულ შემთხვევაში შენთვის იგივეა მოქმედება კაცური ბუნებისა და სულიერთი წყობის თანახმად, რაც განცხრომის ტრფიალთათვის — ფუფუნება და შვება; რადგან მოქმედება საკუთარი ბუნების თანახმად სიხარულს უნდა განიჭებდეს შენ. მაგრამ შენ ხომ შეგიძლია ასე მოქმედებდე ყოველთვის, რასაც ვერ ვიტყვით ყველა სხვა საგნის მიმართ. ასე

მაგალითად, ცილინდრს, წყალს, ცეცხლს თუ უსულო და უგონო ბუნების მქონე რომელსაღმე სხვა საგანს ყოველთვის როდი ძალუშს მისთვის ჩვეული მოძრაობით იძვროდეს: ბევრი რამაა ისეთი, რაც ხელს უშლის და აბრკოლებს ამას, სულს და გონებას კი, საკუთარი ბუნებისა და სურვილის თანახმად, ძალუდთ დასძლიონ ყოველგვარი დაბრკოლება. ნუ მოსწყვეტ თვალს გონების ამ ყოვლისძმძლე უნარს, რომლის წყალობითაც ის სძძლევეს ყველაფერს, რაც ხელს უშლის მის სწრაფვას და ისევე თავისუფლად იძვრის, როგორც ცეცხლი მიიწვეს მალღა, როგორც ქვა ვარღება ქვემოთ ან ცილინდრი მიგორავს დახრილ სიბრტყეზე; ნუ მოსწყვეტ თვალს, და შენ აღარ მოუხმობ შეველად სხვა მწეს და მეოხს. ხოლო ყველა სხვა დაბრკოლება ან სხეულის — ამ მძორის ძვრას აბრკოლებს მხოლოდ, ან (თუ წარმოსახვა არ მოგვადორებს და გონება ნებსით არ მოიდრეკს ქედს), საერთოდ, ვერ გვაფერხებს და ვერას გკვნებს³³. ასე რომ არა, ის ვინც დაბრკოლებას აწყღება, ავკაცად უნდა ქცეულიყო მეისვე. საკმარისია რომელიმე უგონო არსმა დაითმინოს რაიმე ბოროტი, რომ ბოროტად იქცეს თავადაც. გონიერი კი, პირიქით უკეთესი ხღება და მეტი პატივის ღირსი, როცა თავის ხელისშემწყობად აქცევს ხელისშემშლეღსა და შემაფერხებელს. საერთოდ კი უნდა გახსოვღეს, რომ ის, რაც არ ვნებს ქალაქს, არც მოქალაქეს ვნებს³⁴, ხოლო ქალაქისთვის უვნებელია ის,

რაც კანონს არ ვნებს. მაგრამ ჩვენი ვგრუთწოდებული უბედობანი ვერავითარ ვნებას ვერ აყენებენ კანონს; მაშასადამე, ვერც ქალაქს და ვერც მოქალაქეს.

34. ჭეშმარიტ საწყისთა მიძღვეარი კაცისთვის ყველაზე უფრო მოკლე და ყველასათვის ცნობილი ტექსტიც კი საკმარისია ჭმუნვისა და შიშისაგან თავდასახსნელად; ავილოთ მაგალითად:

„ქარი მიწაზე ფენს ყვითელ ფოთღებს...“

მე მათ გამსგავსე თაობანი კაცთა მოღღმისა...“³⁵

ფოთღებს ჰგვანან შენი ნაშიერნიც; ფოთღებს ჰგვანან ისინიც, ვინც ხმამაღლა გაქებენ და გაღიდებენ, ან, პირიქით, აშკარად გგმობენ თუ ფარულად გაგინებენ შენ; ფოთღებს ჰგვანან შენი მხსოვნეღნიც, ფოთღებს, „რომღებიც მოაქვს გაზაფხულს“³⁶; მერე შეძოღგომის ქარი მიწაზე ფენს მათ, რათა მომავალ გაზაფხულზე ახალი მწვანით შეიმოსოს ტყე მსწრაფღწარმავალია ყველაფერი, და ფოთოღცკვნას ჰგავს წარმავღობა. შენ კი ყველაფერს ისე გაურბიხარ ანდა მიეღტვი, როგორც წარუეღღს და მარაღის მეოფს. ცოტაც და სამუღამოღ დახუჭავ თვალს; ხოლო მას, ვინც შენ მიგაბარებს მიწას, თავის მხრივ, სხვა დაიტირებს მალე³⁷.

35. საღი თვალი უნდა ხეღავღეს ყველაფერს, რისი აღქმაც ხეღეწიფება ხეღვას, და არ უნდა

ამბობდეს ასე: მე ვარჩევ მწვანე ფერს; რადგან ეს უკვე თვალის სწეულებას მოწმობს. ზუსტად ასევე, საღი სმენა და ყნოსვა მზად უნდა იყვნენ ნებისმიერი ბგერისა თუ სუნისა და სურნელის აღქმად, ხოლო საღი სტომაქი ისევე უნდა იწველებდეს ყოველგვარ საჭმელს, როგორც წისქვილი ფქვავს საფქვავს. ამიტომ გონებასადი კაციც მზად უნდა იყოს ყველაფრისათვის, რადგან ის, ვინც ამბობს: „ჩემი შეილები არ უნდა მოკვდნენ“³⁸ ან „მიუხედავად იმისა, თუ რას ვაკეთებ, ყველანი უნდა მაქებდნენ და მადიდებდნენო მე“, იმ თვალსა ჰგავს, რომელსაც მწვანე ფერი მოსწონს მაინცდამაინც, ან კიდევ კბილს, რომელიც არჩევს რბილი ჭამადის ლეჭვას.

36. არავინაა ისერიგად სვეტუნდური, რომ მისმა სიკვდილმა კაცთაგან ერთიც კი არ შესძრას ბოროტი სიხარულით. მიცვალებული ბრძენი იყო და ქველი? მაინც მოიძებნება კაცი, რომელიც გულში იტყვის: „მადლობა ღმერთს, ძლივს არ მოვისკვნეთ ამ მენტორისგან?! მართალია, თითქოს სამდურავი არ გვეთქმოდა მის მიმართ, მაგრამ გუმანით ვგრძნობდით, რომ ის იდუმალ გვგმობდაო ჩვენ“. და თუ ამას იტყვიან ბრძენსა და ქველ კაცზე, თავად განსაჯე, როგორღა მოგიხსენიებენ შენ; რამდენი რამ არის შენში ისეთი, რაც შენს სიკვდილს ანატრებიანებს სხვებს. ნუ დაივიწყებ ამას აღსასრულის უამს და უფრო ადვილად დაუტყუებ სიცოცხლეს; შენ

იტყვი: „მე გავდივარ ამ ქვეყნით, სადაც თვით ჩემი მოყვასნიც კი, რომელსათვისაც ამდენი ვიმრომე, ვილოცე, ვიომე, მოუთმენლად მოელიან ჩემს სიკვდილს: იგების უფრო თავისუფლად ვიგრძნობთ თავი. მაშ, რამ უნდა დამაკაოს ამ ქვეყნად?“ მაგრამ ნუ დაკვამობ მათ ამისთვის განშორების უამს, ნუ უღალატებ საკუთარ თავს და, როგორც ყოველთვის, კეთილმოსურნე, მღმობელი და მიმტყეველი იყავ ბოლომდე. თუმცა ნურც ნურვის აფიქრებინებ, რომ შენ ძალით გაშორებენ მათ. ხომ გინახავს მშვიდი სიკვდილი, როცა სული უმტკივნეულოდ ეყრება სხეულს? დაე, ასეთი იყოს შენი განშორება კაცთაგან, რომლებთანაც თანაცხოვრებით დაგაკავშირა ბუნებამ და რომელთაც ბუნებავე გაშორებს ამჟამად. და მე ვემშვიდობები მათ, როგორც ჩემს მოძმეთ და ჩემს ნათესავთ, მაგრამ უმტკივნეულოდ და უდრტივინველად, რადგან სიკვდილიც ბუნების ერთი კანონია, დიდი კანონი.

37. წესად დარგე, შეძლებისდაგვარად, თვალყური ადევნო შენი მოყვასის ყველა ცალკეულ მოქმედებას, რაცა გაიცხადო, რას მიელტვის იგი. მაგრამ დაიწყე შენით და, უპირველეს ყოვლისა, მიიქეც შენივე სულის ჭკრეტად“.

38. ნუ დაივიწყებ, რომ შენშია შენი მძერელი და წარმმართველი საწყისი, შენშია ნიჭი სიტყვისა, შენშია სიცოცხლე და, თუ გნებავს

იცოდე, შენშია კაციც. ნურასოდეს გაუიფივებ ამ მაღალ საწყისთ მათ გარემოცველ გარსს და მის ასოებს⁴⁰. რადგან ეს უკანასკნელნი ხელსაწყობიარაღებსა ჰგვანან, იმ განსხვავებით, რომ ისინი ბუნებაჲ გვიბოძა ჩვენ და მათი მამოძრავებელი და შემაკავებელი მიზეზები რომ არა, ისინი უკეთ როდი მოგვემსახურებოდნენ, ვიდრე თითისტარი — მრთველს, კალამი — მწერალს ანდა მათრაზი — მეეტლეს.

ფიგნი მამამრთველჲ

1. აი, გონიერი სულის ნიშან-თვისებანი: ის თვითონვე ხედავს, თვითონვე ანაწევრებს და თვითონვე იქცევს თავის თავს იმად, რადაც სურს იქცეს¹, თვითონვე იწვევს მის მიერვე მოღებულ ნაყოფს² (მაშინ როდესაც მცენარეული და ცხოველთა მიერ მოღებული ნაყოფით სხვები სარგებლობენ) და, დასასრულ, თვითონვე აღწევს დასახულ მიზანს, მიუხედავად იმისა, თუ როდის დასრულდება მისი სიცოცხლე³. აქ ისე როდია საქმე, როგორც როკვისა თუ სასცენო და საცირკო წარმოდგენებისას, სადაც სულ მცირე ნაკლიც კი მთელ სპექტაკლს შლის და აფუჭებს: არა, სადაც უნდა მოუსწროს და როცა უნდა მოუსწროს სიკვდილმა, სული ბოლომდე ასრულებს თავის დანიშნულებას და პირნათლად იხდის თავის ვალს⁴. ასე რომ, თამამად შეუძლია თქვას: მე ავიღეო ჩემი კუთვნილი. მეტიც, ის აზრით მოიცავს მთელს სამყაროს და მის გარემოცველ სიცარიელეს, იკვლევს მის ფორმას, იჭრება მარადისობის სიღრმეში, სწვდება სამყაროს პერიოდული აღორძინების⁵ საიდუმლოს და იცხადებს, რომ ჩვენი შთამომავალნი ვერ ნახავენ ვერაფერს ახალს, ისევე როგორც ჩვენს წინაპრებს არ უნახავთ არაფერი, გარდა იმისა, რასაც ჩვენ ვჭვრეტთ⁶. რადგან ორმოც წელს მიღწეულმა კაცმა, რომელსაც გონების ნახაზი მაინც გააჩნია, საყოველთაო ერთფეროვნებისა და

ყოველსერთობის გამო უკვე იხილა არა მარტო აწმყო, არამედ წარსულიც და მომავალიც. გონიერი სულისავე ნიშნებია სიყვარული მოყვასთა მიმართ, სიმართლე და თავმდაბლობა, თუმცა, კანონისა არ იყოს, ის არაფერს არ აყენებს თავისზე მაღლა⁷, ასე რომ, არ არის არავითარი განსხვავება გონიერ სულსა და სამართლიანობის სულს შორის.

2. შენ შეგიძლია შეიზიზლო მომხიბლავი სიმღერაც, როკვაც და პანკრატიონის⁸ ხელოვნებაც; დაშალე პარმონიული მოტივი შემადგენელ ნაწილებად და თვითეულ მათგანთან მიმართებით ასე ჰკითხე შენსავე თავს: ნუთუ ესაა ის, რაც მე მხიბლავს? შენ შეგრცხვება დადებითად უპასუხო შენსავე კითხვას⁹. მერე ასევე ცალკეულ მოძრაობებად დაჰყავ როკვაც და, ბოლოს, პანკრატიონის ხელოვნებაც. მოკლედ, გახსოვდეს, რომ სიქველისა და მისი ქმედითობის გარდა ყველაფერი მსწრაფლ უნდა დაჰყო შემადგენელ ნაწილებად და ამ დანაწევრების წყალობით შეიზიზლო მთელი. მიუყენე ეს წესი მთელ ცხოვრებასაც.

3. ყველაფრის მიმართ მზადყოფი სული იმისთვისაც მზადაა, რომ როდესაც ჟამი დაჰკრავს, უდრტიენველად გაეყაროს სხეულს, მიუხედავად იმისა თუ რა ელის მას: დაქრობა, განქარება თუ სხვა სიცოცხლე. მაგრამ ამ მზადყოფნას საფუძვლად უნდა ედოს შინაგანი განსჯა (და

არა ქრისტიანთათვის დამახასიათებელი ბრმა სიკერპე)¹⁰, რაც გონივრულ, წინდახედულსა და ყოველგვარი თეატრალური ტრაგიზმისგან თავისუფალ მოქმედებაში კლინდება; მხოლოდ მაშინ იქცევა ის სხვებისთვისაც მისაბამ მაგალითად.

4. ვყავ რაიმე სასარგებლო თანამოქმეთათვის? მევე მოვიგე¹¹. ნურასოდეს დაივიწყებ ამ ჭეშმარიტებას და ნუ დაიღლები მისი სამსახურით.

5. შენი ხელობა? — სიკეთის სამსახური. მაგრამ როგორ ემსახურები მას, თუ არ იცნობ საერთო ბუნებისა და კაცური ბუნების საწყისთ?

6. ტრაგედიის თავდაპირველი მიზანი იყო მოეგონებინა ჩვენთვის, რომ ასე ტრიალებს კაცთა ცხოვრების ჩარხი, რომ ასეთია ბუნების წესი და რომ ის, რაც სცენაზე გვართობს, არ უნდა გვამღვრევდეს უფრო ვრცელ და ფართო სცენაზე, რომელსაც ცხოვრება ჰქვია სახელად. და მართლაც, ჩვენ ვხედავთ, რომ ყველაფერი, რაც ხდება, განგების გარდუვალი კანონის ძალით ხდება, და რომ ამავე კანონს ჰქორჩილებს ისიც, ვინც კვიის: „ვავლახ, კითერონ!“¹² თუმცაღა ტრაგედიათა ავტორები საჭირო და სასარგებლო აზრებსაც გვაწვდიან ხოლმე. ასე მაგალითად:

„თუმცა დავიმიწყეს მე ღმერთებმა, მეც და ჩემი ორი ასულიც,

მაგრამ ამამიც მე მათ მადლს და წყალობას
ვხედავ“.

და კიდევ:

„ეჰ, რა აზრი აქვს მრისხანებას საგანთა
მიმართ?“...

ანდა:

„კაცთა სიცოცხლეს ყანასავით იმკის
უფალი“...¹³

და ასე შემდეგ. ტრაგედიას მოჰყვა ძველი
კომედია. უშუალო, დიდაქტიკური და თავისი
პირდაპირობით კაცთა ბიწიერების მამხილებელი.
ამიტომ იყო, დიოგენე ზოგ რასმე რომ დაესესხა
მას. დაუკვირდი იმასაც, რაში მდგომარეობს
ეგრეთწოდებული საშუალო კომედიის არსი და
რა საჭირო იყო, ბოლოს, ახალი კომედიის¹⁴
შექმნა, რომელიც თანდათან სინამდვილის ბრმა
მიბაძვამდე, მიმოსამდე დაეშვა. ვინ უარყოფს
იმას, რომ მათმიც არის ზოგი რამ ფასეული
მაგრამ, ბოლოს და ბოლოს, რას ისახავს მიზნად
პოეტური და დრამატული ხელოვნების მთელი
ეს მიმართულება?

7. ხომ ცხადია, რომ მთელს შენს სიცოცხ-
ლეში არ გქონია უფრო უკეთესი პირობები სი-
ბრძნის მოსახვეჭად, ვიდრე ამჟამად გაქვს¹⁵.

8. ტოტს მოწყვეტილი ყლორტი მთელ ხე-
საც სწყდება. ზუსტად ასევე, კაცი, რომელიც
მოსწყდა მოყვასს, მთელი კაცობრიობისგანაც
მოწყვეტილია. მაგრამ ყლორტს სხვა წყვიტს,

კაცი კი თვითონ სწყდება საკუთარ მოყვასს,
როცა ჰკმობს მას და არ კი ესმის, რომ ამით
კაცთა მოდგმასაც სწყდება¹⁶. თუმცა კაცთა მამა-
მთავარმა – ზევსმა ის უპირატესობა მოგვანიჭა,
რომ, მოყვასთაგან მოკვეთილთ შეგვეკლოს
ხელახლა შევერწყათ მათ და, ამრიგად, კვლავ
დავიკავოთ ჩვენი ადგილი, როგორც მთელის
ასო-ნაწილთა. მაგრამ თუ ასეთი თვითმოკვეთა
ხშირად მეორდება, მოკვეთილისთვის თანდათან
შეუძლებელი ხდება სხვა ასოებთან ხელახლა
შერწყმა და მათთან შეზრდა-შესისხლხორცება¹⁷
ერთის სიტყვით, მებაღეებმა რაც უნდა სთქვან
და ჩვენ კი ვამტკიცებთ, რომ არ შეიძლება იმ
ორი ტოტის შედარება, რომელთაგან ერთი აღ-
მოცენების დღიდანვე ხესთან ერთად იზრდება და
სუნთქავს, მეორე კი, ხიდან მოტეხის შემდეგ,
ხელახლა შეეზარდა მას: ისინი ერთსა და იმავე
ხეზე იზრდებიან, მაგრამ სხვადასხვაგვარად და
ნაყოფსაც სხვადასხვას გვაძლევენ.

9. ისინი, ვინც ხელს გიშლიან და ცდილო-
ბენ ჩაგიხერგონ გზა, რომლითაც გონების ხმას
მისდევ, ვერ შესძლებენ გარემოგაქციონ სიკეთის
და სიმათლის ქმნისგან; მაშ, დაე, ვერც ის
შესძლონ, რომ გულისწყრომით შეგაცვლვეინონ
გულმოწყალება მათ მიმართ. თვალყური ად-
ევნე საკუთარ თავს როგორც ერთი, ისე მეორე
მიმართებითაც: არა მარტო შენს აზრზე დგომა
რისამე განსჯა-განხილვისას ანდა მოქმედების

სიმტკიცე, არამედ დიდსულოვნებაც მათ მიმართ, ვინც ცდილობს გზა ჩაგიხერგოს ან სხვაგვარად გაენოს რაიმე¹⁸. რადგან გულისწყრომა მათ მიმართ არანაკლებ აკლენს სისუსტეს, ვიდრე უარის თქმა მოქმედებაზე ანდა შიშით ფარ-ხმლის დაფრა და უკუქცევა. ორსავ შემთხვევაში შენ ღალატობ შენს ვალსა და დანიშნულებას¹⁹; მოღალატეა მხდლურად უკუქცეულიც და ისიც, ვინც უცხოობს თავის თანამებუნებეს, ძმას და ნათესავს.

10. არცერთი ბუნება არ დაუვარდება ხელოვნებას, რადგან ყოველი ხელოვნება ამა თუ იმ ბუნებას ჰბაძავს. თუ ეს ასეა შეუძლებელია თუნდაც ყველაზე დახვეწილი ხელოვნება რითმე აღუმატოს ყველაზე სრულქმნილსა და ყოვლისმომცველ დედაბუნებას. ხოლო ყოველი ხელოვნება უფრო სრულქმნილთათვის ქმნის უფრო მდარეს; მაშასადამე, ასევე იქცევა საერთო ბუნებაც. მისგან იღებს დასაბამს სამართლიანობა, რომელიც შობს ყველა სხვა სიქველეს²⁰. ხოლო სამართლიანობა უგულვებელყოფილი იქნება, თუ ჩვენი მისწრაფებების საგნად ეგრეთწოდებულ საშუალო საგნებს¹² მივიჩნევთ, თუ ადვილად მოვღორღებით, წინდაუხედავად მოვიქცევით ან უმტკიცობას გამოვიჩენთ სადმე.

11. საგნები, რომელთაც მიელტვი ან გაურბი და რომელნიც ასერიგად გამღვრევენ, თვითონ კი არ გეხვევიან თავს, პირიქით, შენ ეხვევი

მათ თავზე. ნუ ამიღვრევ სულს მათზე ფიქრით და ნახავ, როგორ დაცხრებიან და დაგეხსნებიან ისინი, ხოლო შენ ველარავინ გიხილავს ვერც მათკენ სურვილით მიდრეკილს, ვერც მათგან ზიზღით უკუქცეულს.

12. სული უცვლელად ინარჩუნებს თავის სფეროსებრ ფორმას²², როცა გარეგანს ან შინაგანს კი არ მიელტვის რასმე, როცა აქეთ ან იქით კი არ იწევს, არამედ გამუდმებით ასხივებს ნათელს და მის შუქზე ჭკრეტს როგორც გარეშე სამყაროს უსასრულობაში დამარხულ, ისე მისსავე შინაგან ჭეშმარიტებას²³.

13. შემიზიზღებს ვინმე? ეს მისი საქმეა²⁴. ჩემს საქმედ კი რისაშე ზიზღის ღირსის ქმნისა თუ თქმისაგან თავის შეკავება მიჩანს. შემიძულებს ვინმე? ესეც მისი საქმეა. მე მაინც კეთილმოსურნე და მიმტკეპელი ვიქნები კაცთა მიმართ, რათა, ამრიგად, ეუნვნო მათ, რარიგად სცდებიან²⁵, მაგრამ არა მათი დაშცირების ანდა დიდსულოვნების გამოჩენის მიზნით, არამედ უბრალოდ და გულწრფელად, როგორც იქცეოდა დიდი ფოკიონი²⁶, თუ, რა თქმა უნდა, მისი ქცევა გულწრფელი იყო და არა ჰირფურული. ასეთი უნდა იყოს შენი ჭეშმარიტი მრწამსი, რათა ღმერთები შენში ჭვრეტდნენ კაცს, რომლისთვისაც უცხოა ღრტვინვა რისაშე გაბო ან მრისხანება. და მართლაც, რა შეიძლება ბოროტი იყოს შენთვის, თუკი საკუთარი ბუნების თანახმად იქცევი და

უღრტვინველად იღებ ყველაფერს, რაც დროულად საერთო ბუნებისათვის, როგორც შეშვენის კაცს, რომელიც მხოლოდ იმას ცდილობს, რომ, შეძლებისდაგვარად, კეთილი უყოს მოყვასს.

14. ურთიერთ ზიზღით გამსჭვალულნი, ისინი ზოტბას ასხამენ ერთიმეორეს, ხოლო ერთმანეთზე ამალღების მოსურნენი ფეხქვეშ ეგებიან ერთურთს.

15. რაოდენ სულმდაბალი და ყალბი უნდა იყოს ამის მთქმელი: მე გადავწყვიტე გულწრფელი ვიყო შენს მიმართ. რას სჩადი, კაცო? ეს სიტყვით კი არა, საქმით გამოჩნდება მხოლოდ. შენი გადაწყვეტილება შენსავე შუბლზე უნდა იყოს აღბეჭდილი, შენს გადაწყვეტილებას შენსავე თვალებში უნდა კითხულობდეს კაცი, ისევე, როგორც მიჯნური კითხულობს სატრფოს თვალებში მის სიხარულს თუ სევდას. წრფელი და ქველი კაცი ნელსაცხებლით ცხებულს უნდა ჰგავდეს, რომელიც, გინდა თუ არ გინდა, მოახლეობსთანავე შემოგაფრქვევს საამო სურნელს. მოჩვენებითი გულწრფელობა კი დამალულ მახვილსა ჰგავს. არა არის რა მგლურ მეგობრობაზე უფრო ბილწი. ყველაზე მეტად ეკრძაღე მას. სათნოს, მართალსა და კეთილმოსურნე კაცს თვალებით იცნობ²⁷; შუბი ხალთაში არ დაიმალება.

16. სული შესძლებს ნეტართა სიცოცხლით იცოცხლოს, თუკი გულგრილი იქნება ვგრეთ-

წოდებულ საშუალ საგანთა²⁸ მიმართ, ხოლო გულგრილი იქნება მაშინ, როცა გულდასმით განიხილავს ამ საგნებს როგორც ცალ-ცალკე, ისე მთელთან მიმართებაში და გულისხმაყოფს, რომ ისინი ძალით კი არ გვეხვევიან თავს და, ამრიგად, გვაიძულებენ გარკვეული წარმოდგენა ვიქონიოთ მათზე, არამედ შვიდად ჰვიან თავისთავის და ჩვენ თვითონ ვიქმნით წარმოდგენას მათ შესახებ²⁹, თვითონვე ვიწერთ და ვიბეჭდავთ მათ ჩვენსავ სულში, თუმცა შეგვეძლო არ ჩაგვეწერა, ანდა, თუ ჩვენდა უნებურად ჩაიწერებოდნენ, ძვესკეულად ამოგვეშალა იქიდან³⁰. ეგუც არ იყოს, უნდა გახსოვდეს, რომ ჩვენს მცდელობას ძალე მოელება ბოლო, რადგან ძალე დასრულებდა ჩვენი სიცოცხლეც. მაშ, რა არის აქ შენთვის ძნელი? თუ ეს ეთანხმება ბუნებას, სიხარულით მიიღე ის და კმაყოფილება ჰპოვე ამაში, ხოლო თუ არ ეთანხმება, ეძიე ის, რაც ეთანხმება შენსავ ბუნებას და ისწრაფე მისკენ, თუნდაც ეს უკანასკნელი დიდებას არ გიქადდეს შენ. რადგან ყველას აქვს იმის უფლება, რომ ეძებდეს და ისწრაფოდეს საკუთარი სიკეთისაკენ.

17. საიდან იღებს დასაბამს თვითიული ნივთი, რისგან შედგება, რა ნაწილქად დაიშლება, რად იქცევა დაშლისა და სახეცვლის შემდეგ და რატომ არ დაითმენს, ყოველივე ამის მიუხედავად, რაიმე ბოროტს?

18. ჯერ ერთი: რა გაკავშირებს სხვებთან?

რატომაა, რომ თქვენ ერთმანეთისთვის ხართ შექმნილნი? თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ შენ მათი წინამძღოლობა გაკისრია, როგორც ბოტს – ფარისა ან კუროს – ჯოგის³¹. მიიქცე შემდეგ უფრო მაღალ საწყისთა ჭკრეტად და ასე შეაგონე შენსავე თავს: თუ არ არსებობენ ატომები, მაშინ ყოვლისმპყრობელი ბუნება წარმართავს და მართავს ყველაფერს³²; მაშასადამე, ნაკლებ სრულქმნილი არსებანი უფრო სრულქმნილთათვის არსებობენ, ეს უკანასკნელნი კი – ერთმანეთისთვის³³.

მეორე: როგორ იქცევიან ისინი ინახად სხლომისა თუ სარეცელზე ნებიერობისას? რაგვარი აუცილებლობანი კბოჭავენ მათ აზრს და, მიუხედავად ამისა, როგორ ზვაობენ ეს სულმდაბალნი?!³⁴

მესამე: თუ ისინი გონების ხმას მისდევენ, ნუ აღიძვრი მათ წინააღმდეგ, ხოლო თუ ისინი ბოროტების გზას ადგანან, თავისდა უნებურად და უძეცრების გამო ადგანან მას³⁵, რადგან ყოველი სული თავისდა უნებურად სწყყდება როგორც ჭეშმარიტებას, ისე იმ სიქველესაც³⁶, რომელიც თვითეულს მისი ღირსებისამებრ მიაგებს მისაგებელს. ამიტომაა, რომ აღშფოთებას ვერ მაღავეს ვერვინ, როცა მას უსამართლოს, უმადურს, ბუნწსა და მოყვასის მიმართ ავისმზრახველს უწოდებენ.

მეოთხე: შენც ცოდვილი ხარ და მათი მსგავსი³⁷. რადგან თუ ღღემდე თავს იკავებ შეცოდებისგან, ყოველ შემთხვევაში, მოდრეკილება მაინც გაქვს მისკენ, და მხოლოდ სიმხდალე, პატიემოყვარეობა ან სხვა რაიმე მსგავსი ბიწი არ განებებს მათსავეთ სცოლო.

მეხუთე: შენ ისიც კი ვერ შეგიცვნიას, სცოდავენ თუ არა სხვები. რადგან ბევრი რამ შემთხვევით და უნებურად ხდება. ამიტომ გულდასმით იკვლიე და კარგად აწონ-დაწონე ყველაფერი, ვიდრე სხვის ნაქმარს განსჯიდე ან შეაფასებდე.

მექექსე: ყოველთვის, როცა მეტისმეტად დრტვინავ ან მრისხანებ, გაიხსენე კაცთა სიცოცხლის მსწრაფლწარმავლობა და სიკვდილი, რომელიც დღეს თუ ხვალ მოგვიკაკუნებს კარზე.

მეშვიდე: ნუ დაივიწყებ, რომ ჩვენ გვამღვრევენ არა კაცთა საქმენი და მოქმედებანი (ისინი მათსავე მოქმედთა სულში რჩებიან), არამედ ჩვენივე წარმოდგენები. მაშ, მოიკვეთე ისინი, შეეშვი კაცთა საქმეების განსჯას, როგორც შენთვის ავსა და მანეს, და მოიკვეთ რისხვის საბაბსაც. შენ შესძლებ ამას, თუ გულისხმავოფ, რომ მათ ქცევაში არა არის რა შენთვის სასირცხვო. რადგან თუ ბოროტებად არა მარტო სასირცხვოს მიიჩნევ, თავადაც ვერ

ასელები ბოროტების გზას: ავკაცად იქცევი და ავისმოქმედად.

მერვე: რამდენად უფრო მძიმეა მრისხანებისა თუ წყრომის შედეგი, ვიდრე ის, რაც მრისხანებას თუ წყრომას იწვევს.

მეცხრე: გულმოწყალება უბღვევლია, თუ ის წრფელია და არა თვალთმაქცური. მართლაცდა, რას დაგაკლებს თუნდაც ყველაზე თავგასული მოძალადე, თუ შენ მუდამ გულმოწყალებ და მიმტყეველები იქნები მის მიმართ³⁸, თუ ყოველ ხელსაყრელ შემთხვევაში მშვიდად შეაგონებ ავისმზრახველს და თუ მაშინაც კი, როცა ის აპირებს ბოროტი გიყოს, აუძღვრეველად მიმართავს მას³⁹: „ნუ, შვილო ჩემო! ჩვენ სულ სხვა რამისთვის დავიბადენით. შენი სიავით მე კი არა, შენსავ თავს ავნებ, მერწმუნე შვილო!“ მერე ნათლად და გარკვევით დაუბტკიცე მას, რომ ეს ასეა და რომ არც ფუტურები და არც თანაცხოვრებისთვის დაბადებული სხვა სულიერნი არ იქცევიან ამგვარად. მაგრამ არ არის საჭირო დაცინვა და აბურად აგლება, არამედ სინაზით აღესილი და წყრომით მოუწყლავი სული. ნუ მიჰბძავე სოფისტს, რომელიც ცდილობს მსმენელთა განცვიფრებას, არამედ მოწმეთა თანდასწრების შემთხვევაშიც მიმართე მხოლოდ მას.

მტკიცედ დაიმარხე ეს ცხრა წესი, თითქოს მუხებისაგან მიგედოს ისინი, და სანამ ცოცხ-

ლობ, კაცად იქეც, ბოლოს და ბოლოს! ეკრძალებ როგორც მრისხანებას, ისე პირთმოთნეობასაც კაცთა მიმართ: არც ერთი და არც მეორე არ შეშენის საზოგადო სიკეთის მსახურს, ერთიც და მეორეც მავნეა შენთვის. მრისხანების ფაშს ნუ დაივიწყებ, რომ რისხვა არ მოწმობს სიმამაცეს, და რომ, პირიქით, სიმშვიდე და თვინიერება უფრო კაცურნი არიან და ვაჟკაცურნი, რადგან მხოლოდ ისინი ავლენენ სულის ძალმოსილებას, მხნეობას და სიმამაცეს, და არა დრტვინვა ან მრისხანება. რაც უფრო მშვიდი ხარ და ვნებათაგან აუძღვრეველი, მით უფრო ძლიერი ხარ, გწამდეს. მრისხანება და დრტვინვა უძღურებას მოწმობენ მხოლოდ. რისხვით ცნობამიხდილიცა და მდრტვინავიც ბრძოლის ველზე დაჭრილთ ჰგვანან და ტყვედ ჩავარდნილთ.

და ბოლოს, თუ გნებავთ, მიიღე მეთე წესი – საჩუქარი მუსაგეტისა⁴⁰; სიშლევია იმის თხოვნა, რომ ავკაცი ავკაცურად არ იქცეოდნენ, რადგან ეს შეუძლებლის მოთხოვნას ნიშნავს⁴¹. მაგრამ ნებას რთავდე მათ, ავკაცურად ექცეოდნენ სხვებს და ამავე დროს მოითხოვე, რომ ისინი არ სცილავდნენ შენდა მომართ, – ეს ტირანის სიბრძევეა და უმეცრება.

19. არის ოთხგვარი ცთომეა სულისა, რომელთაც ყველაზე მეტად უნდა უფროობდე. ყოველთვის, როცა შეამჩნევ, რომ ამგვარად სცდები, ვცადე თავიდან აიცილო ისინი და

თვითიული მათგანისთვის ასე შეაგონო შენსავე თავს: აი, ფუჭი და უსარგებლო წარმოდგენა; აი, წარმოდგენა, რმელიც კმუსრავს მოქალაქეობის პრინციპს; აი, მესამეც, რომელიც ერთს გაფიქრებინებს და მეორეს კი გათქმევინებს; ხოლო არა არის რა უფრო უაზრო, ვიდრე ლაყბობა შენივე რწმენის წინააღმდეგ. და ბოლოს, მეოთხეგვარი ცთომა, რომლის გამოც ამ სიტყვებით უნდა ჰყვედრო შენსავე თავს: ეს შენი დღევანდელი მდგომარეობა სხვას არას მოასწავებს, თუ არა შენი არსების ღვთაებრივი ნაწილის ძლევას და დათრგუნვას უბადრუკი და მოკვდავი ნაწილის მიერ; ხოლო „მოკვდავი ნაწილი“, რომ ვამბობ, მე ვგულისხმობ სხეულსა და ხორციელ კნებებს.

20. თუმცა შენი სასიცოცხლო ძალა და შენს არსებაში მომწყვედული ცეცხლის სტიქიონი ბუნებით ზესკნელისკენ უნდა იღვტოდნენ, მაგრამ, კოსმიური წესრიგის მონა-მორჩილნი, ისინი ნებსით იბამენ თავს და შენს არსებას არ სცილდებიან. მეორეს მხრივ, თუმცა ყველაფერი, რაც შენში თხიერია და მიწიერი, ბუნებით ქვედადრეკილია, მაგრამ მაინც არ ეცემა და ქვეობად არ ცვლის მისი ბუნებისთვის უცხო და ურვეულო ზეობას. ამრიგად, თვით სტიქიონებიც კი კმორჩილებენ კოსმიურ კანონს და მანამ არ უტყუებენ მათთვის მიჩენილ ადგილს, სანამ ზეგარდმო არ მიიღებენ დაშლისა და დარღვევის ნიშანს. და

თუ ეს ასეა, განა მკრეხელობა არ იქნება, რომ მხოლოდ შენი წარმმართველი საწყისი ურჩობდეს და ათვალწუნებით უყურებდეს საკუთარ ადგილს, თუმცა მისთვის არა მოუხვევიათ რა თავს ისეთი, რაც არ ეთანხმება მისსავე ბუნებას? ის კი ურჩობს და უჯანყდება არსთა გამრიგეს, რადგან ყოველი გადახრა უსამართლობის, სიშლევის, მრისხანების, საღმობისა და შიშის მხარეს სხვა არა არის რა, თუ არა ჯანყი ბუნების წინააღმდეგ. ყოველთვის, როცა წარმმართველი საწყისი დრტვინავს ამა თუ იმ ქმნადის გამო, ის უტყუებს თავის ადგილს და ღალატობს თავის დანიშნულებას, რადგან გულმონწყალუბა და ღვთისმოსაობა არანაკლებ უნდა ამკობდნენ სულს, ვიდრე სამართლიანობა. და მართლაც, ეს სიქველენი ხომ სამოქალაქო სათნოებათა რიცხვს ეკუთვნიან: მეტიც, ისინი წინ უსწრებენ თვით მართლმოქმედებას.

21. ვისაც არ გააჩნია სიცოცხლის უცვლელი და უცვალებელი მიზანი, ის ვერ შესძლებს უცვლელი და უცვალებელი იყოს მთელი სიცოცხლის განმავლობაში. მაგრამ არ კმარა მართლოდენ ამის აღნიშვნა, საჭიროა ისიც ითქვას, თუ როგორი უნდა იყოს ეს მიზანი. რადგან ყველა ერთნაირად როდი უყურებს იმას, რასაც, მართებულად თუ უმართებულად, სიკეთედ მიიჩნევს ბრბო, და მხოლოდ ზოგიერთ იმ სიკეთეს აღიარებს ერთსულვნად, რაც საერთოა თითოეული მათგანისათ-

ვის. ამიტომ საერთო და საყოველთაო სიკეთის სამსახურს უნდა ვსახავდეთ ჩვენი სიცოცხლის მიზნად. ის, ვინც ამ მიზნისკენ მიმართავს ყველა თავის სწრაფას, უცვლელი იქნება ყველა თავისი მოქმედებისას და, მამსახლადმე, არასოდეს უღალატებს საკუთარ თავს.

22. იფიქრე თავგვზე, მინდვრის თავგესა და სარდაფის თავგვზე, მის ძრწოლასა და მის წრი-ალზე⁴².

23. სოკრატე ლამიას უწოდებდა ბრბოის აზრს, ლამიას, ანუ ყრმათ საურთხობელას⁴³.

24. ლაკედემონელი ჩრდილში სხამდნენ დღესასწაულზე მოწყვეულ სტუმრებს; თვითონ კი, სადაც მოხვდებოდნენ, იქ სხდებოდნენ ხოლმე.

25. როცა პერდიკასმა⁴⁴ უსაყვედურა სოკრატეს, რატომ არ მოდიხარ ჩემთან სტუმრადო, მან უპასუხა: ვშიშობ, ვაითუ სირცხვილი ვჭამო. ეს კი ნიშნავს, რომ სირცხვილს ჭამს ის, ვისაც არ ძალუძს პატივისცემითვე უპასუხოს პატივისმცემელს.

26. ეფესელთა ნაწერები გვიჩვენებს, გამუდმებით ვიხსენებდეთ რომელსამე ძველთაგანს, თავისი სიქველით და ზნესრულობით გამორჩეულს⁴⁵.

27. პითაგორელი გვიჩვენებს დილაალდრი-ან ზეცად აღგვეყრო თვალნი, რათა, ამრიგად,

გავგვხსენებინა, რომ არიან არსნი, რომელნიც ერთგვარად, ერთსულოვნად და ერთსა და იმავე კანონთა თანახმად ასრულებენ თავიანთ საქმეს, გავგვხსენებინა მათი სიწმინდე და სიშიშველე, რადგან მნათობთათვის უცხოა ყოველგვარი საბურველი⁴⁶.

28. გაიხსენე, როგორ მოიქცა სოკრატე, როცა ქსნათიპა სახლიდან გაიქცა და თან გაიტაცა მისი მოსასხამი, როგორ მოისხა ცხერის ტყავი და როგორი სიტყვებით მიმართა თავის მეგობრებს, რომელთაც სირცხვილით ზურგი აქციეს, როცა ამგვარად მოსილი იხილეს იგი⁴⁷.

29. შენ ვერავის შეასწავლი წერა-კითხვას, ვიდრე თვითონ არ ისწავლი მას. მით უმეტეს, ეს ითქმის სიცოცხლის მიმართ.

30. „მონადშობილო, შენ არა გაქვს სიტყვის თქმის ნება“⁴⁸.

31. „ჩემშიგან გაიცინა გულმა“⁴⁹.

32. „უგვანი სიტყვით წაგებილწვენ ყბენი სიქველეს“⁵⁰.

33. შლეგია ის, ვინც ლელვს დაეძებს ზამთარში; მაგრამ შლეგია ისიც, ვინც მისტირის შეილს, რომელიც აღარ არის⁵¹.

34. — როდესაც შენს პატარას ეალერსები, — ამბობს ეპიტეტე, — ასე უნდა შეაგონო შენსავე თავს: ხვალ ის შეიძლება მოკვდეს⁵², — მაგრამ

ეს ხომ ავისმომასწავლებელი ჩხავილია, -- სრულდაც არა, -- ამტკიცებს ის, -- ეს ბუნების ერთ-ერთი ქმედების სიტყვიერი გამოხატულებაა მხოლოდ. სხვაგვარად სიტყვებიც: „ჟანასა მკიან“ ავისმაუწყებელ ჩხავილად უნდა მიგვეჩნია ჩვენ.

35. ყურძენი მწვანე, მწიფე, დაწურული, -- ყველაფერი ეს გადადის არა იმაში, რაც საერთოდ არ არის, არამედ იმაში, რაც ამჟამად არ არის მხოლოდ⁵³.

36. არ არსებობს ძალადობა, რომელსაც შეეძლოს არჩევანის თავისუფლება წაგეართვას ჩვენ⁵⁴, -- ამბობს ეპიქტეტე.

37. საჭიროა, -- ამბობს ეპიქტეტე, -- დადგენილი იქნას, როდის და რას განვუცხადოთ ჩვენი თანხმობა⁵⁵; რაც შეეხება მისწრაფებებს, თვალყური უნდა ვადევნოთ იმას, რომ ისინი უპირობონი კი არ იყვნენ, არამედ განპირობებულნი⁵⁶, საზოგადო სიკეთის შესატყვისნი და საგანთა ჭეშმარიტი ღირებულების თანაფარდნი, გულისთქმათა აყოლისაგან კი სულაც თავის შეკალება გეშართებს, მაგრამ არა ზიზღით გარემოქცევა მისგან, რაც ჩვენს ნებაზე არაა დამოკიდებული⁵⁷.

38. საქმე წვრილმანებს კი არ ეხება, -- ამბობს ეპიქტეტე, -- არამედ იმას, უცნობონი ვართ თუ ცნობიერნი⁵⁸.

39. -- რას ამჯობინებთ, -- იკითხა სოკრატემ, -- გონიერთა სულებს ფლობდეთ თუ უგუნურთა?

-- გონიერთა. -- მაგრამ კეთილთა თუ უკეთურთა?
-- კეთილთა. -- მაშინ რატომ არ ილტვით მათკენ?
-- იმიტომ რომ უკვე ვფლობთ მათ. -- მაშ, რაღას ებრძვით და ელაღვით ერთიმეორეს?⁵⁹.

წიგნი მეორეეტი

1. ყველაფერს, რის მიღწევასაც მიხვეულ-
მოსხვეული გზით აპირებ, შენ შეგიძლია დღესვე
ეზიარო¹, თუ, რა თქმა უნდა, შენივე თავის
მტერი არ ხარ და გამყიდველი. ხოლო თუ არ
ხარ, შეეშვი წარსულს, განგებას მიანდე მომა-
ვალი, მარტოოდენ აწმყოთი მოიზღუდე თავი² და
ღვთისმოსაობის და სამართლიანობის სამსახურს
მოახხმარე იგი; ღვთისმოსაობისას, რათა გი-
ყვარდეს შენი წილხვდომილი³, რადგან ბუნებამ
ის შენთვის შექმნა, ხოლო შენ – მისთვის;
სამართლიანობისას, რათა თამამად და მიუკიბ-
მოუკიბავად ამტკიცებდე სიმაართლეს და რათა
ყოველთვის მოქმედებდე კანონისა და ღირსების
თანახმად. ნუ შეგაერთობს და შეგაცბუნებს სხ-
ვისი ბიწი, ნურც მისი რწმენა თუ ცრურწმენა,
ნურც შენი გარემომცველი გარსის შეგრძნებანი
და განცდები, რადგან მათში გარკვევა მათივე
მთქმნის საქმეა მხოლოდ⁴. ხოლო თუ დღეს ან
ხვალ, უკვე სიკვდილად მიწურვალდი, შენ დაუტე-
ვებ ყველაფერს და მთელის არსებით მიიქცევი
შენი წარმმართველი საწყისისა და შენი ღვთაე-
ბრივი და წარუდინებელი ნაწილის თავყანისცე-
მად⁵, თუ შიშს აღვიძრავს არა ის აზრი, რომ ერთ
მშვენიერ დღეს დასრულდება შენი სიცოცხლე,
არამედ ის, რომ ვერასოდეს იცოცხლებ ბუნების
თანახმად, – ჭეშმარიტ კაცად იქცევი და შენი
მშობელი სამყაროს ღირს ნაშეირად, აღარასოდეს

იგრძნობ თავს უცხოდ შენს სამშობლოში⁶,
აღარასოდეს იუცხოებ ყოველღიურ ქმნადს და
მოწვევადს, როგორც რაღაც უწვეულოს და მოუ-
ლოდნელს, და, დასასრულ, აღარასოდეს იქნები
დამოკიდებული ხან ამისგან, ხან იმისგან.

2. ღმერთი ყოველგვარი ნივთიერი გარსის,
ნივთიერი სიბილწისგან გაშიშვლებული და გაწ-
მენდილი სახით ჭკრეტს თითოეული ჩვენგანის
წარმმართველ საწყისს რადგან როგორც წმინდა
გონება, ის ეხება მას, რაიც, მისგან გამომდინარე,
ასევე წმინდად ჩაიღვარა თვითეული ჩვენგანის
სულში. ეპ, რომ შეგეძლოს შენც მსგავსადვე
ჭკრეტდე ყველაფერს, რამდენი ამაო შფოთისაგან
დაიხსნიდი თავს. რადგან ის, ვინც არად აგლებს
ხორციელ გარსს, ალბათ, არც ტანსაცმლის,
საცხოვრისის, ფუჭი დიდების თუ სხვა ათასი
უმნიშვნელო წერილმანისა და ყალბი გარეგნული
ბრწყინვალეების ჭკრეტას შეაღვეს მთელ თავის
ღროს⁷.

3. შენ შედეგები სამი ნაწილის – სხეულის,
სასიცოცხლო ძალისა და გონებისაგან⁸. პირველი
ორი მხოლოდ იმდენად გეკუთვნის შენ, რამდე-
ნადაც მოვალე ხარ იზრუნო მათთვის, და მარ-
ტოოდენ მესამეა ჭეშმარიტად შენი კუთვნილი.
ამიტომ თუ შენ განირიდე, ანუ, რაც იგივეა,
შენი აზრისაგან განარიდე ყველაფერს, რაც
გამღვრევს, როგორც მოწვევანი; ყველაფერს,
რასაც, შენივე ნების წინააღმდეგ, შენი ხორციე-

ლი გარსი და მისი თანამებუნებე სასიცოცხლო ძალა გახვევენ თავს; ყველაფერს, რაც გარეშე საგნებს გრიგალივით აბრუნებს შენს ირგვლივ, და თუ, ამრიგად, ბუდისწერასთან წილნაყარი ყოველდღიური წერილმანებისგან თავდახსნილი შენი სული შესძლებს თვითონვე განიწმინდოს და თვითონვე წარმართოს თავისი თავი, ემსახუროს სიმაართლეს, უდრტვინველად მიიღოს ქმნაღ^ო და არასოდეს უღალატოს ჭეშმარიტებას, თუ, ვიძეორებ, შენი წარმმართველი საწყისისგან განარიდებ არა მარტო ვნებათაღელვას, არამედ წარსულსა თუ მერმისზე ფიქრსაც და, ამრიგად, დაამტკიცებ მას ემპედოკლესეულ

„სფეროს, თანაბრად გარემომოწერილს,

უებრო სიმრგვლით ლაღსა და ამაყს“¹⁰,

და თუ, დასასრულ, იზრუნებ მხოლოდ იმ სიცოცხლისთვის, რომლითაც ამჟამად ცოცხლობ, ანუ აწმყოსთვის, — შენ შესძლებ მშვიდად, აუშ-ღვრეველად და შენსაკე სულში დამკვიდრებულ დემონთან სრული თანხმობით გაატარო დარჩე-ნილი დღენი.

4. მე არაერთხელ განუცვიფრებია იმას, რომ კაცი, რომელსაც თავისი თავი ურჩევნია ყველას და ყველაფერს, უფრო ნაკლებ მნიშვნელობას ანიჭებს თავის აზრს თავისივე თავის შესახებ, ვიდრე სხვებისას; ყოველ შემთხვევაში, გულთამჩილავ ღმერთს ან რომელსაჲ ბრძენ მოძღვარს რომ ებრძანებინა ჩვენთვის მყისვე

ხმამაღლა განგვეცხადებინა ის, რასაც ჩვენს თავზე ვფიქრობთ, მე შეონია, ერთ დღესაც ვერ გავუძლებდით ამ იძულებას. ამრიგად, ჩვენ უფრო მეტად ვუფრთხით სხვის აზრს ჩვენს შესახებ, ვიდრე ჩვენსაც საკუთარს.

5. როგორ მოხდა, რომ ღმერთებს, რომელთაც ასე მშვენივრად და კაცთა მიმართ ასეთი სიყვარულით მოაწყეს და მოაწესრიგეს ყველაფერი, ერთი რამ მაინც გამორჩათ მხედველობიდან, სახელდობრ, ის, რომ თავიანთი სიქველით გამორჩეული, ღვთაებრივ არსებობას ზიარებული და ღვთისმოსაობით, სიწმინდით და მსხვერპლის წირვით ღმერთებთან წილნაყარი კაცნი სიკვდილის შემდეგ საზუდაზოდ ქრებიან და აღარასოდეს იღვიპებენ ხელახალი სიცოცხლისათვის¹¹. მაგრამ თუ ეს მართლა ასეა, მაშინაც კი ღრმად უნდა გწამდეს, რომ ესაა სწორედ სიკეთე, რადგან სიკეთე სხვა რამე რომ ყოფილიყო, ღმერთები სხვაგვარად გადასწყვეტდნენ საქმეს. ის, რასაც ისინი მიიჩნევდნენ სამართლიანად, შესაძლებელიც იქნებოდა ამავე დროს და, მაშასადამე, ბუნების თანახმადიც, ბუნების თანახმად კი, ბუნებავე აქცევდა სინამდვილედ. ხოლო იქიდან, რომ ეს ასე არაა (თუ ეს მართლა არაა ასე), შენ შეგიძლია დაბეჯითებით დაასკვნა, რომ ეს არც უნდა ყოფილიყო ასე, რადგან, ალბათ, თავადაც ხედავ, რომ ამ კითხვების დასმით შენ თვით ღმერთებს ეკამათები. მაგრამ ჩვენ ვერ შევ-

ძლებდით ასე შევკამათებოდით ღმერთებს, ისინი ხომ უკეთილესნი არ იყვნენ და უმართლესნი, ხოლო თუ ეს ასეა, ღმერთები არ დაუშვებდნენ სამყაროულ წესრიგში არაფერს ისეთს, რაც უსამართლობა იქნებოდა და უგნურება.

6. შეეჩვიე შესაძლებლად მიჩნევას მისას, რაც შეუძლებლად გიჩანს. მარცხენა ხელს, რომელიც, საერთოდ, გაცილებით სუსტია მარჯვენაზე, მხოლოდ იმიტომ უჭირავს, სადავე უფრო მტკიცედ, რომ ის ჩვეულია ამას.

7. რა მოელის შენს სულს და სხეულს, როდესაც სიკვდილი მოგიკაკუნებს კარს? იფიქრე სიცოცხლის მსწრაფლწარმავლობის, მარადისობის როგორც შენს წინ, ისე შენს უკან პირამკუმული უფსკრულისა¹² და ყოველივე ნივთიერის უმწეობისთვის; იფიქრე!

8. უჭვრიტე მიზეზობრივი საწყისის წმიდასა და ნივთიერი გარსით შეუბღალავ არსს. რას ისახავს მიზნად ესა თუ ის მოქმედება? რა არის ტანჯვა, განცხრომა, დიდება, სიკვდილი? იფიქრე იმისთვის, რომ კაცი თვითონვე იმღვრევს საკუთარ სულს, რომ მას სხვა კი არა, თავისივე თავი ეღობება წინ, და რომ, დასასრულ, ყველაფერს შენი შეხედულება განაპირობებს¹³.

9. პრინციპთა ხმარებისას მოკრივეს უნდა ჰგაჯდე და არა გლადიატორს. მართლაც, საკმარისია ამ უკანასკნელს ხელიდან გააგდებინონ

მახვილი, რომლითაც იბრძვის, და მას ველარაფერი იხსნის სიკვდილისაგან. მაშინ როდესაც, პირველს მუდამ თანა აქვს საკუთარი ხელები და ამიტომ არ სჭირდება სხვა არაფერი, მათი დაბუშტვის გარდა.

10. გულისხმავა, რანი არიან საგნები თავისთავად და განასხვავე მათში მატერია, მიზეზობრივი საწყისი და მიზანი¹⁴.

11. რაოდენ დიდია ძალმოსილება კაცისა! მას ძალუძს აკეთოს მხოლოდ და მხოლოდ ის, რაც სათნო უჩანს ღმერთს და უღრტვინველად მიიღოს ყველაფერი, რასაც ღმერთი არგუნებს წილად.

12. ნუ ჰყვედრი ღმერთებს, რადგან ისინი არასოდეს არ სცოდავენ, არც ნებსით და არც უნებურად, მაგრამ ნუ ჰყვედრი კაცთაც, რადგან ისინი თავისდა უნებურად სცოდავენ ხოლმე¹⁵; მაშასამე, ნურავის ჰყვედრი!

13. რაოდენ უბადრუკი და უმეცარი უნდა იყოს კაცი, რომ ჰკვირობდეს მას, რაც ცხოვრებაში ხდება.

14. ან საბედისწერო აუცილებლობა და ურყვევი წესრიგი, ან მრავალმოწყალე განგება, ანდა შემთხვევითობის სათარეშო, უაზრო და უსაზნო ქაოსი. თუ საბედისწერო აუცილებლობა, — რა აზრი აქვს მასთან შენს ჭიდილს? თუ მრავალმოწყალე განგება, — მოიქეც ისე, რომ ღვთაებრივი შეწყენის ღირსი ჰყო თავი. ხოლო

თუ შემთხვევითობის თავაწყვეტილი თარეში, — კმაყოფილი იყავ იმითაც, რომ ამ ქაოსსა და საგანთა ამ უაზროდ მბრუნავ მორეკში შენ ერთი მაინც ინარჩუნებ გარკვეულ აზრს და წარმმართველ საწყისს. მაგრამ თუ ეს ქაოტური მორევი მაინც ჩაგითრევს, დაე, მან ჩაითრიოს შენი სხეული, სასიცოცხლო ძალა და მისთანანი, რადგან გონებას ის ვერ ჩაითრევს.

15. სანთლის შუქი ნათელია და არ კარგავს თავის სიცხოველეს, სანამ სანთელი ბოლომდე არ დაიწვის და დაიშრიტება. ვაგლახ, ნუთუ ჭეშმარიტების, სამართლიანობისა და კეთილგონიერების ნათელი შენს სიკვდილამდე უნდა ჩაქრეს შენში?

16. ყოველთვის, როცა ვისიმე ქცევა გაფიქრებინებს, რომ მან სცოდა, ასე შეაგონე შენსაკე თავს: კი მაგრამ, რა ვიცი, რომ მან მართლა სცოდა?¹⁶ ხოლო თუ სცოდა, განა თვთონვე არ დაისაჯა თავი? რადგან ეს იმას ჰგავს, კაცმა საკუთარი ხელით დაითხაროს ორივე თვალი.

მას, ვისაც არ სურს, რომ აკაცინი აკაცურად იქცეოდნენ, ალბათ, არც ის სურს, რომ ლღვი წვნიანი იყოს¹⁷, რომ პატარა ბაღლი ღნაოდეს, ცხენი ჭიხვინებდეს, და ასე შემდეგ, ერთის სიტყვით, ხდებოდეს ის, რაც მოსახდენია და უნდა მოხდეს. რა ქნას ამგვარმა კაცმა? კი მაგრამ, რა ვქნა მე? თუ შეგიძლია, განკურნე იგი.

17. თუ ეს ეწინააღმდეგება შენს ბუნებას, ნუ იზამ ამას; თუ ეს ეწინააღმდეგება ჭეშმარიტებას, ნუ იტყვი ამას; დაე, ასეთი იყოს შენი გადაწყვეტილება ყველა ცალკეულ შემთხვევაში.

18. გამუდმებით უნდა იკვლევდე, რა არის ის, რაც შენში ამა თუ იმ წარმოდგენას იწვევს და, ამასთან, არჩევდე და ასხვავებდე მასში ნივთიერ და მიზეზობრივ საწყისთ, მიზანს და ღროს, რომელნიც ზღვარს უდებენ მის არსებას და არსებობას.

19. გულისხმაყავ, ბოლოს და ბოლოს, რომ შენში არის რაღაც უფრო სრულყოფილი და ღვთაებრივი, ვიდრე ის, რაც ვნებას აღვიძრავს და უხილავი ძალით გიზიდავს თავისკენ. რა ავსებს ამჟამად ჩემს სულს?¹⁸ შიში, ეჭვი, ვნება, სურვილი თუ რაიმე სხვა ამდაგვარი?

20. ჯერ ერთი, არაფერი არ უნდა აკეთო უმიზნოდ და უმისამართოდ. მეორეც, ყველაფერი უნდა შეუთანხმო ერთადერთ მიზანს, ერთადერთ ჭეშმარიტ, საერთო და საყოველთაო სიკეთეს¹⁹.

21. ცოტაც და შენ აღარ იქნები, ისევე როგორც ყველაფერი, რასაც ირგვლივ ჭერვტ, და ყველა, ვინც გარს გახვევია²⁰; რადგან ყველაფერი წარმავალია, ყველაფერი ძველდება, კვდება და ქრება, რათა ადგილი დაუთმოს ახალს.

22. ყველაფერი წარმოდგენაზეა დამოკიდებული, წარმოდგენა კი — შენზე. მაშ, მოიკვეთე,

როცა საჭიროდ მიიჩნევ, ის, და, როგორც წყაღქვემა კლდეებს თავდაღწეული მეზღვაური, უკან მოიტოვებ საფრთხეს და მყუდრო ნავთსაყუდელში შეხვალ.

23. თავის დროზე შეწყვეტილი ნებისმიერი ცალკეული მოქმედება არავითარ ბოროტებას არ დაითმენს შეწყვეტის გამო: მაგრამ არც მისი მოქმედი დაითმენს რაიმე ბოროტს მოქმედების შეწყვეტიდან²¹. ზუსტად ასევე, ცალკეულ მოქმედებათა ერთობლიობა, რასაც სიცოცხლეს კუწოდებთ ჩვენ, არავითარ ბოროტებას არ დაითმენს დროულად დასრულების გამო, ხოლო ის, ვინც დროულად დაასრულებს ამ ერთობლიობას, აგრეთვე არ დაითმენს რაიმე ბოროტს. დროს და ვადას კი ბუნებას აწესებს: ზოგიერთ შემთხვევაში – თვითიული ჩვენგანის ბუნება, როცა კაცი სიბერით კვდება. ხოლო ყველა სხვა შემთხვევაში – საერთო ბუნება, რომლის ნაწილთა გამოდმებული სახეცვალებადობა მარადიულ სიახლეს და სიჭაბუკეს უნარჩუნებს სამყაროს²². მაგრამ ის, რაც სასარგებლოა საერთო ბუნებისათვის, ყოველთვის დროულია და მშვენიერი. მასმასადამე, სიცოცხლის შეწყვეტა არცერთი ჩვენგანისთვის არ წარმოადგენს ბოროტებას, რადგან არცერთი ჩვენგანისთვის არაა სასიცოცხლო, რაკი ჩვენს ნებაზე არაა დამოკიდებული და არ ვნებს მოქალაქეობის წმიდათაწმიდა პრინციპს. მეტიც, ბოროტება კი არა, სიკეთეა, რაკი დროულია

საერთო ბუნებისათვის, როგორც მისთვის სასარგებლო და მისი ნებისმყოფელი. ამიტომ ღმერთთან ვალს ის, ვინც ღმერთით ვალს და ვინც იმასვე შესტრფის გონებით, რაც სათნო უჩანს ღმერთს²³.

24. მტკიცედ დაიმარხე ეს სამი წესი:

პირველი: დაე, ნურცერთი შენი მოქმედება ნუ იქნება უმიზნო და უსამართლო; დაე, ყოველთვის გახსოვდეს, რომ ყველაფერი, რაც ირგვლივ ზდება, ორიდან ერთის – ან შემთხვევითობის, ან განგების ძალით ზდება²⁴. მაშ, ნუ ჰყვედრი შემთხვევითობას და ნუ დრტვინავ განგების გამო.

მეორე: დაუკვირდი ყოველი არსის ზრდაგანვითარებას ჩასახვიდან დაბადებამდე, დაბადებიდან სიკვდილამდე, და გულისხმაყავ, რისგან შედგება ან რა ნაწილებად განწვალდება დაშლისა და დარღვევის შემდეგ.

მესამე: შენ რომ უეცრად აჭრილიყავ ცაში და იქიდან მოგეხილა მიწიერი არსებობის მთელი ამოება, მერწმუნე, მხოლოდ ზიზღი აღგეძეროდა მის მიმართ, თუ ამავე დროს თვალს მოავლებდი შენს გარშემო განფენილ უსაზღვრო სიერცეს, ჰაერისა და ეთერის მკვიდრთა საუფლოს. მერწმუნე იმაშიც, რომ რამდენჯერაც არ უნდა ამაღლებულიყავ ამგვარად, ყოველთვის ერთი და იგივე სურათი გადაგეშლებოდა ქვემოთ: ერთფეროვნება და მსწრაფლწარმავლობა. ჩვენ უბადრუკნი კი ამით ვმზვობთ!

25. მოიკვეთე წარმოდგენა და შენ ხსნილი ხარ²⁵; მაგრამ ვინ გიშლის მოიკვეთო იგი?

26. ყოველთვის, როცა რისამე გამო დრტვინავე, შენ ივიწყებ, რომ ყველაფერი საერთო ბუნების თანახმად ხდება; რომ სხვისი ცნობა შენ არ გეხება. ყველაფერი ოდისოვანვე ასე მომხდარა, ასე მოხდება და ასევე ხდება დღეს ყველგან; რომ კაცი მთელი კაცობრიობის ნათესავია, მაგრამ არა სისხლით და ხორციით, არამედ სულსა და ღმრთეებასთან თანახმარების წყალობით; ივიწყებ იმასაც, რომ თვითეული ჩვენგანის სული ღმერთია და ღმერთისმიერი²⁶; რომ არცერთ ჩვენგანს არაფერი არ ეკუთვნის სამარადისოდ; რომ ჩვენი ძე, ჩვენი სხეული და ჩვენი სულიც იმავე ღმერთმა გვიბოძა ჩვენ; რომ ყველაფერს წარმოდგენა განაპირობებს; რომ თვითეული ჩვენგანი მარტოოდენ აწმყოთი ცხოვრობს და დაკარგვითაც მას კარგავს მხოლოდ²⁷.

27. მაღიმაღ მოიგონე კაცთა მრისხანების, დიდებაშოსილების, ურთიერთზიზღის, სვესვიანობის დიადი მაგალითნი, და მერე ასე დაეკითხე შენსავე თავს: რა დარჩა დღეს ყოველივე ამისაგან? მხოლოდ კვამლი, ფერფლი, და მითი, ან მითიც არა!²⁸ მოიგონე შემდგომ ამისა ათასი მსგავსი მაგალითი: ყაბიუს კატულინუსი თავის მამულში, ლუციუს ლუპუსი საკუთარ ბაღში, სტერტინიუსი - ბაიაში, ტიბერიუსი - კაპრიზე, ველიუს რუფუსი²⁹, და ასე შემდეგ, მოკლედ,

ყველა, ვინც განურჩევლად ჰმონებდა ამა თუ იმ ვნებას და ვისაც ესოდენ დიდი წარმოდგენა ჰქონდა საკუთარ თავზე. რაოდენ უბადრუკი იყო მათი სწრაფვის საგანი და რაოდენ უფრო შეშვენიის ფილოსოფოსს ყველა მოცემულ შემთხვევაში თანაბრად ავლენდეს სამართლიანობას, ზომიერებას და მორჩილებას ღმერთების მიმართ. რადგან ვინც მზვობს იმის გამო, რომ მზვობისა არა მცხია რაო, მზვობართაგან ყველაზე უფრო ბილწია და აუტანელი.

28. მას, ვინც გეკითხება - სად გინახავს ღმერთები, ან საიდან დაასკვნე, რომ ისინი არსებობენ, რაკი ასე გულმზურვალედ აღიღებო მათ, - ასე მიუგო: ჯერ ერთი, ღმერთები ჩვენი მზერისთვისაც საცნაურნი არიან და, ვგეც არ იყოს, მე არც ჩემი სული მიზილავს ოდესმე, მაგრამ მაინც თაყვანს ვცემ მას. იგივე ითქმის ღმერთების მიმართ: მათი ძალმოსილების მარადიულმა გამოვლენამ მე დამარწმუნა იმაში, რომ ისინი არსებობენ და მათ თაყვანისმცემლად მაქცია³⁰.

29. სიცოცხლის აზრი იმაშია, რომ თვითეული საგნის მიმართ ვიკვლევდეთ, რას წარმოადგენს ის თავისთავად, რა არის მასში ნივთიერი და რა - მიზეზობრივი, მთელის არსებით ვემსახურებოდეთ სამართლიანობას და ვამბობდეთ მხოლოდ სიმართლეს. თუ ამას ვყოფთ, რაღა დაგვრჩება, გარდა იმისა, რომ დავეტკებთ სიცოცხ-

ლით, როგორც ტკება ის, ვინც ერთი კეთილი საქმიდან დაუყოვნებლივ გადადის მეორეზე³¹, რათა მათ შორის აღარ დარჩეს თვით უმცირესი შუალედიც კი.

30. მზის შუქი ერთია, მიუხედავად იმისა, რომ მას აქუცმაცებს და აქუთ-იქით ფანტავს კედლების, მთების და სხვა საგნების ურიცხვო სიმრავლე³². ერთია ყოვლადი არსი, მიუხედავად იმისა, რომ განწვალულია უშტსა და უშქარ სხეულთა შორის. ერთია სული, მიუხედავად იმისა, რომ განწვალულია ურიცხვ ბუნებასა და სრულიად თავისებურ ფორმათა შორის. ერთია გონიერი სული, თუმცადა დაყოფილი და დანაწევრებული გვერვება ჩვენ³³. ზოლო ყველა სხვა დანარჩენი, როგორც მაგალითად, სასიცოცხლო ძალნი და ნივთიერი საწყისნი, უგრძობელნი არიან და უცხონი ერთმანეთისთვის. მაგრამ მათაც კი ერთად ჰკრავს გონიერული საწყისი და მათივე საკუთარი სიმძიმე. გონებისთვის კი, პირიქით, ნიშნეულია წინააღმდეგობელი ლტოლვა თავისივე მსგავსისაკენ, და ამ ლტოლვას, მსგავსთან შერწყმის ამ მარადიულ სურვილს ვერავინ ჩაჰკლავს მასში.

31. რას მიელტვი? დღეგრძელობას? ანუ, სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, გრძობელობას, ნებელობას, ავსებას, დაესებას, მეტყველებას, აზროვნებას? მაგრამ რა არის ყოველივე ამასი სურვილისა თუ სინანულის ღირსი? ზოლო თუ

ყველაფერი ფუჭია და ზიზღის ღირსი, მაშინ მიიქეც უმაღლესი მიზნის ჭკრეტად, რომელიც სხვა არა არის რა, თუ არა მორჩილება ღმერთისა და გონების მიმართ. მაგრამ ამ უკანასკნელთან შეუთავსებელია დრტვინვა იმის გამო, რომ ერთ მშვენიერ დღეს სიკვდილი მიგვხდის ყველა ზემორეჩამოთვლილ ნიჭს³⁴.

32. უსასრულო და უსაზღვრო დროის რაოდენ უმნიშვნელო ნაწილი გვიწილადა განგებამ³⁵ ცოტაც და ის საბოლოოდ დაინთქება მარადისობაში. რაოდენ მცირე წილი გვიძეეს ყოვლად არსსა თუ სამყაროს სულში³⁶ მიწის რა უბადრუკ ნაწილზე დავლოდავთ ჩვენ! გულისხმაყავ ყოველივე ეს და ნურაფერს მიიჩნევ არსებითად, გარდა ერთისა: ყოველთვის მოქმედებდე ისე, როგორც გიწესებს შენი ბუნება და უდრტვინველად იღებდე ყველაფერს, რასაც ყოფად მოაქცევს საერთო ბუნება³⁷.

33. რას ემსახურება შენი წარმმართველი საწყისი?³⁸ აი, რა არის არსებითი. სხვა დანარჩენი კი, იმისდა მიუხედავად, შენს არჩევანზე დამოკიდებული თუ არ არის დამოკიდებული მასზე, ზრწნილებაა და მტკერი.

34. არაფერი ისერიგად არ გვაზიზღებს სიკვდილს, როგორც იმაზე ფიქრი, რომ ის, ვინც განცხრომას სიკეთედ თვლიდა, ზოლო ტანჯვას — ბოროტებად, აგრეთვე ზიზღით ემსჭვალვოდა სიკვდილს.

35. კაცი, რომელიც სიკეთედ თვლის მხოლოდ იმას, რაც დროულია და, რომლისთვისაც სულერთია, რამდენხანს იმოქმედებს გონების თანახმად ან რამდენხანს უჭკრეტს ამქვეყნიურ ამბობას, — ამგვარი კაცი არ უფროსის სიკვდილს.

36. კაცო, შენ იყავ მოქალაქე ამ ვრცელი ქალაქისა³⁹, და განა სულერთი არ არის შენთვის, რამდენ ხანს იყავ; ხუთ წელიწადს თუ სამ წელს მხოლოდ? რადგან კანონის წინაშე ყველა სწორია. მაშ, რა არის საშიში იმაში, რომ ქალაქიდან გასახლება არა ტირანი ან სამართალმრუდი მსაჯული, არამედ იგივე ბუნება, რომელმაც შენ იქ დაგასახლა? ასე პრეტორი ითხოვს სცენიდან მის მიერვე მიღებულ მსახიობს. — კი მაგრამ, მე ხომ სამი მოქმედება ვითამაშე მხოლოდ და არა ხუთი?!- კეთილი და პატიოსანი; მაგრამ ცხოვრებაში სამი მოქმედება მთელი პიესაა. რადგან ბოლოს გვაუწყებს ის, ვინც ოდესღაც დასაბამი იყო სიცოცხლისა, ახლა კი მიზეზია მისი შეწყვეტის. შენ კი არაფერ შუაში ხარ, არც ერთსა და არც მეორე შემთხვევაში⁴⁰. მაშ, განვედ მშვიდად და კეთილმოსურნეობით აღვსილი სულით, როგორც კეთილმოსურნეა ის, ვინც მიწიერი არსებობის კირთებისგან გათავისუფლებს.

1. ანიუს ვერუსი — მარკუს ავრელიუსის პაპა მამის მხრივ; სამგზის კონსული და რომის პრეფექტი (ქალაქის კომენდანტი Stadtkommandant) ("iterum consul et praefectus Urbi"), როგორც გვიმოწმებს მარკუს ავრელიუსის ბიოგრაფი კაპიტოლინუსი; გარდ. 138 წ.

2. ანიუს ვერუსი — მარკუს ავრელიუსის მამა (კაპიტოლინუსის მოწმობით, ისევე იწოდებოდა, როგორც მამამისი); გარდ. დაახლ. 130 წ. პრეტორის პოსტზე.

3. დომიცია ლუცილა (თუ კალვილა) — ორგზის კონსულის კალვიზიუს ტულუსის ასული.

4. კატილიუს სევერუსი — რომის პრეფექტი (Spart., Vit. Hadr., V, 10; XXIV, 6).

5. კაპიტოლინუსის ცნობით, მარკუს ავრელიუსი სწორედ სახალხო სკოლებში ეუფლებოდა დეკლამაციის ხელოვნებას (frequentavit declamatorum scholas publicas). მაგრამ ეს სიტყვები იმპერატორის სიტაბუკის პერიოდს ეხება და არა ყრმობისას. ასე რომ, არ არის არავითარი წინააღმდეგობა კაპიტოლინუსის ცნობასა და „ფიქრების“ ტექსტს შორის.

6. ჩვენ არ ვიცით, ვინ უნდა იგულისხმებოდეს აქ.

7. „მწვანენი“ და „ციხურები“ — ცირკის

არენაზე მოასპარეზე მხედართა ორი ურთიერთ-
მოწინააღმდეგე პარტია (factio prasina; factio
veneta). ასე იწოდებოდნენ ტუნიკების ფერის
მიხედვით.

8. ღუღანში: Παλμουλάριος (Parmularius, სი-
ტყვიდან *parmula* – მოძვრო კვადრატული ფარი)
და Σκουτάριος (Scutarius, სიტყვიდან *scutum*
– გრძელი და ვიწრო ფარი). პარმულარიების
(Parmularii) პარტიაში თრაკიელი გლადიატორები
შედიოდნენ, ხოლო სკუტარიებისაში (Scutarii) –
გალიელები, ეს ორი პარტია, ჩვეულებრივ, ერთ-
მანეთის წინააღმდეგ იბრძოდა.

9. ღუღანში: τὸ φερέπουν (j' endure la fa-
tigue; hart im Ertragen; вынослив в трудах).

10. დიოგნეტე – მარკუს ავრელიუსის ერთ-
ერთი აღმზრდელი, სწავლული და ხელოვანი.
კაპიტოლინუსის მოწმობით, ის თურმე ხატვასაც
ასწავლიდა მომავალ იმპერატორს (“operam
praeterca pingendo sub magistro Diogneto dedit”;
Vit. Marc., IV).

11. იგულისხმება აუსპიციუმის ერთ-ერთი
სახე; შინნასუქ მწერებს ერთმანეთს წაჰკიდებდნენ
და ბრძოლის შედეგის მიხედვით ცდილობდნენ
მერძისის ამოცნობას.

12. ბაკხიუსის პიროვნება ჩვენთვის უცნო-
ბია. ზოგი მთარგმნელი (მაგ. ა. პ. ლემერსიე, ს.
როგოვინი) ბაკხიუსს ცვლის ვეტიჩიუსით, მხ-
ოლოდ იმიტომ, რომ ამ უკანასკნელს, როგორც
ლათინური ენისა და გრამატიკის მასწავლებელს,

მარკუს ავრელიუსის მოძღვართა შორის იხსე-
ნიებს კაპიტოლინუსი (Vit. Marc., III).

13. ტანდასისი აგრეთვე უცნობია ჩვენთვის.

14. ვოლუზიუს მარციანუსი (თუ მეციანუსი?)
– მარკუს ავრელიუსის მასწავლებელი; კაპი-
ტოლინუსის მოწმობით, სამართალს ასწავლიდა
მომავალ იმპერატორს (Vit. Ant. Pii, XII).

15. კაპიტოლინუსის მოწმობით, 12 წლიდან
მოყოლებული მარკუს ავრელიუსი უკვე მისდევდა
ცხოვრების ასკეტურ წესს.

16. იუნიუს რუსტიკუსი – ფილოსოფოსი-
სტოიციისტი, მარკუს ავრელიუსის ერთ-ერთი
უსაყვარლესი მასწავლებელი, შემდგომ მისივე
მრჩეველი და თანამდგომი, ორგზის კონსულად
ნამყოფი; პირველად ფლავიუს ტერტულუსსა,
ხოლო მეორედ, უკვე მარკუს ავრელიუსის იმპერ-
ატორობის დროს, – პლავტიუს აქვილინუსსთან
ერთად (162 წ.).

17. პოეტიკას, მაგრამ არა პოეზიას; მარკუს
ავრელიუსის წერილები თავისი მასწავლებლისა
და მეგობრის – ფრონტონისაღმე გვიმოწმებენ,
რაოდენ კარგად იცნობდა იგი ბერძნულსა თუ
შშობლიურ პოეზიას.

18. ტოგა – სპეციფიკურად რომაული, ძალზე
გრძელი და ფართო მოსასხამი, რომელსაც სხვის
დაუხმარებლად ვერც კი მოისხამდა კაცი. შინ
ტოგის ტარება ისეთსავე ცუდ ტონად ითვლე-
ბოდა, როგორც უტოგოდ (მარტოადენ ტუნისკის
ამარა) გამოსვლა შინიდან.

19. სინუესა – ქალაქი ლაციუმისა და კამპანიის საზღვარზე.

20. ეპიქტეტე (დაახლ. 50 – დაახლ. 130; სვიდას მოწმობით 161?) – სტოიციზმის ერთ-ერთი უდიდესი წარმომადგენელი, წარმომავლობით ფრიგიელი, რომაელი მონა, შემდეგ აზატი. სტოელთა მოძღვრებას ეზიარა მუზონიუს რუფუსის შემეცობით, მოღვაწეობდა ნიკოპოლისში. ისევე როგორც სოკრატეს, ეპიქტეტესაც არ დაუწერია არაფერი. მისი მოძღვრება შემოგვიანა ისტორიკოს ფლავიუს არიანეს წიგნმა „მოგონებები ეპიქტეტეზე“ („Ἐπικτητου ἀπομνημονεύματα“, უფრო ცნობილია ლათინური სახელწოდებით, „Dissertationes“, რომელიც პირველად იხმარა ავლე გელიუსმა). ეპიქტეტეს მორალური მოძღვრების არსი გადმოცემულია მის მეორე წიგნში „Ἐγχειρίδιον“ („სახელმძღვანელო“), რომელიც, როგორც ვარაუდობენ, „მოგონებების“ ადრინდელი (ერცელი) რედაქციის მოკლე კონსპექტს უნდა წარმოადგენდეს.

21. აპოლონიუსი – ხალკისელი თუ ხალკედონელი, სტოელი ფილოსოფოსი, მარკუს ავრელიუსის მასწავლებელი (Capit., Vit. Marc., III; Vit. Ant. Pii, X).

22. სექსტუს ზერონელი – პლუტარქეს ძმისწული, სტოიციისტი, მარკუს ავრელიუსის მასწავლებელი (Capit., Vit. Marc., III).

23. უფრო ზუსტად – ბუნებას თანახმად. ჯერ კიდევ სტოიციზმის მამამთავარი ზენონი და მისი

მომდევრები – ქრისიპე და კლვანთე უმაღლეს სიკეთეს განსაზღვრავდნენ, როგორც „ცხოვრებას ბუნების თანახმად“ (κατὰ φύσιν ζῆν; სენეკა იტყოდა: secundum naturam vivere). ეს თეზა სტოიციისტური მორალის ერთ-ერთი ფუნდამენტური პრინციპია და მარკუს ავრელიუსი გაშუქებით უბრუნდება მას. ა. პიერონის მართებული შენიშვნით, „ფიქრები“ ამ პრინციპის უწყვეტი კომენტარია მხოლოდ. რაკი, სტოიციზმის კონსმოლოგიური თვალსაზრისით, სამყარო სხვა არა არის რა, თუ არა რაციონალურ-პროვიდენციული წესრიგი, ხოლო კაცის გონება უნივერსალური გონების ნაწილია, ამიტომ ცხოვრება საკუთარი ბუნების, ანუ, რაც იგივეა, საკუთარი გონების თანახმად, უნივერსალური გონების თანახმად ცხოვრებას, „ღმერთის მიმდევრობასაც“ (sequere Deum – სენეკა) ნიშნავს.

24. ალექსანდრე გრამატიკოსი – მარკუს ავრელიუსის ბერძნული ენისა და გრამატიკის მასწავლებელი.

25. მარკუს კორნელიუს ფრონტონი (100–175) – II ს. ყველაზე სახელგანთქმული რიტორი, მარკუს ავრელიუსის უსაყვარლესი აღმზრდელი, მასწავლებელი და მეგობარი. ჩვენამდე მოაღწია მათმა მიმოწერამ. დაწერილებით იხ. წიგნში: „Позднее античное ораторское искусство“, М. 1964, с. 177–203.

26. ალექსანდრე პლატონიკოსი – ბერძენი ფილოსოფოსი, მარკუს ავრელიუსის პირადი

მდივანი (ე. რენანი, ა. პ. ლემერსიე).

27. კატულუს ცინა – სტოიკელი ფილოსოფოსი, რომელსაც მარკუს ავრელიუსის მოძღვართა შორის იხსენიებს კაპიტოლინუსი (Vit. Marc., III).

28. დომიციუსი უცნობია.

29. ათენოდოტე – მუზონიუს რუფუსის მოწაფე და ფრონტონის მასწავლებელი (კ. რ. კაინზი).

30. კლაუდიუს სევერუსი – პერიპატეტიკოსი, მარკუს ავრელიუსის მასწავლებელი, კონსული (146 წ.). თითქმის ყველა კომენტატორი აღიარებს, რომ აქ სწორედ ეს სევერუსი იგულისხმება, მაგრამ ვერაინ ხსნის, რა შუაშია „ჩემი ძმა“? უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ მარკუს ავრელიუსის მეორე (თუ მესამე?) ასული – ფადილა ცოლად ჰყავდა სევერუსის ვაჟს, მამის თანამოსახელეს – კლაუდიუს სევერუსს, ფილოსოფოსს, ორგზის კონსულს (163 და 173 წწ.).

31. პუბლიუს კლოდიუს პეტუს თრაზეა – სენატორი, კონსული, სტოიკოსი, ნერონის ტირანიისადმი ოპოზიციურად განწყობილ არისტოკრატთა ბელადი. ნერონის ბრძანებით თავის მოკვლა მიესაჯა და მან ვენების გადაჭრით დაასრულა სიცოცხლე (65 წ.). თრაზეას შესახებ მოგვითხრობენ ტაციტი, პლინიუსი, სვეტონიუსი, დიონ კასიუსი.

32. გაიუს პრისკუს ჰელვიდიუსი – თრაზეას სიძე, პრეტორი (70 წ.), სტოიკოსი და რესპუბლიკელი. იმპერატორმა ვესპასიანემ ჯერ გაასცვა.

შემდეგ კი სიკვდილით დასაჯა (Suet. Vit. XII Caes., Vesp., 15).

33. მარკუს პორციუს კატონი (უმცროსი; უტიკელი) (95–46 ძვ. წ. ა.) – ცნობილი სახელმწიფო მოღვაწე, ორატორი და ფილოსოფოსი-სტოიკოსი, ცეზარის მოწინააღმდეგე სენატორ არისტოკრატთა იდეური ბელადი. პომპეუსის დამარცხების შემდეგ თავი მოიკლა. კატონის ცხოვრება ვრცლად აღწერა პლუტარქემ თავის „პარალელურ ბიოგრაფიებში“.

34. დიონი (409–354 ძვ. წ. ა.) – ფილოსოფოსი და სახელმწიფო მოღვაწე, პლატონის მოწაფე და მიმდევარი, სირაკუზელი ტირანის – დიონისიოს უმცროსის ბიძა, აღმზრდელი და მეგობარი, შემდგომ მისი ტირანიის წინააღმდეგ მებრძოლი. მოღალატურად მოკლა კალიპემ. დიონის ბიოგრაფები არიან პლუტარქე და კორნელიუს ნეპოტი.

35. მარკუს იუნიუს ბრუტუსი (85–42 ძვ. წ. ა.) – ცნობილი რომელი პოლიტიკური მოღვაწე, ორატორი და მწერალი, გაიუს იულიუს ცეზარის მკვლელი. ბრუტუსის შესახებ მოგვითხრობენ პლუტარქე, სვეტონიუსი, დიონ კასიუსი.

36. კლაუდიუს მაქსიმუსი – ფილოსოფოსი-სტოიკოსი, მარკუს ავრელიუსის მასწავლებელი, კონსული (145 წ.), პანონიის ლეგატი (154 წ.), აფრიკის პროკონსული (155–158 წწ.); vir sanctissimus (უწმინდესი კაცი) – ასე უწოდებს მას აპულიუსი („Apologia“).

37. შდრ. პორაციუსის “Nil admirari”, (Epist. I, 6, 1).

38. იგულისხმება ტიტუს ელიუს ანტონინუს პიუსი (86–161) – რომის იმპერატორი (138–161); მისმა კეთილშობილებამ, ზნეობრივმა სიწმინდემ, კაცთმოყვარეობამ, რომაული რელიგიისა და ტრადიციებისადმი პატივისცემამ გამოხატულება პპოვა შეტსახელში “Pius” („ღვთისმოსავი“).

39. დედანში უბრალოდ, *φαιδρος*. მე გამოვდივარ სიტყვებიდან, რომლებითაც კაპიტოლინუსი ახასიათებს ანტონინუს პიუსს: *ingenio clarus*.

40. კაპიტოლინუსის მოწმობით, იმპერატორმა უარყო სენატის წინადადება – ანტონინუსისა და ფაუსტინას (ანტონინუსის მეუღლის) სახელები ეწოდებინათ სექტემბრისა და ოქტომბრის თვეებისათვის.

41. დედანში – *οἰκονομικός*; ტრანსლიტერაცია ლათინური სიტყვისა *vernaculus*.

42. “*praecipue sobrius*” – ასე ახასიათებს ანტონინუსს კაპიტოლინუსიც.

43. პირველი საუკუნიდან მოყოლებული, რომში უკვე ჩვევად იქცა ტანის ყოველდღიური ბანა, მაგრამ ადრე, სენეკას მოწმობით, ეს მოუღებლად ითვლებოდა თურმე (იხ. М. Сергеевко, *Жизнь дневного Рима*, М. 1964, с. 144). ნუ დაევიწყებთ, რომ ანტონინუს პიუსი ტრადიციონალისტია.

44. აქ მე ვტოვებ ერთ წინადადებას, იმდენად შერყვნილს, რომ გამოცემელთა, მთარგმნელთა

და კომენტატორთა ვერავითარმა მცდელობამ ვერ შესძლო მისი ცოტად თუ ბევრად დამაკმაყოფილებელი ინტერპრეტირება. “*Le passage reste obscur*” – შენიშნავს ა. პ. ლემერსიე.

45. ცნობილია ამ დღის სახელი: ანია კორნიფიცია; ცნობილია ისიც, რომ მარკუს ავრელიუსმა უარი თქვა მამისეულ შემკვიდრებაზე საყვარელი დღის სასარგებლოდ.

46. იგულისხმება ლუციუს ელიუს ავრელიუს კომოდუს ეერუსი (130–169) – ჰადრიანეს მიერ ტახტის შემკვიდრედ დანიშნული ცეიონიუს კომოდუსის ძე. მამის სიკვდილის შემდეგ ჰადრიანეს ბრძანებით ის მარკუს ავრელიუსთან ერთად იშვილა ანტონინუს პიუსმა, მაგრამ ცეზარის წოდება არ უბოძებია. ამისდა მიუხედავად, მარკუს ავრელიუსმა ტახტზე ასვლისთანავე თანამოსაყდრედ დაისვა იგი. ისტორიკოსები ხატავენ მას როგორც მემთვრალეს, მემრუმესა და საცივკო სანახაობათა ტრფიალს. თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ მთელი სიცოცხლის განმავლობაში ის უსახლდრო სიყვარულითა და პატივისცემით ემსჭვალვოდა მარკუს ავრელიუსს.

47. ჩვენთვის უცნობი სახელები.

48. იგულისხმება ანია გალერია ფაუსტინა, უმცროსი (დაიბადა რომში 125 წ. გარდაიცვალა კაპადოკიაში 175 თუ 176 წ.) – იმპერატორ ანტონინუს პიუსისა და მარკუს ავრელიუსის მამიდის – ანია გალერია ფაუსტინას (უფროსი) ასული. ასე რომ, მეუღლე მამიდაშვილად მოხ-

ვდებოდა მარკუს ავრელიუსს. ფაუსტინა თან ახლდა ქმარს თითქმის ყველა მოგზაურობისას და თვით გერმანიის ომშიაც კი, სადაც ჯარისკაცებმა „ბანაკოა დედა“ (Mater castrorum) შეარქვეს მას. მარკუს ავრელიუსს მისგან ჰყავდა II შვილი, რომელთაგან ერთ-ერთი – ლუციუს ელიუს ავრელიუს კომოდუსი (161–192) მამის სიკვდილის შემდეგ რომის იმპერატორი გახდა (180–192).

49. ქალაქი კამპანიაში, ვერგილიუსის მიხედვით, დაარსებული ენეასის მიერ თავისი ძიძის – კაიეტას პატივსაცემად (დღევანდელი გაეტა).

50. კვადები (Quadi, Kουάδοι) – ღუნაის სანაპიროზე, დღევანდელი უნგრეთის ტერიტორიაზე მოსახლე ხალხი, რომელიც მარკომანებთან ერთად ებრძოდა რომს.

51. გრანუა (გრანი) – ღუნაის შენაკადი.

წიგნი მეორე

1. შტრ. სენეკა: „ბუნებამ ნათესავებად შეგვქმნა ჩვენ“ (natura nos cognatos edidit, Epist. 95).

2. შტრ. სენეკა: „კაცნი ურთიერთშეწევნისთვის არიან შექმნილნი“ (homo in adiutorium mutuum genitus est, De ira, I, 5).

3. πνευματίου – სტოელთა ნატურფილოსოფიაში, ერთგვარი უნივერსალური, მრჩობლი ბუნების მქონე, სუბტილური მატერიალურ-სულიერი სუბსტანცია, რომელიც განწონის შედარებით უხეშ სხეულებს და ამა თუ იმ თვისებას (მაგ., სითბოს, ფერს და ა. შ.) ანიჭებს მათ. (იხ. С. Н.

Трубецкой, Учение о Логосе, М. 1906, с. 43). მაგრამ ამ საკმაოდ ტევადი ტერმინის მნიშვნელობა მარტოოდენ ამით არ ამოიწურება. კერძოდ, აქ ის ნიშნავს ἄνεμος – შვინფა (souffle, Atem, breath).

4. τὸ ἡγεμονικόν – შინაგანი მძლავრი, წარმართველი საწყისი (le guide intérieur, die führende Vernunft, the ruling Reason, руководящее начало) – უნივერსალური, ღვთაებრივი გონების ემანაცია, კაცის ერთგვარი „შინაგანი სიტყვა“ (λόγος ἐνδύμετος), განსხვავებით „წარმოთქმული სიტყვისაგან“ (λόγος ἑπιφορικὸς, recta ratio), რომლის ძალითაც კაცი ეზიარება, ემსგავსება და ეტოლება კიდევაც ღმერთს. ამ ლოგოსში ის ჭეშმარიტად „ძეა ღვთისა“ (σὺς τοῦ θεοῦ Dissert., I, 9, 6) (იხ. ს. ნ. ტრუბეცკოი, დასახ. ნაშრ., გვ. 48–49).

5. მარკუს ავრელიუსმა ამ ღროისთვის უკვე 50 წელს გადააბიჯა.

6. τὰ τῶν θεῶν (создаемое богами; les oeuvres des dieux; das Walten der Gotter; the works of the Gods).

7. მარკუს ავრელიუსი თითქმის ერთი და იგივე მნიშვნელობით ხმარობს ტერმინებს – განგება (πρόνοια, providentia) და ბედისწერა (ἕμμαρμύη, fatum). და მართლაც, სტოიციტური კონცეპციით, განგება აბსოლუტური აუცილებლობაა, კოსმიური კანონი, რომელიც წარმართავს და მართავს სამყაროს, ხოლო ბე-

დისწერა ამ აუცილებლობით განპირობებული მოვლენაა მიზეზ-შედეგობრიობის სახით. მაგრამ თუ ანტიკური გაგებით ბედისწერა მიჩნეული იყო რალაც ველურ და ფატალურ ძალად, რომლის წინაშე ქედს იხრიან თვითონ ღმერთები და რომელიც მათ თითქოს გარედან ეხვევა თავს, სტოიციზმი განგება-ბედისწერას სახავს ღვთაებრივი ნების შინაგან, ერთხელ და სამუდამოდ მოცემულ აქტად, რომლითაც ღმერთი თანხმობას უცხადებს თავისსავე თავს. აქვე უნდა ითქვას ისიც, რომ, სტოიციზმის პანთეისტური თვალსაზრისის გამო, ისეთი ცნებები, როგორიცაა „ღმერთი“ და „ბუნება“, ხშირად ემთხვევა „განგებას“ და „ბედისწერას“. ღმერთი, სამყარო, ბუნება, განგება, ბედისწერა, — ყოველივე ეს ერთი და იგივე ღმერთის სახელებია, ღმერთისა, რომელიც სხვადასხვაგვარად ავლენს თავის ძალ-მორჩმულებას“ (Sen., De benef. IV, 8).

8. ἡ τοῦ ὅλου φύσις (ἡ τῶν ὅλων φύσις, ἡ κοινή φύσις) — სამყაროს, როგორც ორგანული მთელის ბუნება. ს. როგოვინი თარგმნის: природа Целого (общая природа); ფრანგი მთარგმნელები: la nature universelle (la nature du tout); ა. მაუერსბერგერი: die Allmutter Natur (Allnatur); კ. რ. ჰენზი: the Nature of the Whole (of the Universe).

9. ἰμπερίεις, ἰμπερίεις... — ირონიული იმპერატივები: “impératives d’impatience ironique” (M. Puech).

10. შდრ. პერსიუსი, III, 2: “...Quem te duces esse jussit, et humana qua parte locatus es in re”.

11. თეოფრასტე (372–287 ძვ. წ. ა.) — არისტოტელეს მოწაფე და მიმდევარი.

12. მარკუს აგრელიუსი აქ შორდება სტოიკოსთა მკაცრად დოგმატურ დოქტრინას, რომლის მიხედვითაც ყოველგვარი შეცოდება თანაბრად მძიმეა.

13. ტექსტში ამ ადგილას აკლია ზმნა. Gataker-ი ადადგენს: παρέχουσιν.

14. შდრ. სენეკა: „სიკვდილი ბუნების კანონია“ (mors naturae lex est, Nat. quaest. VI, 32).

15. პინდარეს სიტყვები, სხვათა შორის, ციტირებულნი პლატონის მიერაც (თეეტეტი, 173 E).

16. სტოიციზმმა გაიზიარა სოკრატესა და პლატონის სწავლა ადამიანის სულში ღმერთის (დემონის) პრეზენციის შესახებ. „შენ ყველგან თან დაატარებ ღმერთს“, ამბობს ეპიქტეტე (Dissert. II, 8, 18); „ახლო არს ღმერთი, შენთან არს, შენში არს“, ამბობს სენეკა (prope est a te Deus, tecum est, intus est; Epist. 41). ცოტა ქვემოთ ის „წმიდა სულს“ უწოდებს ამ შინაგან დემონს, ყველა ჩვენი კეთილისა თუ ბოროტის დარაჯს და მჭკერეტს (sacer intra nos spiritus sedet, malorum bonorumque nostrorum observator et custos, ibid). კაცი, რომელიც ზნეობრივ სრულქმნილებას სახავს თავისი სიცოცხლის მიზნად, უანგაროდ უნდა ემსახურებოდეს საკუთარ სულში დამკვიდრებულ ღვთაებას, დემონს. მხოლოდ ამ გზით იქცევა ის

„კაციდან ღმერთად“, როგორც იტყოდა ეპიქტეტე (θεὸς ἐξ ἀνθρώπου, Dissert. II, 19, 27).

17. შტრ. სენეკა: „მე არც წარსული მეკუთვნის და არც მომავალი; მალეგმსობოლი დროის ერთ წერტილზე ვკიდევარ“ (nec quod futurum est meum est, nec quod fuit, in puncto fugientis temporis pendeo, Nat. quaest. VI, 3).

18. სირაკუზელი, დიოგენეს მოწაფე. „სექსტუს ემპირიკუსსთან ვხვდებით ღოგმას, რომელსაც უნდა გულისხმობდეს მარკუს ავრელიუსი: „კინიკოსი მონიშნავს ამბობს, რომ ყველაფერი ფუჭი მოჩვენებაა, რაც იმას ნიშნავს, რომ ჩვენ საკუთარი წარმოდგენებით არსებობას ვანიჭებთ არარსებულს“ (ა. პირონის შენიშვნა).

19. იგულისხმება სამყარო. კოსმოსის, როგორც უნივერსალური, „უფლის ქალაქის“ (Civitas Dei) იდეა პირველად ჩაისახა სტოიციზმში. კაცის ჭეშმარიტი სამშობლო სამყაროა (mundus est nobis patria, Sen., De tranqu. IV, 4); აქედან – სტოელთა „ზნეობრივი უნივერსალიზმი, რომელიც პირველად მალღდება საყოველთაო ძმობის იდეამდე. აღარ არსებობს ათენელი და კორინთელი: ყველა კაცი ერთმანეთის ძმაა, როგორც ძენი ერთი მამისა. ამ ჭეშმარიტების შეგნება შლის ყოველგვარ სოციალურ და ნაციონალურ განსხვავებას თუ უთანასწორობას: მონა ძმად იქცევა, უცხოთესლი – თვისტომად და კოსმოპოლიტიზმი იკავებს ნაციონალური სახელმწიფოს იდეალის ადგილს“ (ს. ნ. ტრუბეტკოი, დასახ. ნაშრ., გვ. 51).

20. οὐσία (substantia).

21. შტრ. სენეკა: vivere militare est, Epist. 96.

22. პანონიის ქალაქი, მარკუს ავრელიუსის საზამთრო სადგომი კვადებსა და მარკომანებთან ომის დროს.

წიგნი მესამე

1. დედნისეული ἐΑΥΤῷ χρισθία-ს პირდაპირ თარგმნას თითქმის ყველა მთარგმნელი არიღებს თავს და მართებულადაც. ამ ფორმულას, რომელიც, ა. პირონის აზრით, ძველ სტოელთაგან უნდა მომდინარეობდეს, არაერთხელ იყენებს სენეკაც, მაგ.: vivit is qui se utitur, Epist. 60.

2. დედანში: τὰ ἐπιγυσιόμενα τοῖς φύσει γυσιόμεσις... ა. მაუერსბერგერი თარგმნის: die Begleiterscheinungen natürlicher Vorgänge... ა. ი. ტრანუა: circonstances accessoires des productions naturelles...

3. პიპოკრატიე (დაახლ. 460 – დაახლ. 356 ძვ. წ. ა.) – სახელგანთქმული ბერძენი მეურნალი და მეცნიერი.

4. იგულისხმება ჰერაკლიტეს მოძღვრება ყოველი „მსოფლიო წლის“ (ჰერაკლიტეს მიხედვით, 10800 წ.) დამლევს სამყაროს ხანძარში დანთქმის (ἐκπύρωσις) შესახებ, რის შემდეგაც იწყება სამყაროს ხელახალი ფორმირების (παύσηυστις) პროცესი. ეს „მსოფლიო ხანძარი“ (der Weltbrand) მიჩნეულია ერთგვარი კოსმიური განკითხვის აქტად: „მოვა ცეცხლი და განსუჯის და

განიკითხავს ყოველს“ πάντα γάρ, φησί, τὸ
πῦρ ἐξέλθὸν κριθεὶ καὶ καταλήψεται, H.
Diels, fr. 66).

5. ძველი გადმოცემის თანახმად, წყალმანკით
დაავადებულმა პერაკლიტემ რჩევა სთხოვა ექ-
იმებს, როგორ შეიძლებოდა ამ ინონდაციის სიმ-
შრალედ ქცევა. ექიმებმა ურჩიეს ძროხის ნეხვი
წაუცხო ტანზე.

6. სხვა მოწმენი არ ეთანხმებიან მარკუს ავრე-
ლიუსს. ასე, დიოგენე ლაერციუსის მოწმობით,
დემოკრიტე ღრმად მოხუცებული გარდაიცვალა,
ხოლო ლუკრეციუსის თანახმად, მან თვითმკვლ-
ელობით დაასრულა სიცოცხლე.

7. სენეკა ამბობს: „მე უფრო დიდი ვარ და
უფრო დიდი რამისთვის შობილი, ვიდრე მსახ-
ურებაა ჩემივე სხეულის მიმართ“ (mayor sum et
ad mayora genitus, quam ut mancipium sim mei
corporis, Epist. 65).

8. შდრ. II, 8, 13.

9. ζῷον κοινωνικόν – animal sociale (Sen.
De benef. I, 7).

10. შდრ. II, 13, 17; III, 5, 6, 12, 16. შდრ. წმ.
პავლე, 1 კორინთ. III, 16: არა უწყითა, რამეთუ
ტაძარნი ღმრთისანი ხართ, და სული ღმრთისაი
დამკვიდრებულ არს თქუენ შორის?

11. დედანში: συσεμφέρεται τε καὶ συσεμ-
φῆρει – თარგმანში გადმოუცემელი სიტყვათა
თამაში.

12. როგორც ჩანს, „მარკუს ავრელიუსი აქ

უნდა გულისხმობდეს რომაული სასამართლო
პროცესის ერთ თავისებურებას: თუ პრეტორი
შეუძლებლად მიიჩნევდა პირველსავე სხდომაზე
დაემთავრებინა საქმის გარჩევა, ის უშვებდა
მოპასუხეს, მაგრამ, ამასთან, პირობას (vadimo-
nium) ართმევდა მას, აუცილებლად გამოცხადებუ-
ლიყო მომავალ სხდომაზე. პირობის შესრულება,
საჭიროების შემთხვევაში, შეიძლებოდა გა-
რანტირებული ყოფილიყო თავმდებობით (cum
satisfatione) ან საზეიმო ფიცით (iusiurandum,
ἕρκος)“ – ს. როგოვინის შენიშვნა.

13. შდრ. VII, 12.

14. შდრ. პლატონი, ტიმეოსი, 61 D.

15. შდრ. სენეკა: „ღმერთმა გვიბოძა ორი
ისეთი რამ, რომელთა წყალობითაც სუსტი კაცი
უძლიერესის ადგილს იმკვიდრებს ყველა სხვა
არსთა შორის: ესაა გონება და მოქალაქეობა“
(De benef. IV, 18).

16. ძველთუძველესი ფორმულა, რომლის ავ-
ტორობასაც პლუტარქე მიაწერს პითაგორას.

17. დედანში: ἐμφυλῆσθαι – პირდაპირ –
„ბუნაგში დამალული“ (terré en un trou).

18. დედანში: τῆς ὑποληπτικῆς δυνάμιν (fac-
ultatem opinatricem, Gataker; facultatem, e qua
opiniones nascuntur, Schultz).

19. დედანში: ἀπροπηλασία; ზენონი განსაზ-
ღვრავდა ამ სიქველეს, როგორც ცოდნას,
რომელსაც ძალუძს მიგვახვედროს როდის და
რას განვეუცხადოთ ან არ განვეუცხადოთ ჩვენი

თანხმობა (assensus, συγκατάθεσις) – იხ. შენიშვნები, VII, 39.

20. შდრ. II, 14.

21. შდრ. VIII, 21; XI, 16.

22. შდრ. IV, 3.

23. შდრ. II, 17.

24. შდრ. XII, 10, 18.

25. „სტოელნი სამყაროს ადარებენ ხან ორგანიზმს, რომლის ყველა ურთიერთსოლიდარული ნაწილი ერთსულღუნად ემსახურება ერთსა და იმავე მიზანს – სამყაროს კონსერვაციას... ხან კიდევ ქალაქს, სადაც კანონებით გაერთიანებული გონიერი არსებანი თანამოქალაქეებად გვევლინებიან... ეს ორი შედარება ერთმანეთს ავსებს: პირველის თანახმად, უნივერსალურ სისტემაში ყოველ ინდივიდს საკუთარი მოვალეობა და საკუთარი ზვედრისადმი მორჩილება ეკისრება, მეორის თანახმად კი, თვითეულს, როგორც გონიერ არსს, ზელეწიფება შეიცნოს თავისი როლი სამყაროში და ნებაყოფლობით იკისროს მისი შესრულება. სწორედ ეს განასხვავებს პრინციპულად კაცს ცხოველისგან: მისთვის ნიშნულა არა მარტო მეორე კერძო არსის სარგებლიანობისადმი დაქვემდებარებული მოქმედება, არამედ სამყაროში საკუთარი როლის შეგნებაც. ის სამყაროში, უბრალოდ ისე კი არაა, როგორც ორგანო ორგანიზმში, არამედ როგორც მოქალაქე რესპუბლიკაში“ (J. Moreau, Epictète, Paris, 1964, p. 64). იხ. აგრეთვე შენიშვნები, II, 19.

26. სტოიციზმის თანახმად, ერთადერთი ჭეშმარიტი სიკეთე სათნოებაა (ἀρετή, virtus), ხოლო ერთადერთი ბოროტება – ბიწი (κακία, vitium). ყოველივე სხვა დანარჩენი კი მათ შორის ძვეს და მხოლოდ პირობითად თუ შეიძლება მიჩნეულ იქნეს სიკეთედ ან ბოროტებად. ამ ინტერმედიალურ ფენომენტ სტოელნი იხსენიებენ როგორც „საშუალო“ (μέσα, media), ანუ „განურჩეველთ“ (ἀδιάφορα, indifferentes). მაგრამ მათ შორისაც არის გარკვეული განსხვავება ზნეობრივი შეფასების თვალსაზრისით. სენეკა პირდაპირ ამბობს: “est et horum, quae media appellamus, grande discrimen”, Epist. 82. კერძოდ, ზოგიერთი „საშუალოთაგანი“ უფრო მეტად უახლოვდება ჭეშმარიტ სიკეთეს. სტოელნი მათ უწოდებენ „უპირატესთ“ (προϊκμέσα, producta).

27. ე. ი. ღვთაებრივის და კაცურის.

28. გაურკვეველია, რომელ წიგნს გულისხმობს მარკუს აგრელიუსი – „ფიქრებს“ თუ იმ თხზულებას, რომელიც საეკლესიო მწერლის ნიკეფორუს კალისტუსის მოწმობით თავისი ძის დასამოდვრად დაუწერია იმპერატორს და რომელსაც ჩვენამდე არ მოუღწევია. ა. პიერონის აზრით, აქ სწორედ ეს უკანსაკნელი იგულისხმება.

29. შდრ. ფრონტონი, Ad Caes. II, 10: “excerpta ex libris sexaginta in quinque tomis”...

30. ἀνδραγαθία – პირდაპირ, ჰერმეტიკობა, აკუმს ნიშნავს. აქ იხმარება ფიგურალურად,

ზნობრივი სიმდაბლის მნიშვნელობით.

31. აგრიგენტელი ტირანი (565–549 ძვ. წ. ა.), ცნობილი თავისი სისასტიკით და გულმხეცობით.

32. შდრ. რუსთაველი: „რაცა ვის რა ბედმან მისცეს, დასჯერდეს და მას უბნობდეს“.

წიგნი გაითხა

1. დედანში: $\mu\epsilon\theta' \text{ } \acute{\nu}\alpha\tau\epsilon\gamma\alpha\rho\epsilon\sigma\epsilon\omega\varsigma$. სტოელთა კონცეპციით, „არასდროს არ უნდა განაცხადო აბსოლუტისტურად: მე ვიქმ ამას და ამას, მე წაყალ აქა და აქ, და ა.შ. ყოველთვის უნდა გულისხმობდე რაიმე ხელისშემშლელსა და დამაბრკოლებელს, რათა არასდროს იწვნიო იმედგაცრუების სიმწარე. სწორედ ამას აღნიშნავს სიტყვა $\acute{\nu}\alpha\tau\epsilon\gamma\alpha\rho\epsilon\sigma\epsilon\omega\varsigma$, საკუთრივ, გამორიცხვა, გამონაკლისი (გადატანით, წინდახედულება, სიფრთხილე)“ — ა. პიერონის შენიშვნა. შდრ. სენეკა: „ბრძენი... ყველაფრის მიმართ სიფრთხილეს იჩენს: ხომ არ აღმოჩნდებაო რაიმე ხელისშემშლელი?“ (*sapiens... ad omnia cum exceptione veniet, si nihil inciderit, quod impediatur*, *De benef.* IV, 34).

2. შდრ. V, 20; VI, 50. შდრ. სენეკა: „უბედურება სიქველის გამოვლენის პირობაა“ (*calamitas virtutis occasio est*, *De provid.* IV, 6).

3. შდრ. VII, 28. შდრ. პლოტინი I, VI: „მიიქეც შენად და შეიცან შენივე თავი“.

4. შდრ. III, 13.

5. შდრ. VII, 22, 63; XI, 18 (3). სტო-

იციზმის მიხედვით, ნებელობა მხოლოდ ჩვენი შინაგანი განსჯითაა განპირობებული. „საკაც ყოველთვის ცდილობს იმოქმედოს ისე, როგორც თვითონ ეპრიანება, საკუთარი განსჯის (*judgement*) თანახმად, მაგრამ ყოველთვის როდი ახერხებს ჰყოს ის, რაც სურს, თუნდაც იქმოდეს მას, რის ქმნაც გადასწყვიტა ამით აიხსნება საერთო აზრის (*sens commun*) პროტესტი სოკრატული ინტელექტუალიზმის წინააღმდეგ, რომლის მტკიცებითაც ნებელობა განსჯითაა განპირობებული; ასე მართლდება წმ. პავლეს სიტყვები: მე ჩემდა უნებურად ვჰყოფო ბოროტს. ეს პარადოქსი ნებელობისა, რომელიც თავის თავს ეწინააღმდეგება და რომელიც თავისდა უნებურად ახდენს არჩევანს... ნების აბსოლუტისტურ მისწრაფებასა და მის პარტიკულარულ დეტერმინაციათა შორის არსებული დისპროპორციის შედეგია... ნება, რომელიც აბსოლუტურად მიელტვის სიკეთეს, მხოლოდ და მხოლოდ პარტიკულარული წარმოდგენებითაა დეტერმინირებული, წარმოდგენებით, რომელთაგან არცერთი არ შეიცავს აბსოლუტურ სიკეთეს მთელი თავისი სიცხადით... აქედან, ნების ესოდენ ხშირი ცთომილება; მაგრამ ეს ცთომილება არანანდაურია (*voluntaria*)“ (ე. მორო, დასახ. ნაშრ., გვ. 35–36). შდრ. პლატონი, გორგია, 466C–468E. შდრ. წმ. პავლე, რომ. VII, 19–20: რამეთუ არა რომელი იგი მნებავეს კეთილი, მას ვჰყოფ, არამედ, რომელი-იგი არა მნებავეს ბოროტი, მას ვიქმ. ხოლო უკუეთუ, რომ-

ელი-იგი მე არა მნებავს და მას ვკყოფ, არღარა მე ვიქმ მას, არამედ რომელი იგი დამკვიდრებულ არს ჩემ თანა ცოდვა .

6. შდრ. ძველი ქართველი პოეტი:

„მოვედით, ძმანო, შთავიხედნეთ საფლავთა!
სადა არს შური, საოცრება და ხლომა.
სადა არს ძვირის ხსენება და ზვაობა
და ხორცთა გულისთქმანი, აჰა, ესერა –
მიწა, ნაცარ და თიხა ქმნილ არს ყოველი!“

7. შდრ. VIII, 17; IX, 28, 39. „განგებისა“ და „ატომების“ დაპირისპირებით მარკუს ავრელიუსი ეპაექრება ეპიკურესეულ ატომიზმს, რომელიც მთლიანად უკუაგდებს სტოელთა ტელეოლოგიურ შეხედულებებს და რომელსაც ყველაფერი ატომთა მექანიკურ, შემთხვევით კომბინაციებადღე დაჰყავს.

8. შდრ. IV, 4, 23; X, 15; XII, 36. შდრ. წმ. პავლე, ფილიპ. III, 20; ხოლო ჩუენი მოქალაქობა ცათა შინა არს. იხ. აგრეთვე შენიშვნები, II, 19, III, 25.

9. შდრ. V, 14; VII, 28.

10. შდრ. III, 10; IV, 19; VIII, 21.

11. შდრ. VII, 9.

12. შდრ. VII, 64.

13. შდრ. V, 17.

14. შდრ. XII, 16.

15. შდრ. IV, 39; VII, 14, 29; IX, 7; XII,

25. სტოიციზმის მიხედვით, ადამიანის ერთ-ერთი ზნეობრივი მოვალეობა ტანჯვისა თუ ტკივილის

მიმართ სრული უგრძობელობისა (ἀπάθεια) და აბსოლუტური აუმღერველობის (ἀταραχία) გამო-მუშავებაში მდგომარეობს. ამის მისაღწევად კაცმა, უპირველეს ყოვლისა, თავიდან უნდა მოიცილოს, მოიკვეთოს ის სუბიექტური ელემენტი, რომელიც გამოიხატება მის შიშში ეგრეთწოდებული ბოროტების მიმართ, უნდა მოიკვეთოს წარმოდგენა ბოროტებაზე.

16. შდრ. II, 11; VII, 64.

17. შდრ. X, 25.

18. შდრ. VI, 21, 30; VIII, 16.

19. λόγος σαρματικός. იგულისხმება დასაბამიერი ცეცხლი, იგივე მარადიული გონება, ყოველი ქმნადისა თუ ქმნილის დასაბამი და თესლი. პირველი ქრისტოლოგები ქრისტეს აღსანიშნავად იყენებდნენ ამ ტერმინს.

20. მარკუს ავრელიუსი უნდა გულისხმობდეს ბერძნულ ანდაზას: ἢ μέδω ἢ θύριον – ან ღმერთი, ან მხეცი (შდრ. Arist. Eth. VII, 1).

21. შდრ. III, 4.

22. აგათონი (448–401 ძვ. წ. ა.) – ბერძენი დრამატურგი.

23. დედნისეული ტექსტი შერყვნილია. მე მიყვები ს. როგონინის ინტერპრეტაციას.

24. შდრ. VII, 15.

25. სტოელთა უმრავლესობა მერყეობს ინდივიდუალური სულის უკვდავების უარყოფასა და ამ უკვდავების აღიარებას შორის. შდრ. III, 3; VI, 24; VII, 32, 50; VIII, 25, 58; XII, 5.

შდრ. სენეკა: „რაა სიკვდილი? დასასრული, ანდა გარდასვლა“ (mors quid est? aut finis, aut transitus, De provid. VI, 6).

26. როგორც ჩანს, მარკუს ავრელიუსი აქ იზიარებს კლავდიუს კონცეპციას, რომლის მიხედვითაც, „ინდივიდუალური სულების აბსორბცია ღვთაებრივი სუბსტანციის მიერ მხოლოდ სამყაროს ხანძარში დანთქმის მომენტში ხდება, როცა ყოველი სხეული ცეცხლად იქცევა და როცა არსთა სიმრავლე და სხვადასხვაობა კვლავ უბრუნდება მათი საერთო საწყისის ერთიანობას, სანამ ხელახლა არ დაიწყება ცეცხლის დასაბამიერი სუბსტანციის დივერსიფიკაცია და, ამრიგად, ახალი ციკლიც – მიწყვი იდენტური – სამყაროს ისტორიაში“ (ე. მორო, დასახ. ნაშრ., გვ. 74).

27. ნივთიერი საწყისი (τὸ πᾶν) – მატერია, ფორმალურ-მიზეზობრივი საწყისის სამოქმედო მასალა. ფორმალური საწყისი (τὸ αἴτιον) – კაუზალური, ფორმალური ან მაფორმირებელი პრინციპი, რომელიც საგანს აქცევს იმად, რაც არის. შდრ. VI, 5; VII, 29; VIII, 11; XII, 8, 10, 18, 29.

28. ἐκ τοῦ πάντων, ἐν τοῖς πάντων, εἰς τὸ πάντων. შდრ. წმ პავლე, რომ. XI, 36: ἔξ αὐτοῦ δι' αὐτοῦ εἰς αὐτοῦ τὰ πάντα (რამაუ მისგან და მის მიერ და მისა მიმართ არს ყოველი).

29. ატიკის პირველი ლეგენდარული მეფე. კეკროსის სატახტო ქალაქი იყო ათენი.

30. ფრავმენტი არისტოფანეს ჩვენამდე არ-

მოდწეული პიესიდან.

31. დემოკრიტეს სიტყვები (შდრ. Stob. I, 100).

32. შდრ. IV, 37; IX, 37.

33. შდრ. IX, 4, 38.

34. შდრ. IV, 17.

35. შდრ. VI, 10. მ. ავრელიუსი განაგრძობს კამათს ეპიკურიზმთან. იხ. აქვე, შენ. 7.

36. შდრ. X, 25.

37. ბერძენ ფილოსოფოსთაგან მხოლოდ კინიკოსები არ ატარებდნენ ქიტონს.

38. რომის ისტორიაში ამ სახელით ცნობილია, სულ ცოტა, 5 პიროვნება მაინც. მარკუს ავრელიუსი, ალბათ, გულისხმობს მათ შორის ყველაზე სახელგანთქმულს – მარკუს ფურიუს კამილუსს (V–IV ს. ძვ. წ. ა.) – ვეიებისა და გალების მძლეველს, ხუთგზის დიქტატორს.

39. ალბათ, ფაბიუს ვიბულანუს ცეზონი (V ს. ძვ. წ. ა.) – კონსული, გმირულად დაღუპული თავის 306 თანამოგვარესთან ერთად ვეიების წინააღმდეგ ბრძოლაში (479 წ.).

40. უცნობია.

41. ალექსანდრე მაკედონელის თანამებრძოლი. დაიღუპა 322 წ. ძვ. წ. ა. ათენელთა წინააღმდეგ ბრძოლაში.

42. ბედისწერის ერთი სამ ქალღმერთთაგანი.

43. იხ. აქვე, შენ. 15.

44. შდრ. II, II.

45. ეპიქტეტეს ჩვენამდე მოღწეულ თხზულებ-

ბებში ეს სიტყვები არ მოიპოვება.

46. შდრ. II, 17; V, 23; VI, 15; VII, 19.

47. შდრ. VI, 38; VII, 9.

48. H. Diels, fr. 76.

49. შდრ. VI, 15, 50.

50. პომპეი და პერკულანუმი განმარტებას არ საჭიროებენ, პელიკე – აქაიის ქალაქი, რომელიც ზღვაში ჩაიბირა 373 წ. ძვ. წ. ა.

51. როგორც ა. პიერონი ამბობს, „რომის ისტორიაში იმდენი მსგავსი სახელები გვხვდება, რომ ძნელი დასადგენია – ვის უნდა გულისხმობდეს მარკუს აერელიუსი“.

52. დღეანში: ΠΥΛΕΡΙΟΥΣ – მხვილგონიერული შერწყმა ორი სიტყვისა: ΠΥΛΕΡΑΣ (სამგზის მოხუცი; ნესტორის ეპითეტია) და ΠΕΡΙΟΥΣ (გერენონელი, ქალაქ გერენონის მკვიდრი; აგრეთვე ნესტორის ფსევდონიმი).

სიბნე მიხედვით

1. იხ. შენიშვნები, I, 23.

2. წმ. ლუკა, VI, 34: და უკუეთუ ავასხებდეთ მათ, რომელთაგან ესავთ კუალად მოღებასა, რომელი მადლი არს თქუენდა?

3. შდრ. სენეკა: „რაოდენ ტკბილია და ძვირფასი ქველმოქმედება, როცა ქველმოქმედი არას იღებს რა საჩაცვლოდ, და რა მოგცემს, მყის ივიწყებს, რომ მოგცა“ (quam dulce, quam pretiosum est, si gratias sibi agi non est passus, qui dedit; si dedisse, dum dat, oblitus est! De benef. II, 6). შდრ. წმ.

მათე, VI, 3: ხოლო შენ რაფამს ჰყოფდე ქველის საქმესა, ნუ სცნობნ მარცხენე შენი, რასა იქმოდის მარჯუენე შენი. შდრ. VII, 73; IX, 42.

4. მკურნალობის უფალი ბერძნულ მითოლოგიაში. მისი სახელი ექიმის აღსანიშნავადაც იხმარებოდა.

5. შდრ. IV, 26.

6. ეს იყო ღრუბლის ძალზე მსუბუქი და ნაზი სახეობა, ე. წ. penicillus.

7. პლინიუსიც გვიმწმებს, რომ კვერცხი თვალის ტკივილის წამლად იხმარებოდა.

8. შდრ. ციცერონი: „ვისა აქვს ისე მახვილი მხერა, რომ ამ წყველიაში ერთხელაც არ წაიფორხილოს?“ (quis est tam lynceus, qui in tantis tenebris nihil offendat, nusquam incurrat? Ad fam. IX, 2).

9. შდრ. VI, 34.

10. მენანდრე, fragm. 530 (Kock).

11. იხ. შენიშვნები, IV, 27. აქ იგულისხმება გონება (სული) (ψυχή) და სხეული (σῶμα).

12. შდრ. V, 32; XI, 1.

13. ΚΑΤΟΡΙΩΣΤΕΙΣ (recte facta – ციცერონი) – „წრფელი გონებისეული“ (იხ. შენიშვნები, II, 4) აქტა აღმნიშვნელი ტერმინი. სტოიციკისტურ ლიტერატურაში ამ სიტყვის უფრო ხშირად ხმარებული სინონიმი კამჩკურთა (officia).

14. შდრ. V, 30; VII, 55; XI, 18 (1). შდრ. წმ. პავლე, რომ. XII, 4–5: ვითარცა ერთსა მას გუამსა მრავალ ასობე აქუს, ხოლო ასობესა მას

ყოველსა არა იგივე საქმე აქუს, ეგრეცა ჩუენ ყოველნი ერთ გუამ ვართ ქრისტეს მიერ, ხოლო თვითოეული ურთიერთას ასოებ ვართ.

15. შდრ. წმ. პავლე, 1 კორინთ. X, 13: განსაცდელი თქუენ არა შეგემთხვა, გარნა კაცობრივ; ხოლო სარწმუნო არს ღმერთი, რომელმან არა გიტევნეს თქუენ განცდად უფროსს ძალისა თქუენისა, არამედ ყოს განსაცდელისა თანა გამოყვანებადცა, რაითა შეუძლოთ დათმენად.

16. შდრ. სენეკა: „ბავშვები და ჭკუიდან შეშლილნი არ უფრთხიან სიკვდილს; და განა სამარცხვინო არ იქნება, თუ გონება ვერ გვაზიარებს იმ სიმშვიდეს და უშიშობას, რასაც უგუნურება გვანიჭებს?“ (...nec pueros, nec mente lapsos timere mortem; et esse turpissimum, si eam securitatem nobis ratio non praestat, ad quam stultitia perducit, Epist. 36).

17. შდრ. XI, 16.

18. შდრ. VI, 8.

19. დედანში: ἀντὶς; უფრო სწორი იქნებოდა ἀντὶς (ასევე ფიქრობს კ. რ. ჰეინზიცი).

20. შდრ. VIII, 41.

21. შდრ. სენეკა: „რა ადგილიც უჭირავს სამყაროში ღმერთს, იგივე ადგილი უჭირავს ადამიანში სულსაც; და რაც ღმერთისთვის არის უნივერსალური მატერია, იგივეა ჩვენთვის სხეულიც“ (quem in hoc mundo locum Deus obtinet, hunc in homine animus, quod est illic materia, id nobis corpus est, Epist. 65).

22. შდრ. VI, 54; X, 6.

23. ἡ σὺμπασα οὐσία (ἡ τὰν ἕλων οὐσία) – უნივერსალური მატერია (la matière universelle; die Substanz des Weltganzen; the universal Substance).

24. შდრ. წმ. მათე, XVIII, 15: ხოლო უკუეთუ შეგცოდოს შენ ძმამან შენმან, მივედ და ამხილე მას, რაჟამს შენ და იგი ხოლო იყვნეთ მარტონი. უკუეთუ ისმინოს შენი, შეიძინე ძმა იგი შენი.

25. τὸν ἄνθρωπον ἔδειξεν. სტოიციზმი დასაშვებად თვლის თვითმკვლევობას, ხოლო სენეკა თვითმკვლევლობის ჭკუშიარით აპოლოგეტად გვევლინება: „ხედავ იმ ფრიალო კლდეს? მისი ქიმიდან იწყება თავისუფლების გზა. ხედავ იმ ზღვას, იმ ჭას, იმ მდინარეს? მათ ფსკერზე წევს თავისუფლება. ხედავ იმ დაბალ, იმ ბრუნდე და უნაყოფო ხეს? მის ტოტზე ჰკიდია თავისუფლება. ხედავ შენს ყელს, შენს კისერს, შენს მკერდს? ყველა ამ ბჭით შევიძლია გაექცე მონობას“ (De ira, III, 15). ამ სიტყვების ერთგვარ თეატრალურ პომპეზურობას ნაწილობრივ ისყიდის ის ფაქტი, რომ მათმა ავტორმა თვითმკვლევობით დაასრულა სიცოცხლე.

26. ამ გამოთქმის პირველწყარო უცნობია. ა. ო. ტრანუა ძველ ანდაზად მიიჩნევს მას.

27. ჰომეროსი, ოდისეა, IV, 690.

28. ჰესიოდე, საქმენი და დღენი, 197.

29. იხ. შენიშვნები, IV, 25.

30. ἀνέχασθαι... καὶ ἀνέχασθαι – ცნობილი

სტოიციანური ფორმულის: *sustine, abstinence!* (დაითმინე, ეკრძალებ!) კონკრეტული ილუსტრაცია.

31. დედნისეული ტექსტი შერყვნილია და ნაკლულევანი.

წიგნი მამკმსა

1. იხ. შენიშენები, V, 23. ნეოპლატონიზმისთვის, რომელიც მატერიას განიხილავს, როგორც „არაარსს“ და „დასაბამიერ ბოროტებას“, მატერია „ურჩია“ (პლოტინი, ენეადა I, VI, 3), სტოიციზმისთვის კი, რომელსაც ვერ წარმოუდგენია უსხეულმყოფელი სამყარო, მატერია „მორჩილია და მომყოლი“. თუმცა სენეკა ამბობს: „შემოქმედს არ ძალუძს მატერიის შეცვლა“ (*non potest artifex mutare materiam, De provid. V*).

2. შდრ. სენეკა „სიცოცხლის ერთი დანიშნულებაა სიკვდილი“ (*unum ex vitae officiis, mori, Epist. 77*).

3. შდრ. VIII, 25.

4. შდრ. V, 6.

5. იხ. შენიშენები, IV, 7, 35.

6. პომპროსი, ილიადა, VII, 99.

7. ფალერნი — ადგილი კამპანიაში (*ager Falernus*), სადაც აყენებდნენ ამავე სახელწოდების საუცხოო ხარისხის ღვინოს.

8. კრატესი (IV ს. ძვ. წ. ა.) — თებელი, კინიკოსი ფილოსოფოსი, ზენონის პირველი მასწავლებელი. ქსენოკრატე (IV ს. ძვ. წ. ა.) — ცნობილი ფილოსოფოსი, რომელიც მეოთხედი

საუკუნის მანძილზე (339–314) სათავეში ვდგა ძველ აკადემიას. ჩვენ არ ვიცით, რა თქვა კრატესმა ქსენოკრატეს მიმართ.

9. შდრ. VI, 41.

10. შდრ. IV, 46; IX, 28.

11. შდრ. წმ. მათე, VII, 14: ვითარ-იგი იწრო არს ბჭე და საჭირველ გზად, რომელი მიიყვანებს ცხოვრებასა...

12. შდრ. სენეკა: „ვიბადებით, არა როგორც ურთიერთსწორნი და ეკვდებით, როგორც სწორნი“ (*impares nascimur, pares morimur, Epist. 66*). შდრ. რუსთაველი: „მისგან გასწორდეს ყოველი“...

13. შდრ. V, 28.

14. იგულისხმება იმპ. ანტონინუს პიუსი. შდრ. ეს პარაგრაფი I, 16-ს.

15. შდრ. III, 2.

16. შდრ. II, 14; IV, 32; VII, 1, 49; XI, 1; XII, 24 (3), შდრ. ეკლესიასტე, I, 9–10: რაი ყოფილი, იგივე ყოფადი, და რაი ქმნადი, იგივე ქმნული. და არა რაი არს ახალ მზესა ქუეშე.

17. შდრ. ეპიტეტე, სახელმძღვ. I, 27, 13: „საგანთაგან ზოგი ჩვენზეა დამოკიდებული, ზოგი კი არა. ჩვენზეა დამოკიდებული: განსჯა, ნებელობა, სურვილი, ზიზღი, მოკლედ, ყოველივე ის, რაც ჭეშმარიტად ჩენი საქმეა. ჩვენგან დამოუკიდებელია: სხეული, სიძლიერე, პატივი, ძალაუფლება, ერთის სიტყვით, ყოველივე ის, რაც ჩენი საქმე არ არის. ის, რაც ჩვენზეა დამოკიდე-

ბული, ბუნებით თავისუფალია, თავისთავადი და თავახსნილი, ხოლო ის, რაც ჩვენზე არაა დამოკიდებული, უძლურია, არათავისუფალი, თავდაბმული და, ამასთან, უცხოა ჩვენთვის. მაშ, გახსოვდეს, რომ თუ ბუნებით არათავისუფალს შენ მიიჩნევ თავისუფლად, ხოლო შენთვის უცხოს — შენუვლად, თვითონვე შეიკრავ გზას და იძულებული იქნები, ვნებათაგან ამღვრეულმა, უკვდავნი თუ მოკვდავნი ჰგმო. და, პირიქით, თუ შენ შენუვლად მიიჩნევ მას, რაც ჭეშმარიტად შენია, ხოლო შენთვის უცხოს — იმად, რაც არის, ე. ი. უცხოდ, ვეღარავინ შეეიკრავს გზას და შეგავიწროებს, აღარასოდეს აღიძვრი ვისიმე ყველგან და გამოზად“...

18. მარკუს ავრელიუსი ერთადერთი ავტორია, რომელმაც პერაკლიტეს ეს შვენიერი სიტყვები შემოგვინახა (იხ. H. Diels, fr. 75).

19. ქრისიპე (დაახლ. 282 — დაახლ. 208 ძვ. წ. ა.) — ზენონის მოწაფე და მიმდევარი, სტოიციზმის უდიდესი სისტემატიზატორი. პლუტარქეს თავის ტრაქტატში „სტოიელთა წინააღმდეგ“ (Adv. Stoic. 13, 14) მოჰყავს ქრისიპეს სიტყვები, რომელთაც უნდა გულისხმობდეს მარკუს ავრელიუსი: „როგორც კომედიებში ვხვდებით ხოლმე სუსტსა და სასაცილო ლექსს, რომელიც თუმცა თავისთავად უფასურია, მაგრამ მაინც გარკვეულ მომხიბვლელობას ანიჭებს მთელს ქმნილებას, ისე ბიწიც თავისთავად საგმობია, მაგრამ არა უსარგებლო სხვა რიგის ფენომენტათვის“.

20. კარპოფორა — დემეტრას ეპითეტი („ნაყოფთა მომჭანს“ ნიშნავს).

21. შდრ. სენეკა, De otio, XXXI: „ჩვენ აზრით მოვიცავთ ორ რესპუბლიკას: ერთი ვრცელია, ჭეშმარიტად საერთო ქალაქი, რომელიც გარემოცავს ღმერთთაც და კაცთაც, და რომელშიაც ჩვენი წილი გარკვეული სივრცით კი არ იხაზღვრება, არამედ განფენილია ისევე ფართოდ, როგორც მზის შუქი; მეორე — მცირე, რომელიც ჩვენმა დაბადებამ გვისამშობლოვა და რომელსაც ათენის, კართაგენის ან რომელიმე სხვა ქალაქის სახელი ჰქვია“...

22. იხ. შენიშვნები, III, 26.

23. სამივე სახელი უცნობია.

24. ევლოქსე (IV ს. ძვ. წ. ა.) — ცნობილი ბერძენი მათემატიკოსი, ასტრონომი, გეოგრაფი, მედიკოსი და ფილოსოფოსი, პლატონის მოწაფე. ჰიპარქე (II ს. ძვ. წ. ა.) — დიდი ბერძენი ასტრონომი და მათემატიკოსი.

25. მენიპე გადარელი (III ს. ძვ. წ. ა.) — ბერძენი ფილოსოფოსი-კინიკოსი.

26. λίτρα (ლათ. libra) — წონის საზომი ერთეული — 327,45 გ.

27. შდრ. IV, 1; V, 20; VIII, 41.

წიგნი მეშვიდე

1. მე ვკითხულობ ტრანუას მიხედვით:
 Ἰὴ τὰ δόγματα და ა.შ.

2. შღრ. IV, 12; VII, 7.

3. შღრ. IV, 33; VIII, 21.

4. შღრ. წმ. მათე, VI, 34: ნუ პზრუნავთ ხვალისათვის, რამეთუ ხვალემან იზრუნოს თავისა თვისისა. კმა არს ღლისაჲ მის სიბოროტე თვისი.

5. შღრ. IV, 4, 45; VI, 38.

6. შღრ. II, 12.

7. შღრ. სენეკა, „ერთი და იგივეა, ცხოვრობდე ნეტარის ცხოვრებით და ცხოვრობდე ბუნების თანახმად“ (idem est ergo beate vivere et secundum naturam, De vit. beat. VIII).

8. ღედანში სიტყვების თამაშია: μέλος — ასო, ორგანო და μέρος — ნაწილი.

9. მარკუს აგრელიუსს იმის თქმა სურს, რომ სიტყვა „ასო“ ამ შემთხვევაში „ნაწილზე“ უფრო სრულყოფილად გამოხატავს არა მარტო ნაწილის ორგანულ ერთიანობას მთელთან, არამედ ნაწილთა ერთიანობასაც ერთმანეთთან. შღრ. წმ. პავლე, 1 კორინთ. XII, 14—27.

10. იხ. შენიშვნები, IV, 15; შღრ. VII, 16, 17.

11. ბედნიერება ბერძნულად — εὐδαιμονία — საკუთრივ, „კეთილდემონურობას“ ნიშნავს. კრისიპე ბედნიერებას განსაზღვრავდა როგორც ჩვენს სულში დამკვიდრებული დემონისა და ღვთაებრივი ნების პარმონიულ კავშირს.

12. შღრ. IV, 36.

13. შღრ. VI, 42.

14. შღრ. წმ. მათე, V, 44: გიყუარდეთ მტერნი თქვენნი...

15. იხ. შენიშვნები, IV, 5. შღრ. აგრეთვე წმ. ლუკა, XXIII, 34: ხოლო იესო იტყოდა: მამაო, მოუტევე ამათ, რამეთუ არა იციან, რასა იქმან.

16. შღრ. IV, 6.

17. შღრ. VII, 25.

18. შღრ. IV, 3; VIII, 48.

19. შღრ. IX, 20.

20. შღრ. სენეკა: Deum sequere (De vit. beat. XV).

21. დემოკრიტე (?). ღედნიესული ტექსტი შერყვნილია და ნაკლულევანი.

22. იხ. შენიშვნები, IV, 25.

23. შღრ. სენეკა: „ტკივილი... მსუბუქია, თუ შემიძლია მისი დათმენა; ან — ხანმოკლე, თუ არ შემიძლია მისი დათმენა“ (dolor... levis est, si ferre possum; brevis est, si ferre non possum, Epist. 24).

24. რესპუბლიკა, VI, 486 A.

25. ანტისთენე (444—368 ძვ. წ. ა.) — სოკრატეს მოწაფე, კინიკოსთა სკოლის დამაარსებელი.

26. იხ. ეპიქტეტე, Dissert. IV, 6, 20.

27. ციტატა ევრიპიდეს ჩვენამდე არმოდწეული ტრაგედიიდან „ბელეროფონტი“ (fragm. 289).

28. უცნობი ავტორი.

29. ციტატა ევრიპიდეს ჩვენამდე არმოდწეული ტრაგედიიდან „პიპსიპიდე“ (fragm. 757).

30. ევრიპიდე, „ანტიოპე“ (fragm. 207).

31. ევრიპიდე, fragm. 910.

32. სოკრატეს აპოლოგია, 28 B.

33. იქვე, 28 E.

34. „გორგია“, 512 DE.

35. პლატონის ჩვენამდე მოღწეულ თხზულებებში ეს ნაწყვეტი არ მოიპოვება.

36. ევრიპიდე, „ქრისიპე“ (fragm. 836).

37. ევრიპიდე, „მავედრებელი ქალები“, 1110.

38. უცნობი ავტორი.

39. ἀκατάληπτος. სტოელთა შემეცნების სენსუალისტური თეორიის თანახმად, ყოველგვარი შემეცნების საწყისი საფეხურია გრძნობადი წარმოდგენა (φαντασία), რომელიც სხვა არა არის რა, თუ არა საგნის უბრალო აღნაბეჭდი (τύπωσις) სულში. წარმოდგენა ჭეშმარიტია, თუ იმგვარად ასახავს ობიექტს, როგორიცაა სინამდვილეში. მაგრამ არსებობს თუ არა ამ ჭეშმარიტების კრიტერიუმი? სტოიციზმის მიხედვით, ამგვარი კრიტერიუმი წარმოდგენის უშუალო სიცხადე (ἐνάργεια), რაც ბუნებრივი აუცილებლობის ძალით აიძულებს სულს თავისი თანხმობა (συγκατάθεσις) განუცხადოს ამ წარმოდგენას, ე. ი. რეალურად არსებული ობიექტის ზუსტ ასლად მიიჩნიოს იგი. ამგვარ წარმოდგენას სტოელნი უწოდებენ კომპრეჰენსი-

ულს (καταληπτική). ეპიკურესაგან განსხვავებით, რომელიც თვლიდა, რომ ყოველგვარი გრძნობადი წარმოდგენა უტყუარია, სტოელები შესაძლებლად მიიჩნევენ გრძნობადი წარმოდგენის მცთარობას. წარმოდგენას, რომელიც ვერ იმსახურებს სულის თანხმობას, ისინი უწოდებენ ἀκατάληπτος-ს (არაცხადს, ბუნდოვანს, ინკომპრეჰენსიულს).

40. შდრ. ეპიქტეტე, Dissert. I, 10, 2: „შენ ხარ სამყაროს მოქალაქე და ნაწილი მისი; მაგრამ არა მონათაგანი, არამედ მთავართა შორის შერაცხილი“. შდრ. შესაქმე, I, 28: და აკურთხნა ივინი ღმერთმან, მეტყუელმან; აღორძინდით და განმრავლდით, და აღავსეთ ქუეყანა და ეუფლენით მას: და მთავრობდით თევზთა ზღვისათა, და მფრინველთა ცისათა, და ყოველთა პირუტყვთა, და ყოველსა ქუეყანასა, და ყოველთა ქუეწარმავალთა ქუეყანასა ზედა.

41. სტოელთა კონცეპციით, ორი რამ განასხვავებს ცოცხალ არსებას, ცხოველს მცენარისაგან: შეგრძნება (αἴσθησις) და სწრაფვა (ὄρεξις). ორივე ეს სპეციფიკური ნიშანი თავისი ბუნებით ინსტინქტურია. აღამიანში მათ შეესაბამება უფრო მაღალი რანგის ორი ფენომენი: გრძნობადი წარმოდგენა და თავისუფალი ნება; როგორც ერთის, ისე მეორის უშუალო ინგრედიენტია სულიერი აქტი — წარმოდგენაში მოცემული სინამდვილის შინაგანი განსჯა.

42. დედნისეული ტექსტი შერყვნილია და ნაკლებეგანი. მე ვიზიარებ ა. პ. ლემერსიეს

კონიექტურას: καὶ μέμνησο ἀμφοτέρω, ὅτι ἀνιδίφορος μὲν ἢ ἕλη, ἢ παράξιν δ' ὄν.

43. ეპიქტეტეს სიტყვები, Dissert. I, 28,
4. ხოლო ეპიქტეტე, თავის მხრივ, ევრანობა პლატონს, იხ. სოფისტი, 238C; რესპუბლიკა, III, 412.
44. შდრ. VII, 33.
45. პითაგორას ძე, ემპედოკლეს მასწავლებელი.
46. იხ. პლატონი, სოკრატეს აპოლოგია.
47. ἕξις – similis Deo (სენეკა, De const. sap. VIII) – სტოელთა იდეალური ბრძენობის ეპითეტი.
48. შდრ. II, 5.
49. შდრ. წმ. მათე, V, 45: რაათა იყვნეთ თქვენ შვილ მამისა თქუენისა ზეცათაისა; რამეთუ მზე მისი აღმოვალს ბოროტთა ზედა და კეთილთა, და წვიმს მართალთა ზედა და ცრუთა.
50. მარკუს ავრელიუსი აბსურდად მიიჩნევს ალტერნატივის მეორე ნაწილს.

1. შდრ. III, 7.

2. შდრ. V, 17.

3. იხ. შენიშვნები, III, 4; IV, 26; VI, 16.

4. დედანში ἄρεξις (ლტოლვა რისამე მიმართ) და ἔκκλισις (გარემიქცევა რისგანმე). ერთიცა და მეორეც ნებელობისმიერი მოქმედების სახეებია. ნებელობა განსვითაა დეტერმინირებული (იხ. შენიშვნები, IV, 5), განსჯის საფუძველი კი ის ობიექტური მასალაა, რაც გრძნობად წარმოდგენაშია მოცემული. ნების მოქმედება იწყება მას შემდეგ, რაც სული, განსჯის გზით, კაცის ბუნების შესატყვისად ან, პირიქით, არაშესატყვისად მიიჩნევს მოცემულ საგანს: „როგორ აღიძვრის სული მოქმედებად, – ამბობს ციცერონი, – თუ მოცემული საგანი არ აღიქმება, როგორც ჩვენი ბუნების შესატყვისი ან, პირიქით, როგორც მისთვის შეუსაბამო?“ (quomodo autem moveri animus ad adpetendum potest, si id quod videtur non percipitur accommodatumne naturae sit an alienum? Acad. II, 8, 24-25).

5. შდრ. V, 1.

6. სოლარული კულტის ანარეკლი. მზისა და ვარსკვლავთა კულტი აღმოსავლეთ პროვინციებიდან შევიდა რომში. ცნობილია, რაოდენ ფართო გავრცელება ჰპოვა იმპერიის ეპოქაში სინათლის ძველი ირანული ღვთაების – მითრას კულტმა, რომელსაც თავგანს სცემდნენ, როგორც „უქლეველ მზეს“ (Sol invictus). სოლარულ-ას-

ტრალურმა კულტმა უდიდესი გავლენა მოახდინა ნეოპლატონისტთა მსოფლმხედველობაზე.

7. შდრ. IV, 42; VII, 23.

8. ლუცილა — მარკუს ავრელიუსის ასული, ვერუსის (იხ. შენიშვნები, I, 46) მეუღლე. სეკუნდა — მაქსიმუსის (იხ. შენ. I, 36) მეუღლე (?). ეპიტინხანე და დიოტიმე — ორივე უცნობია. ანტონინუსი — იმპერატორი ანტონინუს პიუსი. ფაუსტინა — ანია გალერია ფაუსტინა, უფროსი (104–141) — ანტონინუს პიუსის მეუღლე, მარკუს ავრელიუსის მამიდა და სიდედრი. ცელერი — კანინიუს ცელერი, ცნობილი რიტორი, იმპერატორ ჰადრიანეს პირადი მდივანი, მარკუს ავრელიუსისა და ლუციუს ვერუსის მასწავლებელი.

9. ხარაქსი — უცნობია. დემეტრე პლატონიკოსიც უცნობად უნდა მივიჩნიოთ, მიუხედავად იმისა, რომ კომენტატორნი ასახელებენ ხან დემეტრე ფალერელს (IV–III ს. ძვ. წ. ა.), ხან — დემეტრე სუნიონელს (I ს. ახ. წ. ა.); მაგრამ პირველი პერიპატეტიკოსი იყო, ხოლო მეორე — კინიკოსი.

10. შდრ. ციცერონი, De nat. Deor. II, 14, 37: „კაცი დაბადებულია იმისთვის, რომ უჭკვრიტოს სამყაროს და მიჰბაძოს მას“.

11. შდრ. VII, 33; VIII, 40.

12. მარკუს ვიპსანიუს ავრიპა (62–12 ძვ. წ. ა.) — ავგუსტუსის სიმე, მეგობარი და თანამებრძოლი, კონსული.

13. არეუს (არეიოს) დიდიმოსი — ფილო-

სოფოსი-სტოიკოსი, ავგუსტუსის მეგობარი და მრჩეველი.

14. შდრ. XI, 8.

15. შდრ. IV, 1; V, 20; VI, 50; VIII, 32, 41.

16. შდრ. VII, 8; IX, 6.

17. პანთეია — ვერუსის (იხ. შენიშვნები, I, 46) ხარჭა. პერგამოსი — ვერუსის ყოფილი მონა, შემდეგ აზატი. ხაბრია და დიოტიმე — ორივე უცნობია.

18. ჩვენ არ ვიცით, ვის გულისხმობს მარკუს ავრელიუსი.

19. შდრ. XI, 12; XII, 3.

20. შდრ. V, 18.

21. შდრ. VII, 28. შდრ. სენეკა: „სული ყველაზე ძლიერია მაშინ, როცა განირიდებს ყველაფერს, რაც უცხოა მისთვის, და თვითონვე იხვეჭს სიმშვიდეს, არას მოშიში, თვითონვე იუნჯებს უნჯს, არას მსურველი“ (nunquam major est animus quam ubi aliena seposuit, et fecit sibi pacem, nihil timendo, fecit sibi divitias, nihil concupiscendo, Epist. 87).

22. შდრ. სენეკა: „ტკივილი ადვილი ასატანია, თუ მას ჩვენი წარმოდგენა არას დაუმატებს რა თავის მხრივ“ (levis dolor est, si nihil illi opinion adjecerit, Epist. 78).

23. შდრ. VII, 59.

24. შდრ. V, 35.

25. დელანში: ἡριδαιτικόν, საკუთრივ, „არ-

ჩვენის უნარი“ (la faculté de choix; the power of choice; die freie Entscheidung). ესაა ჩვენი შინაგანი თავისუფლების ყველაზე მაღალი გამოხატულება, ჩვენი დამოუკიდებლობის ყველაზე ნათელი მანიფესტაცია.

26. უტიმოლოგია ყალბია. ა. პირონის აზრით, ἀκτῖς შეიძლება წარმოსდგებოდეს ზმნიდან ἄγωα — მიმყავს, კ. რ. პეინზის აზრი კი ან ἀπόσσω-დან (ვისწრაფვი), ან ἄγυσσι-დან (ვამსხვრევ).

ფიზნი მიხრმ

1. შდრ. VI, 16, 41.
2. შდრ. II, 11.
3. თავის 102-ე წერილში ლუცილიუსისადმი სენეკა მიმართავს ამავე შეღარებას.
4. შდრ. IV, 50.
5. შდრ. IV, 26; IX, 38.
6. მე ვკითხულობ ა. პ. ლემერსიეს მიხედვით: τῆς θένας αἰτίας. შდრ. VIII, 27.
7. შდრ. XII, 30.

8. „...ლოგოსი განაგებს და მართავს სამყაროს, როგორც იმპერატივი, როგორც მბრძანებელი, რომელიც აწესებს, რა ხაშს და რა არა ხაშს. კანონის ასეთსავე იმპერატიულ ძალას ინარჩუნებს იგი თვითეული ინდივიდის სულშიც, მაგრამ აქ ის უკვე აბსტრაქტული იმპერატივი კი არაა, არამედ ცოცხალი და ქმედითი ძალა, რომელსაც ხელეწიფება ხორცი შეასხას თავის მოთხოვნებს. ეს კანონი მიემართება არა მარტო ცალკეულ ინდივიდს, რომლის შეგნებამდეც დადის, არამედ მთელს სამყაროსაც. ამიტომ კაცი, რომელშიაც ის მოქმედებს, როგორც ცოცხალი ძალა, ყოველთვის ეცდება კეთილი და გონიერული დაამკვიდროს არა მარტო თავის შინაგან არსებაში, არამედ გარეგნული მოქმედების ყველა სფეროშიც... სიბრძნისა და სათნოების თვალსაზრისით, წინააღმდეგობა კერძოსა და ზოგადს შორის ქრება. ბრძენი საზოგადო სიკეთეს უფრო მაღლა აყენებს — ვიდრე საკუთარს; მეტიც, საჭიროების შემთხ-

ვევაში, სიცოცხლესაც კი სწირავს მას, მაგრამ სწორედ ამის წყალობით ერთგულებს იგი თავის წმინდა დანიშნულებას, სწორედ ამის წყალობით ემსახურება მართებულად გაგებულ საკუთარ ინტერესსაც, რადგან სწორედ ამ გზით იცავს ვნებისაგან თავის უმაღლესსა და უჭვემპარიტეს ბუნებას“ (Г. Арним, Ист. антич. филосо. С.-П., 1910, с. 195-196).

9. წმ. პავლე, გალატ. V, 22: ხოლო ნაცოფი სულისა არს: სიყვარული, სიხარული, მშვიდობა, სულგრძელება, სიტკბოება, სახიერება, სარწმუნოება, მყუდროება, მარხვა, მოთმინება.

10. შდრ. V, 28; VIII, 59; XII, 1.

11. შდრ. მონტენი, I, 40: „ადამიანებს, ამბობს ძველი ბერძნული სენტენცია, საგნები კი არ ამღვრევენ, არამედ საკუთარი წარმოდგენები საგნებზე“.

12. შდრ. რუსთაველი: „არა ვიქმ, ცოდნა რას მარგებს ფილოსოფოსთა ბრძნობისა“.

13. შდრ. IV, 42; VIII, 20. წინა პარაგრაფში გამოთქმული აზრის განვითარება: ქვა პასიურია.

14. შდრ. IV, 38; VII, 34, 62; IX, 27, 34.

15. შდრ. სენეკა: „ჩვენ ყოველდღე ვკვდებით, იმიტომ რომ ყოველდღე ვკარგავთ ჩვენი სიცოცხლის გარკვეულ ნაწილს, სიცოცხლისა, რომელიც მაშინაც კი მცირდება, როცა ვიზრდებით და ვვითარდებით“ (quotidie morimur, quotidie enim demitur aliqua pars vitae; et tunc quoque, quum

crescimus, vita decrescit, Epist. 24).

16. შდრ. XII, 23.

17. დედანში: Νέκυστα: როგორც ჩანს, მარკუს ავრელიუსი უნდა გულისხმობდეს „ოდისეას“ XI სიმღერას, რომელიც ამ სახელს ატარებს და რომელშიც აღწერილია ოდისეუსის ჩასვლა ჰადესში.

18. შდრ. სენეკა: „უცვლელი და უქცეველი ბრუნვა თანაბრად აბრუნებს ღმერთთაც და კაცთაც; შემოქმედიც კი, არსთა გამრიგე, რომელმაც დასდო ბედისწერის დიდი კანონი, თვითონვე ჰმორჩილებს მას: ერთგზის ბრძანა, სამუდამოდ ემორჩილება“ (irrevocabilis humana partier ac divina cursus vehit; ille ipse omnium conditor ac rector scripsit fata, sed sequitur: semper parei, semel jussit, De provid. V). შდრ. შენიშვნები, II, 7.

19. შდრ. VI, 36; VII, 75.

20. დედანში: μισθὸν μιστῶν — ცინგლით (წვინტლით) სავსენი.

21. შდრ. წმ. მათე, VI, 1: ეკრძალებით ქუელის საქმესა თქუენსა, რადთა არა ჰყოთ წინაშე კაცთა სახილველად მათა.

22. იხ. შენიშვნები, VIII, 9.

23. შდრ. VII, 18.

24. იხ. Diog. Laert. Epicur. 10.

25. დედანში: μισθὸς. ეს სიტყვა შემოვიდა და დაძველდა კიდევ ქართულ ენაში: „მიზღი — ასაღები რამ სარგო, ქირა“ (სულხან-საბა ორბელიანი).

წიგნი მესამე

1. შდრ. IX, 6.
2. იგულისხმება სამყარო, ბუნება.
3. შდრ. VII, 23.
4. შდრ. სენეკა: „სიკვდილის შემდეგ ყველაფერი მთავრდება; თვითონ სიკვდილიც“ (post mortem omnia finiuntur, etiam ipsa; fragm. 28).
5. შდრ. VIII, 59; XI, 9, 13, 18 (9).
6. შდრ. IV, 26.
7. იგულისხმება განგება, ბედისწერა; შდრ. II, 3. იხ. შენიშვნები, II, 7.
8. შდრ. VI, 54; X, 33. შდრ. ციკერონი: „განა შეიძლება ქალაქისთვის უსარგებლო იყოს ის, რაც მოქალაქისთვის სასარგებლოა? (potest quod inutile reipublicae sit, id cuiquam utile esse? Offic. III)
9. შდრ. V, 35.
10. შდრ. IV, 5.
11. შდრ. IV, 14, 21.
12. შდრ. III, 3; V, 13.
13. Πηρισιμάχοι – გლადიატორები იგულისხმებიან.
14. μακάρας νήσοι (fortunatae insulae) – ბერძნული მითოლოგიის მიხედვით, ამქვეყნიურ სიცოცხლეში სიბრძნე-სიქველთ შემოსილ სულთა სიკვდილშემდგომი სამყოფელი, მარადიული სიმშვიდისა და ნეტარების საუფლო.
15. ἔξῃσι τῶν βίσι; შდრ. V, 29; VIII, 47; X, 22. იხ. შენიშვნები, V, 25.

16. დედანში μῖμος – მიმოსი, ფარსი. ეს სიტყვა, თავისი პირდაპირი მნიშვნელობით გაგებული, ამ კონტექსტში უადგილო ჩანს და Coray ასწორებს μῖμος – სიძულვილი, ზიზღი. ზოგი მთარგმნელი იზიარებს ამ შესწორებას: ასე მაგ. ა. პ. ლემერსიე თარგმნის – la haine, ს. როგორკინი – ненависть. ჩემის აზრით, ერთადერთ დამაჯერებელ ინტერპრეტაციას (ყოველგვარი შესწორების გარეშე) იძლევა ა. ი. ტრანუა: “la besse comédie (de la vie)”.

17. შდრ. X, 1.

18. სარმატები – ბარბაროსი ნომადები, რომელთა ზნეჩვეულებებს და ყოფაცხოვრების წესს პირადად უნდა გასცნობოდა მარკუს ავრელიუსი მარკომანებსა და კვადებთან ომის დროს.

19. შდრ. III, 4; VI, 59; VII, 62; VIII 52, 53; IX, 34.

20. როგორც მართებულად შენიშნავს ს. კოტლიარევესკი, „მარკუს ავრელიუსის აზრით, ღლოცვა – სამყაროსადმი კაცის მორჩილების სიმბოლოა და არა მისი მარადიული ბრუნვის შეცვლის საშუალება. ბრძენი ღოცვისას ამ სიტყვებით მიმართავს ბუნებას: მომეცი, რაც გსურს და წარმიღე, რაც გსურს (δὲς ὃ θέλεις, ἀπόλαβε ὃ θέλεις). სიტყვებით, რომლებიც გვაგონებენ ნეტარი ავგუსტინეს მიმართვას ღმრთისადმი: da mihi quod jubes, et juhe quod vis – იხ. შესავალი წერილი, რომელიც წინ უძღვის „ფიქრების“ ს. როგორც

ინისეულ თარგმანს, გვ. XI. შდრ. იობი, I, 21; უფალმან მომცა, უფალმანცა მიმილო, ვითარცა უნდა უფალსა, ეგრეთცა იქმნა.

21. დედანში: ἀγαθὸς ἀπὸρ. დიონ კასიუსი (71, 34, 5) ზუსტად ამ სიტყვებით ახასიათებს მარკუს აგრელიუსს: „ჭეშმარიტად კაცური კაცი იყო“ (ἀληθινὸς ἀγαθὸς ἀπὸρ ἦν).

22. შდრ. IV, 23.

23. ევრიპიდე, fragm. 890 (Nauck).

24. შდრ. ეპიქტეტე, Dissert. III, 22: „სადაც უნდა მივიღოდე, ყველგან მზება და ყველგან მთვარე, ვარსკვლავები და კეთილი სიზმრები ძილში, ყველგან ჩიტები და ნეტარი ღმერთების დასი“.

25. ციტატა „თეეტეტიდან“ (174 D). პლატონი ამბობს, რომ ტირანის კეთილდღეობა ბევრით არაფრით განსხვავდება ნახევრად ველური მწყემსის ყოფისგან.

26. შდრ. VII, 1, 49.

27. შდრ. სენეკა: „მორჩილს წინ უძღვის ბედისწერა, ურჩს კი მიათრევს“ (ducunt volentem fata, nolentem trahunt, Epist. 107).

28. შდრ. XII, 31.

29. შდრ. VII, 26; XI, 18 (4).

30. შდრ. VII, 63.

31. ევფრატე — ფილოსოფოსი-სტოიკოსი, რომელსაც იხსენიებენ სენეკა, პლინიუსი და ეპიქტეტე. ალკიფრონი (II ს. ახ. წ. ა.) — ბერძენი მწერალი და სოფისტი. სევერუსი — იხ. შენიშვნები, I, 30. ქსენოფონტე (464—354 ძვ.

წ. ა.) — ცნობილი ბერძენი მწერალი და ისტორიკოსი, სოკრატეს მოწაფე და ბიოგრაფი. კრიტონი (V–IV ს. ძვ. წ. ა.) — სოკრატეს მოწაფე და მეგობარი; მისი სახელი ეწოდება პლატონის ერთ-ერთ დიალოგს. ყველა დანარჩენი უცნობია.

32. შდრ. VII, 58.

33. შდრ. IX, 41.

34. შდრ. V, 22; X, 6.

35. პომპროსი, ილიადა, VI, 147–149.

36. იქვე; შდრ. ისო ზირაქი, XIV, 18–19: ყოველი ხორცი ვითარცა ფურცელი იზრდების ხესა ზედა ხშირსა, ზოგი უკუე დასცვივდების, ხოლო სხუანი აღორძინდების; ეგრეთვე ნათესავიცა ხორცისა და სისხლისა, ზოგი უკვე მოკუდების, ხოლო ზოგი იშობების.

37. შდრ. IV, 48.

38. შდრ. I, 8; VIII, 49; IX, 40; XI, 33,

34. თვით მარკუს აგრელიუსი რამდენიმე შეიღის სიკვდილს მოესწრო: შდრ. თუნდაც, VIII, 25 (შენიშვნები, VIII, 8).

39. შდრ. წმ. ლუკა, VI, 42: ანუ ვითარ ხელგწიფების რქუმად ძმასა შენსა: ძმაო, მიტევე, და აღმოგიღო წუელი თუალისაგან შენისა, და შენ დვირესა თუალსა შინა შენსა არა კხედავ? ორგულო, აღმოიღე პირველად დვირე თუალისაგან შენისა და მერმე იხილო აღმოლებად წუელი თუალისაგან ძმისა შენისა.

40. შდრ. XII, 1.

1. შტრ. VI, 8.

2. შტრ. ეპიტეტე: „გონიერი არსი თავისთვის აკეთებს ყველაფერს, რასაც აკეთებს“ (γέρουε τὸ ζῆλον ὡς αὐτὸν ἕνεκα πάντα ποιεῖν, Dissert. I, 19, 11).

3. შტრ. XII, 36.

4. შტრ. სენეკა: „მე იმას ვცდილობ, რომ მთელი სიცოცხლის ხატი იყოს ერთი ჩემი დღე“ (id ago, ut instar totius vitae sit dies, Epist. 61).

5. იხ. შენიშვნები, III, 4.

6. იხ. შენიშვნები, VI, 16.

7. შტრ. წმ. მარკ. VIII, 36–37: რა სარგებელ არს კაცისა, უკუეთუ შეიძინოს სოფელი ესე ყოველი და სული თვისი იზღვიოს? ანუ რა მისცეს კაცმან ნაცვლად სულისა თვისისა?

8. παγκράτιον – ე. წ. ანტიკური „ორჭიდი“, რომელშიაც შედიოდა πᾶσι – ჭიდაობა და πύγμα – კრივი.

9. I ენეადის VI ტრაქტატში პლოტინი ამ სიტყვებით გადმოგვცემს სტოელთა მოძღვრების არსს მშვენიერების შესახებ: ისინი „ამტკიცებენ, რომ ხილული მშვენიერება ესაა ნაწილთა სიმეტრიულობა როგორც ერთურთის, ისე მთელის მიმართ; ამ სიმეტრიულობას უმატებენ მშვენიერ ფერებს და თვლიან, რომ ყოველი არსის მშვენიერება მისი სიმეტრიულობისა და თანაბარზომიერებისგან იღებს დასაბამს. მათი თვალსაზრისით, მშვენიერია არა მარტივი, არამედ, აუცილებლობის

ძალით, მხოლოდ რთული და მხოლოდ მიეღვი, ნაწილები კი მშვენიერი არიან არა თავისთავად, არამედ მხოლოდ მაშინ, როცა ერთმანეთს მიემართებიან, რათა მათმა მთლიანობამ დასაბამი მისცეს მშვენიერს“. თუმცა, როგორც ნეოპლატონისტი, რომელიც საესებით იზიარებს პლატონის სიტყვებს: „მშვენიერი მშვენიერითაა მშვენიერი“ (ფელონი, 100 E, რაც იმას ნიშნავს, რომ ყოველ გრძობად-კონკრეტულ საგანს მხოლოდ მშვენიერების იდეასთან ზიარების წყალობით ენიჭება მშვენიერება), პლოტინი იქვე აკრიტიკებს სტოელთა ესთეტიკურ მრწამსს: „მაგრამ თუ მთელი მშვენიერია, ნაწილებიც მშვენიერი უნდა იყვნენ უთუოდ, რადგან მშვენიერ საგნებს მახინჯი კი არა, მშვენიერებასთან წილნაყარი ნაწილები შეიძლება შეადგენდნენ მხოლოდ“. ცოტა ქვემოთ ის დასძენს, რომ, თუ სტოელთა შეხედულებას გავიზიარებთ, მაშინ, ალბათ, ველარაფერს ვიტყვით ცალკე აღებული მუსიკალური ბგერის მშვენიერების შესახებ, „თუმცა ხშირად, ძალიან ხშირად მშვენიერი მელოდის ნებისმიერა ცალკე აღებული ბგერა მშვენიერია თავისთავადაც“.

10. ქრისტიანობასთან მარკუს ავრელიუსის დამოკიდებულების საკითხს ვრცლად აშუქებს ე. რენანის ფუნდამენტური შრომა „მარკუს ავრელიუსი და ანტიკური სამყაროს დასასრული“ (Marc-Aurèle et la fin du monde antique). მიუხედავად იმისა, რომ მარკუს ავრელიუსს, როგორც ჭეშმარიტ ჰუმანისტს, არასოდეს მიუღია

ქმედითი მონაწილეობა ქრისტიანების ღვეწაში, არ შეეცდებით, თუ ვიტყვით, რომ ის მაინც მტრულად იყო განწყობილი ქრისტიანიზმის მიმართ. და განა მართო მარკუს აერელიუსი, საერთოდ. მთელი ძველი ინტელექტუალური სამყარო განცვიფრებით და აშკარა ზიზღით შეჰყურებდა ახალი რელიგიის აღებტა „მოწამეობის წყურვილამდე“ მისულ ფანატიზმს. „ახალი მავნე ცრურწმენა“, — ასე უწოდებს სვეტონიუსი ქრისტიანიზმს (Nero. 16). „კაცთა მოდგმის მოძულენი არიან“ (odio humani generis convicti sunt) — ამბობს ტაციტი ქრისტიანთა მისამართით (Ann. XV, 44). „მე ვერაფერი ვუპოვე მათ (ე. ი. ქრისტიანებს, — ბ. ბ.), გარდა უბადრუკი და უსაზმნო ცრუმორწმუნეობისა (superstitionem pravam et immodicam)“ — სწერს პლინიუს უძეცროსი იმპერატორ ტრაიანეს (Epist. X, 33). მსგავსი ციტატების მოტანა შეიძლება ეპიქტეტეს, ელიუს არისტიდეს, კლავდიუს გალენუსისა და სხვათა თხზულებებიდან... მაგრამ როდესაც გამარჯვებულ ქრისტიანიზმს თავისი დოქტრინის დასამკვიდრებლად დასჭირდა ფილოსოფიის ენა, მან აღმოაჩინა, რომ არსებობს ბევრი ფორმალური, ხოლო ზნეობის სფეროში არამართო ფორმალური მსგავსება მასა და სტოიციზმს — ანტიკური სამყაროს ამ უკანასკნელ დიდ ფილოსოფიურ მოძღვრებას შორის; აღმოაჩინა და წარმატებითაც გამოიყენა ეს მსგავსება თავისი საბოლოო ტრიუმფისათვის (იხ. ს. ტრუბეცკოი,

დასახ. ნაშრ., გვ. 54-56).

11. შდრ. VII, 13, 73; IX, 42. შდრ. იგავნი, XI, 17: სულსა თვისსა კეთილ ჰყოფს კაცი მოწყალე. შდრ. სენეკა: „ის ვინც სხვას უყოფს კეთილს, თავის თავსვე რგებს“ (nemo nisi, quum alteri prodest, sibi profuit, Epist. 81).

12. სოფოკლე, ოიდიპოს მეფე, 1391.

13. უკვე ციტირებული ნაწივებები ევრიპიდ-ედან: VII, 41, 38, 40.

14. ძველი, საშუალო და ახალი კომედიების შესახებ იხ. ს. ყაუხჩიშვილი, ანტიკური ლიტერატურის ისტორია, თბილისი, 1961, გვ. 206-238.

15. შდრ. ლუკანუსი: „დაე, განეშოროს სასახლის კარს, ვისაც სურს ღეთისმოსაობით შეიმკოს სული“ (exeat aula qui vult esse pius, I, 493).

16. შდრ. IV, 29; VIII, 34.

17. შდრ. IX, 23; შდრ. შექსპირი, მეფე ლირი, IV, 2 (ივ. მაჩაბლის თარგმანი).

„შტო, რომელიცა მოსწყდეს თავის მშობელსა ხესა, დაჭკნეს და გახმეს, ჯოჯოხეთის ცეცხლს შეეკეთოს“.

შდრ. ჰეგელი: „სხეულის სხედასხვა ასონი მხოლოდ სხეულთან მათს მოღიანობასა და მიმართებაში არიან ის, რანიც არიან თავისთავად. ასე მაგალითად, სხეულს მოკვეთილი ხელი, როგორც უკვე შენიშნა არისტოტელემ, მხოლოდ სახელისთაა ხელი და არა თავისი ცემმარტი არსით“ (Соч., т. I, с. 326).

18. შდრ. IX, 11, 42.
19. შდრ. X, 25.
20. შდრ. თეოგნიდე, 147: „სამართლიანობაშია თავმოყრილი ყველა სიქველე (ἐν δὲ δικαιοσύνη τῶν ἀρετῶν πάντ' ἀρετῆ' ἵσται).
21. იხ. შენიშენები, III, 26.
22. შდრ. VIII, 41; XII, 3.
23. შდრ. VIII, 57.
24. შდრ. V, 25.
25. შდრ. X, 32; XI, 18 (9).
26. ფოკიონი (IV ს. ძვ. წ. ა.) — სახელგანთქმული ბერძენი სტრატეგი და სახელმწიფო მოღვაწე, დემოსთენეს მოწინააღმდეგე. ფოკიონის ბიოგრაფები არიან პლუტარქე და ნეპოტი.
27. შდრ. ისო ზირაქი, XLIX, 25: სახისაგან იცნობების კაცი.
28. იხ. შენიშენები, III, 26.
29. შდრ. XI, 11.
30. შდრ. VIII, 47.
31. საგულისხმოა, რომ მარკუს ავრელიუსი მწყემს კი არ ადარებს თავს, არამედ მხოლოდ ბოტსა და კუროს (მწყემსი — ღმერთია).
32. შდრ. IV, 3; VIII, 17; IX, 39; X, 6.
33. შდრ. II, 1; V, 16, 30; XI, 10.
34. შდრ. X, 19.
35. იხ. შენიშენები, IV, 5.
36. იგულისხმება სამართლიანობა.
37. შდრ. VII, 70; X, 30.
38. შდრ. სენეკა: „უკეთურთ ამარცხებს

ჯიუტი სიკეთე“ (vincit malos pertinax bonitas, De benef. VII, 31).

39. შდრ. V, 28; VI, 27; VIII, 59; X, 4; XI, 13.

40. მუსაგეტი ბერძნულად მუხათ მყვანებელს, მუხათ წინამძღოლს ნიშნავს (აპოლონის ეპითეტი).

41. შდრ. V, 17; IX, 42.

42. კ. რ. პეინზისა და ა. მაუერსბერგერის აზრით, აქ უნდა იგულისხმებოდეს ეზოპეს ერთი იგავი (297), განსაკუთრებით ფართოდ ცნობილი პორაციუსის მეშვეობით (Sat. II, 6).

43. ლამია (Λαμία, Lamia) — იგივე μῦθος, მითიური ურჩხული, ყრმათ სისხლის მწოველი; ბუა; გამპირი. შდრ. ეპიტეტე. Dissert. II, 1, 14; შდრ. ფედონი, XXIV.

44. იგულისხმება პერდიკას II, მაკედონიის მეფე (454—413 ძვ. წ. ა.). სენეკა, რომელიც გადმოგვცემს ამავე ეპიზოდს სოკრატეს ცხოვრებიდან (De benef. V, 6), პერდიკასის ნაცვლად ასახელებს მის ძეს — არქელაოსს, მაკედონიის მეფეს (413—399 ძვ. წ. ა.).

45. სენეკა (Epist. II) ამ პრეცედენტს ეპიკურეს მიაწერს.

46. შდრ. VII, 47.

47. უცნობი ანეკდოტი სოკრატეს ცხოვრებიდან.

48. ავტორი უცნობია.

49. პომეროსი, ოდისეა, IX, 413.

50. არაზუსტი ციტატა ჰესიოდედან, სამუშაონი და დღენი, 184.

51. ეპიქტეტე, Dissert. III, 24, 86.

52. ეპიქტეტე, იქვე, III, 24, 88.

53. ეპიქტეტე, იქვე, III, 24, 91.

54. ეპიქტეტე, იქვე, II, 22, 105.

55. იხ. შენიშენები, VII, 39.

56. შდრ. IV, 1; VI, 50.

57. ეპიქტეტე, Man. II, 2.

58. ეპიქტეტე, Dissert. I, 22, 17-21.

59. ჩვენთვის უცნობია ამ ციტატის პირველწყარო.

წიგნი მეორე

1. შდრ. ჰორაციუსი, Epist. I, 11, 28-30.

2. შდრ. VII, 8.

3. შდრ. III, 16; X, 20.

4. „მარკუს აგრელიუს იმის თქმა სურს, რომ მხოლოდ სხეული უნდა დრტივინავდეს ზორციელ ტკივილთა გამო; სული კი, სტიოციციტური დოქტრინის მიხედვით, არად უნდა აგდებდეს მათ. რადგან სული მღაბლდება და დეგრადირდება, როცა თავისად მიიჩნევს მის ტკივილებს, რაც მასზე უარესია და უდარესი. მაგრამ სტიოელთა სკოლა ერთსულოვანი არ ყოფილა ამ საკითხში. ასე მაგ., ადრინდელი სტიოციციზმის ერთ-ერთი უდიდესი წარმომადგენელი — კლეანთე აღიარებდა სულისა და ზორციისა მჭიდრო ურთიერთკავშირს და მათ სოლიდარობას შეგრძნებათა სფეროში.

აი, საკუთრივ მისი სიტყვები, ციტირებულნი ეკლესიის მამის, წმ. გრიგოლ ნოსელის მიერ: $\sigma\mu\pi\alpha\rho\acute{\alpha}\chi\epsilon\iota \eta \psi\upsilon\chi\eta \tau\acute{\omega} \sigma\acute{\omega}\mu\alpha\tau\iota \nu\omicron\sigma\tau\omicron\sigma\upsilon\sigma\tau\iota \kappa\alpha\iota \tau\tau\epsilon\mu\omicron\mu\acute{\epsilon}\nu\alpha, \kappa\alpha\iota \tau\omicron \sigma\acute{\omega}\mu\alpha \tau\eta \psi\upsilon\chi\eta$ (სული თანაულმობს სხეულსა და ტკივილით შეძრულ სხეულს, ხოლო სხეული — სულს)“ — ა. პიერონის შენიშენა. შდრ. პერაკლიტე: „მსგავსად იმისა, როგორც აბლაბუდის შუაში ჩასაფრებული და განაბული ობობა გრძნობს, როდის გაწყვეტს აბეზარი ბუზი მისი ქსელის რომელსამე ძაფს და დაუყოვნებლივ გარბის გაწყვეტილის კვლავ გასაბმელად, — საკმარისია სხეულის რომელსამე ასოს ევნოს რაიმე, რომ სული მყისვე მიიტყვევ ვნებულის და, მაშასადამე, მთელი სხეულის შველად, სხეულისა, რომელსაც ძთლიანად და თანაბარზომიერად ერწყმის“ (fragm. 67 a, Diels).

5. შდრ. V, 21; XII, 26.

6. შდრ. IV, 29; VIII, 15; XII, 13.

7. შდრ. პლატონი, ფედონი, IX; სენეკა, Ad Marc. X.

8. შდრ. II, 2; III, 16.

9. შდრ. რუსთაველი: „ხამს ყოვლისა დაჯერება, ბრძენი სჯერა მოწყვანასა“.

10. შდრ. VIII, 41; XI, 12. იხ. ემპედოკლე, fragm. 28 (Diels). როგორც ცნობილია, ემპედოკლე აღიარებს „ოთხ ელემენტს — ცეცხლს, ჰერს, წყალს, მიწას, და ორ დასაბამიერ ძალას — სიყვარულს და მტრობას, რომელთაგან პირველი შემაერთებელია, ხოლო მეორე — გამთიშველი“

(A 33). „სამყარო დასაბამს იღებს თავისი პირველადი (primitive) პერიოდიდან, რომელიც სხვა არა არის რა, თუ არა სიყვარულის აბსოლუტური სუფევვა. ამ პერიოდის ბუნება ერთიანობაა: ყველა ელემენტი აქ ურთიერთმერწყობულია, ყველა ურთიერთმოპირისპირე — იდენტიფიცირებული. ერთი, ერთსახოვანი, უნივერსალური, მორჭმული და პარმონიული, — სფერული ღმერთი (dieu sphérique), ანუ სფერო — ამგვარად წოდებული, იმიტომ რომ უზარმაზარი სფეროს სახით ავსებს, ისმიურ სიერცეს — უძრავად ჰკიეს თავის თავში, ყოველგვარი პარტიკულარული განსხვავების, განყოფილების, ყოველგვარი ქმედითი მრავლობითობის გარეშე, როგორც პითაგორელთა მრავლისგან თხზული ერთიანობა (l'unité multiple). ეს სფერული ღმერთი განუყრელია სიყვარულისგან — სიკეთისა და სიწმინდის ამ უზენაესი პრინციპისაგან“ (A. Fouillée, Histoire de la philosophie, Paris, 1901, p. 57).

11. იხ. შენიშენები, IV, 25.
12. შდრ. IV, 50; V, 23.
13. შდრ. V, 2; XII, 22.
14. შდრ. VIII, 11; XII, 18, 29. იხ. შენიშენები, IV, 27.
15. შდრ. IV, 5; VII, 22 და ა. შ. იხ. შენიშენები, IV, 5.
16. შდრ. VII, 29; IX, 38.
17. შდრ. IV, 6.
18. შდრ. V, 11.

19. შდრ. XI, 21.

20. შდრ. IX, 28, 33.

21. შდრ.

22. შდრ. VII, 25.

23. ეპიქტეტე ამბობს: „ღმერთის მიმართ მზირალმა ასე არქვი მას: ჩემი აზრი თანხვედბა შენსას“ (πρὸς τὸν θεὸν ἀναβλέψας εἶπεῖν, ὁμοῦσάμουσάν σοι, Dissert II, 16, 42).

24. შდრ. IV, 3; VIII, 17; IX, 28.

25. შდრ. IV, 7; VII, 17, 29; VIII, 29; IX, 7; XII, 22.

26. შდრ. ევრიპიდე, ფრაგმ. 1007: ὁ σὺνς γὰρ ἦμᾶν ἔστιν ἐν ἐκείστω θεός (გონებაა თვითიული ჩვენგანის ღმერთი, თვით ჩვენშივე დამკვიდრებული).

27. შდრ. II, 14; XII, 3.

28. შდრ. III, 3; VI, 47; VIII, 25; X, 31.

29. ფაბიუს კატულინუსი — კონსულარული ფასტები (Fasti consulares) ამ სახელით იხსენიებენ ერთ-ერთ კონსულს იმპერატორ პადრიანეს დროს. ლუციუს ლუპუსი — უცნობია. სტერტინიუსი — რომის ისტორიაში ამ სახელით ცნობილია, სულ ცოტა, რ პიროვნება მაინც, ამიტომ თითქმის შეუძლებელია მისი იდენტიფიცირება. ბაია (Baiae) — ძალზე მდიდარი და ლამაზი ზღვისპირა საკურორტო ქალაქი კამპანიაში; „გარყვნილების ქარავსლა“ (deversorium voluptatum) — ასე უწოდებდნენ მას. იმპერატორ ტიბერეუსის ცხოვრება კუნძულ კაპრიზე

ისტორიაში დარჩა, როგორც რომაელ ცეზართა გახრწნილებისა და ზნედაცემულობის ერთი ყველაზე შემზარავი ფურცელი (იხ. Suet. Tib. 40-44). ეელიუს რუფუსი — უცნობია.

30. შდრ. სენეკა, De benef. I, 8: „არ არსებობს ბუნება ღმერთის გარეშე, ხოლო ღმერთი — ბუნების გარეშე, რადგან ორივე ერთია, ისევე როგორც ერთია მათი საქმე... შენ ამბობ: ბუნება, ბედი, ბედისწერა; ყოველივე ეს ერთი და იგივე ღმერთის სახელებია, ღმერთისა, რომელიც სხვადასხვაგვარად ავლენს თავის ძალმორტყმულებას. ზუსტად ასევე, სამართლიანობა, პატიოსნება, კეთილგონიერება, სიამაყე, ზომიერება, — ყოველივე ეს ერთი და იგივე სულის სხვადასხვა სიქველენია (bona sunt); და თუ სათნო გიჩანს რომელიმე მათგანი, მაშასადამე, სათნო გიჩანს სული (quidquid horum tibi placuit, animus placet).

31. შდრ. V, 6.

32. შდრ. III, 57; IX, 8.

33. შდრ. IV, 40; VII, 9.

34. შდრ. X, 29.

35. შდრ. IV, 50; V, 24.

36. შდრ. ეპიქტეტე: „იცი თუ არა, რაოდენ უბედურეკი ნაწილაკი ხარ სამყაროსთან შედარებით?“ (ὄσκι εἰσθια ἡλικικὸν μέρος εἰ πρὸς τὰ ὄντα Disser. I, 12, 26).

37. შდრ. III, 4; V, 8.

38. შდრ. V, 11; X, 24.

39. შდრ. II, 16; III, 11; IV, 4. იხ. შენიშვნები, II, 19; III, 25.

40. შდრ. ეპიქტეტეს სიტყვები, რომლებსაც გადმოგვცემს ბლუზ პასკალი: „ნუ დაივიწყებ, ამბობს ის (იგულისხმება ეპიქტეტე — ბ. ბ.), რომ შენ აქ ხარ, როგორც მსახიობი, და რომ თამაშობ კომედიის იმ გმირის როლს, რომელსაც გაძლევს შენი პრეტორი. თუ ის გაძლევს მოკლე როლს, ითამაშე მოკლე, თუ გაძლევს გრძელ როლს, ითამაშე გრძელი, თუ მას სურს, რომ შეასრულო გლაზაკის როლი, გაჩდი გლაზაკი და ასე შემდეგ. შენი საქმეა კარგად შეასრულო როლი, რომელსაც ის გაძლევს. ხოლო რაც შეეხება როლის არჩევას, ეს უკვე სხვისი საქმეა და არა შენი“ (Entretien avec M. de Saci sur Epictète et Montaigne, წიგნში: Pascal, Pensées et Opuscules, Brunschvicg, édition minor, pp. 148-150. შდრ. ეპიქტეტე, Man. 17).

10. ყველაფერი, რაც ხდება, სამართლიანობის თანახმად ხდება, და თუ კარგად დაუკვირდები, შენ ნახავ, რომ ეს ასეა ყველგან და ყოველთვის, ყველაფერი, რაც ხდება, ვაშობ, არა მარტო გარკვეული წესრიგის მიხედვით, არამედ სამართლიანობის თანახმადაც ხდება, თითქოს არსთა გამრიგე ძალამ თვითიუულს ღირსებისაებრ მიაგოო მისაგებელი¹⁷. მაშ, განაგრძე შენს მიერ დაწყებული დაკვირვება, და ყველაფერი, რასაც აკეთებ, აკეთე იმ მიზნით, რათა მისწვდე და ეზიარო სიკეთეს, ამ სიტყვის ჭეშმარიტი მნიშვნელობით. მისდევ ამ მიზანს ყველა შენი მცდელობისა თუ მოქმედებისას.

12. ყოველთვის მზად უნდა იყო ორი რამისთვის: ჯერ-ერთი, შენი სამეუფო და კანონმდებელი გონების რჩევით, მხოლოდ კაცთა სასიკეთოდ უნდა იღწვოდე, და, მეორე, უნდა შეგებდნოს შეიცვალო შეხედულება, თუკი ვინმე დაგანახებს ან დაგიმტკიცებს შენი შეხედულების მცდარობას¹⁸. მაგრამ შეხედულების შეცვლის საბაბი უნდა იყოს რაიმე დიდი და ნათელი, როგორც მაგალითად, სამართლიანობის, საზოგადო სიკეთისა თუ სხვა მათი მსგავსისთვის ზრუნვა, და არა ის, რაც სასიამოვნოდ გიჩანს, ან დიდებას გიქადის შენ.

13. მე გეკითხები: გაქვს თუ არა გონება? — მაქვს. — მაშინ რატომ არ ხმარობ მას? რადგან

თუ ის მას ხმარდება, რისი ქმნაც მართებს, სხვა რაღა გასურს, კაცო, ამ ქვეყნად?

14. შენ არსებობდი, როგორც მთელის ერთი ნაწილი; ადრე თუ გვიან, შენ დაინთქმები შენივე მშობლის წიაღში, ან, უფრო უკეთ, სახეცვლილების შედეგად, შენ შთაინთქმები მისი თესლისებრი გონების¹⁹ მიერ.

15. საკურობხეველზე გუნდრუკის უთვალავე მარცვალი ძევს. ზოგი უფრო ადრე ცვივა სამსხეურპლო ცეცხლში, ზოგი კი უფრო გვიან, მაგრამ რა მნიშვნელობა აქვს ამას!

16. უკეთუ მტკიცედ დაიმარხავ არსებით პრინციპებს და მთელის არსებით მიიქცევი გონების სამსახურად, ათი დღის შემდეგ ღმერთი ეგონები მას, ვისაც დღეს მხეცი ჰგონიზარ²⁰ შენ და ყაპუზუნა.

17. ისე ნუკი ცხოვრობ, თითქოს ათი ათასი წლის სიცოცხლე გელოს კიდევ წინ. უკვე ახლოა აღსასრული. სანამ პირში სული გიდგას, ეცადე, როგორც შეგიძლია, კეთილი გახდე და უკეთესი.

18. რამდენ დროს იგებს ის, ვინც არას დაგიდევს, რას ამბობს, რას აკეთებს ან რას ფიქრობს მისი მოყვასი²¹, და მხოლოდ საკუთარ ნათქვამს, ნაქმარს და ნაფიქრალს უწევს ანგარიშს, რადგან სამართლიანობასა და ღვთისმოს-